CURSUL:

GEOPOLITICĂ ŞI RELAŢII INTERNAŢIONALE

CURS NR. 1

Articol I. APARIŢIA GEOPOLITICII

1.1. O disciplină este istoria acelei discipline

În acest curs introductiv ne propunem să clarificăm unele aspecte legate de înţelesul termenului de geopolitică, de apariţia şi evoluţia acestei teorii. Neologism de o ambiguitate ce nu este totdeauna percepută, geopolitica este greu de caracterizat în câteva cuvinte. Mai dificil şi, după opinia noastră, mai riscant este să apelăm la definiţii. De aceea, ne vom limita la prezentarea unor aprecieri şi consideraţii făcute de proeminenţi autori în domeniu, încercând, totodată, şi o serie de clarificări şi delimitări conceptuale, necesare pentru înţelegerea problematicii cursului. Cu menţiunea că acest curs introductiv nu îşi propune decât o familiarizare cu unele accepţiuni şi înţelesuri ale geopoliticii. În fond, conţinutul termenului va apărea mai limpede după ce vom analiza diverse variante ale geopoliticii, diferite procese, tendinţe cu o evidentă conotaţie geopolitică. Cu alte cuvinte, istoria şi evoluţia disciplinei ne vor ajuta să ne reprezentăm mai limpede şi conţinutul ei.

Geopolitica este o teorie, o orientare de cercetare care relevă legătura de substanţă între poziţia geografică a unui stat şi politica sa. Însăşi etimologia termenului spune explicit acest lucru, geo însemnând pământ, teritoriu. Geopolitica priveşte şi analizează politica din perspectiva cadrului natural în care are loc, ea propunându-şi să explice măsurile şi orientările politice pe baza datelor naturale ale unui stat: poziţia geografică, întindere, bogăţii naturale, populaţie etc.

Firește că relaţia mediu geografic – politică s-a impus unor strategi sau oameni de cultură înainte de apariţia teoriei propriu-zise. Herder spunea că „*istoria este geografie în mişcare*”. Napoleon remarca, la rândul său, că „*politica unui stat stă în geografia sa*”. De asemenea doctrina Monroe – America americanilor – ori cea a „misiunii civilizatoare” a Franţei în Africa sunt abordări care implică viziuni geografice şi abordări de factură geopolitică. Putem noi considera asemenea poziţii ca exprimând aprecieri de natură geopolitică? Neîndoielnic, nu! Ele sunt constatări sugestive care surprind o relaţie: în cazul nostru cea dintre geografie, pe de o parte, şi politică, pe de

alta. Geopolitica ia naştere în momentul în care apare intenţia de a explica această relaţie, de a o întemeia din perspectivă teoretică. Caracterul doctrinar apare în momentul în care noua teorie, surprinzând rolul real al mediului natural în configurarea politicii, transformă acest element în factor explicativ principal, dacă nu exclusiv, neglijând alte determinaţii, uneori cel puţin la fel de importante.

1.2. Rudolf Kjellen – întemeietorul de drept al geopoliticii

Întemeietorul de drept al geopoliticii este suedezul Rudolf Kjellen, profesor de ştiinţa statului la Universitatea suedeză Upsala. El foloseşte termenul propriu-zis de geopolitică în 1899 într-o prelegere publică. Cuvântul apare, după aceea, într-un studiu scris, „*Introducere la geografia Suediei*", publicat la 1900. Consacrarea termenului are loc de abia în 1916, când Kjellen publică lucrarea „*Problemele ştiinţifice ale războiului mondial*", în care primul capitol se intitula „Probleme geopolitice". „*De atunci*", mărturiseşte Kjellen, „*denumirea se întâlneşte peste tot, cel puţin în literatura (ştiinţifică) de limbă germană şi scandinavă*" (în I. Conea, „*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", vol. Geopolitica, pag. 67).

Rudolf Kjellen a ajuns la geopolitică venind dinspre ştiinţele statului. Aflat sub puternica influenţă a culturii germane, Kjellen concepea statul ca o formă de viaţă – o lucrare a sa publicată în 1917, la Leipzig, se numea chiar astfel „*Der Staat als Lebensform*" – iar ştiinţa politică drept o ştiinţă a statului. Statul este studiat din mai multe perspective:

1. Ţara (geopolitică)
Aşezarea ţării
Înfăţişarea ţării
Teritoriul ţării
2. Gospodăria ţării (ecopolitică)
Relaţiile comerciale externe
Satisfacerea nevoilor economice proprii
Viaţa economică
3. Neamul (demopolitică)
Constituţia neamului
Poporul
Firea neamului
4. Societatea (sociopolitică)

Structura socială
Viaţa socială
5. Guvernământul (cratopolitică)
Forma de stat
Administraţia
Autoritatea statului

(Acestea reprezintă titlurile capitolelor şi subcapitolelor din partea a doua a cărţii „*Grundriss zu einem Sistem den Politik*", Elementele unui sistem de politică – Leipzig, 1920, în I. Conea, „*Geopolitica*. *O ştiinţă nouă*", pag. 6.).

După cum se observă, Kjellen propune o abordare din multiple perspective ale statului, care să ne ofere o explicaţie a funcţionării sale. În acest cadru, geopolitica urma să examineze suportul geografic, natural al statului. „*Statul*, *spune mai târziu autorul suedez*, *nu poate pluti în văzduh*, *el e legat întocmai ca pădurea de un anume sol din care-şi suge hrana şi sub a cărui faţă copacii lui deosebiţi îşi împletesc între ei rădăcinile*" („*Der Staat als Lebensform*", în I. Conea, „*Geopolitica*. *O ştiinţă nouă*", pag. 5).

Este cu totul remarcabilă această viziune sistemică asupra studiului statului, menită să ofere o înţelegere cât mai completă a funcţionării sale. Aşa cum este demnă de semnalat legătura, comunicarea am spune astăzi, între aceste perspective de abordare, pentru că domeniile de care se ocupă alcătuiesc un întreg. „*Fiecare putere* (*e vorba de statele mari*, *de marile puteri*), *a fost concepută ca unitate politică a cinci componente*, *putând fi privită*: *din punct de vedere geografic*, *etnic*, *economic*, *social şi juridic*, *numim aceste cinci feţe ale fiinţei ei*: *ţară*, *neam*, *gospodăria ţării*, *structura socială şi guvernământ* (Idem, pag. 30).

Statul este văzut ca o formă de viaţă („*marile puteri sunt*, înainte *de toate*, *întruchipări ale vieţii şi chiar cele mai măreţe dintre toate întruchipările de pe pământ ale vieţii*"), iar politica drept ştiinţa statului. Geopolitica reprezintă, deci, analiza statului din punct de vedere geografic, în acest sens ea nefiind altceva decât geografie politică. O spune, de altfel, explicit Kjellen: „*Cuvântul a fost formulat pentru întâia oară într-o lecţie publică în aprilie 1899… având acelaşi înţeles cu „geografia politică" a lui Ratzel şi*, *întrucâtva*, *chiar cu antropogeografia lui*" („*Grundriss…*", în I. Conea, „*Geopolitica*. *O ştiinţă nouă*", vol. „Geopolitica", pag. 6).

Este limpede că Kjellen descoperă geopolitica în efortul de sistematizare a unghiurilor de analiză şi studiu ale statelor. Să ascultăm o mărturisire semnificativă a sa: „*Mai e de dezlegat o problemă pur terminologică*. *Rânduiala dinăuntrul sistemului încă nu e complet aşezată*, *până ce disciplinele deosebite nu vor fi desemnate ca atari prin termeni anume. A le mai numi pe toate politică este un simplu corolar al celor de mai sus*; *ele sunt toate teorii despre Stat*; *însuşirilor speciale trebuie să li se facă dreptate printr-o specificare a acestui termen general*" („*Grundriss*… în I. Conea, „*Geopolitica*. *O ştiinţă nouă*", vol. „Geopolitica", pag. 6", pag. 39).

Era vremea desprinderilor, al autonomizării diverselor ramuri dintr-un trunchi comun. În viziunea autorului suedez, geopolitica este un capitol al politicii, considerată ea însăşi ştiinţă. În acest demers, Kjellen fixează pentru geopolitică un anume obiect, un anume unghi de analiză a statului, cel care pornea de la condiţiile sale naturale de existenţă. Dar încă o dată, trebuie repetat că geopolitica era parte componentă a unui demers mai amplu. Dacă vom desprinde acest capitol din formula în care a fost conceput şi integrat, cum se procedează nu de puţine ori, mai mult, dacă vom încerca să-l aplicăm unei realităţi radical schimbate, fireşte că nepotrivirea apare mai mult decât evidentă. Astfel geopolitica poate apărea ca un demers depăşit, al cărui domeniu de valabilitate ţine de un anumit stadiu în evoluţia studiului politicii.

Autor prolific, Kjellen nu îşi limitează demersul la analize strict teoretice. El scrie, de pildă, un volum monografic, intitulat „*Introducere la geografia Suediei*", urmăreşte atent desfăşurarea primului război mondial şi elaborează lucrări, cum ar fi „*Die Politischen Probleme des Weltkrieges*" (Marile puteri şi criza mondială), 1920. În acest proces de analiză concretă a statelor şi diverselor situaţii apar consideraţii extrem de instructive pentru tema noastră.

Gânditorul suedez împarte geopolitica în:

a) Topopolitica – subdisciplina care va studia aşezarea statului;

b) Morfopolitica – subdisciplina care va examina forma, graniţele, reţelele de circulaţie;

c) Fizipolitica – cea care va analiza fizionomia teritoriului, bogăţiile solului şi subsolului, aşezarea matematică, în latitudine şi longitudine.

Topopolitica, de pildă, are în vedere aşezarea ţării, dar, în acest

subcapitol nu e vorba de aşezarea matematică, geofizică, aşezarea lângă mare sau în interiorul continentului (aceasta e studiată în capitolul de fizipolitică), ci de plasarea politică a ţării respective. Autorul simte, astfel, nevoia de a trece dincolo de cartografierea geografică, de corelarea unor date fizice: „*În practică este vorba mai ales de un studiu al vecinilor*. *Se oferă aici observaţiei şi reflecţiei toate problemele fundamentale pentru situaţia în lume a unei ţări care decurg*: *dintr-o vecinătate simplă sau complicată*, *din vecinătatea cu state mari sau mici*, *din distanţele mai mari sau mai mici ce le desparte de centrele de forţă şi de cultură ale timpului*, *din situaţia faţă cu punctele de fricţiune sensibile ale marii politici*, *din aşezarea la centru*, *intermediară sau la margine şi multele altele de felul acesta* (*„Grundriss*…”, în I. Conea, „*O poziţie geopolitică*”, în „*Geopolitica şi Geoistoria*”, Martie/Aprilie 1944).

Identificăm aici un alt sens al geopoliticii care vine tot de la întemeietorul de drept al disciplinei, anume acela de informaţie politică externă, de studiu al cadrului larg al politicii, de cercetare a ceea ce Kjellen numea mediul politic. Or toate acestea presupun nu numai măsurări propriu-zise, ci şi evaluări, judecăţi, tipuri de raportare. De fapt, aici este vorba de frontierele politice ale statului. Iar examinarea lor implică trecerea dincolo de domeniul precis al cartografierii.

În acelaşi sens, Kjellen face deosebirea dintre poziţie geografică şi poziţie geopolitică. Prima este fixă, cea de-a doua mereu schimbătoare. Poziţia geografică poate fi determinată cu exactitate prin măsurători fizice, cea geopolitică înseamnă „poziţia lui în raport cu statele înconjurătoare”, deci implică raportarea la un mediu politic care nu ţine neapărat de statul respectiv, dar de care acesta trebuie să ţină seama.

1.3. Geografie. Geografie politică. Geopolitică. Geostrategie

Este foarte important pentru înţelegerea a ceea ce urmează să precizăm conţinutul unor noţiuni importante, cum ar fi geografie, geografie politică, geopolitică, geostrategie.

Geografia este, după caracterizarea lui Ferdinand Braudel, „*studiul societăţii cu ajutorul spaţiului*”. Numai că geografia a fost scrisă după opinia specialiştilor la un nivel modest, într-o manieră statică şi descriptivistă, favorizând acumularea de date imense, fără o sistematizare interioară. Spre deosebire de istorie şi istorici, geografii

s-au ţinut, mai ales în secolul al XIX-lea, departe de politică. Remarca se referă, cum releva şi Yves Lacoste, în *Dicţionarul de geopolitică*, apărut, sub coordonarea sa, la Paris, la învăţământul geografic academic, pentru că, la nivelul învăţământului primar şi secundar, ambele discipline aveau un rol bine definit în promovarea identităţii naţionale. Preocupaţi să nu aibă atingere cu politica, geografii din mediul academic au recurs cu deosebire la culegerea de date despre climă, sol, subsol, relief, vecinătăţi etc.

Geografia politică, întemeiată de Friedrich Ratzel la sfârşitul secolului trecut (autorul german publică lucrarea sa fundamentală, „*Politische Geographie*", în 1897), studiază „*relaţia dintre procesele politice şi mediul geografic*" (V. Bodocan, „*Geografie politică*", pag. 9), „*condiţiile geografice ale constituirii, dezvoltării şi activităţii statelor*", potrivit *Dicţionarului de sociologie* (coordonatori Cătălin Zamfir şi Lazăr Vlăsceanu). Concentrându-şi demersul de cercetare pe relaţia dintre formele de organizare socială şi politică, pe de o parte, şi mediul geografic, pe de alta, geografia politică încearcă să răspundă la întrebarea: există o legătură între formele politice şi mediul natural şi dacă da, care ar fi aceasta? La prima parte a întrebării răspunsul este, fără ezitare, afirmativ. În viziunea lui Friedrich Ratzel, statul e tratat ca un organism ale cărui particularităţi depind în parte de însuşirile poporului, în parte de cele ale pământului, rolul determinant revenind acestora din urmă. Între aceste particularităţi, cele mai importante sunt întinderea, aşezarea, felul şi relieful pământului, vegetaţia şi apele etc. Deducem de aici deosebirea cardinală dintre geografia politică şi geografie. Prima urmăreşte să surprindă mişcarea, o anume evoluţie, dinamica propriu-zisă a corelaţiei menţionate, în timp ce geografia descrie mai mult condiţiile naturale ale mediului fizic.

Mai puţin clară apare deosebirea dintre geografie politică şi geopolitică. De ce este mai anevoioasă trasarea acestei demarcaţii? Pentru că, aşa cum am arătat, un prim sens, de început, al geopoliticii coincide cu cel de geografie politică. În acest context, nu putem să nu menţionăm că întemeietorul geografiei politice, Friedrich Ratzel, este îndeobşte considerat şi întemeietorul de fapt al geopoliticii, în sensul că el a formulat unele noţiuni care l-au influenţat pe Kjellen şi care au fost preluate de către geopolitica germană în perioada interbelică.

Anton Golopenţia remarca şi un viciu metodologic în demersurile privitoare la stabilirea obiectului specific al geopoliticii, în

sensul că încercările de definire „*n-au pornit de la faptul preocupării zise geopolitice*. *Ci*, *dimpotrivă*, *de la definiţii şi ştiinţe existente cu care credeau că trebuie să le pună de acord*” („*Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice*”, vol. „Geopolitica”, pag. 113). De aceea, centrul de greutate a căzut pe „*construirea definiţiilor*” şi nu pe delimitarea obiectului de studiu specific al acestei discipline.

Geograful român cu cele mai sistematice preocupări de geopolitică, Ion Conea, citează poziţia autorilor germani Hennig-Korholtz în această privinţă: „*Să fie bine stabilit că geopolitica şi geografia politică nu e unul şi acelaşi lucru*, *deşi aceste discipline au o sumedenie de puncte de contact*. *Geografia politică se ocupă cu aspectul şi împărţirea politică a statelor într-un moment dat – aşadar cu o permanenţă – pe câtă vreme geopolitica se ocupă cu mişcările din procesul de devenire a statelor*, *mişcări care duc la transformarea*, *înlocuirea sau deplasarea stărilor celor în fiinţă la un moment dat – cu acestea şi cu rezultatele lor*. *Geografia politică dă instantanee*, *imagini ale unei stări de moment*, *la fel cu clişeele fotografice*; *geopolitica*, *dimpotrivă*, *ne prezintă ca şi un film*, *forţe şi puteri în desfăşurare*” („*Einfurhung in die Geopolitik*”, în I. Conea, „*Geopolitica*. *O ştiinţă nouă*”, vol. „*Geopolitica*”, pag. 72).

Am reprodus pe larg această apreciere, întrucât ea este ilustrativă pentru discuţia de faţă. Atunci când obiectul unei discipline nu apare clar conturat, se stabilesc tot felul de distincţii, de-a dreptul bizare. Cum este şi aceasta, pe care Ion Conea o contestă pe bună dreptate, deoarece se proiectează, arbitrar, asupra geografiei politice un statism pe care aceasta nu-l are. Explicaţia pe care o găseşte geograful român este că aceşti autori – şi noi putem spune, prin extrapolare, că mai toate poziţiile de acest gen – au nevoie de un obiect de cercetare pentru geopolitică şi, întrucât nu-l găsesc, apelează la „un furt de bunuri” şi răpesc geografiei politice elementul ei dinamic.

În plus, au existat reţineri privitoare la folosirea termenului de geopolitică dată fiind asocierea disciplinei cu practicile expansioniste ale nazismului german. Uniunea Internaţională de Geografie a interzis chiar dezbaterea sub egida sa a problemelor de geopolitică până în 1964. Firesc, în toată această perioadă s-a folosit termenul de geografie politică.

Interesant este că, şi după încheierea războiului rece, reticenţa faţă de folosirea termenului de geopolitică persistă, mulţi autori

preferând să opereze cu noţiunea de geografie politică. De pildă, în „*Dicţionarul de Sociologie*”, citat anterior, există termenul de geografie politică şi numai în explicaţiile date în interiorul său se vorbeşte de geopolitică. Este cu atât mai semnificativă această reţinere, cu cât ea se manifestă într-un context de reviriment al geopoliticii, reviriment generat de prăbuşirea fostului sistem socialist, de dezagregarea Uniunii Sovietice, de redefinirea sferelor de influenţă care urmează unor prefaceri de o asemenea anvergură.

Geostrategia are un sens mai restrâns şi desemnează valoarea deosebită a unui loc, a unei întinderi cu deosebire în plan militar. De fapt geostrategia înseamnă gândirea în termeni spaţiali a faptului militar, a preocupării de a identifica poziţii avantajoase din punct de vedere strategic. Astăzi termenul a căpătat şi un înţeles mai larg, el fiind folosit în legătură cu puncte, zone, întinderi care nu au neapărat o semnificaţie pentru domeniul militar, ci şi pentru cel comercial, al potenţialului de control al diferitelor regiuni.

1)

2) 1.4. Geopolitică, geoistorie

Un alt termen important pe care trebuie să-l discutăm în cadrul acestui curs introductiv este cel de geoistorie. Sunt mai multe motive care ne îndeamnă să facem acest lucru. În primul rând că este un termen frecvent folosit. În al doilea rând, el prezintă importante conexiuni cu termenul de geopolitică şi prilejuieşte o mai bună înţelegere a acestuia din urmă. Acest termen figurează şi în titlul primei reviste de profil din România, intitulată „*Geopolitica şi Geoistoria*”, editată la Bucureşti, începând cu 1941. Alăturarea celor doi termeni chiar în titlu nu este întâmplătoare şi se cuvine să încercăm o explicaţie.

Cum se spune şi în „*Cuvântul înainte*” al primului număr, „*Geopolitica nu este altceva decât, în mare măsură, geoistoria prezentului (prin geoistorie trebuind să înţelegem atâta istorie, românească sau oricare alta, câtă se poate prin geografie explica)*”.

Deci geoistoria este şi ea, ca şi istoria propriu-zisă, un summum de învăţăminte; de învăţăminte, de această dată, privind lecţiile pe care geografia le-a oferit de-a lungul istoriei. Am putea noi studiind geopolitica să ne lipsim de mina de constatări şi concluzii pe care o reprezintă geoistoria?

După cum se poate observa, geopolitica prezintă o înrudire de

substanţă cu geoistoria. Nu am putea să facem analize geopolitice realiste şi adânci fără a lua în calcul ceea ce ne transmite trecutul sub formă de semnal, de avertisment, de povaţă. Aşa cum se sublinia şi în prefaţa la care am făcut referire, de fapt „*geopolitica purcede*, *în parte*, *din geoistorie şi numai la lumina acesteia poate*, *geopolitica*, *lămuri îndeajuns prezentul*".

Pentru toate statele învăţămintele privind relaţia dintre geografie şi viaţa oamenilor de-a lungul timpului sunt importante. Ele sunt cu deosebire relevante pentru acele state de dimensiuni mai mici, aflate la ceea ce autorii revistei „Geopolitica şi Geoistoria" numesc „*vaduri geopolitice ale vremii şi planetei*" sau „*răspântii geopolitice*". De ce? Pentru că la asemenea vaduri se adună şi avantajele şi primejdiile, atuurile dar şi poftele de a deţine asemenea atuuri. În cazul acestor ţări (printre care autorii revistei numesc şi România) care deţin un gen de „*cumul geopolitic*" învăţămintele istoriei sunt mai condensate, mai pline de substanţă, au un statut nu de îndemn facultativ, ci de constantă ce condiţionează chiar supravieţuirea statelor. Avem de-a face cu ceea ce Adam Michnik numea referindu-se la relaţiile Poloniei cu Rusia, la învăţămintele pe care istoria le degajă privitor la aceste învăţăminte, cu „legile dure ale geopoliticii" de care nu se poate face abstracţie decât cu un preţ foarte mare: „*o regulă a politicii poloneze trebuie să fie un dialog permanent cu Rusia*. *Chiar cu Rusia*, *care recurge la o retorică imperială*. *Acestea sunt legile dure ale geopoliticii*" (A. Michnik, „*Polonia în jocul cu Rusia*"). Pentru România, geoistoria este cu deosebire instructivă. Iar situarea chiar în titlu a termenului este menită să sublinieze acest lucru.

Istoria ne propune şi o anumită percepţie asupra unui eveniment sau a unei relaţii. Când vorbim de geoistorie nu putem să avem în vedere doar analiza rece şi obiectivă a unei situaţii, ci şi percepţia acelei situaţii care ne vine din trecut. Percepţie fixată în manualele şcolare şi în mentalul colectiv al unei comunităţi. O asemenea realitate psihologică ne influenţează atitudinea, judecata, comportamentul, are o existenţă de sine stătătoare în conştiinţa publică, opunându-se parcă altor interpretări, altor abordări ale aceloraşi evenimente sau situaţii.

Istoria modernă a relaţiilor germano-franceze a fost influenţată de percepţia existentă în legătură cu aceste raporturi, percepţie care nu facilita o abordare firească, netensionată a acestei probleme. Am

recurs la acest exemplu şi pentru a arăta că depăşirea unor asemenea percepţii presupune existenţa unor oameni vizionari, regândirea fundamentală a unui raport, dar implică şi apariţia unui moment prielnic, a unei evoluţii care pune în termeni noi problema respectivă. De multe ori se face trimitere la acest exemplu într-adevăr pilduitor, fără a avea în vedere toate dimensiunile semnalate.

Atunci când în dispută se află un teritoriu, în conflict intră idei, percepţii despre problema aflată în discuţie şi nu adevărul. Iar decizia luată de un lider ia în calcul şi propria evaluare, dar încorporează şi ideile, percepţiile care există la nivelul social mai larg despre acea problemă. În preambulul „*Dicţionarului de geopolitică*", apărut sub direcţiunea lui Yves Lacoste, se remarcă, pe bună dreptate, că: „*Rolul ideilor – chiar şi false – este capital în geopolitică, întrucât ele sunt cele care explică proiectele şi care, asemenea cauzelor materiale, determină alegerea strategiilor*" („Preambul").

I. Bibliografie

1. Bodocan, V.Geografie politică", Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.

2. Conea, I.Geopolitica. O ştiinţă nouă", extras din Numărul 9 – 10, anul III, Sept/Oct 1937, Institutul Social Român, Bucureşti, 1938.

3. Conea, I., A. Golopenţia şi M. Popa-Vereş, „Geopolitica", Editura Ramuri, Craiova, 1940.

4. Lacoste, Y.Dictionnaire de geopolitique", (Sous la direction de), Flaminarion, Paris, 1993.

5. Michnik, A.Polonia în jocul cu Rusia", Gazeta Wyborcza, nr. 95/1995.

6. * * *, „Dicţionar de sociologie" (coord. L. Vlăsceanu şi C. Zamfir), Editura Babel, Bucureşti, 1993.

7. * * *, „Geopolitica şi Geoistoria. Revistă română pentru sud-estul european", Societatea Română de Statistică, Bucureşti, 1941 – 1944.

II. Întrebări

1. Explicaţi conţinutul următorilor termeni: geopolitică, geografie, geografie politică, geostrategie, geoistorie.

2. Insistaţi asupra diferenţelor dintre geopolitică şi geografie politică.

3. Ce este geopolitica în viziunea întemeietorului de fapt al disciplinei, R. Kjellen? Ce importanţă are faptul că acesta vine dinspre

ştiinţele statului?

4. Care sunt titlurile capitolelor şi subcapitolelor din partea a doua a cărţii lui Kjellen „*Grundriss zu einem Sistem den Politik*" (Elementele unui sistem de politică)?

5. Ce importanţă are faptul că Kjellen a scris şi o lucrare monografică despre Suedia?

6. Ce înţelege Kjellen prin „mediu politic" şi ce importanţă are acesta în viaţa unui stat?

7. Care este legătura dintre geopolitică şi politica externă a unui stat?

8. Kjellen împarte geopolitica în trei subdiscipline. Enumeraţi-le şi precizaţi cu ce se ocupă fiecare dintre ele. Care este diferenţa dintre topolitică şi fizipolitică, din moment ce amândouă studiază aşezarea statului?

9. Ce consecinţe asupra dezvoltării ulterioare a disciplinei a avut faptul că geopolitica a fost asociată cu practicile expansioniste ale nazismului german?

10. De ce este importantă istoria în momentul în care se face o analiză de natură geopolitică? Care este rolul ideilor şi al percepţiilor în derularea unui eveniment, în luarea unei decizii?

(b) Curs nr. 2

Contribuţii româneşti la definirea disciplinei. Sensuri actuale ale geopoliticii

Secţiune 1.02 2.1. Ion Conea – viziunea strategică asupra geopoliticii

Există în conturarea obiectului de studiu al geopoliticii două contribuţii româneşti de mare semnificaţie, asupra cărora ne propunem să insistăm la începutul celui de-al doilea curs dedicat delimitării obiectului de studiu al geopoliticii. Prima, legată de numele geografului Ion Conea, este construită în directă legătură cu viziunea lui Kjellen despre vecinătate şi studiul vecinătăţii. Ion Conea plasează obiectul de studiu al geopoliticii în domeniul relaţiilor internaţionale, reţinând pentru această disciplină două seturi de preocupări.

1. În primul rând, el consideră că „*Geopolitica nu va studia statele în parte, ci jocul politic dintre state*", că „*Geopolitica va fi ştiinţa relaţiilor sau – şi mai bine – a presiunilor dintre state*" („*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", vol. „Geopolitica", pag. 78).

Înainte de a trece mai departe la prezentarea concepţiei lui

Conea, nu putem să nu menţionăm un termen nou pe care geograful român îl foloseşte adesea, anume Druckquotientul, termen folosit prima dată de Alexandru Supan. Rudolf Kjellen a vorbit de presiunea pe care un stat o suportă în fiecare clipă la hotare, subliniind că orice stat trebuie să se considere, oarecum, asediat. Supan a încercat să dea expresie matematică acestei presiuni recurgând la noţiunea de Druckquotient. Acesta se obţine prin însumarea populaţiilor din ţările vecine unui stat şi împărţirea acestei sume la numărul populaţiei statului respectiv. Astfel, pentru o serie de state mici şi mijlocii dinainte de primul război mondial druckquotientul calculat de Supan era: Olanda – 11, 7, Belgia – 14, 7, România – 30, 8, iar Elveţia – 50, 9.

Firește, într-o perioadă, cum este cea contemporană, în care tendinţa dominantă este cea de integrare, presiunea la graniţele unui stat nu mai are relevanţa pe care o avea altă dată. Totuşi, ea reprezintă un indiciu demn de luat în seamă. Alexandru Supan vorbeşte de presiunea demografică, temă asupra căreia vom reveni în prelegerea consacrată acestei teme de mare actualitate. Prin extrapolare, putem vorbi de o presiune culturală, economică, informaţională. Starea de asediu de care vorbea Kjellen reprezintă însumarea tuturor acestor elemente.

Acest nivel de analiză al relaţiilor internaţionale este extrem de important şi el nu trebuie subestimat în nicio privinţă. Cele mai multe conflicte sau stări de tensiune decurg, adesea, din creşterea decalajelor de presiune la graniţa dintre state, care stimulează poftele de agresiune ale statului avantajat de noua situaţie. Nu vom căpăta o înţelegere adecvată a dinamicii relaţiilor dintre state dacă ne vom lipsi de această analiză.

Dacă este să facem o obiecţie, ea nu priveşte importanţa problemei, ci faptul că este oarecum unilateral formulată. Ca să studiezi jocul politic dintre state şi presiunile dintre acestea, este, mai întâi, nevoie să existe, în prealabil, o vedere aplicată asupra a ceea ce se întâmplă în interiorul respectivelor state. „Presiunea" şi „jocul politic" au un numitor comun: starea internă a statelor respective. Altminteri nu prea există şanse să înţelegem „jocul", mai mult dacă nu ar exista prefaceri în situaţia internă a statelor, s-ar anula chiar şi ideea de joc, pentru că acesta nu ar mai fi alimentat decât de datele geografice care sunt fixe.

Ne spune acest lucru şi Kjellen: „*Obiectul politicii este Statul*…

Statele sunt acei actori ai istoriei pe care îi numim Anglia, *Germania* etc. *Ele ni se înfăţişează ca realităţi obiective şi pline de viaţă. Aceste realităţi supraindividuale, care pot fi percepute empiric, ne preocupă aici. Sunt fiinţele pe care le percepem în perspectivă ca patrie. Monografia mea despre Suedia reprezintă o tentativă de a vădi şi de a descrie ştiinţific o singură patrie cu tot ce cuprinde. În perspectiva acestui punct de vedere, politica este ştiinţa despre patria proprie şi despre cea a altora*" („*Grundriss*…", în I. Conea, „*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", vol. „Geopolitica", pag. 9). Iar geopolitica este un capitol al politicii.

2. În al doilea rând, I. Conea defineşte geopolitica, într-un sens mai cuprinzător, drept „*ştiinţa mediului politic planetar*". „*Geopolitica apare ca ştiinţa atmosferei sau a stării politice planetare. Ea trebuie să ne prezinte şi să ne explice harta politică. Această hartă – înţelegerea şi prezentarea ei – formează sau ar trebui să formeze obiectul ei*" (I. Conea, „*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", Extras, pag. 31).

Pe această hartă putem identifica puncte şi regiuni de „maximum" şi puncte şi regiuni de „minimum". Primele interesează cu deosebire geopolitica, întrucât ele sunt zone „de fricţiune sau de convergenţă a intereselor şi disputelor", individualităţi geografice formate din acele regiuni răspândite pe suprafaţa planetei cum ar fi Marea Roşie, Marea Mediterană, Oceanul Pacific etc. De aceea, „*geopolitica are drept obiect mai degrabă problemele politice şi economice pe care le pun regiunile şi marile individualităţi ale planetei şi nu atât problemele politice şi economice, care să privească un singur stat*; *ea analizează, aşadar, regiunile naturale care la un moment dat pun probleme de politică şi economie mondială*" (Idem, pag. 33).

Este evident că Ion Conea defineşte geopolitica tot din perspectivă geografică. De altfel el o spune explicit: „*acest mediu politic trebuie urmărit şi definit pe temei geografic*" (idem, pag. 80). De fapt, autorul îmbrăţişează cu preponderenţă o viziune strategică asupra geopoliticii, aşa cum întâlnim cu deosebire la şcoala anglo – saxonă privitoare la această disciplină. Important în devenirea hărţii politice a lumii este să urmărim punctele ei de „maxim", zonele strategice unde se întâlnesc şi intră în dispută interesele ţărilor din zonă sau ale marilor puteri.

2.2. Anton Golopenţia = „cuvântul care vine dinspre sociologie".

Volumul „Geopolitica", publicat de Editura „Ramuri" din Craiova

în 1940, reuneşte unele studii importante ale coordonatorilor lucrării: Ion Conea, Anton Golopenţia şi M. Popa-Vereş. Studiul lui Ion Conea: „*Geopolitica*. *O ştiinţă nouă*”, publicat în deschiderea volumului, se încheie cu precizarea: „*să aşteptăm*, *totuşi*, *şi cuvântul care să vină dinspre sociologie*”. Studiul lui A. Golopenţia, intitulat „*Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice*”, merita cu adevărat să fi fost anunţat drept cuvântul care vine dinspre sociologie…

Un cuvânt modern şi actual nu numai pentru timpul când a fost rostit, ci şi pentru vremurile noastre; un cuvânt aplicat, ce pune punct tuturor tentativelor de a circumscrie geopolitica unui demers de tip academic; un cuvânt ce smulge geopolitica de pe tărâmul strict al geografiei, plasând-o în miezul problemelor sociale şi politice.

Două sunt, credem, izvoarele acestei viziuni. În primul rând, o lectură mai adâncă a operei întemeietorului geopoliticii. Statul, în viziunea lui Kjellen, este o „formă vie”, o unitate indisolubilă dintre ţară (studiată de geografie politică) neam şi populaţie (studiate de demografie), economie (studiată de ecopolitică) etc. Această „teorie empirică a statului” pretinde o reunire a perspectivelor de studiu care, până atunci, erau fragmentate, pentru a sesiza cu adevărat esenţa, funcţionarea, performanţa, dinamica, tendinţele de evoluţie ale statului.

Sociologul român era preocupat, în acelaşi timp, de dinamica situaţiei internaţionale, de rapida schimbare a unor conjuncturi, de nevoia vitală a statelor de a cunoaşte la timp aceste prefaceri din imediata vecinătate şi din lume, pentru a afla răspunsuri potrivite. Or dinamismul este un loc geometric, o rezultantă, el nu poate fi surprins doar urmând un singur unghi de analiză, oricât de important ar părea el la un moment dat. Cuplarea acestor două perspective îl conduce pe Golopenţia să-şi precizeze concepţia despre obiectul geopoliticii. Pentru sociologul român obiectul geopoliticii „*îl constituie* potenţialul statelor (*subl. ns*). *Acesta este rezultanta însuşirilor tuturor factorilor constitutivi pentru un stat*: *a teritoriului*, *a neamului*, *a populaţiei*, *a economiei acestuia*, *a structurii sociale*, *a modului cum e guvernat*, *a mediului său politic*. *Cercetarea geopolitică nu este*, *deci*, *numai geografică*, *ori numai economică*, *ori numai politică*, *ci este concomitent geografică*, *demografică*, *economică*, *socială*, *culturală*, *politică*” („*Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice*”, vol. „Geopolitica”, pag. 106).

De aici decurg şi alte trăsături ale cercetării geopolitice. Cercetarea de acest gen „*este întâi de toate informativă*”, întrucât urmăreşte lămurirea faptelor în individualitatea lor şi rezultă din nevoia de a face faţă consecinţelor pe care le pot avea evenimentele care se produc în străinătate pentru un stat sau altul. „Ea este cercetare, nu analiză teoretică”, cu alte cuvinte urmăreşte să surprindă situaţia de la un anumit moment dintr-o ţară şi nu să facă teoria statului în genere. Destinatarii acestor cercetări sunt conducătorii unui stat: prin urmare, rezultatele sunt naţionale, nu în sensul lipsei de obiectivitate, ci datorită alegerii şi analizei temelor respective din perspectiva statului pentru care se face cercetarea. Întrucât statele sunt realităţi istorice, iar rezultatele cercetării cu privire la ele îşi pierd actualitatea, cercetarea geopolitică este continuă, „*reluată* întruna, *aşa cum e refăcut zi de zi buletinul meteorologic*. *Cercetarea geopolitică năzuieşte să realizeze un echivalent pe plan politic al acestor buletine*” („*Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice*”, vol. „*Geopolitica*”, pag. 107).

S-a discutat mult în literatura de specialitate dacă geopolitica trebuie să aibă o finalitate practică, dacă ea poate furniza informaţii şi evaluări orientative factorilor de decizie politică. Am putea spune că finalitatea a reprezentat una dintre cele mai sensibile probleme în toată dezbaterea pe marginea geopoliticii de-a lungul vremii. Firește, este dificilă astăzi tentativa de a recupera un sens aplicat al geopoliticii, după ce aceasta a fost asociată cu o practică istoricește condamnabilă. Nu ni se pare întemeiată nici poziţia care reclamă un statut strict academic pentru geopolitică, aşa cum l-ar fi avut geografia politică, cel puţin în viziunea întemeietorului său, Fr. Ratzel. Caracterul academic al geografiei politice şi al geopoliticii în fazele sale de început ţine mai mult de statutul disciplinei: acela de fundamentare, de delimitare şi de stabilire a identităţii proprii. Faptul că o ramură a geopoliticii, cea germană, a trăit experienţa cu totul nefericită a apropierii de nazism nu ar trebui să inhibe efortul de fixare a finalităţilor practice. Ar trebui să ne întrebăm dacă o disciplină care îşi propune drept obiectiv studiul expres al politicii poate evita atingerile cu practica politică şi dacă da, cu ce costuri? Academismul fad nu oferă perspective reale de dezvoltare acestei discipline.

Concepută într-un mod echilibrat şi inteligent, geopolitica poate oferi argumente care să stea la baza actului politic. Greşeala nu constă

în acest efort, după opinia noastră, cu totul întemeiat, ci în pretenţia de a oferi o justificare completă a actului şi măsurii politice. Punctul de intersectare între geopolitică şi activitatea practică a liderului politic este de altfel subliniat chiar de întemeietorul disciplinei, deci înainte de apariţia oricăror deformări ideologice. În Prefaţa la „*Marile Puteri de dinainte şi de după războiul mondial*" (1935), Kjellen precizează că nu trebuie studiate numai componentele geografice, etnice, economice, sociale şi juridice ale politicii, ci şi componentele subiective, ce idee are despre sine un popor, cum vede el lumea din jur, capacitatea oamenilor politici de a folosi împrejurările şi momentele favorabile. „*Cu acestea*", afirmă Kjellen, „*am ajuns la limita pe care se opreşte ştiinţa şi de la care începe activitatea practică a şefului politic*" (I. Conea, „*O poziţie geopolitică*", în „Geopolitica şi Geoistoria", martie-aprilie 1944).

De altfel, pe filieră anglo-saxonă, geopolitica a dobândit un caracter aplicat şi pragmatic. Să ne referim în acest context la lucrarea lui Dean Minix şi Sandra Hawley, „*Global Politics*", apărută în 1998. Autorii consideră că specialiştii în relaţiile internaţionale ar trebui să devină un gen de meteorologi politici. „*Este necesar să descriem schimbările care au loc în climatul politic*. *Trebuie să explicăm aceste prefaceri în mediul nostru politic*, *astfel încât să le putem evalua şi categorisi pentru utilizarea lor ulterioară*. *În cele din urmă*, *bazându-ne pe analizele noastre asupra evenimentelor şi a prefacerilor pe care le prefigurează*, *putem spera să prevedem în timp orice alte procese similare care urmează să aibă loc în viitor şi cum aceste prefaceri politice vor afecta viaţa noastră*" („*Global Politics*", pag. 8).

Dean Minix şi Sandra Hawley apreciază pe bună dreptate că, în mijlocul unei furtuni politice în lume, ar fi nepotrivit să scoatem o hartă pentru a vedea încotro ne îndreptăm. Datoria specialiştilor demni de acest nume este, dimpotrivă, să arate şi să convingă că diverse crize şi tensiuni nu înseamnă şi nu pot fi echivalate cu haosul, dezordinea şi dezorientarea. Ei chiar imaginează un asemenea buletin care să surprindă meteorologia politică a unor zone fierbinţi, precum Balcanii, Orientul Mijlociu, regiunea Asia-Pacific.

Cu atât mai proeminent ni se pare meritul lui Anton Golopenţia de a fi surprins virtuţile practice ale cercetării geopolitice, de a fi făcut acest lucru acum mai bine de o jumătate de secol în termeni pe care literatura de specialitate îi foloseşte în mod obişnuit astăzi, de a fi

relevat finalităţile cercetării geopolitice într-o perioadă în care nazismul era la zenit, de a fi avut temeritatea să deosebească destinul unei discipline de asocierea, prin forţa lucrurilor temporară, a unor reprezentanţi ai ei cu o orientare politică extremistă. De altfel, viziunea lui Golopenţia despre geopolitică ni se pare chiar foarte puţin valorificată. Este suficient să facem trimitere la câteva încercări contemporane de caracterizare a geopoliticii ca să ne dăm seama cât de departe a gândit Golopenţia, depăşindu-şi în mod limpede epoca.

2.3. Condamnarea geopoliticii la inactualitate

Chiar şi caracterizările contemporane ale geopoliticii, încercările de definire a ei surprind cu deosebire relaţia dintre mediul natural şi politică. Vom reda, în continuare, câteva asemenea aprecieri, aşa cum sunt ele citate în Preambulul *Dicţionarului de geopolitică* apărut sub coordonarea lui Yves Lacoste.

Grand Larousse universel (1962) consideră că geopolitica este „*studiul raporturilor dintre state*, *dintre politicile lor şi legile naturale*, *acestea din urmă determinând pe primele*". Celălalt mare dicţionar, Robert (1965), concepe geopolitica drept „*studiul raporturilor dintre datele naturale ale geografiei şi politica statelor*".

Grand Larousse universel (1989) defineşte geopolitica ca fiind „*ştiinţa care studiază raporturile dintre geografia statelor şi politica lor… Geopolitica exprimă voinţa de a ghida acţiunea guvernelor în funcţie de lecţiile geografiei*". Citim în „*Le petit Larousse illustre*", 1994: „*Geopolitica – „ştiinţa care studiază raporturile între geografia statelor şi politica lor*". În *Enciclopedia Britanica*, geopolitica este considerată a fi „*utilizarea geografiei de către guvernele ce practică o politică de putere*" (prin urmare, geopolitica este asociată doar cu statele mari, cu puterile care au ceva de spus pe arena internaţională).

Am reprodus aceste definiţii pentru că ele fixează o anumită înţelegere, de început, a geopoliticii. Pentru că fac acest lucru foarte aproape de zilele noastre, când există o presiune difuză, dar foarte reală, în direcţia unei înţelegeri diferite şi moderne a acestui termen. Pentru că ezită să încorporeze prefaceri ce au avut loc deja în câmpul politicii, al puterii, şi care se cereau asimilate într-un fel sau altul şi de către geopolitică.

S-a ajuns astfel la un prim paradox: chiar şi astăzi, la o sută de ani de la apariţia termenului, se operează tot cu sensul iniţial al disciplinei şi se încearcă aplicarea acestui sens la o realitate mult

schimbată. Evident că în acest context, suntem tentaţi să percepem cu deosebire discrepanţa, ceea ce nu concordă. Suntem chiar tentaţi să abandonăm noţiunea sau, poate şi mai rău, să o folosim cu un sens trunchiat ori chiar negativ, ca exprimând „o orientare profund greşită", adeptă a „determinismului geografic", etc. Aşa cum am precizat, geopolitica îşi propune să explice performanţele statului. Dar pe „teritoriul" statului au apărut realităţi noi de care el nu poate să nu ţină cont. A discuta potenţialul statului doar în raport cu instrumentele de care dispunea acum un secol – şi în cadrul cărora poziţia geografică şi, în general, condiţiile naturale jucau un rol mult mai important decât astăzi – înseamnă a condamna pur şi simplu geopolitica la cea mai grea sentinţă pentru o disciplină, sentinţa de inactualitate.

Ion Conea sesiza cu acuitate că, dacă am concepe geopolitica doar ca geografie politică, deci ca o disciplină circumscrisă relaţiei dintre mediul natural şi stat, atunci viitorul ei ar fi serios pus sub semnul întrebării. Deoarece însăşi influenţa mediului natural este din ce în ce mai puţin semnificativă într-o eră a triumfului tehnologiei moderne. „*Astăzi, cu progresele extraordinare ale tehnicii şi, în genere, ale ştiinţei aplicate, se poate spune că influenţele primite de omul civilizat înseamnă foarte puţin faţă de cele de el exercitate. Omul – agent geografic activ este azi infinit superior omului agent geografic pasiv*" (I. Conea, „*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", vol. „Geopolitica", pag. 70).

După opinia noastră, geopolitica a apărut în efortul de a oferi o explicaţie cât mai riguroasă elementului central al politicii, puterea. De ce este determinată puterea unui stat? reprezintă interogaţia care străbate mai toate demersurile de natură geopolitică. Răspunsul oferit de geopolitica tradiţională nu este cel mai adecvat, întrucât pune puterea în legătură doar cu factorii naturali ai existenţei statale, de la poziţie geografică până la bogăţii naturale. Cu temei, în toate analizele consacrate demersurilor geopolitice se reproşează determinismul geografic, faptul că formulele întemeietoare ale acestei discipline oferă explicaţii unilaterale politicului, venind numai dinspre perspectiva geografică. Este un lucru adevărat, dar nu neapărat cel mai important. Există o lectură, îndrăznim să o numim superficială a întemeietorilor geopoliticii, un tip de raportare care nu reuşeşte să treacă dincolo de formule stereotipe.

Cu totul semnificativ ni se pare a fi faptul că se încearcă o

definire a ecuaţiei explicative a puterii unui stat. Are mai puţină importanţă dacă elementele respective se schimbă, dacă deţin ponderi diferite în momente de timp diferite. Dar însăşi ecuaţia este sau devine neîncăpătoare. Încă Montesquieu sesizase rolul mediului şi al climei în determinarea sistemului de guvernământ; tot el semnala, însă, că rolul acestora este mult mai mare în societăţile primitive, pe când în cele dezvoltate, factorii nenaturali tind să devină precumpănitori. Schimbarea rolului diverşilor factori nu scade din valoarea ecuaţiei explicative, care poate integra alte elemente, poate repondera structura celor existente; esenţială rămâne preocuparea de a întemeia, de a fundamenta o ecuaţie. Or tocmai această preocupare ni se pare demnă de reţinut, independent de formula concretă. Formula poate fi respinsă, efortul de a o întemeia, nu!

Mai aproape de zilele noastre s-au lansat şi alte ecuaţii de determinare a puterii unui stat. Dintre ele am cita pe cea a lui Ray S. Cline (în C.H. Henderson, „*International Relations*. *Conflict and Cooperation at the turn of the 21st century*", p.102):

Puterea = [Masa Critică (Populaţia şi Teritoriu) + Putere economică + Putere militară] x [Planificare coerentă a strategiei naţionale + Voinţă]

Sau într-o formulă prescurtată:

P = (Mcr + E + M) x (S + V).

Putem, fără îndoială, face o serie de remarci chiar şi pe marginea acestei ecuaţii, dar aici primează efortul de a sintetiza, de a turna într-o formulă o anume interpretare şi evaluare.

Apare limpede că avem de-a face cu o ecuaţie care defineşte puterea pornind de la achiziţiile teoretice şi de la experienţa politică acumulată la sfârşitul de secol şi de mileniu. Astăzi, elementele care alcătuiesc resursele a ceea ce literatura de specialitate numeşte putere necuantificabilă („*intangible power*"), intră din ce în ce mai pregnant în ecuaţiile care tind să evalueze forţa unui stat. Pe drept cuvânt! Într-o epocă în care omul dispune de instrumente mult mai puternice de a-şi modela viitorul, temeinicia strategiilor de dezvoltare, voinţa, sănătatea morală, deschiderea culturală sunt factori cu o pondere mai mare şi, în anumite contexte, decisive în devenirea unei naţii.

(a) 2.4. Dogmatizarea prematură a geopoliticii

Noţiunea de geopolitică nu a avut, cel puţin în viziunea lui Kjellen şi a altor autori importanţi asociaţi cu naşterea şi consacrarea

sa, o încărcătură doctrinară aşa de pregnantă. Această conotaţie este mai mult rezultatul interpretărilor care au urmat, al deformărilor de tot felul. Deformărilor reale pe care le găsim la unii întemeietori ai geopoliticii, cu deosebire ai celei germane, li se adaugă deformările şi exagerările de tot felul ale analiştilor care s-au ocupat de această disciplină. Un fapt real, apropierea unor reprezentanţi ai geopoliticii germane de fascism, formularea de către Haushofer şi colaboratorii săi de la „*Zeitschrift für Geopolitik*" a unor teze care au putut fi preluate de politica oficială a Germaniei acelei perioade a condus în perioada postbelică la un gen de proscriere a disciplinei. Şi nu numai în ţările foste socialiste, ci şi în statele occidentale. Într-un asemenea climat au existat puţine şanse să fie identificate virtuţile reale ale acestei discipline. S-au relevat mai ales greşelile abordărilor geopolitice, deformările lor şi nu atât capacitatea acestei discipline de a explica, de a lumina mai bine o serie de relaţii şi conexiuni. De aceea, întrebarea cardinală nu poate fi evitată: ne învaţă vreo ceva cu adevărat geopolitica? Dacă răspunsul este pozitiv, atunci demersul de cercetare se cere focalizat pe virtuţile explicative ale acestei teorii. Dacă nu, orice exerciţiu de interpretare este pur şi simplu inutil.

Identificăm, astfel, un al doilea paradox de care trebuie să fim conştienţi. Exagerările doctrinare reprezintă mai ales rodul analizelor făcute de diverşi autori pe marginea doctrinei geopolitice şi nu atât al lucrărilor care au întemeiat această orientare. De aici decurg cel puţin două cerinţe metodologice: opera întemeietorilor se cere citită fără prejudecată, iar cea a comentatorilor cu precauţie.

Este adevărat că o anumită ramură a studiului geopoliticii, avem în vedere şcoala germană din perioada interbelică, a lansat concepte şi interpretări care au putut fi utilizate de politica expansionistă a Germaniei naziste, dar există parcă o propensiune deliberată de a asimila geopolitica în ansamblu cu cea elaborată în Germania interbelică. Or chiar cu referire la această orientare geopolitică se fac eforturi de tratare mai nuanţată, de recuperare a substanţei geopolitice veritabile. Stau mărturie în acest sens, de pildă, prefaţa semnată de Jean Klein la cartea lui Haushofer, „*Geopolitica*", apărută în Franţa în 1986, lucrarea de mari proporţii, în două volume, elaborată de Hans-Adolf Jacobsen, intitulată „*Karl Haushofer*. *Viaţa şi opera*", publicată în 1979.

Atât de pătimaşă a fost uneori raportarea la geopolitica

germană interbelică, încât nu a reţinut nici diferenţele dintre aceasta şi poziţia oficială (uneori a fost vorba despre divergenţe: atacarea URSS a fost considerată de către Haushofer şi colegii săi o greşeală, gest întemeiat cu argumente geopolitice), nu a relevat nici acele poziţii care meritau să fie relevate prin schimbarea de interpretare pe care o propuneau. De pildă, în ultima parte a vieţii sale, Karl Haushofer precizează că elementul geografic nu poate oferi explicaţii decât pentru maximum 25 la sută din orientările şi deciziile politice. Nu discutăm acum dacă această interpretare diferită a intervenit după experienţa amară a războiului, sau ca urmare a înţelepciunii pe care timpul o decantează uneori în fiinţa umană. Reţinem doar că era o precizare care contrazicea unele formulări într-adevăr rigide din primii ani ai acestei şcoli şi care merită a fi criticate.

Caracterizarea pe care publicaţia „*Zeits*chrift für *Geopolitik*" („*Scrieri de geopolitică*") , al cărei mentor era Karl Haushofer, o dă în 1928 geopoliticii poartă, într-adevăr, amprenta unor interpretări în spiritul determinismului geografic, dar conţine şi precizări care ar trebui să trezească luarea aminte: „*Geopolitica este teoria dependenţei evenimentelor politice de teritoriu. Ea îşi are temelia sigură în geografie, îndeosebi în geografie politică reprezentând teoria fiinţelor politice de pe glob şi a structurii lor. Geopolitica urmăreşte să furnizeze indicaţii pentru acţiunea politică şi să fie îndreptar în viaţa politică. Ca atare, ea devine o tehnologie capabilă să conducă politica practică până la punctul la care se produce avântul novator al acţiunii. Şi numai cu ajutorul ei, acest avânt ar putea avea drept punct de plecare pentru realizări ştiinţa şi nu neştiinţa. Geopolitica vrea şi trebuie să devină conştiinţa geografică a statului*!" (în I. Conea, „*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", vol. „Geopolitica", pag. 19 – 20).

Ultima formulare din textul reprodus ni se pare o caracterizare sintetică (şi am putea spune o formulă fericită) care exprimă, este adevărat, o anume viziune asupra geopoliticii. Indiferent că este vorba despre statul antic sau cel din epoca postindustrială, conştiinţa geografică este un element care intră sau ar trebui să intre în substanţa marilor orientări şi strategii politice. De ce geopolitica nu ar fi şi ghid în viaţa politică? Firește că e necesar să precizăm ce sens dăm noţiunii de geopolitică, dar cu toţii observăm cât de costisitoare sunt astăzi măsurile şi orientările care nu au respiraţie geopolitică, nu au un ghidaj de această factură.

Dar, cum spuneam, geopolitica nu se limitează la geopolitica germană (acestei variante a geopoliticii îi vom consacra un curs de sine stătător). De pildă, geograful englez H. Mackinder, considerat unul dintre părinţii întemeietori ai geopoliticii, nu foloseşte acest termen în toată opera sa. El ne propune o altă lectură a geografiei planetei noastre în care identifică şi cauzări geografice ale istoriei, o altă viziune despre teritorialitate, foloseşte termeni noi precum „*Natural Seats of Power*" (Puncte strategice naturale), „*zona pivot a istoriei*", etc. („*Democratic Ideals and Reality*"). O abordare care a devenit posibilă de abia în perioada post Columbiană, când mijloacele de transport ale momentului – căi ferate, vapoare – alcătuiau totuşi o reţea care permitea nu numai ca globul să fie cunoscut, dar şi tratat ca un tot unitar. În loc de a încerca o deslușire a ceea ce ne învaţă cu adevărat o interpretare precum cea a lui Mackinder, diverşi analişti au preferat soluţia mai comodă de a „împacheta" totul în coletul numit „geopolitică" pe care au lipit diferite etichete conţinând clişee obosite.

(I) 2.5. Este geopolitica o disciplină a perioadelor postbelice?

Autorul francez Jacques Ancel obişnuia să spună: „*La geopolitique c'est une affaire d'après guerre*" (de fapt, citatul exact este „*une science allemande d'après guerre*"). Remarca se cere plasată în contextul reacţiei şcolii geografice franceze faţă de geopolitica germană interbelică, o reacţie dură, presărată cu sintagme de felul: „superstiţie cartografică", „geografie pusă în slujba politicii", „produs gazetăresc", „instrument al războiului" etc. Demn de semnalat că autorul francez foloseşte termenul geopolitică doar pentru a nu fi confiscat de către Şcoala germană: „*Cititorul să scuze pedantismul aparent al faptului că dau acestui studiu teoretic de geografie politică drept titlu un neologism. Am crezut, însă, necesar să nu las ca acest termen, care a făcut carieră dincolo de Rin, să fie acaparat de o* nouă *aşa-zisă ştiinţă germană*" (în I. Conea, „*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", vol. „Geopolitica", pag. 37).

Într-adevăr, după conflagraţii şi mari înfruntări armate, problemele teritoriilor şi ale teritorialităţii, deci ceea ce intră cu obligativitate în obiectul de studiu al geopoliticii, capătă o actualitate frapantă. În perioadele de după război se desenează sau redesenează graniţe, se repun în discuţie şi se delimitează sfere de influenţă, ş.a.m.d. De pildă, sfârşitul războiului rece a condus la trei mari prefaceri geopolitice, care pun în umbră tot ceea ce a acompaniat acest

proces. Este vorba de unificarea Germaniei, de eliberarea Europei de Est nu numai de comunism, ci, deopotrivă, de tutela sovietică şi de dezintegrarea Uniunii Sovietice. „*Puţine prefaceri* – notează analistul american Zbigniew Brzezinski – *au avut loc într-un timp aşa de scurt şi într-o perioadă de pace*" („*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei*", pag. 112).

Sfârşitul războiului rece a marcat, totodată, sfârşitul unei organizări bipolare a lumii: o bipolaritate geopolitică, o bipolaritate ideologică şi o bipolaritate psihologică. Sfârşitul acestei bipolarităţi ne obligă să regândim multe noţiuni. Ce sens ar mai avea în ziua de azi o mişcare cum a fost mişcarea de nealiniere? Nealinierea avea înţeles în condiţiile în care existau doi poli, în care se afla în dispută două orientări care dominau planeta. În asemenea condiţii nealinierea semnifica „a treia cale" sau, în orice caz, o poziţie care nu se alinia nici uneia dintre ele.

A limita însă valabilitatea unei discipline doar la o perioadă anume, oricât de importantă şi semnificativă pentru ea, înseamnă a-i răpi dreptul la existenţă, a-i pune sub semnul întrebării statutul de disciplină ştiinţifică propriu-zisă. Dacă suntem consecvenţi cu punctele de vedere anterior exprimate, atunci perioadele post belice se cer descifrate prin intermediul celor antebelice. Cu alte cuvinte, geopolitica nu se poate interesa doar de ceea ce urmează, ci şi de ceea ce pregăteşte şi explică un proces.

(II)

2.6. Preocupări geopolitice actuale

Atât de stăruitoare a fost preocuparea de a identifica deformările – repetăm, reale ale formulelor tradiţionale ale geopoliticii – încât nu s-au sesizat la vreme evoluţiile semnificative în cadrul elementelor ce întemeiază politica şi elementul ei central, puterea. Nu s-a observat apariţia unor noi situaţii care oferă explicaţii mai cuprinzătoare potenţialului şi performanţelor statului.

Sunt specialişti care consideră că, astăzi, „cronopolitica" este mai importantă decât geopolitica. „*Pierderea spaţiului material*", apreciază Paul Virilio, „*face ca guvernarea să aibă ca principal parametru timpul… Există o mişcare de la geopolitică la cronopolitică*: *distribuţia teritoriului devine distribuţia timpului*" (G. Toal, „*At the end of Geopolitics*? *Reflections on a Plural Problematic at the Century*'s *End*). Nu am fi atât de fermi în a proclama această substituire. Pentru că

spaţialitatea se cere şi ea redefinită în sens modern. Pur şi simplu nu o mai putem concepe ca în secolul trecut, de pildă. Cert este că timpul capătă o nouă importanţă de care trebuie să fim cu toţii conştienţi. Viteza de reacţie este o dimensiune esenţială a conducerii şi guvernării moderne. Viteza de reacţie în a sesiza domeniile noi şi potenţialul lor de progres, viteza de reacţie în a produce inovaţia, viteza de recţie în a o valorifica din punct de vedere comercial. Dacă schimbarea este un nou mod de a fi, a nu obosi să te schimbi mereu, a face acest lucru cu viteza necesară reprezintă un adevărat comandament care se structurează în jurul timpului.

O mulţime de analişti semnalează o altă tranziţie, cea de la geopolitică la geoeconomie. Procesul se asociază şi cu un anumit declin al puterii militare în configurarea statutului de putere. Puterea militară nu mai are semnificaţia de altă dată. Nici indicatorii care au definit-o: numărul bazelor militare, mărimea dotării şi chiar modernitatea sa. Capacitatea de a răspunde pieţei şi de a domina piaţa reprezintă indicatorul sintetic al puterii în zilele noastre. Se schimbă deci bazele puterii. PNB pe cap de locuitor este mult mai important decât dotarea militară pe cap de locuitor. Forţa de producţie a unei ţări este baza de calcul a puterii sale. Dacă îşi propune să crească performanţa, un stat trebuie să se preocupe prioritar de această bază productivă şi nu de extinderea teritoriului. Iar dacă am admite că extinderea teritoriului ar fi un obiectiv pentru cineva, realizarea sa este de neconceput fără creşterea forţei productive, deci a puterii şi implicit a capacităţii de atracţie. Distincţiile care se fac astăzi între *puterea hard* şi *puterea soft*, adică între puterea care apelează la instrumentele clasice, inclusiv cele ale constrângerii şi forţei şi cea care, dimpotrivă, seduce, atrage, convinge, influenţează pornesc de la schimbările spectaculoase în ceea ce priveşte sursele şi modalităţile de exprimare ale puterii.

Apariţia geoeconomiei prezintă şi o altă implicaţie în planul geopoliticii. Forţele productive moderne nu îşi află adesea terenul optim de afirmare doar în perimetrul conturat de graniţele unui stat. Ele tind să devină – şi devin – transnaţionale, ceea ce, din punct de vedere al statului naţional, ridică o serie de probleme. Economistul japonez Keniche Ohmae vorbeşte despre o lume viitoare a capitalismului fără graniţe în care „statul naţional îşi va găsi sfârşitul”. Edward Luttwak consideră că actuala organizare politică în „*entităţi*

spaţiale structurate pentru a delimita cu stricteţe teritoriile lor" şi care ar fi „*inevitabil înclinate să obţină avantaje în detrimentul celorlalte entităţi de pe scena internaţională*" se apropie de sfârşit. Statele, ca şi birocraţiile, ar fi „*obligate în virtutea urgenţelor birocratice ale prezervării şi sporirii propriului rol să dobândească un substitut geo-economic pentru rolul geopolitic aflat în decădere*" (G. Toal, „*At the end of Geopolitics*? *Reflections on a Plural Problematic at the Century*'s *End*").

Demn de reţinut că, pentru autorul american, această tendinţă nu conduce la un gen de „armonie" sau măcar la un tip de corelare a eforturilor şi intereselor, de care vorbesc diverşi specialişti, ci va continua să stimuleze rivalitatea dintre state. „Logica conflictului" va subzista, numai că ea se va regăsi nu în dispute militare sau teritoriale, ci în „gramatica comerţului".

Pentru mulţi analişti şi observatori, adevărata tranziţie trebuie să fie aceea de la geopolitică la ecopolitică. În mod tradiţional, geopolitica îşi orienta analiza pornind de la datele mediului fizic. De data aceasta, mediul fizic este afectat, bolnav, spun unii, asaltat de tendinţe de degradare ireversibile, susţin alţii. Poate geopolitica să facă abstracţie de această modificare vizibilă a mediului nostru natural de existenţă? Potrivit lui Al. Gore, ca să oprească procesul de deteriorare a mediului ambiant, omenirea are nevoie nu de o Iniţiativă de Apărare Strategică, ci de o Iniţiativă Strategică de Apărare a Mediului. Ecologia a devenit „*agenda sacră*" care pretinde o nouă credinţă, asumarea veritabilă a unor principii fundamentale care privesc, de data aceasta, sănătatea pământului şi a vieţii pe planeta noastră (G. Toal, „*At the end of Geopolitics*? *Reflections on a Plural Problematic at the Century's End*).

Există şi tentative de a sintetiza toate aceste schimbări, de a le reuni într-un răspuns nou, într-o formulă în care fiecare să-şi afle un tip de dezlegare mulţumitoare. Richard Falk este de părere că lumea se mişcă rapid de la geopolitică „*spre o realitate mai integrată economic, cultural şi politic*", ceea ce ar solicita apariţia geoguvernării. Statul suveran asupra unui teritoriu, ca actor într-o lume mult schimbată în care multe dintre probleme şi sfidări au o natură transnaţională, dispune de o capacitate de intervenţie şi influenţare din ce în ce mai redusă. În aceste condiţii şi capacitatea sa de guvernare cunoaşte un declin vizibil. Miza politicilor globale nu o mai formează geopoliticile,

ci geoguvernarea, menită să asigure structuri de guvernare eficientă la nivel global.

(b) Bibliografie

1. Brzezinski, Z.Europa Centrală şi de est în ciclonul tranziţiei", Diogene, Bucureşti, 1995.

2. Conea, I.Geopolitica. O ştiinţă nouă", extras din Numărul 9 – 10, anul III, Sept/Oct 1937, Institutul Social Român, Bucureşti, 1938.

3. Conea, I., A. Golopenţia şi M. Popa-Vereş, „Geopolitica", Ed. Ramuri, Craiova, 1940.

4. Henderson, C.W.International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century", McGraw-Hill, Boston, 1999.

5. Lacoste, Y.Dictionnaire de geopolitique", (Sous la direction de), Flaminarion, Paris, 1993.

6. Minix, D. & S.M. Hawley, „Global Politics", Wadsworth Publishing Company, Belmont, 1998.

7. Toal, G.At The end of Geopolitics? Reflections on a Plural Problematic at the Century's End", Departament of Geography, Virginia Tech., Blacksburg, VA, 24061., Sept 1996.

8. * * *, „Dicţionar de sociologie" (coord. L. Vlăsceanu şi C. Zamfir), Editura Babel, Bucureşti, 1993.

9. * * *, „Geopolitica şi Geoistoria. Revistă română pentru sud-estul european", Societatea Română de Statistică, Bucureşti, 1941 – 1944.

Întrebări

1. Prezentaţi pe larg viziunea lui I. Conea asupra geopoliticii ca disciplină.

2. Ce este druckquotientul? Ce alte presiuni se exercită la graniţa unui stat? Cum pot fi contracarate aceste presiuni?

3. Care este obiectul geopoliticii în concepţia lui A. Golopenţia?

4. Demonstraţi actualitatea abordării lui A. Golopenţia.

5. Care sunt factorii care au dus la dogmatizarea prematură a geopoliticii şi la proscrierea disciplinei?

6. Încercaţi să oferiţi un răspuns la întrebarea dacă geopolitica este o disciplină a perioadelor de după război.

7. Comentaţi ecuaţia propusă de Ray S. Cline cu privire la puterea percepută. De ce puterea economică, planificarea coerentă a strategiei naţionale şi voinţa pot fi considerate elemente ale unei

asemenea ecuaţii care defineşte puterea?

8. Ce este cronopolitica? Sunteţi de acord că în zilele noastre are loc o mişcare de translaţie dinspre geopolitică înspre cronopolitică?

9. Definiţi termenul de geoeconomie.

10. Care este raportul dintre factori ai puterii precum întinderea, accesul la mare, puterea militară şi factori precum puterea economică, calitatea guvernării şi a deciziei politice?

Articol II.

Articol III.

Articol IV.

Articol V.

Articol VI. Curs nr. 3

Articol VII. Geopolitica germană

Prima întrebare la care trebuie să răspundem este: de ce consacrăm un curs de sine stătător geopoliticii germane? În primul rând, această şcoală oferă un corpus de idei şi interpretări comune sau cvasicomune, cu interogaţii şi dezlegări identice sau cvasi-identice. În al doilea rând, geopolitica germană a impus teme, unghiuri de abordare care au intrat deja în patrimoniul de idei şi preocupări ale geopoliticii. Putem face, neîndoielnic, multe observaţii pe marginea lucrărilor de geopolitică elaborate în acest spaţiu. Un singur lucru nu se poate spune: că ele nu ar avea valoare intrinsecă, relief aparte, nu ar conţine contribuţii întemeietoare. În sfârşit, mai este un lucru peste care nu putem trece cu niciun chip. Autori germani de indiscutabil relief ştiinţific au lansat o serie de abordări discutabile, uneori s-au implicat în finalizarea lor politică, ceea ce a atras o reacţie îndreptăţită din partea colegilor din alte ţări, inclusiv din România. Nu intrăm acum în analiza acestor abordări. Ne limităm să semnalăm că geopolitica germană, stimulând reacţia, a generat o dezbatere vie pe continent în legătură cu noua disciplină şi, astfel, a contribuit implicit la clarificarea domeniului său de studiu.

Secţiune 7.01 3.1. Friedrich Ratzel – întemeietorul de fapt al geopoliticii

În evoluţia disciplinei de care ne ocupăm s-a întâmplat ceva paradoxal. Autorul care i-a conturat unele dintre liniamentele de bază, care a impus abordări şi concepte ce se regăsesc şi astăzi în dezbaterea de profil, nu a pronunţat niciodată cuvântul geopolitică. El a operat cu termenul de geografie politică, intitulând chiar una dintre lucrările

sale de bază „*Geografia politică*”, publicată în 1897.

Considerat întemeietorul de fapt al geopoliticii, Friedrich Ratzel a fost un remarcabil om de ştiinţă. Născut la 30 august 1844, în Karlsruhe, a încheiat studiile universitare la Heidelberg, în 1868. În anul următor face o călătorie în Mediterana, prilej cu care se depărtează de formaţia sa de zoolog şi se apropie de studiul geografiei. Între 1874 – 1875 efectuează o călătorie în America de Nord şi Mexic, unde studiază viaţa locuitorilor de origine germană. Se întoarce „*convins de atracţia şi importanţa cercetării geografice*”, căreia i se va consacra până la sfârşitul vieţii.

În 1882 şi 1891, Ratzel publică primul şi, respectiv, al doilea volum din, poate, cea mai importantă lucrare a sa, „*Antropogeographie*”, în care aşază noi fundamente geografiei umane. În 1897 apare lucrarea „*Politische Geographie*”, un alt volum definitoriu pentru concepţia sa despre rolul geografiei în istoria politică a diferitelor state. Referindu-se la semnificaţia acestei lucrări, dar şi a operei ştiinţifice a lui Friedrich Ratzel în ansamblu, Simion Mehedinţi scria: „*Lucrarea aceasta a fost menită să răstoarne şi să transforme o întreagă rubrică a literaturii geografice. Până la Ratzel, sub numele de geografie politică se înţelegea o înşirare de suprafeţe ale statelor şi provinciilor, de graniţe, populaţii, împărţiri administrative, forme de guvernare şi alte amănunte fără spirit geografic. Era o adevărată moştenire din vremea perucilor, o geografie Almanach – Gotha… Ratzel îşi dă seama că o astfel de moştenire penibilă nu mai poate fi suferită mult timp. Geografia politică are să se ocupe, zicea el, de stat. Iar statul nu este o ficţiune cartografică, ci o realitate biologică şi el. E o parte din faţa pământului şi o parte din omenire, diferenţiată în anumite împrejurări naturale ce trebuie studiate. Statul, ca şi orice organism, se naşte, creşte, decade şi piere în legătură cu anumite împrejurări fizice: rasă, formele plastice ale scoarţei, clima* etc. *Prin urmare, în spaţiu – între ecuator şi poli – iar în timp – evolutiv, de la statul umilit, compus abia din câteva sate, şi până la statele mondiale, cum e cel englezesc, cel rusesc* etc. *– omul de ştiinţă trebuie să urmărească toate formele acestea sociale, cu gândul de a le reduce la categorii geografice*” (S. Mehedinţi, „*Antropogeografia şi întemeietorul ei, Friedrich Ratzel*”).

Spirit adânc, autorul german îşi dă seama de „moştenirea penibilă” pe care o prezenta geografia la sfârşitul de secol, practic

inegală într-un empirism fără orizont. De aceea, el încearcă să sistematizeze acest imens material cules de-a lungul vremii. Perspectiva de sistematizare este una geografică. Numai că Ratzel deschide cercetarea geografică spre fenomenul social şi statal fără de care demersul geografic nu ar avea sens; mai mult, autorul german încearcă o întemeiere şi o explicare din perspectivă geografică a statului, a evoluţiei şi puterii sale. Astfel, el depăşeşte graniţele geografiei politice şi face analiză geopolitică, fără însă a pronunţa acest nume.

I) 3.1.1. Spaţiul – arealul de care are nevoie un popor

Acest lucru apare clar, de pildă, atunci autorul german vorbeşte despre spaţiu. Termenul ca atare este folosit de toţi gânditorii care s-au referit la impactul mediului geografic asupra vieţii politice, de la Turgot (întemeietorul termenului de geografie politică) la Montesquieu şi Herder. În viziunea lui Ratzel, spaţiul nu este echivalent cu teritoriul unui stat. Deci el nu are o accepţiune fizico-geografică. Spaţiul desemnează limitele naturale între care se produce expansiunea popoarelor, arealul pe care acestea tind să-l ocupe, considerând că acesta le revine în mod natural. Spaţiul modelează adânc existenţa populaţiei care îl locuieşte. Spaţiul condiţionează, potrivit lui Ratzel, nu numai limitele fizice de extindere ale unei comunităţi, ci şi atitudinea ei mentală faţă de lumea înconjurătoare.

Spre a înţelege mai bine conţinutul noţiunii de spaţiu, autorul recurge la două noţiuni sugestive: concordanţe şi discordanţe antropogeografice. Prima se realizează prin colonizarea internă a unui spaţiu, ceea ce semnifică distribuţia cât mai omogenă a populaţiei pe suprafaţa statului. Discordanţa apare în momentul în care suprafaţa statului este locuită fie de un număr prea mare de oameni, fie, dimpotrivă, de o populaţie redusă. Cazul cel mai flagrant de discordanţă antropogeografică ar fi, după părerea autorului german, Rusia, care la sfârşitul secolului trecut avea o suprafaţă de 10 ori mai mare decât Germania şi de 2, 5 ori mai mare decât a principalelor state europene luate la un loc, dar populaţia sa era mai redusă decât cea din Europa Centrală, de pildă. De aceea, în cazul ruşilor cel puţin, „foamea de spaţiu" nu are niciun alt temei decât „reflexul moştenit de la populaţiile primitive ale stepei".

Foamea de spaţiu devine explicabilă şi are un temei adevărat

atunci când se înregistrează o densitate prea mare, care nu mai asigură condiţii potrivite de evoluţie: „*Pe un teren mic, oamenii devin prea numeroşi, se apropie unii de alţii, se încaieră şi se luptă între ei, se epuizează dacă nu li se oferă spaţiu nou pentru colonizare*” (F. Ratzel, citat în S. Micu Sava, „*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană*”, pag. 40). În ambele cazuri ia naştere un fenomen de migraţie, mai ales atunci când teritoriul cu densitate redusă este vecin cu cel cu densitate mare. Se produce astfel ceea ce autorul numeşte colonizare externă, deci o migraţie dinspre teritoriul suprapopulat spre cel subpopulat, întrucât spaţiile subpopulate atrag cu o putere fizică populaţia din spaţiile suprapopulate. „*Revărsarea din teritoriile dens populate către cele slab populate se transformă în regulă… Atunci poporul năvăleşte în afara sa şi apar toate acele forme ale creşterii spaţiale care duc în cele din urmă, în mod necesar, la dobândirea de noi teritorii. Aceasta este colonizarea externă*” (F. Ratzel, citat în Pozdneakov, „*Geopolitica*”, pag. 18). În acest context, Ratzel foloseşte noţiuni cum ar fi „*Volk ohne Raum*” (popor fără spaţiu), „*Raumsin*” (simţul spaţiului).

Iată cum sintetizează autorul german cele două forme de colonizare: „*un popor creşte prin aceea că-şi măreşte numărul, o ţară prin aceea că-şi măreşte teritoriul. Întrucât unui popor în creştere îi trebuie teritoriu nou, el creşte peste marginile ţării. Mai întâi el valorifică în interior, pentru sine şi pentru stat, pământul care nu fusese încă ocupat: aceasta este colonizarea internă. Dacă nici aceasta nu mai ajunge, atunci poporul năvăleşte în afară şi apar toate acele forme ale creşterii spaţiale… care duc în cele din urmă, în mod necesar, la dobândirea de noi teritorii: aceasta este colonizarea externă. Invazia militară, cucerirea, este adeseori strâns legată de această colonizare*” (citat în G. Heyden, „*Critica geopoliticii germane*”, pag. 129).

Spaţiul este important. El reprezintă semnul cel mai edificator că un popor se află în ascensiune, dar el nu semnifică neapărat şi forţa statală, care se află mai degrabă în legătură cu populaţia, sau mai precis exprimă corelaţia celor doi factori: spaţiul şi populaţia. Puterea ca atare este totuşi mai strâns legată de populaţie, întrucât „*densitatea mare a poporului înseamnă cultură*”. În acest sens, autorul vorbeşte de „*numărul politic al populaţiei*” (S. Micu Sava, „*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană*”, pag. 39), deci un număr suficient de mare pentru a coloniza un teritoriu, pentru a zămisli o cultură, pentru a se impune ca o identitate în rândul altor comunităţi.

Autorul „*Antropogeografiei*” evită să dea cifre precise în ceea ce priveşte numărul optim al populaţiei sau suprafaţa optimă a unui stat. În ceea ce priveşte mărimea teritoriului, el menţionează că un stat puternic ar trebui să tindă spre o suprafaţă de 5.000 kilometri pătraţi. Un stat aflat în ascensiune va tinde întotdeauna să ocupe poziţii naturale avantajoase, prin aceasta înţelegând spaţii naturale închise – vecinătatea unui lanţ de munţi, a mării etc. – sau puncte obligatorii de trecere (pasuri muntoase, strâmtori).

Friedrich Ratzel foloseşte şi termenul de geospaţii, prin acestea înţelegând extinderea forţei civilizatoare a unei civilizaţii la nivelul unui continent (geospaţiul american). O asemenea extindere poate fi şi politică, în acest caz rezultând imperiile, care au viaţă trecătoare pentru că ele nu zămislesc state propriu-zise. Ceea ce deosebeşte geospaţiul de imperiu este prezenţa esenţială a culturii şi a forţei sale modelatoare.

Autorul german formulează şi o serie de legi ale spaţiului şi aşezării în spaţiu. Cum avea să sublinieze chiar Ratzel, aceste legi topesc în ele totalitatea principiilor privind creşterea spaţială a statelor. Aceste legi sunt:

1. Spaţiul unui stat creşte odată cu creşterea culturii sale;

2. Creşterea spaţială a statelor este un însoţitor al altor manifestări ale dezvoltării lor, cum sunt forţa ideilor, intensitatea comerţului, activitatea desfăşurată în diferite sfere;

3. Statele se extind prin asimilarea sau absorbirea unităţilor politice având o importanţă mai redusă;

4. Frontiera constituie organul periferic al statului şi în această calitate serveşte drept martor al creşterii, tăriei sau slăbiciunii sale, precum şi al schimbărilor survenite în organismul său;

5. În creşterea sa statul tinde să înglobeze elementele cele mai valoroase ale mediului fizic înconjurător: linii de coastă, albii ale fluviilor şi râurilor, zone bazate în diferite resurse;

6. Primul impuls de creştere teritorială este primit de statele subdezvoltate (nedezvoltate) din exterior, de la civilizaţiile mai avansate;

7. Tendinţa generală de asimilare sau absorbţie a naţiunilor mai slabe se auto-întreţine prin înglobarea de noi teritorii; pe acest pământ, nu este loc doar pentru „state mari” (în R. Fifield şi E. Pearcy, „*Geopolitics în Principle and Practice*”, pag. 10).

Întrucât vorbim de spaţiu şi de tendinţa statelor de a ocupa un spaţiu cât mai convenabil, din punct de vedere natural, al unor resurse şi poziţii geografice avantajoase, este momentul să amintim de ideea lansată de Ratzel privind „ciclul oceanic". Valoarea unor mări şi oceane se schimbă şi ea în funcţie de mărimea, importanţa ţărilor care le străjuiesc. Ciclul oceanic a urmat o linie semnificativă, mutându-se din Marea Mediterană în Oceanul Atlantic şi de aici în Pacific. Ratzel consideră că Pacificul este oceanul viitorului. Pledează pentru această apreciere două tipuri de argumente. Pacificul este locul unei activităţi susţinute şi al unui potenţial conflict de interese între unele dintre cele mai puternice cinci ţări ale lumii: SUA, Rusia, China, Japonia, Anglia (menţionăm că, în acel moment, această ultimă ţară era deţinătoare a unor zone în Pacific). Miza acestui conflict ar fi reprezentată de poziţia strategică, resursele unice şi dimensiunile uriaşe ale Pacificului. De aceea, după părerea autorului german, tocmai aici, în Pacific se vor confrunta şi stabili raporturile dintre cele cinci ţări (Pozdneakov, „*Geopolitica*", pag. 20 – 21).

Concomitent, în Pacific ar urma să aibă loc şi principala confruntare între statele maritime (Anglia, Japonia) şi cele continentale (Rusia, China).

Ratzel considera că în această confruntare, puterile continentale vor avea câştig de cauză, întrucât dispun de resurse mult mai numeroase, precum şi de un spaţiu suficient ca bază geopolitică. În acelaşi timp, el prevede că bătălia pentru Pacific ar putea avea un final catrastrofal care ar marca şi încheierea evoluţiei ciclice a omenirii.

3.1.2. Poziţia – identitatea politico-geografică a statului

O altă noţiune cheie a operei lui Ratzel este cea de poziţie. Sensul acestui termen este destul de complex. O dovadă în acest sens este că în franceză el este tradus, spre exemplu, cu „la position", dar şi cu „la situation". Important de reţinut este faptul că poziţia nu este o noţiune strict geografică. Ea are, fără îndoială, şi această dimensiune: situarea strict topografică, vecinătăţi naturale sau nu, poziţia deţinută într-o emisferă sau alta a pământului, formele de relief pe care le înglobează, etc.

Este interesant modul cum corelează autorul german noţiunea de poziţie cu cea de spaţiu. „*Poziţia corijează, supradimensionează sau subdimensionează spaţiul*" (I. Nicu Sava, „*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană*", pag. 47), îi conferă deschidere, îi asigură posibilitatea de a

se pune în valoare. Deci poziţia este cea care decide, în ultimă instanţă, valoarea spaţiului. Sunt bune şi avantajoase acele poziţii care, deţinând importante suprafeţe de pământ, au şi deschidere suficientă către mare.

Dacă am urmări numai datele fizice, rezultatul nu ar putea fi decât un tablou amănunţit de informaţii, mai puţin folositoare. Preocupat de deschiderea către viaţa statală, de interdependenţele dintre factorul natural şi cel politic şi demografic, Ratzel corelează poziţia naturală cu cea politică şi socială. În acest sens, poziţiile pot fi asimilate împrejurărilor, contextului, ceea ce francezii desemnează prin termenul de „la situation". Poziţia fizică este neschimbătoare, pe când poziţia, în acest ultim sens, deci poziţia politico-geografică este schimbătoare. Schimbătoare în acord cu schimbarea situaţiei în zonă, cu distanţa faţă de marile centre culturale şi de civilizaţie, etc.

Din perspectiva noastră, este important să menţionăm că Ratzel vorbeşte de *„poziţie intermediară"*, atât în ordine naturală, cât şi politică. Este un tip de poziţie caracteristic îndeobşte statelor mici ori statelor apărute de curând pe hartă. În acest context autorul german vorbeşte de una dintre cele mai interesante poziţii politico-geografice intermediare din Europa, noul regat de la Dunăre, România, aflată între interesele directe ale Rusiei şi Turciei (în I. Nicu Sava, *„Geopolitica. Şcoala geopolitică germană"*, pag. 49).

O formă de poziţie intermediară poate fi socotită şi ceea ce în literatura de specialitate se numeşte state-tampon („buffer states"). Denumirea lor, pentru că, în fapt, ele au existat de mai multă vreme, este asociată cu numele lordului Curzon of Kedleston, autorul celebrei „linii Curzon" care despărţea Polonia de Uniunea Sovietică după primul război mondial (menţionăm că din 1795 cea mai mare parte a Poloniei a fost înglobată Rusiei).

Curzon a funcţionat multă vreme în India drept reprezentant al Coroanei. Cu această ocazie a întreprins studii de sine stătătoare asupra graniţelor şi modalităţilor de stabilire a acestora. În cazurile în care, din anumite considerente, sau datorită unor circumstanţe anume se pot stabili frontiere clar delimitate, Curzon avansează ideea constituirii unor state tampon. Deşi, spune Curzon, statele tampon sunt formaţiuni artificiale, ele au o existenţă naţională proprie, sprijinite fiind şi de garanţiile pe care le oferă statele terţe, interesate în menţinerea lor (în Pozneakov, *„Geopolitica"*, pag. 48).

Condiţiile politice ale formării statelor tampon oferă teren pentru intrigă internă şi intrigă externă, provenind din partea forţelor care vor o redesenare a graniţelor în zonă. Dar, cum subliniază şi Curzon, artificialitatea statului tampon este ceva relativ şi poate varia în funcţie de stabilitatea situaţiei interne, de soliditatea instituţiilor şi de poziţia guvernului său.

Am insistat asupra acestei noţiuni, întrucât în literatura de specialitate întâlnim opinia potrivit căreia ideile lui Curzon şi-au aflat împlinirea prin Tratatul de la Versailles. Atunci, la salba de state – tampon existente anterior (Norvegia, Danemarca, Suedia, Belgia, Luxemburg şi Elveţia) s-a mai adăugat o a doua salbă alcătuită din Finlanda, Polonia, România, Iugoslavia, Bulgaria, Albania, Grecia, care erau necesare pentru separarea Rusiei de Europa. Este adevărat că aceste state au luat naştere într-un moment prielnic din punct de vedere istoric, reprezentat de dezagregarea imperiului austro-ungar, dar este greu de acceptat ideea caracterului lor „artificial". Constituirea lor a avut loc pe principiul naţionalităţii, pe un teritoriu locuit de popoarele respective cu mult înainte de apariţia imperiului prăbuşit la finele primului război mondial. Putem mai degrabă vorbi de organicitatea şi nu de artificialitatea constituirii lor.

Dar aceasta nu scade din presiunile teribile la care sunt supuse statele respective. Când spuneam că ele reprezintă o altfel de „graniţă" aveam în vedere că au apărut şi cu această misiune politico – strategică. De aceea presiunile sunt extrem de mari şi dintr-un sens şi din altul. Cu atât mai importantă este stabilitatea lor internă, performanţa lor. Într-un anume sens, acestea reprezintă atuul lor principal prin care îşi asigură supravieţuirea şi consolidarea.

Îi) 3.1.3. Graniţa ca organ periferic

Una dintre cele mai interesante viziuni promovează Ratzel cu privire la graniţă şi semnificaţia sa geopolitică. Graniţa nu mai este fâşia de pământ care marchează despărţirea dintre state, ci un organ periferic al statului, un martor al creşterii şi slăbiciunii sale, un senzor de mare fineţe al prefacerilor survenite în interiorul său.

Cum am subliniat şi în primele cursuri, zona aceasta dintre state, altă dată destul de întinsă, a dispărut. La graniţă se întâlnesc statele cu forţa lor, cu capacitatea şi disponibilitatea lor de a-şi extinde spaţiul pe care îl deţin la un moment dat. În noul context, frontiera exprimă relaţiile spaţiale dintre state, o zonă de mare presiune dintre

ele. De aceea, frontiera are o semnificaţie politico-strategică şi atunci când desparte două state prietene şi iubitoare de pace. Ca linie despărţitoare, frontiera este un adevărat compromis la care s-a ajuns uneori prin intermediul forţei. Ea consfinţeşte o stare de lucruri proprie unui anumit interval de timp care desparte situaţiile politice şi cele de forţă. „*Tratatele care garantează frontierele*, spune Ratzel, *se bazează pe acea imensă iluzie că ar fi posibil să se pună stavilă creşterii vii a unei naţiuni*" (Citat în Pozdneakov, „*Geopolitica*", pag. 47).

Potrivit concepţiei lui Ratzel, statul ia naştere în jurul unui Mittelpunkt, care concentrează energia şi forţa unui popor. Din acest centru vital al statului pornesc, în cercuri concentrice, unde de energie şi vitalitate care acoperă întreg teritoriul naţional. Ultimul cerc este reprezentat chiar de graniţa statului respectiv. „*Graniţa*, subliniază Ratzel, *este un produs al mişcării*", este „*periferia teritoriului statal, economic şi a poporului*", organul cel mai sensibil unde putem detecta starea de sănătate a statului (op. cit., pag. 48).

La graniţă putem cel mai bine măsura intensitatea pulsarilor economici, culturali, comunicaţionali emişi de Mittelpunkt. Graniţa nu este o linie fixă, chiar dacă ea este consacrată de către înţelegeri internaţionale. Ea se află în expansiune dacă intensitatea pulsarilor este mare, aşa cum poate fi în retragere dacă această intensitate se află în scădere.

Cum este şi firesc, o graniţă desparte două state, două zone de influenţă. Prin urmare, în regiunea de lângă graniţă se întâlnesc şi se confruntă pulsari venind din direcţii diferite. Aici se face diferenţa dintre intensitatea lor. Nu este important ca un pulsar să aibă o anumită intensitate, ci ca el să nu întâlnească un pulsar cu o intensitate mai mare şi venind din direcţie opusă. Prin urmare, putem spune că, fiind un organ periferic, graniţa este, implicit, un raport de forţe.

Este instructiv să semnalăm că Ratzel sesizează rolul vital pe care îl are în învingerea graniţelor un alt factor, anume comunicarea, care învinge spaţiile. Autorul german concepe comunicare într-un sens foarte larg, ea luând forma schimbului de mărfuri, al schimbului de produse culturale şi al schimbului de opinii propriu-zise. „*Condiţia grandorii unui popor şi, apoi, a oricărei mari puteri este dezvoltarea maximă a comunicării*" (în I. Micu Sava, „*Geopolitica*. *Şcoala geopolitică germană*", pag. 58), afirmă previzionar autorul, sesizând că în perioada care vine nu mai este suficientă forţa militară; mai mult, că forţa

comunicării pătrunde unde nu poate bate forţa armelor şi că puterea de a penetra teritorii şi graniţe începe să devină un apanaj al comunicării, în sensul larg pe care l-am prezentat mai sus.

(b) 3.2. Karl Haushofer-personalitatea emblematică a geopoliticii germane

(I) A discuta despre Karl Haushofer înseamnă, în bună măsură, a discuta despre geopolitica germană. Argumentele acestei aprecieri ar fi următoarele:

— Cei mai mulţi exegeţi reduc geopolitica germană la perioada ei interbelică, atunci când Haushofer s-a afirmat drept „şef de şcoală" în domeniul geopoliticii, editând o revistă de specialitate, înfiinţând o catedră de geopolitică la Universitatea din München, metropolă care a jucat un rol esenţial în lansarea dezbaterilor despre geopolitică;

— Concomitent, alţi exegeţi nu consideră că preocupările lui Friedrich Ratzel ar fi asimilabile domeniului propriu-zis al geopoliticii, chiar dacă autorul „*Antropogeografiei*" lansează teze, noţiuni care vor fi preluate de către geopolitica germană de mai târziu; prin însuşi acest fapt, accentul cade, din nou, şi cvasiexclusiv asupra lui Haushofer;

— În sfârşit, Haushofer întruchipează păcatul fundamental care i se reproşează geopoliticii germane, acela de a fi colaborat cu regimul nazist, de a fi sprijinit şi chiar fundamentat politica acestuia de cuceriri teritoriale.

Reiterată de decenii bune, acuzaţia colaborării a adus grave prejudicii disciplinei ca atare; în primul rând, a inhibat multă vreme eforturile de analiză obiectivă a acestui raport – real în anumite limite şi pe care nimeni nu-l pune la îndoială; apoi, a întârziat mult apariţia unor lucrări consacrate operei lui Haushofer. De-abia în 1979 vede lumina tiparului primul dintre cele două volume consacrate de către Hans-Adolf Jacobsen vieţii şi operei lui Haushofer. Este până acum prima şi cea mai mare întreprindere exegetică dedicată gânditorului german.

Născut la München în august 1869 într-o familie bavareză veche, ale cărei rădăcini atestate mergeau până în secolul al XIV-lea, Karl Haushofer îmbrăţişează cariera militară. În 1908 primeşte o misiune diplomatică la Tokyo, prilej cu care, timp de doi ani, studiază ascensiunea statului japonez, precum şi eventualele beneficii pe care Germania le-ar fi putut obţine din rivalitatea ce se năştea dintre SUA şi Japonia. La întoarcerea în Europa va publica un volum despre Ţara

Soarelui Răsare şi va susţine teza de doctorat la Universitatea din München, axată pe geografia politică a Asiei.

Participă activ la luptele din timpul primului război mondial, atât pe frontul de vest cât şi de est (luptă şi în România în trecătorile Carpaţilor şi pe Valea Trotuşului). După încheierea conflagraţiei mondiale – deşi dobândise gradul de general – se retrage din armată, îmbrăţişând cariera universitară.

Din 1924 publică împreună cu editorul Kurt Vowinckel şi cu profesorii Erich Obst (Hanovra), G. Maull (Graz) şi doctorul Lantesach (Giessen) revista „*Scrieri de geopolitică*" („Zeitschrift für Geopolitik"), revistă cu apariţie constantă timp de 20 de ani.

a) 3.2.1. Haushofer şi nazismul

Spre a înţelege mai bine raporturile dintre Haushofer şi mişcarea nazistă, vom încerca să analizăm această problemă în funcţie de anumite etape pe care le-a cunoscut evoluţia reală a acestor raporturi. Jean Klein, autorul care a semnat prefaţa la lucrarea lui Haushofer, apărută, în 1986, în traducerea franceză sub denumirea „*De la geopolitique*", vorbeşte de „legenda" potrivit căreia Haushofer şi-a asumat responsabilitatea majoră în inspirarea şi transpunerea în viaţă a politicii externe a celui de-al III-lea Reich. El consideră că de-a lungul celui de-al doilea război mondial o „*întreagă şcoală americană s-a străduit să demonstreze că geopolitica germană era proiectul ştiinţific pentru cucerirea lumii de către germani*" („*Prefaţa*", pag. 9). Autorul menţionat face o distincţie care ne poate ajuta, credem noi, să tratăm mai nuanţat problema, într-adevăr delicată, a relaţiilor dintre Haushofer şi politica de cuceriri germană: „*Tezele geopoliticianului de la München privitoare la spaţiul vital şi frontierele schimbătoare se armonizau cu expansionismul teritorial german în Europa şi până la dezmembrarea statului cehoslovac, ele nu se distingeau deloc de concepţiile conducătorilor nazişti*" (pag. 9).

Considerăm că ne-am plasa mai aproape de evoluţia reală a lucrurilor dacă am distinge trei etape ale colaborării: cea până la venirea la putere a nazişilor, cea dintre venirea la putere şi declanşarea războiului şi, în sfârşit, cea marcată de desfăşurarea conflagraţiei mondiale.

Cum aprecia şi Hans-Adolf Jacobsen („*Introduction. Une esquise biografique*", pag. 63), data de 4 aprilie 1919 a fost pentru Haushofer foarte importantă deoarece în acea zi l-a cunoscut pe Rudolf Hess cu

care timp de aproximativ 20 de ani întreţine o legătură foarte strânsă. Viitorul şef de cabinet al lui Hitler, el însuşi soldat, care nu avusese timp să-şi desăvârşească studiile, Hess vedea în relaţia cu Haushofer o bună ocazie de a dobândi o altă înţelegere asupra politicii şi determinărilor sale. La rândul lui, Haushofer se raporta la tânărul politician ca la un om „*cu suflet şi caracter*", chiar dacă „*nu excela în inteligenţă*" (idem, pag. 64).

Hess l-a pus în contact pe profesor cu diferiţi lideri ai partidului, dar nu a putut să-l convingă să devină membru al Partidului naţional socialist. Tot prin intermediul lui Hess, Haushofer îi face o vizită lui Hitler în închisoarea de la Landsberg (în 1924). Nefiind implicat direct în „mişcare", Haushofer se mulţumeşte cu un rol informal de sfătuitor al lui Hess şi, probabil, al apropiaţilor săi.

Până la cucerirea puterii de către Hitler, raporturile lui Haushofer cu „mişcarea" pot fi considerate ca necunoscând obstacole evidente. Haushofer fusese ofiţer. Populaţia Germaniei în ansamblu, iar militarii cu deosebire, acuzau decepţiile perioadei postbelice. În atmosfera de frustrare cvasigenerală, visul „Germaniei mari" unea, înviora, hrănea spiritele. Pentru această primă perioadă, credem că nu este exagerat să vorbim despre un anume tip de admiraţie a autorului german faţă de o mişcare radicală care promitea restaurarea demnităţii germane. Jakobsen remarca, îndreptăţit, că Haushofer nu ar fi putut avea rezerve faţă de primele puncte ale programului din 1920 al partidului naţional socialist, care prevedeau: reunirea tuturor germanilor într-un mare stat; asigurarea egalităţii în drepturi a poporului german cu celelalte naţiuni, abrogarea tratatelor de la Versailles şi Saint-Germain; pământ care să poată hrăni populaţia şi surplusul de populaţie („*Introduction*", pag. 87). Sau asupra tezei potrivit căreia „*istoria este o luptă pe viaţă şi pe moarte a popoarelor pentru spaţiu vital*".

Pentru a înţelege mai bine atracţia exercitată de o serie de formule, precum spaţiul vital, reunirea tuturor germanilor, ca şi impactul lor real în epocă, este necesar să facem trimitere la mişcarea de idei generic numită pangermanism.

La origine, pangermanismul este un „avatar" al patriotismului epocii napoleoniene, iar obiectivul său era de a aduna pe oamenii de origine germană în cadrul frontierelor lor naturale. O serie de autori defineau într-un mod extensiv patria germană. Aserţiunea lui Ludwig

Uhland, „*Rinul, fluviu german, dar nu frontieră germană*", poate fi echivalată cu un „program". În 1841, Friedrich Liszt vorbea despre misiunea Germaniei de a înainta pe Dunăre, de a ajunge la Marea Neagră şi de a-şi deschide drumul spre Orientul Mijlociu, axa Hamburg – Bagdad fiind preocuparea dintotdeauna a pangermanismului (harta1): „*Pentru orice naţiune mare*, spunea el, *imperialismul – adică*: *tendinţa de expansiune a puterii ei politice şi economiceeste una dintre formele şi cerinţele cele mai fireşti de viaţă*. *Iar naţiunile mai animate de imperialism trebuie să se înţeleagă spre a-şi delimita zone speciale, proprii de influenţă*. *Astfel numai se poate înlătura concurenţa şi se poate ajunge la un echilibru de viaţă pe harta continentelor şi a lumii politice… Cursul Dunării arată direcţia în care trebuie să se îndrepte această emigrare*. *Toată Valea Dunării şi ţările riverane formează un teritoriu prielnic pentru scurgerea surplusului de populaţie germană… Dunărea astfel ar deveni axa imperiului şi ar juca pentru germanii de sud rolul pe care îl joacă Rinul şi Elba pentru cei din nord*. *Aşa cum e obiceiul să se pună indicator de direcţie pe marginea drumurilor, tot aşa ar trebui să se aşeze pe marginea Dunării din distanţă în distanţă câte un stâlp cu inscripţia*: *cale de apă spre Marea Neagră*" (citat în I. Conea, „*O poziţie geopolitică*").

Charles Andler, în introducerea la volumul „*Pangermanisul filosofic*" surprindea cu acuitate esenţa acestei orientări politice: „*În conştiinţa germană actuală se prelungesc toate vechile obsesii de glorie germană până la coincidenţa cu o singură şi atotcuprinzătoare himeră – un imperiu bicefal austro-german, care să se întindă de la Marea Nordului până la Adriatica*; *ambiţios în Orient*; *menţinând Italia sub tutelă*; *gata să treacă peste orice graniţă pentru a ajunge la marginile de altă dată ale Sfântului Imperiu*; *opresiv în Polonia, ca şi Ordinul Teutonilor cândva*; *militarizat la maximum, ca sub Frederic al II-lea al Prusiei, dar, în plus, dominând marea potrivit metodei hanseatice*. *Ceea ce numim pangermanism este fuziunea tuturor acestor năzuinţe*" (citat în Jean Klein, „*Prefaţa*", pag. 21).

Deci într-un asemenea mediu, cu asemenea interogaţii şi preocupări venite dintr-o întreagă evoluţie istorică, frazele bombastice despre spaţiul vital au putut prinde mult mai uşor.

Iată cum caracterizează Jakobsen rolul jucat de autorul german după preluarea puterii de către naziști: „*Haushofer nu a jucat decât un rol exterior, fără nicio influenţă notabilă, dacă facem abstracţie de*

activitatea sa în favoarea lui Volkstum, care nu s-a exersat, la drept vorbind, decât la periferie" („*Introduction. Un esquise biografique*", pag. 5). Putem constata în existenţa lui Haushofer din această perioadă ceva paradoxal. În general, el ocupă poziţii vizibile, dar decorative, fără a realiza că trăieşte doar cu iluzia puterii şi a influenţei. Fiinţă orgolioasă, generalul-profesor nu vrea sau nu are tăria să recunoască decepţiile pe care i le procură regimul. Chiar şi atunci când fiul său, Albrecht, îi atrage atenţia asupra răului sistemului, el ezită să le recunoască (idem, pag. 72).

Nu putem să nu reţinem în configurarea atitudinii sale din această perioadă şi câteva fapte care nu au putut să nu-l marcheze. De pildă, ca urmare a publicării legilor de la Nürnberg privitoare la „protecţia sângelui german şi a onoarei germane" (15 septembrie 1935), copiii săi, întrucât pe linie maternă nu se bucurau de privilegiul unei origini ariene, au cunoscut dificultăţi. În 1939, cartea sa, „*Frontierele*", a fost interzisă de cenzura germană pentru motivul că susţinea un alt punct de vedere cu privire la soluţionarea problemei populaţiei germane din Tirolul de sud. Nu este niciun fel de îndoială că toate acestea au creat o stare de real disconfort profesorului, îndepărtându-l vizibil de linia politică oficială.

Relaţiile cu regimul fascist aveau să se degradeze rapid în timpul conflagraţiei propriu-zise. Sunt cel puţin trei paliere la care acest proces are loc. În primul rând, Haushofer are o altă abordare privind modalităţile de realizare a Germaniei mari. El a rămas credincios piliticii lui Deutschtum (reunirea sub o autoritate unică a populaţiei germane răspândite în toată Europa). Or politica oficială nazistă de cuceriri în est compromitea această idee; în plus, ea mina pur şi simplu credinţa geopolitică a autorului privind constituirea unui „bloc continental eurasiatic" în care vedea un element stabilizator al relaţiilor internaţionale.

Decizia atacării URSS l-a îndepărtat şi mai mult pe Haushofer de politica oficială. Poziţia generalului-profesor era întemeiată tot geopolitic. Atacarea statului sovietic nu numai că anula orice posibilitate de apropiere a statelor axiale ale Eurasiei, dar grăbea formarea unei coaliţii continentalo-oceanice împotriva Germaniei (ceea ce s-a şi întâmplat).

La alt palier al procesului de degradare de care aminteam se situează dispariţia de pe scena politică a lui Rudolf Hess, prietenul şi

protectorul său politic. După cum se ştie, acesta face o tentativă stranie de a încheia o pace separată cu Marea Britanie, cu puţin înainte de declanşarea ostilităţilor cu URSS. După ce mai multe încercări de a realiza acest lucru pe cale diplomatică nu dau roade, Hess zboară cu avionul direct în Marea Britanie, tentativă care, evident, nu putea avea sorţi de izbândă. În noul context, Haushofer este şi mai izolat.

Implicarea fiului său, Albrecht, în complotul eşuat organizat împotriva lui Hitler în vara anului 1944 este de natură să-l transforme pe profesor într-un suspect, dacă nu într-un duşman al regimului. Este anchetat, reţinut, iarăşi eliberat, iarăşi anchetat şi reţinut. 27 august 1944, ziua când împlineşte 75 de ani, îl găseşte în detenţie şi nu este eliberat decât cu patru zile mai târziu. În 1945, Albrecht este executat de către Gestapo.

Pe acest fundal sumbru, apare o undă de speranţă profesională. Odată cu trupele americane soseşte şi geopoliticianul E. Walsh, colonel şi profesor la Universitatea catolică Georgetown din Washington, cu care are mai multe discuţii şi schimburi de opinii. La începutul lui noiembrie redactează un gen de memoriu, „*Apologia geopoliticii germane*", pe care îl înmânează specialistului american. Vom identifica în ceea ce reprezintă ultima scriere a lui Haushofer multe judecăţi demne de luare aminte.

În ianuarie 1946 i se retrage dreptul de a profesa în învăţământul superior; cu două luni mai târziu se sinucide, împreună cu soţia.

Nu cu mult înainte de a-şi pune capăt zilelor, mărturiseşte că a îmbrăţişat cariera universitară târziu, după ce fusese militar, păstrând ceva din modul de gândire al militarilor. Şi încheie semnificativ: „*Right or wrong*, *my country*".

b) *3.2.2*. *Concepţia despre geopolitică*

Concepţia despre geopolitică este, de fapt, „topită" în viziunea privitoare la principalele probleme geopolitice: viziunea despre graniţe, despre raportul puteri continentale – puteri oceanice, despre spaţiul vital, etc. În tratarea acestor probleme putem identifica principalele aliniamente ale abordării geopolitice propuse de Haushofer. Considerăm că este util să stăruim puţin şi asupra viziunii autorului german despre geopolitică în calitatea sa de disciplină de studiu, pentru că, în felul acesta, vom înţelege mai bine virtuţile geopoliticii, aşa cum erau ele înţelese de Haushofer, raporturile sale cu

decizia politică, contribuţia noii discipline la întemeierea marilor orientări politice.

Înainte de a prezenta aceste trăsături, se cuvine să menţionăm contextul în care a apărut şi s-a configurat concepţia lui Haushofer, care a imprimat abordării sale anumite particularităţi. Autorul o spune explicit: „*Geneza geopoliticii germane este în acelaşi timp apologia sa*; *într-adevăr*, *devenită în 1919 în mod oficial disciplină de învăţământ la Universitate*, *ea s-a născut din dezastrul ţării mele*" (K. Haushofer, „*De la geopolitique*", cap. „*Apologia geopoliticii germane*", pag. 155 – 156).

Rezultat al unei perioade de criză şi adânci frustrări, geopolitica s-a născut ca un tip de protest; ea îşi propune explicit să îndrepte lucrurile, se doreşte o replică, o alternativă la ceea ce se întâmplase până atunci. O replică preponderent continentală la construcţiile geopolitice de până atunci, considerate de autor de inspiraţie anglo-americană: „*Aceste teorii suscitate iniţial de Friedrich Ratzel şi mai ales de continuatorii săi din SUA* (*Semple*) *şi din Suedia* (*Rudolf Kjellen*) *provin mai mult din surse anglofone decât din cele ale popoarelor continentale*" („*Apologia geopoliticii germane*", pag. 159).

Nu este niciun dubiu că Haushofer a gândit continental, dar din perspectivă germană. O dovedeşte imputaţia deschisă pe care o face poziţiei oscilante adoptate de cel de-al treilea Reich faţă de puterile continentale şi cele oceanice, poziţie care, cum precizează autorul german, „*îi fusese fatală lui Wilhem al II-lea*" şi a fost fatală şi celui de-al treilea Reich: „*Expansiunea unilaterală spre est în 1939 şi în 1941 a fost un păcat capital împotriva acestei concepţii*" (a concepţiei continentale, n.n., idem, pag. 60).

Geopolitica se doreşte, în acelaşi, timp o modalitate de a preîntâmpina şi exclude pe viitor conflictele, „*unul dintre cele mai bune mijloace de a evita pe viitor catastrofe mondiale*" („*Apologia…*", pag. 164).

În definirea geopoliticii propriu-zise, Karl Haushofer manifestă o accentuată prudenţă, preocuparea sa de fond fiind aceea de a nu „*dogmatiza prematur*" noua disciplină, de a nu o închide în jurul unor judecăţi fixe. De mai multe ori, el a precizat că nu publică decât „*materiale de geopolitică*", ce se doresc a fi cărămizi de construcţie a unui edificiu viitor. Faptul că nu a publicat un manual de geopolitică, că a precizat în mai multe rânduri că geopolitica trebuie să beneficieze de o concepţie dinamică, că nu doreşte să împiedice dezvoltarea ei

ulterioară prin fixarea anumitor enunţuri dogmatice sunt edificatoare pentru această preocupare întru totul demnă de respect.

Care ar fi, totuşi, trăsăturile definitorii ale geopoliticii în viziunea lui Karl Haushofer?

Forţa geopoliticii provine din faptul că înlocuieşte pasiunea politică şi încearcă să se bizuie pe conexiuni naturale, fondate pe elemente naturale, pe raporturi clare între regiuni şi ţări. Cum spune autorul, Natura, în zadar neglijată şi umilită, îşi reia drepturile pe suprafaţa pământului. Forţa şi perenitatea geopoliticii se asociază cu forţa elementelor naturale şi a raporturilor care există şi vor exista atâta timp cât există chiar aceste elemente naturale. Ea furnizează „*un stoc permanent de cunoaştere politică* (*savoir politique*) *care poate fi transmis şi însuşit… ca un adevărat punct de sprijin necesar saltului la acţiune politică, un gen de conştiinţă geografică menită să ghideze demersul politic*" („*De la geopolitique*", pag. 102).

Dacă examinăm mai atent aserţiunile autorului, reiese limpede că, de fapt, el propune un model de raţionalizare a politicii din perspectivă geografică. Nu discutăm acum dacă argumentul geografic este suficient pentru a întemeia un asemenea demers. Faptul că, mai târziu, autorul va recunoaşte că elementul geografic nu poate justifica decât 25 la sută din acţiunea politică ni se pare edificator; celelalte trei sferturi trebuie explicate, consideră autorul german, ca decurgând „*din natura omului şi a rasei sale, din voinţa lui morală şi din contradicţia conştientă, inevitabilă, dintre el şi mediul său*" (citat în G. Heyden, „*Critica geopoliticii germane*", pag. 204). Important este să vedem la ce concluzii conduce o asemenea perspectivă.

Geopolitica propune şi operează în acest context cu o viziune planetară, o viziune care „*să cuprindă continente întregi*", urmărind cunoaşterea modurilor de viaţă ale altor popoare, mai ales ale celor oceanice, a „*conexiunilor vitale ale omului de astăzi cu spaţiul de astăzi*" (op. cit., pag. 103).

Abordarea de tip geopolitic implică din acest punct de vedere două tipuri de „studii pregătitoare". În primul rând, este vorba despre cunoaşterea trăsăturilor durabile, determinate de poziţia geografică şi de particularităţile solului, „*acele trăsături care caracterizează formarea, menţinerea şi dispariţia puterilor*" (op. cit., pag. 102). În al doilea rând, geopolitica va reţine avertismentele pe care istoria le transmite privitoare la anumite fapte repetitive petrecute pe aceleaşi

spaţii, la respectarea anumitor corelaţii (cum ar fi corelaţia „organică" între populaţie şi teritoriu). În cazul în care un spaţiu natural locuit de o populaţie este amputat, experienţa milenară arată că nu va exista linişte atâta timp cât spaţiul respectiv nu va fi reconstituit în integralitatea sa (pag. 103). Atunci când asemenea avertismente nu sunt luate în considerare, întotdeauna apar situaţii periculoase şi conflictuale.

Ajunşi în acest punct, ni se pare instructiv să adăugăm un lucru. Haushofer a purtat de-a lungul vremii o corespondenţă bogată. Într-o scrisoare pe care i-o adresează Kurt Wowinckel, editorul operei sale, se fac unele precizări foarte interesante în legătură cu obiectul geopoliticii. Nu am fi insistat asupra acestor precizări dacă, într-o scrisoare de răspuns, Haushofer nu ar fi precizat: „*sunt în întregime de acord cu reflecţiile tale*" („*Karl Haushofer a Kurt Vowinckel*. *Manuel de geopolitique et avenir de la science geopolitique*", op. cit., pag. 259). Wowinckel îi propune o lărgire a conţinutului noţiunii de geopolitică, în sensul că, „*alături de forţele spaţiului*, *aceasta să înglobeze forţele poporului*, *deci ale omului şi rasei pentru ca*, *împreună*, *să asigure bazele naturale ale vieţii statului*" (*idem*, pag. 250). Argumentul avansat de către Wowinckel, anume că spaţiul nu acţionează decât indirect asupra oamenilor, este cu deosebire interesant, pentru că el surprinde slăbiciunea fundamentală a geopoliticii clasice, care insista într-un mod unilateral doar pe spaţiu. Editorul operei lui Haushofer relevă cu îndreptăţire: „*Maniera în care omul răspunde la acţiunea spaţiului este din punct de vedere rasial şi naţional atât de diferită*, *încât dacă vom ţine cont numai de spaţiu nu vom ajunge* decât *la concluzii geografice formale*, *puţin folositoare atât domeniului ştiinţific*, *cât şi politic*" („*Kurt Voqinckel a Karl Haushofer*: *Ecclaircissement de concept de geopolitique*", op. cit., pag. 251).

Dacă Wowinckel face această observaţie, cum spuneam întemeiată, la 22 august 1941, noi astăzi am putea face o serie de alte observaţii la fel de întemeiate. Acţiunea spaţiului, de nimeni negată, este acum mediată de mult mai mulţi factori decât rasa şi naţiunea. Ceea ce am putea denumi „instanţele de mediere" includ astăzi forţe asociate cu cercetarea, cu structurile de analiză şi evaluare, toate hrănite de instrumentarul ştiinţific pus la îndemână de revoluţia ştiinţifică modernă. A discuta şi a reduce procesul de raţionalizare doar la componenta geografică, naturală, devine nu numai insuficient,

ci un mod de analiză depăşit. Plasându-ne în epocă, nu putem să nu reţinem efortul în direcţia raţionalizării actului politic, întemeierii orientărilor politice, chiar dacă demersul propriu-zis suferă de ipoteza neîncăpătoare pe baza căreia se desfăşoară.

Apare limpede că noua disciplină nu este în viziunea lui Haushofer nici de dreapta, nici de stânga şi nu permite abordări partizane. Geopolitica reprezintă un adversar neîmpăcat al ideologiilor care, potrivit lui Haushofer, constituie simple surogate complet inadecvate pentru a întemeia cu adevărat orientările politice.

Cum ar putea fi asimilate cerinţele evidenţiate de către geopolitică în conducerea statului?

În primul rând, prin efortul de a pune de acord actul politic cu instrumentarul ştiinţific pe care cunoaşterea îl pune la îndemână. Actul politic se desfăşoară pe baze tradiţionale, este exercitat de către oameni cu o pregătire depăşită, foarte puţin deschişi problemelor noi ale epocii şi dinamismului ei, cerinţei din ce în ce mai importante de a prevedea evoluţia fenomenelor politice. Din această perspectivă, Haushofer constată cu o anumită amărăciune decalajul existent între SUA, Anglia şi Franţa, pe de o parte, şi Germania, pe de alta. În primele ţări, pregătirea oamenilor politici şi a diplomaţilor se face în instituţii specializate, s-au creat catedre şi alte structuri specializate pentru studierea fenomenului politic. În Germania, procesul de pregătire este îndreptat cu faţa la trecut, are un conţinut preponderent lingvistic şi juridic, foarte puţin deschis spre procesele economice şi sociologice ale epocii. „*Din punct de vedere geopolitic ei trăiesc cu mult în urma ritmului epocii lor*" (K. Haushofer, „*De la geopolitique*", pag. 98).

Urmarea acestui fapt este că puterile centrale ale Europei au intrat în marea criză a primului război mondial „*cu o necunoaştere cu adevărat înfricoşătoare a jocului real al forţelor*; *probabil că numai Europa centrală a fost în întregime surprinsă de acest război mondial*, *în timp ce peste tot s-a întrevăzut de la 1904 furtuna care se ridica la orizont*" (idem, pag. 99). Autorul german impută conducătorilor puterilor centrale că au intrat în război „fără o viziune geopolitică". În acelaşi timp, consideră el, Franţa a ascultat de rezultatele propriilor specialişti, cum ar fi André Cheradame, care a recomandat un întreg program de disoluţie a imperiului austro-ungar, urmat de Franţa, întrucât slăbea centrul Europei şi crea o salbă de state care separau Germania de Rusia.

Concomitent, oamenii politici trebuie să primească o pregătire în domeniul geopolitic, întrucât puţini sunt cei care pricep aceste comandamente. Haushofer numeşte chiar în această privinţă, din viaţa politică germană a timpului său, pe Rudolf Hess, pe ministrul de externe, Von Neurath, *„care înţelegeau întrucâtva ce era geopolitica"*, adăugând că partidul la putere în cadrul celui de-al treilea Reich *„nu a făcut decât să se slujească de unele dintre formulele sale"* (ale geopoliticii n.n.), dar rău înţelese.

I) 3.2.3. În contra unei strategii: *„politica anaconda"*.

„Incontestabil, cea mai mare şi cea mai importantă schimbare în politica mondială a timpurilor noastre este formarea unui puternic bloc continental cuprinzând Europa, nordul şi estul Asiei" (K. Haushofer, *„De la geopolitique"*, pag. 113). Aceasta este fraza cu care Haushofer începe studiul *„Blocul continental Europa centrală – Eurasia – Japonia"*. Ea condensează o întreagă viziune a autorului privind marile grupări politice ale globului întemeiate nu pe afinităţi politice, ci pe determinări preponderent geografice şi geopolitice. Concomitent, judecata autorului german prefigurează şi direcţia fundamentală a alianţelor strategice ale Germaniei.

„Este o datorie sfântă să înveţi de la adversar". Citând acest proverb roman, Haushofer sugerează implicit că ideea precizată mai sus nu îi aparţine, ea fiind dedusă din mişcările adversarului. În 1851, Lordul Palmerston, într-un moment de criză a relaţiilor sale cu primul ministru afirmă semnificativ că *„oricât de dezagreabile ar putea* fi în *momentul de faţă relaţiile noastre cu Franţa, trebuie să le menţinem, pentru că în planul din spate ameninţă o Rusie care poate lega Europa şi Asia Orientală, iar singuri nu putem face faţă unei asemenea situaţii"* (op. cit., pag. 114).

De atunci, consideră autorul, Anglia şi SUA au lansat o formulă: politica anaconda. Ea semnifică un comportament din partea puterilor oceanice similar comportamentului uriaşei reptile: de a se încolăci în jurul unei fiinţe vii şi de a o omorî prin sugrumare. Mai târziu, Homer Lea, autorul unei cărţi cu privire la crepusculul lumii anglo-saxone, avertiza că declinul acestei lumi va veni în ziua în care Germania, Rusia şi Japonia se vor alia (op. cit., pag. 115).

Mackinder, la rândul său, considera, în celebra expunere din 1904 că imperiul stepelor este pivotul geografic al istoriei, indiferent de cine l-ar domina: perşii, turcii, ţari albi sau roşii. În 1919, el a

revenit asupra temei şi a propus separarea pentru totdeauna a ruşilor de germani prin transferul populaţiei germane din Prusia Orientală pe malul stâng al Vistulei.

Potrivit lui Haushofer, o viziune asemănătoare privind pericolul pe care l-ar reprezenta construirea blocului continental euro-asiatic pentru Imperiul Britanic putem întâlni şi de partea cealaltă a Oceanului. El îl citează pe Brooks Adams, unul dintre cei mai buni specialişti americani în politică economică, cel care a indicat că expansiunea influenţei engleze este pusă sub semnul întrebării în condiţiile în care s-ar realiza un vast efort de construcţie feroviară transcontinentală cu punctul terminus la Port Arthur şi Ţintao, ceea ce ar favoriza o mare unitate germano-rusă oriental asiatică, în faţa căreia orice tentativă de edificare a unui bloc englez sau american, chiar de reunire a lor, ar rămâne neputincioasă (op. cit., pag. 116).

Toate acestea îl fac pe Haushofer să concluzioneze: „*Nimeni altcineva decât adversarul ne învaţă că un bloc continental solid face inoperantă politica anaconda pe plan politic, militar, naval şi economic*" (pag. 116). Autorul îşi dă seama că Rusia este un pilon foarte important al acestei noi unităţi politice, întrucât „*blocul spaţial care se întinde de la Marea Baltică la Marea Neagră, până la Oceanul Pacific*" este în cea mai mare parte ocupat de ea. Că Rusia este puterea cu cele mai mari atuuri în acest joc. Tocmai de aceea, Haushofer apreciază că formarea acestui bloc continental este condiţionată de realizarea, în prealabil, a înţelegerii germano-japoneze. El citează chiar un lider politic japonez, Goto, care s-a adresat autorului german în asemenea termeni: „*trebuie să aveţi în vedere atelajul rusesc numit troika. Este important să daţi atenţie manierei de a conduce un asemenea atelaj: în mijloc este aşazăt calul cel mai nărăvaş şi mai violent; la dreapta şi la stânga aleargă ceilalţi doi cai care pot fi mândri că îl ţin pe cel de-al treilea la mijloc şi că pot înainta cu un asemenea atelaj*" (pag. 120 – 121). În cazul în care s-ar fi realizat, acest bloc continental ar fi avut acces la trei mări vecine: Marea Baltică, cu întreg spaţiul baltic, Marea Japoniei, mai bine amenajată pentru comerţ de către ţările riverane, şi Marea Adriatică. Aceste mări s-ar afla, potrivit autorului german, în faţa celor mai importante ieşiri ale Rusiei spre oceanul planetar.

Pentru a spori forţa de atracţie a construcţiei sale geopolitice, Haushofer prezintă puterea celor trei ţări componente ale blocului continental în ajunul primului război mondial şi în 1940, atunci când a

fost scris studiul. La începutul celui de-al doilea război mondial, fiecare dintre cele trei ţări era mult mai puternică. Rusia atinsese o suprafaţă de peste 21 milioane kilometri pătraţi. Fără a mai vorbi de anexiunile care au urmat pactului Ribbentrop-Molotov. Japonia îşi extinsese mult influenţa în Asia, construind un adevărat imperiu (fie prin anexiuni, fie prin penetrare economică). Germania anexase teritorii noi şi domina, practic, toată Europa centrală. *„Dacă vom compara aceste cifre cu cele pe care le deţineau Puterile Centrale în primul război mondial, vom observa o enormă diferenţă între atunci şi acum, pornind de la date geopolitice"* (pag. 124).

Puterea acestui bloc nu ar consta numai în forţa ţărilor care îl compun; ei i s-ar adăuga impactul unor alte fenomene mari pe care le-ar determina sau antrena, cum ar fi dobândirea independenţei Indiei faţă de Marea Britanie (putere oceanică) precum şi atragerea Italiei în sfera de influenţă a continentului (această ţară fiind considerată de către autor jumătate maritimă şi jumătate continentală).

Autorul german propune chiar o restructurare a ordinii mondiale, care ar fi trebuit să favorizeze apariţia a patru zone de expansiune teritorială. Caracteristica acestei expansiuni constă în faptul că nu mai urma să aibă loc în sens longitudinal, de la est la vest sau invers, ci latitudinal, de la nord la sud. În felul acesta, se proceda la o împărţire deschisă între puterile lumii şi se evitau principalele surse de conflict între statele blocului continental.

Astfel, Germania ar fi urmat să domine Europa, continent marcat, după părerea autorului, de cultura germană. Condiţiile acestei dominări: reducerea Franţei la neputinţă şi satelizarea Italiei. Ulterior, Africa ar fi reprezentat spaţiul de expansiune al unei Europe germane.

Sfera de dominaţie a Japoniei ar fi trebuit să fie reprezentată de Extremul Orient, în timp ce SUA urma să-şi limiteze influenţa la continentul american. Cât priveşte Rusia, soarta sa depindea de atitudinea pe care urma să o adopte faţă de mesajul revoluţionar, al cărui purtător era. Dacă ar fi renunţat la misiunea ideologică şi ar fi acceptat să joace rolul rezervat de noua restructurare a ordinii mondiale, atunci spaţiul său de expansiune ar fi fost reprezentat de Asia centrală, mergând până în India. Dacă, dimpotrivă, va continua să persiste în promovarea ţelurilor revoluţionare, Rusia urma să fie împărţită în state naţionale, din care o parte intrau în sfera de

influenţă a Germaniei, iar cealaltă parte a Japoniei.

Haushofer dezvoltă şi alte consecinţe care ar decurge din constituirea acestui bloc. Cum ar fi rolul nou pe care unele state sunt chemate să-l joace. Este cazul, de pildă, al Poloniei, care dobândeşte o poziţie europeană „cheie". Citând, de asemenea, un adaggio italian – *„nu este permis să faci două erori în acelaşi război"* – autorul german are judecăţi foarte aspre la adresa Poloniei, pentru că s-a ridicatăm potriva primelor două popoare cele mai numeroase ale Europei, că a favorizat politica atlantică pe continent (trimitere la politica tradiţională de prietenie a Poloniei cu Anglia şi Franţa etc). Judecăţi după părerea noastră severe, dar şubrede. În tot cazul, poziţia Poloniei, situată între două state foarte puternice ale continentului şi riscul pe care îl prezintă existenţa unei relaţii încordate ci fiecare din aceste două puteri ale Euriopei sunt demne de atenţie, inclusiv prin învăţămintele pe care le poate prezenta pentru România.

Pornind de la acelaşi adaggio, Haushofer dă ca exemplu fericit acordul existent între Germania şi Rusia (pactul Ribbentrop-Molotov), care ar ilustra hotărârea celor două ţări de a nu repeta greşeala din primul război mondial. Cu alte cuvinte, de a nu încălca ceea ce autorul numeşte *„a doua axiomă geopolitică a politicii europene"* (*„De la geopolitique"*, pag. 132), anume ca niciunul dintre cele două popoare cele mai puternice ale continentului să nu se ridice unul împotriva celuilalt.

Numai că peste jumătate de an acest lucru s-a întâmplat. Vom înţelege astfel mai bine de ce Haushofer a făcut public dezacordul său cu gestul atacării URSS. Vom înţelege, de asemenea, că teoria blocului continental, interesantă şi chiar seducătoare, nu a reprezentat un argument foarte puternic în decizia politică a statelor respective; când două popoare ocupă poziţii importante pe acelaşi bloc compact de pământ, faptul că împart acelaşi continent poate duce şi la rivalitate pentru poziţia dominantă pe acel spaţiu şi nu neapărat la colaborare în vederea protecţiei faţă de o putere oceanică. Din păcate, istoria modernă arată că a primat rivalitatea. La aceasta a contribuit şi politica abilă a puterii oceanice numărul 1 până acum câteva decenii-Marea Britanie. Dar nu putem reduce totul numai la abilitate politică.

S-ar cuverni să medităm mai atent la o situaţie: puterile continentale erau suficient de apropiate între ele şi, mai ales, exista un

echilibru evident între forţa lor şi cea a puterilor oceanice ale momentului. Suntem contemporanii unui avans vizibil în favoarea puterilor oceanice întruchipate astăzi de către Statele Unite. Va genera această situaţie o coalizare a forţelor continentale?

3.2.4. Teoria spaţiului vital

Cu deosebire în câmpul problematic desemnat prin acest termen se cuvine să fim foarte atenţi şi nuanţaţi, pentru a evita repetarea unor interpretări care proiectau asupra operei lui Haushofer răspunderi de care nu se face vinovat, dar pentru a evita şi absolvirea totală a autorului german de orice vină în lansarea unor noţiuni care, după aceea, au fost preluate şi folosite, fără îndoială abuziv, de către regimul fascist.

„Când conduceam Liga Germanilor din Străinătate – mărturiseşte autorul la sfârşitul anului 1945 – *mii de coloni au fost readuşi cu mare greutate şi cheltuială. Aceasta dovedeşte pe deplin că în acea perioadă nu se proiectase ocuparea acestor teritorii, cel puţin asemenea intenţii nu erau cunoscute. Prin cucerirea unor teritorii locuite de popoare de origine străină, naţional socialismul, dacă ne referim la ţelul pe care-l proclama, s-ar fi renegat pe sine. Am subliniat acest lucru cu toate ocaziile şi m-am opus, la 8 noiembrie 1938, unor planuri de cucerire de acest gen. Am crezut promisiunea de stopare din 1938… Să fiu acuzat eu, care am asemenea concepţii şi o atât de mare moderaţie în privinţa Europei, că am elaborat pe baza unor hărţi, planuri de cucerire a altor zone ale lumii, cum ar fi America de Sud, este o dovadă de mare fantezie; este de neconceput* (K. Haushofer, *„Apologia geopoliticii germane"*, în *„De la geopolitique"*).

Apare limpede că un autor de talia lui Haushofer nu a putut întocmi hărţi sau indica direcţii pentru expansiunea nazistă. Asupra acestui lucru nu pot exista dubii. Şi-ar fi contrazis în felul acesta propria concepţie despre coaliţia statelor continentale etc. În acelaşi timp, pornind de la conceptul de „simţ al spaţiului", el a dezvoltat un altul mai amplu şi mai exact: spaţiul vital, spaţiul necesar unui popor să trăiască şi să se dezvolte.

„Noi considerăm că baza pentru orice discuţie despre politica externă este spaţiul vital… Este datoria esenţială a politicii externe de a veghea la acest spaţiu vital, de a-l conserva la nivelul moştenirilor transmise de generaţiile trecute, de a-l spori, atunci când a devenit prea strâmt…" (K. Haushofer, *„Les bases géographiques de la politique*

étrangere", în „*De la geopolitique*", pag. 203).

Există două popoare, consideră autorul, care pot dovedi fără putinţă de tăgadă că densitatea populaţiei a făcut ca spaţiul vital, cu alte cuvinte teritoriul pe care trăieşte un popor, să devină neîncăpător şi să nu poată hrăni populaţia de pe suprafaţa sa: Germania şi Japonia. Aceste ţări au o densitate de 130 de locuitori pe kilomentru pătrat. În plus, Germania este confruntată cu dificultăţi suplimentare, întrucât mai ales în nord, deţine suprafeţe puţin fertile iar pe de altă parte, în anumite regiuni ale sale, cum ar fi Saxonia sau Renania trăiesc peste 300 de locuitori pe kilometru pătrat. Dacă puterea din Pacific, continuă autorul, a avut posibilitatea unor expansiuni în zonă, Germania a fost limitată în această privinţă de existenţa unor vecini puternici (idem, pag. 204).

Mai mult, Haushofer indică şi spaţiile predilecte pentru această expansiune. El aminteşte cu o anumită amărăciune că a trebuit ca un autor străin, Rudolf Kjellen, să sesizeze importanţa celor trei fluvii germane pentru această ţară şi pentru Europa Centrală în ansamblu. Pornind de la cele trei fluvii – unul în nord, Elba, altul în sud vest, Rinul iar ultimul în sud est, Dunărea – Haushofer precizează şi spaţiile de expansiune: unul în nord, altul spre ţările scăldate de apele fluviului Rin şi celălalt de-a lungul Dunării.

Una dintre marile greşeli ale conducătorilor germani este, potrivit aprecierii lui Haushofer, aceea că nu au colonizat zonele frontaliere germane sărace în populaţie cu ţărani, „fideli pământului" şi dispreţuitori ai viitorului". În felul acesta s-a creat un contrast demografic între spaţiile estic germane unde densitatea este de 27 – 40 locuitori pe kilometrul pătrat şi cele poloneze, dispunând de o densitate considerabil mai mare.

Nu dorim să facem o analiză a afirmaţiilor autorului german. Ceea ce ne propunem este să reproducem câteva citate din Adolf Hitler pe această temă, aşa cum au fost ele selectate de către Jean Klein. Scopul politicii externe fixat de Hitler era „*să concentreze forţele poporului pentru a-l face să avanseze pe calea care duce de la sufocarea actuală a spaţiului său vital către noi teritorii*", să elimine „*dezechilibrul dintre cifra populaţiei noastre şi suprafaţa de sol pe care trăieşte*", să „*ocupe teritorii care revin poporului german pe acest pământ*" („*Prefaţa*", pag. 34).

Ceea ce ne-am propus este doar să evidenţiem cât de

asemănătoare sunt aprecierile oficiale de cele propuse de Haushofer. Nu considerăm, prin aceasta că unele au fost deduse din altele. Numai că o asemenea asemănare a facilitat enorm şi transferul de sens şi de tendinţă politică. În felul acesta, lucrările autorului german au putut apărea că inspiră, dacă nu chiar întemeiază politica externă nazistă. Firește că într-o epocă în care revizionismul era la modă, Haushofer nu face excepţie. Nu se poate însă ocoli nici faptul că Haushofer a operat extrem de lejer cu un concept impregnat de naturalism, care prin simpla prezenţă în opera sa diminuează mult din ceea ce ar fi dorit el să fie geopolitica: un mijloc de a exclude conflicte, precum cel din 1914 – 1918. Nu putem spune că un asemenea concept a aprins conflictul mult mai mare care a urmat, dar el a fost prezent în disputa ideologică care l-a pregătit. Şi aceasta spune mult.

2) 3.2.5. Viaţa politică a frontierei

Haushofer evoluează pe liniamentul teoretic trasat de Ratzel în ceea ce priveşte graniţa şi importanţa sa ca „organic sensibil", formulă pe care chiar o citează.

Se cuvine mai întâi menţionat că Haushofer explică de ce problema graniţei este pentru un popor „încercuit", cum s-a spus că sunt germanii, o componentă a conştiinţei istorice, o dimensiune a fizionomiei culturale, o problemă atât de sensibilă şi obsesivă, încât este simţită instinctiv. Un asemenea popor este în mod necesar un *„popor al frontierelor"*, posedă sau poate să dobândească un foarte bun instinct al frontierei (K. Haushofer, *„La vie de frontieres politiques"*, în *„De la geopolitique"*, pag. 185).

Evoluând în spiritul abordării lui Ratzel, Haushofer lansează o formulă percutantă – ideea frontierei în mişcare. Nu există risc mai mare decât acela de a concepe frontiera ca o linie „fixă", trasată o dată pentru o durată măsurată în secole: *„Un fenomen vital, rezultând dintr-un joc de forţe totdeauna schimbător, ca frontiera politică nu poate fi în întregime sesizat… pornind de la o concepţie statică, de la o situaţie depăşită, dată de momentul când a fost fixată"* (idem, pag. 185).

Ca fenomen mişcător, frontiera trebuie privită din două perspective:

a) în cadrul statului luat în considerare cu viaţa sa proprie, frontiera fiind „organul periferic"; în acest caz este vorba de a şti dacă organul care înconjoară trupul statului este irigat cu suficient sânge viguros, dacă pulsaţiile care ajung aici beneficiază de forţa ansamblului

sau nu;

b) în cadrul statului luat în ansamblu, înconjurat de un „mediu politic" dat, cum ar spune Kjellen; într-o asemenea viziune, accentul cade pe studiul spaţiilor înconjurătoare nu atât din punct de vedere fizic, ci al mişcărilor, al strategiilor promovate pentru stăpânirea acestora. Într-un asemenea context, de pildă, autorul vorbeşte de încercările popoarelor romanice de a întreţine relaţii bune cu Polonia, cu Cehoslovacia, cu Iugoslavia pentru a bara calea de expansiune a Germaniei.

Ambele perspective proiectează o lumină edificatoare asupra graniţei, care nu poate fi în niciun caz un fenomen static, deoarece realităţile şi raporturile pe care le exprimă sunt dinamice. Există, spune Haushofer, o „viaţă politică a frontierei", care reflectă procesele economice, demografice, sociale din interiorul statului şi din împrejurimi. În orice caz, frontiera „*nu este niciodată linia geometrică pe care dreptul internaţional şi dreptul public o trasează aşa de voluntar*, *ci o entitate cu un drept propriu la existenţă*" (op. cit., pag. 190).

Karl Haushofer consideră că, pentru a sesiza complexitatea proceselor ce se desfăşoară în zona frontalieră, „*forţa*, *rezistenţa şi lipsa de rezistenţă a vieţii politice a frontierei*", este necesar să examinăm lucrurile din cel puţin două perspective. Una „mecanică", uşor de reprezentat prin cifre, are de pildă în vedere densitatea populaţiei, numărul de locuitori pe unitatea de suprafaţă. Diferenţa de valori între aceşti indicatori ne poate oferi o imagine a presiunilor ce se exercită în zona frontalieră dintr-o direcţie sau alta.

A doua perspectivă, „organică", este imposibil de exprimat prin cifre. Ea are în vedere raportul, respectiv dezechilibrul dintre forţa organică de apărare şi cea de înaintare, de „atac" a popoarelor din respectiva zonă. Aici accentul cade nu atât pe număr, cât pe idei, pe mentalităţi, pe forţa valorilor culturale, pe capacitatea de asumare a destinului unui spaţiu.

Ni se pare demnă de atenţie această abordare, întrucât la graniţă se înfruntă şi concepţii, mentalităţi, care nu resimt, în mod firesc, obstacolul fizic al liniei despărţitore reprezentate de graniţă. Au loc ceea ce Haushofer numeşte „*străpungeri prietenoase*" efectuate de către ideologii, idei, valori, opţiuni, într-un cuvânt de „*reprezentările despre viaţă*" ale comunităţilor respective. Străpungerile pe care le

efectuează acestea în teritoriul vecin echivalează cu o „subminare geopolitică", întrucât ele sapă, erodează capacitatea de rezistenţă a comunităţii care suferă influenţa.

Această confruntare permanentă la graniţă foloseşte atât instrumente palpabile, constând în performanţe economice, dar şi idei care sunt cu atât mai puternice cu cât sunt asumate de către comunitatea respectivă. Ambele sunt importante şi este decisiv ca ambele registre de luptă să fie prezente. Autorul german tinde să accentueze forţa ideilor, a valorilor care, pe acea vreme, erau cuprinse de termenul de ideologie: „*ideologia pe care şi-o însuşesc*, *proprie locuitorilor unui spaţiu de viaţă*, *este mai importantă şi mai puternică decât*, *de exemplu*, *expresia forţei economice*" (citat în I. Nicu Sava, „*Geopolitica*. *Şcoala geopolitică germană*", pag. 113).

Deşi par prietenoase, străpungerile de acest gen au impact pe termen lung, ele lucrează pentru puterea (cultura) care le-a lansat, chiar dacă populaţia nu observă şi nu realizează acest lucru. De pildă, primul război mondial se încheiase de mult, dar înfrângerile suferite în cadrul lui de către Germania continuau, de data aceasta nu pe câmpurile de bătălie, ci în interiorul statului, al populaţiei germane, întrucât „*centrul politic şi spiritual german era într-o prăbuşire lentă*". Graniţa nu mai era la limita teritoriului geografic, ci undeva în interior.

Dacă acest tip de străpungere este de natură culturală, atunci reacţia nu poate fi decât tot de ordin cultural. Cultura atacată este singura care poate reprezenta „detectorul" şi tot ea şi mecanismul de apărare. De aici cerinţa mai mult decât imperativă de a reconstrui permanent atitudinea şi reacţia comunităţii în faţa unor noi sfidări, pentru a asigura abordărilor de ordin cultural prospeţime, prestigiu, atracţie reală.

Geopolitica apărării şi a securităţii nu poate fi, de aceea, redusă la apărarea graniţelor fizice, ci mai ales a celor spirituale, a graniţelor care nu de puţine ori sunt în interior, a graniţelor pe care le poartă o comunitate în suflet. În acest context, Haushofer vorbeşte de protecţia şi dezvoltarea simţului de frontieră. Care înseamnă drept la diferenţă, un pronunţat spirit al identităţii, ca şi disponibilitatea de a o proteja. În această întreprindere instrumentele economice sunt importante. Dar în momente de cumpănă, de răscruce, intervin cu deosebire cele spirituale şi atitudinale, care dau sens întregului efort, conferă sens şi motivaţie încordării naţionale pe care o presupune apărarea graniţei şi

protejarea ei.

3.2.6. Panideile ca hărţi mentale

În acest context, al forţei decisive pe care le au în orice confruntare credinţele, valorile, „reprezentările noastre despre viaţă", se cuvine să menţionăm pe scurt şi concepţia lui Haushofer desprepan idei. O panidee este o idee cardinală, care unifică, organizează viaţa oamenilor chiar pe mai multe spaţii. Este o adevărată „hartă mentală" care fixează anumite repere culturale, cu care privim, evaluăm, înţelegem lumea. Interiorizate, ele prezintă un fel de „busolă" în afara căreia ar fi imposibil să ne orientăm, să avem judecăţi chibzuite, să ne purtăm constant cu noi înşine. Dreptate, modernizare, izbăvire sunt asemenea panidei fără de care nu putem nici înţelege, nici gândi şi analiza lumea în care trăim.

Haushofer vorbeşte şi despre panideea etnică, întruchiparea unei viziuni elaborate de către o etnie privitoare la ceea ce consideră ea că ar fi teritoriul său legitim de expansiune. O asemenea viziune elaborată de către ruşi a fost numită panslavism, de către germani, pangermanism, de către greci, panelenism. În acelaşi timp, Haushofer foloseşte şi noţiunea de panperspectivă, care se referă la un spaţiu mult mai mare şi, în general, la un spaţiu concurenţial la nivelul globului pământesc. Asemenea panperspective sunt reprezentate de panideea asiatică, panideea europeană sau cea americană.

Este decisiv pentru o panidee să surprindă şi să exprime cu mare forţă dominanta vieţii unui popor dar şi a unui moment istoric. O asemenea întâlnire fericită poate declanşa un proces de edificare a unei civilizaţii durabile, poate proiecta un nou orizont de afirmare a unei idei nebănuit până atunci. Roma, spune autorul, s-a născut într-o singură zi din „instinctul de expansiune" al unui trib mic, al latinilor, dar cu o panidee mare, aruncată la timp peste două civilizaţii şi două idei care se epuizaseră: cea persană şi cea greacă-elenistă. În evaluarea unei panidei putem adopta o viziune statică, aşa cum putem opta pentru una dinamică, în măsură să surprindă petenţialul de dezvoltare al ideii respective: Comparăm forţa de organizare a panideilor după realizarea lor în fapt (statică) şi după energia lor potenţială, dinamică, pe care ele sunt în stare să o descătuşeze, dând astfel la iveală o întreagă diversitate de ordine, mărime şi ierarhie" (citat în I. Nicu Sava, „*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană*", pag. 129).

Este interesant să urmărim cum vede Haushofer „*condiţiile*

preliminare pentru realizarea ideii paneuropene”, aşa cum sunt ele conturate în scrisoarea adresată Dr. Rufenacht, la 26 august 1937. Întâlnim în acest document o opinie „fără farduri”, cum spune autorul, fapt confirmat în bună măsură de mărturisirea edificatoare privitoare la marea şi delicata problemă a viitorului Europei: „*niciun om nu poate răspunde la întrebarea dacă această realizare este posibilă*” (realizarea ideii paneuropene, n.n.)

În consideraţiile pe care le face autorul cu privire la Europa şi viitorul ei întâlnim o serie de idei care, mai târziu, vor fi preluate în literatura de profil. De pildă, faptul că Europa, divizată, a pierdut rolul de actor privilegiat al istoriei, devenind obiect de dispută, „obiect de presiune”, cum spune autorul, din partea SUA şi a Uniunii Sovietice. Sau cea privitoare la depăşirea stadiului de divizare a Europei, singura soluţie de contracarare a presiunii de care aminteam, de revenire a bătrânului continent la puterea şi prestigiul de odinioară. După primul război mondial a triumfat „Europa naţiunilor”, ceea ce a favorizat, subliniază autorul, procesul de divizare interioară. Soluţia nu ar putea fi decât construirea unei confederaţii europene. Care ar fi condiţiile pentru ridicarea unui asemenea edificiu politic, aşa cum sunt ele văzute de Karl Haushofer?

Finalizarea autentică a ideii paneuropene, în măsură să conducă la rezultate durabile, nu poate fi făcută decât de către „*puteri cu adevărat europene*, *purtătoare ale unei culturi bogate*”. Prin urmare, prima problemă ridicată de înfăptuirea ideii paneuropene este delimitarea Europei. Dacă se optează pentru soluţia de mai sus, care solicită, este adevărat, mai mult timp, atunci Europa liberă nu poate fi „*decât între actuala frontieră sovietică*, *mările nordice şi bazinul mediteranean*” („*Karl Haushofer a Dr. Rufenacht*: *Des* conditions *preliminaires pur la realisation de l’idee paneuropeene*”, în „*De la geopolitique*”, pag. 243).

Într-un asemenea spaţiu, marcat de existenţa de secole a unor state naţionale puternice, a unor culturi şi, în general, a unei tradiţii culturale inspirate de viaţa naţională a popoarelor, orice construcţie europeană implică clarificarea raportului dintre această nouă entitate şi „drepturile naţionale interne”. Din această perspectivă, Haushofer subliniază că prima condiţie pentru viabilitatea Confederaţiei este „*obligaţia de a respecta drepturile naţionale interne ale tuturor membrilor săi*, *fără nicio formă de opresiune naţională*, *de a re*cunoaşte

dreptul fundamental al fiecărui european de a vorbi limba care corespunde sufletului poporului său" (op. cit., pag. 243). O pan Europă nu este posibilă, conchide autorul, decât dacă „*se abţine de la orice opresiune lingvistică*" şi dacă lasă fiecărui popor dreptul de a trăi într-o manieră proprie.

Bibliografie

1. Conea, I.O poziţie geopolitică", în revista „Geopolitica şi Geoistoria", Anul III, martie/aprilie 1944.

2. Fifield, R. & E. Pearcy, „Geopolitics în Principle and Practice", Ginn and Company, Boston, 1944.

3. Haushofer, K.De la geopolitique", Fayard, Paris, 1986.

4. Heyden, G.Critica geopoliticii germane", Ed. Politică, Bucureşti, 1960.

5. Mehedinţi, S.Antropogeografia şi întemeietorul ei, Fr. Ratzel", Atelierele grafice I.V. Socecu, Bucureşti, 1904.

6. Pozneakov E.A.Geopolitica", Grupul Editorial „Proges-Cultura", Moscova, 1995.

7. Sava I.N.Geopolitica. Teorii şi paradigme clasice. Şcoala geopolitică germană", Editura Info-Team, Bucureşti, 1997.

Întrebări

1. Precizaţi conţinutul noţiunilor de colonizare internă şi colonizare externă.

2. Ce înţelege Ratzel prin concordanţe şi discordanţe antropogeografice? Daţi exemple de asemenea concordanţe şi discordanţe.

3. Enumeraţi legile creşterii spaţiale a statului.

4. De ce consideră Ratzel că Pacificul este oceanul viitorului? S-a confirmat această previziune?

5. În ce sens poziţia corijează spaţiul?

6. Ce înţelege Curzon prin „*state-tampon*"? Sunt statele-tampon în întregime creaţii artificiale? Care sunt modalităţile prin care statele-tampon îşi asigură supravieţuirea şi consolidarea?

7. Ce înţelege Ratzel prin mittelpunkt? De ce graniţa este un organ sensibil şi în ce fel se poate spune că ea măsoară starea de sănătate a statului?

8. Sunteţi de acord cu următoarea apreciere: „*condiţia grandorii unui popor este dezvoltarea maximă a comunicării*"?

9. Precizaţi etapele colaborării lui Haushofer cu mişcarea

nazistă.

10. Explicaţi de ce geopolitica este „conştiinţa geografică a statului".

11. Poate fi geopolitica de dreapta sau de stânga?

12. Ce înseamnă „*politica anaconda*"?

13. Cum concepe Hauhofer „*troika euroasiatică*"?

14. Enumeraţi cele patru zone de expansiune teritorială ale principalelor puteri mondiale din timpul lui Haushofer. Care este ce-a doua axiomă a geopoliticii, după Haushofer?

15. Explicaţi conţinutul noţiunii de „*străpungere prietenoasă*" şi precizaţi cine poate îndeplini rolul de detector şi de mecanism de apărare în acest caz.

16. Precizaţi condiţiile preliminare pentru realizarea panideii europene, aşa cum sunt ele înţelese de Haushofer.

Curs nr. 4

Geopolitica anglo-americană

4.1. Trăsăturile şcolii anglo-americane de geopolitică

Geopolitica anglo-americană a apărut şi evoluat independent de cea germană. Principalele personalităţi ale acestei şcoli – Alfred Mahan şi Halford Mackinder – nici nu au folosit termenul de geopolitică. Se spune că acestuia din urmă nici nu-i prea plăcea termenul propriu-zis. Există ceva ce îi uneşte pe toţi gânditorii care fac parte din această şcoală: orientarea preponderent strategică a gândirii şi elaborărilor de ordin geopolitic, fapt care ne şi îndreptăţeşte să vorbim despre o şcoală anglo-americană de geopolitică. Chiar şi atunci când abordează aceleaşi teme ca şi autorii germani, de pildă, interpretările şi soluţiile sunt diferite, urmând particularităţile de abordare americană: viziune practică, orientare strategică a analizei.

Există, în acelaşi timp, şi ceva care îi uneşte pe toţi gânditorii din domeniul geopoliticii. Este vorba despre ancorarea analizelor pe care le întreprind în spaţiul geografic al ţării, al puterii sau al superputerii din care fac parte. Elaborările lor teoretice dau astfel glas, chiar dacă într-un mod indirect, preocupărilor şi dominantelor de ordin strategic ale statelor respective. Lectura operei lor ne ajută să ne reprezentăm mai limpede nu numai aceste dominante, ci şi modul în care statele respective îşi percepeau evoluţia, ca şi instrumentele de înfăptuire a obiectivelor de ordin strategic.

4.2. Teoria puterii maritime (Alfred T. Mahan)

R. Fifield şi E. Pearcy consideră că Alfred Mahan şi preşedintele Roosevelt sunt printre cele mai mari personalităţi ale geopoliticii americane („*Geopolitics în Principle and Practice*", pag. 82). Mahan a fost un autor de seamă care şi-a elaborat opera în termenii strategici de care SUA aveau aşa de mare nevoie la acea vreme, iar Roosevelt a asigurat transpunerea în practică a multora dintre ideile gânditorului american. Achiziţionarea Canalului Panamá în 1903 şi deschiderea lui efectivă în 1914, acţiune iniţiată de preşedintele american, a pornit şi de la evaluarea făcută de Mahan. În anul 1890, autorul american a atras atenţia asupra cerinţei ca SUA să construiască un canal care să traverseze istmul dintre cele două Americi. Pentru a asigura securitatea acestui canal era necesar ca SUA să deţină superioritatea navală în Caraibe şi în Estul Pacificului. Ceea ce transforma insula Hawaii într-un punct strategic vital pentru apărarea SUA de „o invazie barbară" dinspre Asia. Prin urmare, în decizia strategică de a construi canalul este cuprinsă şi ideea lui Mahan, formulată cu câţiva ani înainte.

Opera lui Mahan ar putea fi caracterizată drept o pledoarie pentru construirea de către SUA a unei puternice flote navale, indispensabile noului statut de putere al SUA. Preşedintele Roosvelt este unul dintre cei care au pus în practică această idee, iar între 1907 – 1909 a trimis în jurul lumii noua flotă americană ca simbol al puterii SUA. Gestul preşedintelui american, spun comentatorii, a urmat unui tip de „gâlceavă" diplomatică. Cu puţin timp înainte, board-ul educaţional din San Francisco hotărâse ca elevii japonezi, chinezi şi coreeni să frecventeze şcoli separate. Ceea ce a provocat indignare la Tokyo şi chiar o încordare în relaţiile bilaterale. Trimiterea flotei reprezenta un semnal că alta este acum puterea Americii.

Alfred T. Mahan (1840 – 1914), amiral al marinei americane, a fost şi profesor la Naval War Collège din Newport (Rhode Island), calitate în care scrie principala sa lucrare: „*The Influence of Sea Power upon History*", publicată în 1890. Volumul reprezintă o privire monografică asupra rolului jucat de forţa maritimă, între anii 1660 – 1783, în ascensiunea Marii Britanii. Trei ani mai târziu, Mahan publică o altă lucrare tip monografie, intitulată „*The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*" care urmăreşte evoluţia flotei franceze între anii 1793 – 1812.

În viziunea autorului american, pentru a deveni o mare putere,

o ţară trebuie să îndeplinească trei condiţii sau criterii. În primul rând, trebuie să se învecineze pe o lungime considerabilă cu oceanul planetar sau să aibă acces la acesta printr-o mare deschisă spre oceanul planetar. În al doilea rând, să nu aibă în vecinătatea imediată vecini puternici. În sfârşit, să dispună de o capacitate navală şi de un potenţial militar ridicat al flotei marine. Toate aceste trei criterii, apreciază Mahan, au fost întrunite de Marea Britanie. Poziţia geografică a acestei ţări, conjugată cu forţa sa navală, au asigurat pentru Marea Britanie rolul de putere mondială pe care l-a deţinut atâta vreme. Atât dobândirea, dar mai ales păstrarea Imperiului Britanic, au fost dependente de asigurarea controlului asupra oceanelor.

Dacă Statele Unite doresc să se substituie Marii Britanii ca putere oceanică, ele trebuie să-şi completeze poziţia geografică cu o flotă maritimă de prim rang. Alfred Mahan trăieşte în perioada imediat următoare încheierii procesului de colonizare a continentului american, care s-a produs la mijlocul secolului trecut. Statisticile spun că Statele Unite aveau o putere industrială din ce în ce mai mare. Ele continuau însă să rămână o putere continentală, deşi circa 60 al sută din graniţe erau maritime. Afirmarea acestui nou stat continental şi ca putere maritimă era un imperativ.

Este meritul lui Mahan că a formulat în termeni clari dimensiunea strategică a forţei maritime pentru noua putere care se năştea. O flotă comercială puternică era necesară nu numai pentru desfăşurarea unei activităţi comerciale intense, ci şi pentru că flota ar fi reprezentat o dimensiune şi un simbol al puterii. Prosperitatea naţională şi împlinirea destinului naţional al SUA depindeau, în viziunea lui Mahan, de această flotă comercială. Mai mult, navele comerciale ar trebui să dispună de porturi de destinaţie sigure, iar protecţia lor să fie asigurată de-a lungul întregului parcurs, ceea ce echivalează cu construirea unui adevărat imperiu al oceanului. Mareşalul american avertiza că, în eventualitatea unor conflicte, nu e suficient să opreşti inamicul la graniţă (în cazul SUA la ţărmurile oceanului), ci să dispui de o flotă suficient de puternică pentru a fi în stare să prevină blocadele şi să menţină legăturile porturilor americane cu alte porturi ale ţărilor aliate sau neutre.

Mahan sesizează că există poziţii geografice avantajoase. Dar ele au o valoare strategică potenţială atâta vreme cât nu beneficiază de o

forţă economică în măsură să le pune în valoare şi să le fructifice potenţialul. Aceasta era situaţia SUA la sfârşitul secolului. Deşi dispuneau de largi deschideri către oceanul planetar şi aveau un considerabil potenţial economic, ele nu dispuneau de o forţă navală care să pună în valore toate aceste atuuri geopolitice.

Autorul american trăieşte într-o perioadă în care expansiunea colonială (de tip clasic) era pe sfârşite. Problema cuceririi de noi teritorii nu mai reprezenta o prioritate. Centrul de greutate se mutase de la cucerire la controlul unor zone, ceea ce însemna o regândire a mijloacelor şi instrumentelor dominaţiei. Importantă nu mai era anexarea, stăpânirea unei ţări sau a unui teritoriu, ci controlul asupra drumului către acel teritoriu, asupra căii de acces. Iar drumul şi calea de acces de cele mai multe sunt maritime. Iar controlul mării înseamnă flotă oceanică.

Din altă perspectivă privind lucrurile, este important să relevăm ideea lui Mahan că puterea, pentru a fi efectivă, trebuie însoţită de capacitatea de a proiecta puterea. Chiar dacă autorul american limitează această capacitate doar la instrumentul naval, ideea ca atare reprezintă un element esenţial al oricărei abordări geopolitice de tip modern. Mai târziu, alţi autori, tot din spaţiul american, vor vorbi despre puterea aeriană şi chiar despre capacitatea SUA de a controla spaţiul cosmic, un gen de *„spaţiu maritim al secolului 21”*. Instrumentele cu care o ţară îşi proiectează puterea sunt şi trebuie să fie diferite de la epocă la epocă. Dar capacitatea de a proiecta puterea cu mijloacele potrivite pentru o etapă sau alta reprezintă o constantă. Contribuţia lui Mahan este că a sesizat, mai devreme decât alţii, potenţialul de putere pe care îl reprezenta pentru SUA flota maritimă, de a fi afirmat cerinţa construirii sale în cuvinte clare, chiar imperative.

4.3. Teoria zonei pivot (Halford Mackinder)

Sir Halford Mackinder (1861 – 1947) a fost decanul celebrei Facultăţi de ştiinţe economice şi politice din Londra şi vicepreşedinte al Societăţii Regale de Geografie. Expune pentru prima dată ideile sale de geopolitică în comunicarea intitulată *„Pivotul geografic al istoriei”* (*„The Geographical Pivot of History”*), prezentată la Societatea regală pentru geografie în anul 1904. Ideea centrală a prelegerii era aceea că istoria universală şi politica mondială au fost puternic influenţate de imensul spaţiu din interiorul Eurasiei, iar dominarea acestui spaţiu reprezintă fundamentul oricărei încercări de dominare a lumii.

„Aruncând o scurtă privire asupra şuvoiului larg al apelor istoriei – scria el – *nu putem înlătura gândul referitor la o anumită presiune a realităţilor geografice asupra acesteia. Spaţiile vaste ale Eurasiei, inaccesibile navelor maritime, acoperite acum de o reţea de căi ferate – nu constituie oare tocmai ele astăzi regiunea axială a politicii mondiale? Aici au existat şi continuă să existe condiţii pentru crearea unei puteri militare şi economice mobile… Rusia a luat locul imperiului mongol. Raidurile centrifugale ale popoarelor stepei au fost substituite de presiunile acesteia asupra Finlandei, Scandinaviei, Poloniei, Turciei, Persiei, Chinei. La scară globală ea ocupă o poziţie strategică centrală, comparabilă cu poziţia Germaniei în Europa. Poate executa lovituri în toate direcţiile, dar poate fi şi lovită din toate aceste direcţii… Este puţin probabil ca oricare dintre revoluţiile sociale imaginabile să îi poată schimba raportul fundamental faţă de spaţiile geografice nemărginite ale existenţei sale…"*

El a evidenţiat cu pregnanţă însemnătatea realităţilor geografice în politica mondială, considerând că una dintre cauzele care au provocat – direct sau indirect – războaiele de proporţii din istoria omenirii este *„distribuţia neuniformă a pământurilor mănoase şi poziţiile strategice diferite de pe suprafaţa planetei noastre"*.

Referindu-se la expunerea lui Mackinder din 1904, Karl Haushofer aprecia: *„O grandioasă explicaţie a politicii mondiale, comprimată în câteva pagini"* (Pozdneakov, *„Geopolitica"*, pag. 30).

În 1919, în timpul Conferinţei de pace de la Paris, Mackinder publică lucrarea *„Idealurile democratice şi realitatea"* (*„Democratic Ideals and Reality"*). În Marea Britanie s-a dat puţină atenţie acestei lucrări. Ca o ironie, ecoul scrierilor lui Mackinder are loc în Germania, atât de frământată după primul război.

Evenimentele din timpul celui de-al doilea război mondial au trezit, în cele din urmă, interesul pentru ideile din opera lui Mackinder şi în Marea Britanie. Lucrarea *„Idealurile democratice şi realitatea"* este retipărită în 1942, exact în aceeaşi formă în care fusese publicată prima dată. Mai mult, în 1943, în numărul din iulie al revistei *„Foreign Affairs"*, într-o formă modificată şi adusă la zi, apare comunicarea din 1904, cu titlul *„The Round World and the Wining of the Peace"*.

Opera lui Mackinder reprezintă o interpretare cu finalitate strategică a geografiei lumii. Pentru a înţelege ideile sale, este nevoie să abandonăm împărţirea clasică a globului în oceane şi continente şi

să operăm cu noţiunile pe care ni le propune autorul englez: insula lumii şi oceanul planetar. Unitatea oceanelor, consideră Mackinder, este mai bine surprinsă de termenul ocean planetar decât de denumirile Atlantic, Pacific, Indian. Datele fizice susţin această împărţire. Din suprafaţa totală a globului trei pătrimi sunt ocupate de apă. Numai o pătrime revine uscatului, iar din această suprafaţă două treimi revin insulei lumii, formată din Europa Asia şi Africa, în timp ce cealaltă treime este formată din America de Nord şi de Sud şi din Australia. De ce consideră Mackinder că Africa face parte din insula lumii? Iată argumentele: există o unire perfectă între Africa şi Asia în zona Suez (despărţirea s-a făcut de către om prin construirea Canalului de Suez, n.n.) şi una aproape perfectă la strâmtoarea Bab-el-Mandeb. Concomitent, continentul negru este despărţit de Europa doar de câţiva kilometri de apă în zona strâmtorii Gibraltar.

Întrucât există un ocean planetar, dominat la acea vreme în mod limpede de către Marea Britanie, autorul îşi concentrează analiza pe insula lumii. Sunt numeroase argumentele în favoarea acestui demers. Mai întâi, este vorba despre faptul că insula lumii ocupa cea mai mare parte din suprafaţa de uscat a globului. Apoi, pe această porţiune a pământului trăia majoritatea populaţiei lumii. În plus, insula lumii conţinea cele mai mari bogăţii naturale.

Cum spuneam mai înainte, analiza geografului englez are obiective strategice clare. El observase că pe această suprafaţa de pământ existau deja state puternice care puteau să ajungă la dominarea întregii zone euroasiatice. În eventualitatea dezechilibrării balanţei de putere în favoarea unui singur stat, acesta s-ar fi putut extinde până la ţinuturile marginale ale Eurasiei, iar vastele resurse continentale ar fi putut fi folosite pentru construirea unei flote puternice, ceea ce ar fi reprezentat o sfidare la adresa supremaţiei oceanice a Marii Britanii.

Din această perspectivă, Mackinder elaborează o teorie cu totul diferită privitoare la posibilităţile de dominare a continentului euroasiatic. Cheia adevărată a acestei dominaţii este, potrivit lui Mackinder, asigurarea controlului asupra *„ariei pivot”* care se întinde de la Europa de est, trece peste stepele şi pădurile siberiene, până aproape de oceanul Pacific. Autorul englez numeşte această regiune vastă *„inima lumii”* (heartland); în linii mari ea coincide cu teritoriul Rusiei (harta2).

De ce este importantă această zonă centrală a continentului euroasiatic? Pentru că ea conţine mari bogăţii naturale şi are o poziţie cheie pentru comunicarea între şi legătura dintre diferite zone ale globului. Ea este înconjurată de ceea ce Mackinder numeşte inner (marginal) crescent, un cerc de state situate pe continent, dar care prezintă un important fronton maritim (oceanic). Între ele figurează Germania, Turcia, India, China. Urmează un outer (insular) crescent, un cerc de state geograficeşte exterior continentului propriu-zis, cum ar fi Marea Britanie, Africa de Sud, Japonia. Mackinder considera, în acel moment că SUA sunt aşa de îndepărtate de zona pivot a lumii încât nu le introduce nici în rândul statelor care alcătuiesc outer crescent (harta3).

Autorul englez stabileşte trei condiţii, trei reguli sau paşi pentru dominarea zonei pivot şi, apoi, a întregii lumi, lansând o formulă care a făcut carieră:

„*Cine stăpâneşte Europa de est stăpâneşte inima lumii*;
Cine stăpâneşte inima lumii stăpâneşte Insula Lumii;
Cine stăpâneşte Insula Lumii stăpâneşte lumea".

Din construcţia autorului nu putem omite întrebările şi preocupările unui savant englez privitoare la fenomenele politice care puteau avea loc pe continent. De pildă, Mackinder a observat că nu există bariere naturale importante între Germania şi Rusia, ceea ce a făcut posibile mişcările masive de populaţie de la începutul mileniului şi ceea ce explică uşurinţa cu care turcii, de pildă, venind din Asia, au invadat Europa. De ce nu ar putea avea loc şi o mişcare în sens invers? se întreabă autorul englez. În fond, Mackinder era preocupat fie de o apropiere între Germania şi Rusia, fie de o expansiune a Germaniei spre răsărit, până la punctul în care să controleze chiar zona pivot.

Pe de altă parte, el consideră că există trei puteri continentale care au cucerit poziţii dominante în zona axială (zona pivot): Germania, Rusia, China. Temerea sa era generată de o eventuală apropiere dintre statele axiale, ceea ce ar fi reprezentat un pericol la adresa puterii Marii Britanii. Ca modalitate de prevenire a constituirii unei asemenea axe, Mackinder preconiza intensificarea relaţiilor de bună colaborare dintre Marea Britanie şi Rusia.

În 1943, Mackinder a reiterat ideea privitoare la existenţa heartlandului, pe care o considera mai validă şi mai utilă în contextul evenimentelor celui de-al doilea război mondial. Concomitent, el a

operat unele modificări ale concepţiei sale. De data aceasta, el include în heartland şi o parte din SUA, de la fluviul Missouri până la coasta de est (era, în fond, recunoaşterea rolului din ce în ce mai mare pe care SUA îl jucau în politica mondială). În noua configuraţia a zonei pivot, oceanul Atlantic este denumit ocean interior, Marea Britanie o Maltă la o altă scară, iar Franţa un cap de pod (bridgehead). Este interesant de arătat că geograful englez consideră SUA o bază imensă, care datorită întinderii poate fi foarte greu cucerită. De fapt, SUA ar reprezenta un tip de heartland de dimensiuni mai mici în cadrul insulei lumii. Prin developarea importanţei strategice a acestei zone, Germania, consideră autorul englez, poate fi controlată din două direcţii (harta4).

Nu putem să nu menţionăm în acest context că existenţa unei mase compacte de pământ, precum heartlandul a generat un tip special de strategie de apărare. Cum menţionau şi R. Fifierd şi E. Pearcy, ea constă în tehnica de a „vinde" spaţiu pentru a câştiga timp şi de a construi la mare distanţă în spatele frontului o industrie de apărare. Autorii amintiţi denumesc această strategie *„strategia apărării în adâncime"* (*„Geopolitics în Principle and Practice"*, pag. 133).

În articolul *„The Round World and the Wining of the Peace"* publicat în „Foreign Affairs" din iulie 1943, Mackinder ajunge la concluzia considerată inevitabilă că *„dacă Uniunea Sovietică termină războiul victorioasă, atunci va fi sigur că ea este cea mai mare putere de uscat, mai mult va fi puterea care ocupă poziţia de apărare cea mai avantajoasă din punct de vedere strategic. Heartlandul reprezintă cea mai mare fortăreaţă de pe pământ şi pentru prima dată în istorie este ocupat de o forţă militară care îşi este suficientă atât din punct de vedere al cantităţii cât şi al calităţii"* (R. Fifield and E. Pearcy, *„Geopolitics în Principle and Practice"*, pag. 135).

O concepţie precum cea a lui Mackinder nu putea apărea decât după ce cunoaşterea pământului şi explorarea fiecărui continent erau încheiate, după ce luase sfârşit un secol dens în evenimente politice, în care lumea asistase la ridicarea a doua noi puteri, ambele continentale. Mai întâi, Rusia, care a ajuns la începutul veacului trecut la Prut şi la gurile Dunării, aşa încât Anglia şi Franţa au trebuit să poarte un război (războiul Crimeii) pentru a-i opri înaintarea impetuoasă spre Europa. Apoi Germania, care în 1870 a învins Franţa, devenind una dintre primele puteri ale Europei. Era deci acum posibil nu numai să fie construită o concepţie globală privitoare la spaţiul terestru, ci şi o

concepţie care să cuprindă ierarhii de importanţă a diferitelor zone şi regiuni ale lumii, cum erau ele recomandate de cercetarea geografică, precum şi de cea istorică. Cu alte cuvinte, această vedere globală nu este numai atotcuprinzătoare, geografic vorbind, ci are şi o pregnantă dimensiune epistemologică, întrucât în tabloul de ansamblu, formele geografice şi evenimentele istorice sunt prezentate într-o „reală proporţie".

Mackinder vede existenţa noastră ca o unitate a contrariilor geografice: Om şi Natură, puteri continentale şi puteri maritime, „inner or marginal crescent", „outer or insular crescent" Astfel, el oferă un tablou al vieţii politice internaţionale ca un spectacol spaţial, ca o reală dramă teatrală („*the stage of the whole world*") în care actorii sunt reprezentaţi de regiunile lumii şi de legile pe care le ascunde dispunerea formelor geografice ale globului pământesc.

Pentru cei ce se vor arăta surprinşi de importanţa decisivă pe care Mackinder o acordă heartlandului, vom menţiona ceea ce s-a remarcat deja în literatura de specialitate că teoria autorului englez a fost elaborată într-un moment când „zona pivot" nu avea o contragreutate de ordin geopolitic. La începutul secolului această contragreutate nu putea fi reprezentată nici de Germania, nici de Marea Britanie, nici chiar de Europa în ansamblu. Cine priveşte atent harta continentului va observa fără greutate că Europa nu este decât o prelungire a blocului masiv de pământ euroasiatic. La acea vreme nici SUA nu aveau o prezenţă impunătoare pe scena economică şi politică a lumii, deşi observatorului atent nu putea să-i scape faptul că această ţară întrunea mai toate condiţiile pentru a ajunge o superputere. Ceea ce a devenit foarte clar în timpul şi după cel de-al doilea război mondial. Este, neîndoielnic, un merit al lui Mackinder că a modificat teoria sa în acord cu evoluţiile semnificative pe plan mondial, acordând unei zone din SUA statutul de heartland de dimensiuni reduse.

4.4. Teoria ţărmurilor (Nicolas Spykman)

O altă încercare de a corela geografia cu politica globală este reprezentată de teoria ţărmurilor („rimland theory"), lansată de Nicolas Spykman. Profesor de relaţii internaţionale la Universitatea Yale, Spykman s-a născut la Amsterdam (Olanda), unde a făcut şi studiile, după care a plecat în SUA, primind cetăţenia americană în 1928. Publică două lucrări importante chiar în perioada celui de-al

doilea război mondial: „*America's Strategy în World Politics*" (1942) şi „*Geography of the Peace*" (1944). Este de acord cu viziunea lui Mackinder potrivit căreia Eurasia reprezintă o poziţie cheie pentru cucerirea (dominarea) lumii. Numai că Spykman consideră decisiv pentru controlul heartlandului controlul ţărmurilor. Controlul zonei de coastă care încercuieşte aria pivot neutralizează forţa acesteia (harta5).

Care sunt argumentele pe care se sprijină autorul?

— Masa compactă de pământ eurasiatică este prea întinsă şi, în ultimă instanţă, foarte greu de controlat;

— Zona de coastă are numeroase căi de comunicaţie înspre regiunea eurasiatică propriu-zisă, inclusiv albiile râurilor;

— Aproximativ două treimi din populaţia lumii locuiesc în zonele de coastă ale Eurasiei;

— În sfârşit, această fâşie de pământ care încercuieşte Eurasia este mult mai ospitalieră, comparativ cu alte regiuni din interiorul Eurasiei, greu accesibile şi cu o climă aspră.

Spykman reformulează în spiritul teoriei sale „paşii" spre o dominaţie globală:

„*Cine domină coasta domină Eurasia*;

Cine domină Eurasia domină lumea".

Într-o anume privinţă putem considera teoria Spykman un gen de extindere a unui anumit punct din concepţia lui Mackinder. În fond, ce reprezintă Europa de Est în viziunea gânditorului englez? Ea ocupă intrândul către Heartland. Ce este Rimlandul dacă nu fâşia de pământ care asigură intrândul dinspre toate direcţiile către acelaşi Heartland?

4.5. Teoria spaţiilor globale (Saul Cohen)

Fost preşedinte al Asociaţiei Geografilor Americani, Saul Cohen susţine că, astăzi, lumea este dispusă într-o ierarhie geopolitică ale cărei elemente, în ordine descrescătoare sunt: spaţii geografice globale (realms), regiuni, naţiuni-state şi unităţi subnaţionale (S. Cohen, „*Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era*", citat în D. Minix & S. Hawley, „*Global Politics*"). Există, potrivit autorului american, două asemenea spaţii geografice globale: spaţiul maritim şi cel continental. Cel maritim este mai deschis schimburilor comerciale şi în general ideii de schimb, pe când cel continental este, prin forţa lucrurilor, orientat către el însuşi (harta6).

La rândul lui, fiecare spaţiu global conţine câteva regiuni

distincte. În zona maritimă putem identifica mai multe asemenea regiuni: America de nord şi zona caraibiană, Europa maritimă şi Maghrebul, Asia de coastă, America de sud şi Africa subsahariană. De notat că America de Sud, Africa şi Asia de Sud se întind în afara acestor zone globale, formând ceea ce Cohen numeşte *„a patra sferă de marginalitate"*.

Cohen introduce şi alte concepte cu ajutorul cărora ne putem reprezenta, din punct de vedere geopolitic, mai bine lumea de astăzi. De pildă, ceea ce autorul numeşte shatterbelts, zone fragmentate din punct de vedere politic, situate la întâlnirea dintre spaţii mari continentale şi maritime. Aceste zone se află deopotrivă sub influenţa celor două spaţii; prin urmare, ele pot fi atrase de unul dintre aceste spaţii, sau pot păstra divizarea, ca rezultat al intereselor opuse ce se resimt în regiune. Asia de sud-est, consideră autorul, a reprezentat, până nu de mult, o asemenea regiune, dar în ultimele decenii a fost integrată politic şi economic Asiei de coastă, deci unei regiuni semnificative a spaţiului maritim. Ultimul shatterbelt este alcătuit din Orientul Mijlociu, care pare să evolueze tot către spaţiul maritim, mai ales după colapsul URSS. Deşi cuprinde şase puteri regionale – Egipt, Iran, Irak, Israel, Siria şi Turcia – gradul de fragmentare politică dintre ele, ca şi tensiunea specifică unei asemenea situaţii vor putea să menţină pentru multă vreme regiunea ca atare în stadiul în care se află în prezent, mai precis acela de shatterbelt (harta7).

Un alt concept important este cel de gateway. Asemenea poziţii prezintă câteva caracteristici: sunt zone distincte din punct de vedere cultural şi istoric; din punct de vedere economic sunt mai dezvoltate decât zonele din jur; statele situate în asemenea zone sunt, ca întindere şi populaţie, mici sau cel mult medii; din punct de vedere geografic, asemenea poziţii leagă două căi comerciale importante, cel mai adesea maritime, dar nu întotdeauna. De aceea, ele joacă un rol integrativ între regiuni.

După opinia autorului american, cea mai importantă gateway este reprezentată de grupul de ţări central şi est europene care asigură legătura între Marea Baltică şi Marea Adriatică – ţări prinse dar nu strivite între spaţiul maritim şi continental. El apreciază că ne aflăm pe punctul de a asista la formarea şi a altor gateways. Între acestea, cea mai importantă ar fi putea fi zona caraibiană, care ar deveni un punct de legătură între America de Nord şi cea de Sud, zona din Orientul

Mijlociu care face legătura între Marea Mediterană şi Marea Roşie, Hong Kong etc. În orice caz, cu cât vor exista mai mai multe asemenea gateways, cu atât mai bine.

4.6. Teoria puterii aeriene (Alexander de Seversky)

Născut în Rusia, Alexander de Seversky activează în marina rusească în primul război mondial. Are o misiune în 1918 în SUA, solicită azil în această ţară, unde se stabileşte definitiv. Primeşte cetăţenie americană în 1927. În 1942 publică lucrarea „*A Victory through Air Power*", în care critică subestimarea de către aliaţi a aviaţiei ca instrument indispensabil războiului modern şi fără de care nicio victorie decisivă nu poate fi obţinută. Strategia modernă nu poate fi concepută fără o aviaţie modernă. În 1950 publică o altă lucrare, „*Air Power*: *Key to Survival*", în care încearcă să demonstreze că puterea aeriană are o superioritate netă comparativ cu cea terestră şi maritimă şi în care sugerează ca SUA să-şi dezvolte capacităţile aeriene şi să renunţe sau să diminueze bazele navale de peste mări, foarte costisitoare. Alexander de Seversky utilizează noţiunea de areal de dominare aeriană şi consideră că arealele de dominare aeriană ale celor două supraputeri ale momentului se suprapuneau peste zona polară nordică; această zonă era văzută de autor drept „*aria de decizie*". Specialiştii consideră că eforturile făcute de către SUA şi fosta Uniune Sovietică pentru controlul aerian al acestei zone au pornit şi de la studiile şi concluziile lui Seversky.

Mai mulţi analişti consideră că aprecierile lui Seversky privind dezvoltarea unei puternice forţe aeriene sunt cu atât mai actuale cu cât, datorită dezvoltării şi diversificării comunicaţiilor, SUA nu mai pot beneficia de avantajul important altă dată al unei semizolări naturale. Forţa aeriană reprezintă în acest context un mijloc indispensabil propriei protecţii, cât şi proiectării puterii sale pe spaţiile mapamondului.

4.7. O geostrategie pentru Eurasia (Zbigniew Brzezinski)

Concentrarea atâtor autori asupra importanţei geopolitice a Eurasiei nu este, cum ar putea apărea, preocuparea unor savanţi desprinşi de problemele strategice ale vieţii politice. Dimpotrivă, lucrările semnate de autorii despre care am vorbit până acum fixează o realitate geopolitică impunătoare, realitate care îşi păstrează importanţa şi în zilele noastre. Un argument în acest sens îl reprezintă publicarea de către cunoscutul analist al vieţii politice contempoare,

Zbigniew Bzreziński, a studiului intitulat „*A Geostrategy for Eurasia*”, apărut în revista „Foreign Affairs”, sept/oct 1997. Autorul american conturează un tablou al Eurasiei din care ne putem da seama că această zonă nu a scăzut deloc în importanţă, ci dimpotrivă. Iată pe scurt datele prezentate de Bzreziński care recomandă Eurasia drept o „putere” predominantă a lumii de azi.

Eurasia a reprezentat „casa” pentru cele mai dinamice şi mai hotărâte state de-a lungul istoriei. De la Ginghis-Han până la miracolul economic asiatic contemporan, toată această evoluţie ne arată că statele cele mai importante ale lumii au pornit de aici. Cele mai puternice şi mai populate pretendente la statutul de puteri regionale-China şi India, se situează în acest spaţiu. Cei mai potenţi „challengeri” economici şi politici pentru America provin din zona euroasiatică. Următoarele cele mai puternice şase economii după SUA funcţionează pe acest supercontinent. Eurasia deţine 75 procente din populaţia lumii, 60 precente din GNP-ul mondial şi 75 procente din resursele energetice ale globului. De asemenea, în această zonă se află două dintre cele trei regiuni cele mai prospere ale lumii: Europa Occidentală şi Asia de est. Pe ansamblu, notează analistul american, puterea potenţială a Eurasiei o depăşeşte pe cea a continentului american. În spiritul analizelor geopolitice clasice la care ne-am referit până acum Brzezinki afirmă: „*cine domină Eurasia domină aproape automat Orientul Mijlociu şi Africa*”.

Din această constatare geopolitică, Brzezinski deduce două concluzii cu valoare strategică pentru America de azi. În primul rând, el consideră că „*nu mai este suficient să modelăm o politică pentru Europa şi alta pentru Asia*”, ci, să avem în vedere o politică pentru Eurasia. Este, după părerea noastră, o schimbare de perspectivă, care arată, că nici acum, în pragul secolului 21, realităţile gegrafice nu pot fi trecute cu vederea, mai ales că ele reprezintă, în cazul Eurasiei, un suport natural pentru o posibilă realitate socială şi politică. Dacă am încerca să pătrundem dincolo de concluzia autorului american, am putea descoperi că printre temerile şi realităţile care au zămislit o asemenea propunere se află şi apropierea dintre Rusia şi China, precum şi relaţiile economice bune dintre Germania şi Rusia, pe de o parte, Franţa şi Rusia, pe de alta. Pentru a nu aminti şi de eforturile considerabile făcute de China pentru a se apropia de Europa şi de a avea relaţii economice dezvoltate cu protagonistele Uniunii Europene:

Germania, Franţa, Anglia. Este o apropiere evidentă între statele axiale ale Eurasiei.

O a doua concluzie priveşte cerinţa ca, pe termen scurt, SUA să promoveze o viziune ghidată de pluralismul politic faţă de acest spaţiu pentru a preveni formarea unei coaliţii ostile şi pentru a stimula centrele de interes şi de putere să dezvolte relaţii de sine stătătoare cu America. Pe termen mediu, eforturile SUA ar trebui canalizate în vederea apariţiei unor parteneri compatibili din punct de vedere strategic, care, rămânând sub controlul american, să formeze un sistem de securitate transeuroasiatic. Iar pe termen lung, un astfel sistem de securitate ar putea deveni nucleul unui sistem a cărui caracteristică principală este responsabilitatea politică autentică, distribuită cât mai corect posibil. Cu toate acestea, precizează analistul american, formarea sistemului de securitate transeurasiatic nu trebuie privită ca un scop în sine, ci hegemonia americană benignă trebuie să îi descurajeze pe ceilalţi de a iniţia acţiuni de subminare a acestei hegemonii.

Pentru realizarea acestor obiective, consideră analistul american, SUA trebuie să-şi stabilească strategiile în felul următor: pentru emisfera vestică a Eurasiei, în care Franţa şi Germania vor continua să aibă rolul decisiv, importantă este menţinerea şi extinderea capului de pod reprezentat de democraţiile occidentale; din moment ce China va deveni din ce în ce mai vizibil o putere axială, cooperarea chino-americană este indispensabilă în Orientul îndepărtat; cât priveşte centrul Eurasiei, anume zona dintre Europa şi puterea regională reprezentată de China, aceasta va fi un fel de „gaură neagră" până în momentul în care Rusia va lua decizia de a se redefini ca stat postimperial; mai mult, în sudul Rusiei, Asia centrală ameninţă să devină o zonă sfâşiată de conflicte etnice şi de rivalităţi între diferitele puteri locale.

La momentul scrierii articolului, autorul consideră că, pentru încă o bună perioadă de timp, superioritatea Americii nu poate fi ameninţată de niciun stat luat separat. Prin urmare, scopul politicii americane este de a preveni eventualele combinări între state, care să detroneze SUA sau măcar să-l diminueze supremaţia. Pentru realizarea obiectivelor SUA, este nevoie de o Europă unită şi cu trăsături bine conturate din punct de vedere politic, de căpătarea statutului de putere regională de către China, de o Rusie

post-imperială şi orientată către Europa şi de o Indie democratică.

Bibliografie

1. Brzezinski Z.A Geostrategy For Eurasia", în „Foreign Affairs, Sept/Oct, 1997.

2. Fifield R. & E. Pearcy, „Geopolitics în Principle and Practice", Ginn & Company, Boston, 1944.

3. Mahan, A.T.The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire", Sampson Low, Maiston & Company, Ltd, London, 1893.

4. Minix D. & S. Hawley, „Global Politics", West/Wadsworth Publishing Company, Belmont, 1998.

5. Pozdneakov E.A.Geopolitica", Grupul editorial „Progress Cultura", Moscova, 1995.

Întrebări

1. Cuvinte-cheie:

Insula lumii zona-pivot (heartland)

Inner (marginal crescent)

outer (insular crescent)

strategia apărării în adâncime (defense în depth).

2. Demonstraţi că se poate vorbi de o şcoală anglo-americană de geopolitică. Care sunt trăsăturile distinctive ale acestei şcoli?

3. De ce teoria lui Mackinder despre „heartland" nu a avut ecou în Marea Britanie decât în timpul celui de-al doilea război mondial?

4. Enunţaţi paşii de urmat spre o dominaţie globală a lumii a) în viziunea lui H. Mackinder b) în viziunea lui N. Spkykman c) evidenţiaţi punctele de contact dintre cele două viziuni.

5. De ce preşedintele Roosevelt poate fi considerat unul dintre personalităţile geopolitice ale Statelor Unite? Care alţi preşedinţi americani pot primi această caracterizare?

6. Ierarhia geopolitică a lumii în concepţia lui S. Cohen. Insistaţi asupra a ceea ce înţelege Cohen prin „shatterbelts" şi „gateways".

7. Demonstraţi că Alexander de Seversky este „un Mahan" al spaţiului aerian.

8. Actualitatea teoriei cu privire la existenţa „heartlandului" şi importanţa acesteia în elaborarea strategiilor de apărare ale SUA (Z. Brzezinski).

9. Meditaţi asupra legăturii organice dintre gânditorii geopolitici anglo-americani şi centrele de decizie politică (A. Mahan, A.

de Seversky, Z. Brzezinski)

Curs nr. 5

România-prezentare monografică

5.1. Determinism geografic / voinţă liberă a statelor

În ultimii ani, frazele „poziţia geopolitică bună a României", „valoarea geopolitică", „importanţa geo-strategică" ale diverselor unităţi de relief sau ale diverselor regiuni au fost repetate până la epuizare, astfel că s-a ajuns la situaţia ca ele să nu mai însemne mare lucru. Consecinţele acestei goliri de sens sunt multiple. Pe de o parte, nu se mai ştie exact ce se află în spatele acestor fraze, ele sunt doar metafore magice ale discursului public în general, metafore care, aparent, deschid căile de comunicare, dar care, în realitate, nu mai transmit nimic. O altă consecinţă ar fi aceea că simpla lor rostire oferă un anumit sentiment de suficienţă, ceea ce a făcut ca „poziţia avantajoasă din punct de vedere geopolitic" să nu mai fie pusă deloc în valoare şi chiar să constituie un handicap.

În contextul unui curs de geopolitică ne propunem o recuperare a conţinutului acestor fraze. Pentru aceasta, unul dintre cursurile care au ca subiect geopolitica românească este dedicat unei prezentări monografice a poziţiei geopolitice a ţării noastre, pornind de la elemente de relief, graniţe, până la vecinătăţi, simboluri geopolitice. Sperăm ca în urma acestui curs să înţelegem cu adevărat cuvintele lui Gheorghe I. Brătianu, care afirma că: „*Noi trăim aici la o răspântie de drumuri, la o răspântie de culturi şi, din nefericire, la o răspântie de năvăliri şi imperialisme. Noi nu putem fi despărţiţi de întregul complex geografic care, cum veţi vedea, ne mărgineşte şi ne hotărăşte destinul, între cele două elemente care îl stăpânesc, muntele şi marea. Ceea ce aş vrea să apară lămurit este că pentru a ne înţelege trecutul, trebuie să înţelegem mai întâi întregul complex geografic, istoric, geopolitic, din care acesta face parte*" (Gh. I. Brătianu, „*Chestiunea Mării Negre. Curs 1941 – 1942*", pag 11 – 12).

Faptul că recurgem la o asemenea monografie nu înseamnă că suntem prizonierii determinismului geografic, că am considera că acest complex de care vorbeşte Gh. I. Brătianu este un factor de îngrădire a modului de vieţuire a unui stat. Rigorile disciplinei nu ne-ar permite acest lucru, deoarece, aşa cum spune şi întemeietorul de fapt acesteia, suedezul Rudolf Kjellen, în Prefaţa la lucrarea „*Marile puteri de dinainte şi de după războiul mondial*", „*ştiinţa nu neagă voinţa liberă*

a statelor, *dar ea constată un* cadru ferm (subl. ns) *pentru această voinţă*, *înăuntrul căreia este dată posibilitatea construirii cu oarecare siguranţă a deducţiilor şi consecinţelor privind situaţia lor*, *a statelor*" (citat în I. Conea, „*O poziţie geopolitică*"). De altfel, o astfel de poziţie nuanţată poate fi întâlnită şi în geopolitica românească interbelică. De pildă, în primul număr al revistei „Geopolitica şi Geoistoria", Gheorghe I. Brătianu susţine că: „*Destinele unei naţiuni sunt sădite în pământul însuşi din care ne-am născut*, *după cum statuia e cuprinsă în blocul de marmoră din care dalta o va desprinde*". Dar, precizează cât se poate de clar autorul, „*trebuie inspiraţia şi dibăcia artistului pentru a desface chipul din lut sau din piatră*, *precum trebuie credinţa şi voinţa unui neam pentru a stăpâni pământul ce-i este dat să rodească în deplinătatea puterilor şi însuşirilor sale*" („*Geopolitica*, *factor educativ şi naţional*").

Articol VIII. 5.2. Munţii Carpaţi

A. Principalul element fizic este reprezentat de existenţa Carpaţilor. Munţii Carpaţi nu se întind doar în România. Ei sunt prezenţi în întreaga Europă centrală şi de sud est în următoarele ţări: Ucraina, Ungaria şi Serbia. Aceşti munţi, care nu sunt aşa de înalţi precum Alpii, se împart în două lanţuri: Carpaţii nord-vestici (Tatra şi Munţii Slovaciei) şi Carpaţii sud estici. Peste jumătate din întreaga suprafaţă a Carpaţilor se află pe teritoriul actual al României. Dacă avem în vedere doar Carpaţii sud-estici, atunci 8/10 se află pe teritoriul român, o zecime revenind Ucrainei şi altă zecime Serbiei. Deci putem conchide că România este prin excelenţă o ţară carpatică.

B. Câteva cuvinte despre particularităţile Munţilor Carpaţi din România.

1. Ei formează un adevărat inel care închide în interior Podişul Transilvaniei.

2. Munţii direcţionează o distribuţie descrescătoare a unităţilor de relief în cercuri concentrice şi în unităţi mai joase: după munţi vin dealurile, podişurile, câmpiile României, toate formând un tot unitar.

3. Nota dominantă, unică în lume, este conferită de faptul că ei au un mare potenţial de habitat. Spre deosebire de alţi munţi, Carpaţii româneşti nu sunt înalţi, nu se termină în creastă, ci în terasă, sunt brăzdaţi de ape, care au o împărţire spaţială simetrică, pornind chiar din centrul munţilor, au multe depresiuni şi multe trecători. Au aceeaşi fizionomie, aceeaşi constituţie geologică, aceeaşi vegetaţie.

Aceste particularităţi îl fac pe I. Conea să conchidă că Munţii Carpaţi nu sunt un lanţ, ci „*o ţară înaltă*, *o zonă sau un ansamblu de regiuni naturale*” („*Carpaţii*, *hotar natural*?”). De-a lungul istoriei, ei au reprezentat o cetate de apărare, care a oferit totodată şi un mediu prielnic pentru viaţa oamenilor. Viaţa românilor de-a lungul istoriei a pendulat de o parte şi de alta a Carpaţilor. Mai mult decât în alte ţări, munţii noştri nu au reprezentat unităţi de relief care au despărţit ci, dimpotrivă, au unit. De altfel, nu este întâmplător că locul de etnogeneză a românilor este plasat tot în apropierea munţilor, la Sarmizegetusa, în Transilvania. Mai mult, această regiune corespunde, în viziunea lui I. Conea, acelui „kemland” despre care vorbeşte Kjellen: „*orice stat îşi are ţinutul lui sâmbure*, *de care nu poate fi despărţit decât cu însuşi preţul existenţei sale*”. Transilvania reprezintă astfel „*punct de plecare*, *sâmbure geopolitic destinat să rodească şi să contureze jur-împrejur de sine o formaţie de stat*” (I. Conea, „*Transilvania*, *inimă a pământului şi statului românesc*”).

Cum spuneam, Carpaţii ocupă o poziţie centrală şi formează un inel care închide în interior Podişul Transilvaniei. Ceea ce îl îndreptăţeşte pe I. Conea să afirme că în România Mare, Transilvania îndeplineşte rolul unei piese de centru, vitale, în timp ce în Ungaria Mare, ei au rolul unei piese geo-economice şi geopolitice periferice. În terminologia întemeietorului de fapt al geopoliticii, Fr. Ratzel, Transilvania reprezintă pentru România Mittelpunktul, zona de unde pornesc, cu diverse intensităţi care măsoară starea de sănătate a statului, pulsarii economici, culturali, demografici, etc.

C. România prezintă nu numai o impresionantă unitate fizico-geografică (Munţii Carpaţi au aceeaşi fizionomie, aceeaşi constituţie geologică, aceeaşi vegetaţie), ci şi una culturală şi de limbă. Un francez din nord şi unul din sud se înţeleg mai greu, pentru că dialectele diferă foarte mult. Un român din Maramureş şi unul din Dobrogea se înţeleg foarte bine. Cum se explică acest lucru? Una dintre îndeletnicirile de bază ale românilor a fost păstoritul. Numai la români se întâlneşte obiceiul transhumanţei. Vara ciobanii creşteau oile la munte, iarna porneau cu ele spre câmpie până în Dobrogea, până spre apele Nistrului şi chiar dincolo de acestea. Astfel s-a produs o omogenizare a limbii. Faptul că românii din interiorul munţilor Carpaţi nu se deosebesc prin limbă, port şi obiceiuri de cei din exteriorul acestui inel arată că munţii Carpaţi nu au reprezentat un obstacol, o

barieră ci, dimpotrivă, un element de legătură. De aceea Carpaţii alcătuiesc „*coloana vertebrală a pământului şi poporului românesc*” (fraza a fost lansată încă din 1909 de geograful H. Grothe, citat în I. Conea, „*Carpaţii, hotar natural?*”).

Vintilă Mihăilescu aduce o completare binevenită cu privire la obiceiul românesc al transhumanţei. El face precizarea că circulaţia populaţiei între „bastionul transilvănean” către câmpii şi valea Dunării s-a făcut, într-adevăr, prin transhumanţă, dar nu numai atât. La această mişcare au contribuit nu numai păstorii, ci şi plugarii, podgorenii, minerii, pescarii, negustorii, meseriaşii. Mai mult, nu a existat un singur sens de circulaţie, anume radierea dinspre podişul transilvan spre periferia ţării carpatice, ci şi pe cel dinspre marele fluviu, care a reprezentat una dintre „*axele de polarizare a neamului* românesc”, către Carpaţi şi podişul transilvan, „*a doua axă de polarizare cu intermitenţe de împrăştiere centrifugă a aceluiaşi neam*” („*Blocul carpatic românesc*”, pag. 8).

Dar Carpaţii nu au doar această calitate, aceea de a alcătui „coloana vertebrală a poporului românesc”, ci, potrivit Vintilă Mihăilescu, munţii îndeplinesc două funcţii cu valoare geopolitică incontestabilă:

1. „*o funcţiune în epocile de criză europeană*”, de apărare în caz de ofensivă şi de pivot de manevră în caz de ofensivă;

2. „*o funcţiune pozitivă în epocile de linişte*”, de armonizare a intereselor sau tendinţelor divergente care se întâlnesc în această zonă.

La fel ca în cazul tuturor celorlalte unităţi de relief importante ale României, acestea îşi relevă relevanţa, atât pentru noi, cât şi pentru Europa. Prin urmare, „*linişte, în această parte a continentului european, a fost numai în scurtele epoci când, între imperiile din est, din vest şi din sud, s-a intercalat un stat carpatic, sprijinit pe cetatea Transilvaniei şi comandând până dincolo de Nistru, până în Dunăre şi în defileul ei carpatic, până la ţărmul Mării Negre, până în mlaştinile Tisei, cel puţin*” (V. Mihăilescu, citat în I. Bădescu, „*Sociologia şi geopolitica frontierei*”, pag. 124 – 125).

I. Conea distinge încă un rol pe care l-au jucat Carpaţii, acela de casă de educaţie a neamului românesc: „Cei care au umblat prin Munţii Apuseni ştiu ce este acela un izbuc: este un izvor care, ca un melc, aci apare şi curge, aci se trage îndărăt, în culcuşul lui întortocheat de sub

munte şi nu mai curge deloc o jumătate pentru ca, iarăşi, o altă jumătate să se tragă în munte şi să dispară, aşa mereu… E imaginea, ni se pare, a neamului românesc în vreme, privită şi raportată la imaginea pământului românesc.: când se făcea vreme bună în poale, spre Tisa, spre Nistru, spre Dunăre, atunci, încet, ca o apă domoală, neamul românesc ieşea la soare şi se risipea în larguri până la centura de ape lăsată de Dumnezeu, iar când viscolul barbar îşi începea suflarea din nou pe şesul cel din margini, din nou neamul se trăgea la munte, la adăpost, întocmai ca izvorul din Ţara Moţilor. Şi aşa mereu, până în zarea zilelor noastre de izbăvire" (citat în I. Bădescu, „*Sociologia şi geopolitica frontierei*", pag. 85).

Articol IX. 5.3. Dunărea

Dunărea străbate România pe o suprafaţă de 1075 kilometri. Ea reprezintă al doilea element natural care marchează configuraţia naturală a României. De aceea, ţara noastră mai este definită drept o ţară carpato-danubiană.

Dunărea este importantă pentru România, întrucât pe teritoriul ţării noastre ea se varsă în Marea Neagră. De aceea, Gurile Dunării reprezintă un foarte important strategic pentru controlul Mării Negre, al doilea după Bosfor şi Dardanele. Este semnificativ din acest punct de vedere că în istorie, lupta de căpetenie dintre puterile care s-au întâlnit pe acest teritoriu s-a dat pentru stăpânirea Gurilor Dunării. În secolul trecut s-a creat Comisia europeană pentru Gurile Dunării cu scopul de a media conflictul dintre puterile vremii, în special cel dintre Rusia şi Germania. Importanţa Dunării pentru întreaga Europă este relevată şi de faptul că din această comisie făceau parte şi ţări non-dunărene, de pildă Marea Britanie.

La începutul secolului trecut, R. Kjellen recunoştea şi el implicit, în lucrarea „*Das Problem der drei Flusse*" („Problema celor trei fluvii", 1917), importanţa geopolitică a Dunării: „*comandamentele geografice ale teritoriului cuprins între cele mari trei fluvii*, *Dunărea*, *Rinul şi Vistula*, *impun o soluţie geopolitică*: *strângerea într-un bloc federativ*, *sub egidă germană*, *a întregii Europe Centrale cuprinse între cele trei fluvii*" (citat în I. Conea, „*O poziţie geopolitică*"). Câţiva ani mai târziu, Walter Pahl propunea acelaşi lucru atunci când afirma că nici prin „*cele mai rafinate sisteme de pacte nu poate fi abătută Dunărea de la firescul ei curs* (*şi de la fireasca ei misiune*) *nord-vest-sudvest*. *Cu alte cuvinte*, *legile geopolitice ale spaţiului îndrumă statele dunărene spre o*

strânsă colaborare cu Reich-ul german" (citat în I. Conea, „*O poziţie geopolitică*").

În articolul din 1941, „*Hotarul românesc dunărean*", geograful român Al. Rădulescu găseşte că Dunărea îndeplineşte un rol întreit:

1. În primul rând, rolul de arteră de navigaţie, cunoscută încă din Antichitate şi reluată cu intensitate la începutul epocii moderne.

2. Rolul de hotar: Dunărea desparte aici Europa Balcanică de Europa centro-orientală căreia îi aparţine şi România. Toate sunt în contrast între cele două mari diviziuni: relieful mai mult muntos, predominarea terţiarului, procentul redus al loessului, climatul premediteranean, ca şi flora şi fauna sunt caracterele principale ale Peninsulei Balcanice, în timp ce în Europa centrală avem forme de relief variate, cu un procent mare de şes, predominarea quaternarului, bogate pături de loess, climat continental de tip danubian şi polonez" (I. Bădescu, „*Sociologia şi geopolitica frontierei*", p. 100 – 101).

3. Dunărea a avut rol de „*polarizare politică a statului românesc*" (vezi şi Vintilă Mihăilescu). Libera navigaţie la gurile Dunării poate fi asigurată de o Românie puternică, singura interesată ca navigaţia pe Dunăre să fie liberă. Este semnificativ în acest sens că, de câte ori Rusia sau Turcia au avut preeminenţă la gurile Dunării, navigaţia comercială pe Dunăre a fost mult diminuată. Mihai David, înţelege că lupta de căpetenie se dă pentru stăpânirea gurilor Dunării, considerând că România a rămas întreagă nu numai datorită rezistenţei ei interne, care nu poate fi în niciun fel neglijată, ci şi datorită echilibrului care exista între puterile care au râvnit în diferite perioade la diferite regiuni ale trupului României: „*Când am pierdut o regiune, aceasta exprima un anume dezechilibru temporar în cadrul acestui echilibru de ansamblu, De pildă, când Oltenia şi nordul Bucovinei au căzut sub stăpânirea Austriei la sfârşitul secolului al XVIII-lea-era momentul când Austria devenise puternică. Apoi, când am pierdut teritoriul dintre Prut şi Nistru (1812), era perioada când Turcia slăbise, iar Rusia se afla în ascensiune*".

Concluziile studiului lui N. Al Rădulescu sunt, pe de o parte, că navigaţia pe Dunăre s-a putut face în libertate numai când ruşii au fost îndepărtaţi de la Gurile Dunării, pe de altă partă, aceea că de Dunăre se leagă însăşi existenţa statului românesc, „*a cărui misiune de santinelă europeană a dovedit de-a lungul istoriei că o poate îndeplini. Din aceste raţiuni geopolitice, Europa ar nevoie în această poziţie de un stat*

românesc puternic, întreg, având un ţărm la Marea Neagră suficient de întins încât să devină apt pentru paza gurilor Dunării" (citat în I. Bădescu, „*Sociologia şi geopolitica frontierei*", pag. 103).

Această a doua concluzie este şi cea la care ajunge Simion Mehedinţi cu privire rolul deosebit pe care Dunărea l-a jucat în istoria românilor: acela de a fi determinat, în cea mai mare parte, întregirea teritorială a statului român în seolul al 19-lea şi la începutul secolului al 20-lea. Astfel, în încercarea de a oferi un răspuns la întrebarea „când începe Unirea?", autorul stabileşte următoarele etape în realizarea acestui obiectiv:

a) în 1829, prin Tratatul de la Adrianopole, raialalele stăpânite de turci pe malul stâng al Dunării au fost realipite la Muntenia, generozitatea marilor puteri de atunci fiind motivată, în primul rând, de dorinţa Marii Britanii ca navigaţia pe Dunăre să fie liberă.

b) În 1865 Basarabia este restituită, deoarece Anglia şi Franţa deveneau din ce în ce mai preocupate de „chestia Orientului" şi de înaintarea ruşilor către Bosfor.

c) Unirea Moldovei şi a Munteniei a fost considerată necesară deoarece, pentru stăpânirea Dunării, era nevoie de o ţară mai mare sub un domn legat prin recunoştinţă de Franţa.

Problema Dunării şi a importanţei strategice a ei şi a gurilor sale nu poate fi separată de cea a strâmtorilor Bosfor şi Dardanele. Cunoscutul diplomat român al perioadei interbelice, C. Diamandy, avertiza că „*dacă geograficeşte Dunărea sfârşeşte la gurile ei, economiceşte ea se varsă în Marea Mediterană: în Deltă îşi varsă apele, în Mediterana îşi duce navele. Fără ieşire liberă la răspântia Mediteranei, Dunărea nu-şi poate îndeplini rolul în comerţul mondial*" (citat în I. Seftiuc, „*România şi problema strâmtorilor*", pag. 15). Părere împărtăşită şi de Nicolae Titulescu, care, într-un discurs ţinut în cadrul unei conferinţe dedicate exclusiv acestei probleme a strâmtorilor, declara că „*strâmtorile sunt însăşi inima Turciei, dar ele sunt în acelaşi timp şi plămânii României*" (idem).

Există câteva elemente care amplifică, în zilele noastre, importanţa Dunării, transformând-o într-o axă comercială majoră a Europei. Este vorba despre crearea canalului Rin-Main-Dunăre, care leagă Marea Nordului cu Marea Neagră, portul Rotterdam cu portul Constanţa. Ţările din Europa centrală pot avea acces direct la Marea Neagră şi de aici la Canalul Suez. Apare o nouă rută comercială: Canalul

Suez-Europa Centrală via Constanţa, care, faţă de cea veche (cea care traversează întreaga Mare Mediterană şi ocoleşte Penisula Iberică) prezintă următorul avantaj: scurtează drumul cu opt zile de marş, inclusiv costurile aferente. Alt avantaj: porturile Mării Negre şi cele ale Mării Mediterane Orientale au cea mai favorabilă poziţie faţă de Canalul Suez pentru rutele Oceanului Indian şi ale Extremului Orient (I. Seftiuc, „*România şi problema strâmtorilor*").

Articol X. 5.4. Marea Neagră

Al treilea element geografic important pentru România este reprezentat de Marea Neagră, din motive care ţin, în primul rând, de unele trăsături ale acesteia. O. Serebrian notează că, datorită „enclavării" şi a depărtării faţă de Ocean, Marea Neagră are un „hinterland" imens şi important. A doua trăsătură importantă este aceea că se află situată la confluenţa, pe de o parte, a doua religii, creştinismul şi islamismul şi, pe de altă parte, a doua familii de popoare, slave şi turcice. Ca urmare a acestor două trăsături, o mare putere contemporană, Rusia, şi două puteri regionale, Ucraina şi Turcia, îşi construiesc concepţiile strategice, politice şi economice ţinând cont de această mare şi de spaţiul adiacent ei („*Va exploda estul*? *Geopolitica spaţiului pontic*", pag. 10).

În acest context, importanţa Mării Negre pentru România devine evidentă, mai ales dacă ţinem cont de cuvintele lui S. Mehedinţi că „*ţărmul mării reprezintă cea mai favorabilă faţadă pentru orice stat*" („*Legăturile noastre cu Dunărea şi Marea*", pag. 26). Geograful român subliniază că viaţa poporului nostru a avut şi are două coordonate: deoparte Muntele şi Codrul, de altă parte Dunărea şi Marea („*Legăturile noastre cu Dunărea şi* Marea", pag. 7). Dat fiind rolul acestor repere fixe şi cruciale pentru existenţa colectivă a românilor, continuă Mehedinţi, orice om politic trebuie să preia tripla îngrijorare, a munţilor, a Dunării şi a Mării Negre, iar acela care pierde una dintre cele trei laturi ale îngrijorării îşi expune ţara la primejdii.

La fel cum identificase o legătură directă între procesul de formare a statului românesc şi existenţa Dunării, Mehedinţi surprinde legătura de substanţă dintre Mare şi „neamul din Carpaţi": „*epocile de lumină ale neamului din Carpaţi şi regiunea înconjurătoare au fost acelea când marea de la răsărit s-a nimerit să fie liberă şi împărtăşită din toate roadele civilizaţiei mediteraneene*" („*Legăturile noastre cu Dunărea şi Marea*", pag. 18).

Mai mult, un alt autor român, Gheorghe I. Brătianu, avansează ipoteza că una dintre cele mai mari provincii istorice româneşti, Moldova, a apărut din nevoia de a organiza „drumul către mare”: *„drumul către mare a cerut aici o ordine de stat şi aceasta a înfăptuit-o poporul român”* (*„Chestiunea Mării Negre. Curs 1941 – 1942”*, pag. 28). După ce demonstrează că România are interese maritime, autorul român precizează că ea trebuie să cerceteze toate consecinţele care decurg din această poziţie şi să includă obligatoriu în calculele sale geostrategice două poziţii-cheie:

1. Intrarea Bosforului şi, în general sistemul strâmtorilor care duce navigaţia dincolo de Marea Neagră şi…

2… Crimeea, care *„prin raporturile naturale, prin cetăţile ei din timpurile cele mai vechi, prin bastionul maritim înaintat pe care-l reprezintă Marea Neagră este evident o poziţie stăpânitoare peste tot complexul maritim de iaci*. Deci, cine are Crimeea, poate stăpâni Marea Neagră. Este evident că această problemă se leagă de interesele statului român, pentru că, *„în definitiv, ce sunt strâmtorile decât altceva decât prelungirea gurilor Dunării”*? (*„Chestiunea Mării Negre. Curs 1941 – 1942”*, pag. 30 – 31).

Lungimea vecinătăţii noastre cu marea a variat de-a lungul timpului. În general, putem spune că această vecinătate a fost într-o relaţie directă cu statutul Moldovei dintre Prut şi Nistru. Până în 1912, ţărilor româneşti, Moldova şi Muntenia le-a aparţinut şi partea de nord a Mării Negre care cuprinde Cetăţile Chilia şi Cetatea Albă (două puncte strategice extrem de importante). În 1912, acest teritoriu a fost ocupat de către Rusia în înţelegere cu Turcia şi, evident, şi porţiunea de litoral corespunzătoare din sudul acestei provincii. După 1918, Basarabia a revenit la ţara-mamă, România. În 1940 a fost iarăşi ocupată de Uniunea Sovietică. După război, Stalin i-a dat denumirea de Moldova Sovietică, dar a luat sudul provinciei, cea care se învecina cu marea şi a dat-o Ucrainei. Astfel că porţiunea de sud a Republicii Moldova (a teritoriului dintre Prut şi Nistru) aparţine şi astăzifără vreun drept istoric-Ucrainei.

Locurile şi reperele geografice nu au aceeaşi valoare geopolitică în toate perioadele de timp. Valoarea geopolitică va creşte în funcţie de evoluţiile din zonă, de intensitatea comerţului şi a vieţii economice. Valoarea geopolitică a Mării Negre creşte în zilele noastre din mai multe motive. Datorită plasării geografice, ea a fost considerată o

perioadă o mare închisă, care nu are importanţă strategică în războiul modern. S-a sustras acestui statut, în primul rând prin creşterea importanţei comerciale a Dunării, şi, în al doilea rând, prin descoperirea zăcămintelor petroliere din Marea Caspică. Acestea vor trebui transportate spre Europa şi spre întreaga lume, iar una dintre rutele principale este Marea Neagră. Dacă ne uităm la principelale rute de transport ale acestor bogăţii, ne apare limpede că portul rusesc Novorosiisk creşte foarte mult în importanţă. De aici, rutele de transport pot să urmeze direcţii diferite: direct cu tancurile spre Bosfor şi Dardanele sau cu tancurile de petrol până în Constanţa.

Traficul Asia Centrală – Occident poate să urmeze mai multe rute, fiecare dintre ele prezentând o serie de avantaje şi de dezavantaje. Trei dintre acestea sunt identificate şi prezentate de O. Serebrian, în cartea menţionată anterior, dedicată în întregime spaţiului pontic şi schimbărilor produse în acest areal geografic de dezmebrarea URSS şi de descoperirea zăcămintelor de la Marea Caspică.

1) În primul rând, pentru ca aceste rezerve să poată fi transportate, este absolut necesară mărirea capacităţii porturilor Taganrag, Novosiisk, Tuapse.

2) o a doua soluţie, dacă nu se realizează acest lucru, ar putea fi aceea de a crea o reţea de oleoducte şi gazoducte care să evite Rusia, dar care să treacă, în drumul către porturile turceşti, prin Iran. Traseul iranian este aparent neconvenabil din cauza disensiunilor turco-iraniene.

3) Prin urmare, o soluţie, de interes pentru ţara noastră, ar fi asanarea circuitului Marea Caspică – Marea Azov, via canalul Volga-Don. Canalul prezintă o deosebită valoare geopolitică şi geoeconomică, care constă în conectarea spaţiului central-asiatic la Oceanul Mondial, via Marea Neagră. Alt avantaj al acestei ultime rute ar fi acela că evită dependenţa de reţelele de conducte care traversează Caucazul, spaţiu de seisme politice permanente. Şi această rută prezintă unele dezavantaje, deoarece canalul Volga – Don este nefuncţional în perioada îngheţurilor, iar marile tancuri petroliere nu pot accede prin el spre Marea Caspică în pofida celor mai radicale modernizări.

Articol XI. 5.5. Forma României şi problema hotarelor naturale

Mihai David relevă o problemă demnă de interes. El arată că

forma de ansamblu a ţării se apropie de cea ideală, de elipsă (e adevărat că analiza se face pe situaţia României interbelice). Acest lucru face ca raportul dintre unitatea de lungime a hotarului şi cea de suprafaţă care trebuie apărată să fie optim. Graniţele României măsurau 3400 de kilometri ceea ce arată că un km de hotar apără 100 km. p. de suprafaţă. Scurtimea hotarului suplineşte, spune autorul, desimea relativ redusă a populaţiei.

În al doilea rând, este relevant faptul că cea mai mare parte a graniţelor sunt naturale. Graniţă naturală situată pe cele două fluvii: 621 km pe Dunăre şi 925 km pe Nistru (reamintim că este vorba de perioada interbelică). Litoralul Mării Negre era de 454 km. La aceasta mai trebuie adăugaţi cei 160 km pe munţi. Deci din totalul de 3400 km, 2160 km reprezentau hotar natural. (Mihai David, „*Probleme de ordin geopolitic ale locului şi spaţiului ocupate de statul român*", în I. Emandi şi Gh. Buzatu şi V. Cucu, „*Geopolitica*").

Existenţa hotarelor naturale este o problemă geopolitică vitală, deoarece, potrivit chiar întemeietorului disciplinei, R. Kjellen, orice stat manifestă două tendinţe: să aibă hotare naturale – în exterior şi să aibă o articulaţie organică – înăuntru (citat în I. Conea, „*Transilvania, inimă a pământului şi statului românesc*", 1941). Referitor la importanţa hotarelor naturale, autorul român insistă în acelaşi studiu că prin acestea trebuie să se înţeleagă de fapt „hotare etnice", din moment ce un stat trebuie să se întindă în spaţiu atât cât se întinde „*neamul a cărui expresie politică este*". România mare este caracterizată, relevă I. Conea, de „*corespondenţa geo-etnică*", la care se adaugă „*perpetuitatea ei în timp*", rolul principal geo-etnic şi geopolitic revenindu-i Transilvaniei.

5.6. Poziţia României

O problemă importantă din punct de vedere geopolitic este plasarea geografică a României. Ce este România, parte a Peninsulei Balcanice sau parte a Europei Centrale? România aparţine Europei peninsulare, fiind ultimul stat al acestei regiuni până la Europa compactă a orientului. În perioada interbelică şi mai ales astăzi, mai mulţi autori de prestigiu includeau România în Europa Centrală.

De pildă, Emm de Martonne „Europe centrale" în „Geographie universelle", Tom IV, Paris 1934, spune că numele de Europa Centrală este născut „*pentru a marca situaţia de mijloc pe care o ocupă ţările considerate între Europa occidentală, mai articulată, şi Europa*

orientală, *mai compactă*". Ţările socotite ca făcând parte din Europa centrală sunt: Germania, Polonia, Elveţia, Austria, Ungaria, Cehoslovacia şi România. Jacques Ancel, în „*Manuel géographique de politique européenne*", vol. I, Europe centrale, Paris, 1936, trece România alături de Austria, Cehoslovacia, Iugoslavia şi Ungaria ca făcând parte din Europa centrală. Pe baza acestor lucrări, N. Al Rădulescu conchide semnificativ*: „În urma acestei sumare analize a lucrărilor citate mai sus, putem trage concluzia că majoritatea lucrărilor geografice recente consideră România Mare ca un fragment al Europei Centrale, părăsind astfel pentru totdeauna ideea de a plasa ţara noastră în cadrul Peninsulei Balcanice. E un drept ca ni s-a refuzat prea mult deşi îl merităm cu prisosinţă şi privim cu toată recunoştinţa spre cercetătorii apuseni care l-au enunţat*" (citat în I. Bădescu, „*Sociologia şi geopolitica frontierei*", pag. 99).

Care sunt argumentele în favoarea unei asemenea poziţii?

1. Argumente geografice.

a) Unul dintre acestea, formulat de către Al. Rădulescu, l-am înfăţişat deja mai sus; autorul relevă că la nord de Dunăre avem de-a face cu o altă climă, vegetaţie şi structură a solului, cu alte forme de relief.

b) Ţara noastră este situată în jurul Carpaţilor, iar Carpaţii nu aparţin Balcanilor, ci Europei centrale şi de sud-est.

d) România se situează la o distanţă egală (2700 – 2800 km) faţă de Oceanul Atlantic, de Oceanul îngheţat şi de Munţii Urali.

2. Argumente istorice.

Atunci când România era încadrată în Balcani, ea nu cuprindea decât Moldova şi Ţara Românească. În acest secol, la România a revenit Transilvania, situată chiar în interiorul cetăţii configurate de Carpaţi. Prin unirea Transilvaniei cu România, implicit s-a modificat poziţia geografică a ţării, care a fost „trasă" mai spre nord vest.

În concluzie, putem spune, fără a nega sau minimaliza influenţele de ordin balcanic, că România este o ţară central sud-est europeană. Acesta este un lucru deosebit de avantajos, dar şi unul la care trebuie meditat tot timpul, deoarece implică pericole, naşte invidii, de aceea necesită o stare permanentă de vigilenţă. Este ceea ce spune şi Walter Vogel: „*poziţia geopolitică periferică este una de respiraţie mai liberă, mai puţin ameninţată din punct de vedere militar, dar şi în acelaşi timp, care vine cu mai puţine influenţe* (*binefăcă*toare *în*

timp de pace) pentru cel care se bucură de dânsa… Poziţia geopolitică de margine a Angliei, Spaniei, Franţei, Italiei, Greciei şi Statelor Scandinave face ca toate aceste state să fie îndeosebi favorizate pentru o viaţă independentă, răspicat naţională, dar, în acelaşi timp, să se aştepte din afară la posibilităţi de influenţare reduse… Trunchiul continental al Europei Centrale (inima Europei) pare, dimpotrivă, predestinat – din punct de vedere geopolitic pentru un mare imperiu închis… Poziţia centrală se deosebeşte de cea periferică, când statul se reazemă pe un ţărm larg de mare deschisă sau când, pe o larg deschisă faţadă a lui, a apasă un teritoriu slab populat, pasiv pe plan politic" (citat în I. Conea, *„O poziţie geopolitică"*).

Statul român se află, ieri ca şi azi, într-o zonă de *„fricţiune politică"*, de *„cutremure politice"*. Vizavi de presiunea pe care un stat o suportă în orice clipă la hotare, Kjellen avertiza că orice stat trebuie să se considere în permanenţă, oarecum, asediat. Autorul suedez preia noţiunea de druckquotient, introdusă pentru prima oară de Alexandru Supan, aceasta fiind expresia matematică pentru atmosferele politice care apasă la hotare. Druckquotientul se calculează împărţind suma populaţiilor tuturor statelor înconjurătoare la populaţia statului considerat (în I. Conea, *„O poziţie geopolitică"*). I. Conea semnalează că, înainte de primul război mondial, valoarea acestui druckquotient era, pentru Italia, 2, 7, pentru Rusia, de 3, 1, pentru Franţa, 3, 3, Germania, 4, 4, în timp ce pentru România, valoarea se ridica la 30, 8.

Autorul român nu se sfieşte să aducă unele corective acestui druckquotient. Unul ar fi acela că, în studierea poziţiei geopolitice, nu trebuie luate în considerare numai forţele, presiunile, ci şi punţile de legătură (de exemplu, pentru România, aceasta ar însemna fructificarea vecinătăţii cu Bulgaria şi cu Serbia). Alt corectiv este acela potrivit căruia *„un stat care simte apăsarea geopolitică mai ales dintr-o singură parte, se orientează, de obicei, către o alianţă cu un alt stat puternic, astfel că apăsarea geopolitică primejdioasă se diluează prin alianţele cu puteri din direcţii opuse"* (în *„O poziţie geopolitică"*).

Cum stă România şi în această privinţă? Poziţia geopolitică a României se defineşte prin interferenţa, pe pământul nostru, a testamentului lui Petru cel Mare şi testamentul economic şi politic al lui Friedrich Liszt.

1. Esenţa aşa numitului „testament al lui Petru cel Mare" este determinată de faptul că spaţiul vast şi uniform care se întinde între

istmul ponto-baltic şi lanţul Uralilor este condamnat de quasi-imposibilitatea ieşirii la o mare caldă. Se zice despre Petru cel Mare că obişnuia să exclame că „eu nu caut pământ, ci apă". Iar unul dintre cele mai râvnite ţărmuri calde a fost dintotdeauna cel al Mediteranei. Situaţie la care se adaugă *„pânda asupra strâmtorilor Mării Negre şi asupra Gurilor Dunării, precum şi ideea panslavă"* (I. Conea, *„O poziţie geopolitică"*).

2. Pe de altă parte, economistul german Friedrich Liszt propunea, la jumătatea secolului trecut, un program economic şi politic ale cărui puncte esenţiale erau: *„aruncarea ruşilor îndărăt de la Gurile Dunării, lichidarea Imperiului Otoman, descongestio*narea *teritoriilor german suprapopulate, unirea Austriei cu Germania şi expansiunea economiei germane în sud-estul Europei"*. Economistul german propune aceste măsuri preocupat fiind de surplusul de populaţie germană. Ca urmare a exodului către America, se năştea pericolul deznaţionalizării, prin urmare, excedentul de populaţie trebuie îndreptat către sud-estul european: *„Cursul Dunării arată direcţia în care să se îndrepte această emigrare. Toată valea Dunării şi ţările riverane formează un teritoriu prielnic pentru scurgerea surplusului de populaţie germană"*. Liszt imagina un mare imperiu german cu cuvânt hotărâtor pentru întreaga arie a Dunării, care avea, printre altele, şi scopul *„să oprească expansiunea uriaşului de la răsărit în aceeaşi direcţie"* (I. Conea, *„O poziţie geopolitică"*).

Autorul român nu trage din această situaţie o concluzie fatalistă. Cu un druckquotient a cărui valoare depăşea, în momentul în care s-a făcut o asemenea măsurătoare, pe multe dintre cele caracteristice altor ţări europene şi prins între două testamente care propun, din direcţii opuse, brăzdarea teritoriului, deci cu minime posibilităţi de a reduce presiunea la graniţe prin politica de alianţe de care vorbea I. Conea, statul român are totuşi posibilitatea de a-şi pune în valoare locul deţinut pe hartă. Admiţând că, vrând, nevrând, un stat mic precum cel român trebuie să se supună acestor testamente şi să se integreze în „noua ordine", I. Conea subliniază că datoria care îi revine unui astfel de stat este de a întâmpina această ordine chiar cu mai multă grijă decât statele mari. Aceasta deoarece cel care va fi surprins nepregătit, va sta *„deoparte, umilit, privind năuc la o lume în care trebuie totuşi să trăiască, dar fără o însărcinare şi o răspundere demne de ceea ce el ar fi putut să prezinte"*.

Meditaţiile cu privire la poziţia României erau făcute într-un context în care, după cum anticipa încă din 1914 Simion Mehedinţi, istoria statelor din Europa de est intră într-o nouă fază, cea în care Peninsula Europeană devine satelit politic şi fizic al Asiei. În această nouă etapă, *„Europa peninsulară începe să se simtă ca o unitate faţă de marile state continentale (Rusia, India, China)”*, iar colosului rusesc îi trebuie, pentru a respira liber înspre Ocean, Baltica şi Pontul, ceea ce are drept rezultat faptul că *„întreaga Europă se află în faţa unui mare conflict de interese”*. Este o etapă în care meridianul istoric al Europei se mută către Răsărit, iar România *„se găseşte în punctul critic, între Europa şi Asia”* (*„România în marginea continentului. O problemă de geopolitică românească şi europeană”*, 1914). Nu putem să nu remarcăm actualitatea şi prospeţimea unor astfel de evaluări, precum şi faptul remarcabil că ele au fost lansate, în alţi termeni, într-adevăr, aproximativ concomitent cu teoriile geopolitice cu privire la Insula Lumii şi importanţa strategică a Europei de est ca intrând spre masa compactă de pământ reprezentată de Eurasia.

Articol XII. 5.7. Nistru ca simbol geopolitic

Legat de poziţia României, geopolitica românească interbelică vorbeşte printr-unul dintre reprezentanţii săi cei mai autorizaţi, Simion Mehedinţi, de fluviul Nistru ca de un autentic simbol geopolitic: *„nu e semeţie verbală, ci un adevăr pipăit, dacă acordăm Nistrului însuşirea de simbol geopolitic”* (*„Fruntaria României spre răsărit”*, 1942).

Pe ce îşi întemeiază autorul poziţia?

a) marginea răsăriteană a pământului dacic a fost din antichitate până astăzi hotarul de răsărit al Europei. Istmul ponto-baltic şi-a arătat de-a lungul istoriei rolul său de hotar: la apus au locuit populaţii sedentare de agricultori, la răsărit mase migratoare de populaţii. La nord neamul slavilor, la sud seminţiile fino-ugrice.

b) această fruntarie a fost de la început de interes european. Până aici se întindea civilizaţia, continentul. Mai târziu, marginea de răsărit a Moldovei a fost hotarul răsăritean al Europei. În Evul Mediu, pe Nistru era amplasată cea mai înaltă linie de cetăţi în faţa stepei: Hotin, Soroca, Orhei, Tighina, Cetatea Albă.

c) cetatea Carpaţilor şi împrejurimile ei formează bastionul cel mai înaintat al Europei de răsărit (argument geografic).

d) Istmul ponto-baltic desparte peninsula Europei, prelungirea

peninsulară a blocului compact de pământ euro-asiatic de cel mai mare stat continental al planetei.

e) Rusia nu face parte din Europa, ci merită mai curând denumirea de Marea Siberie. Rusia este de patru ori mai mai mare decât toată Europa aşezată la apus de istmul ponto-baltic şi stă chiar în mijlocul Eurasiei: „*păzit la spate de Oceanul îngheţat şi rezemat cu picioarele pe podişurile şi munţii ce se întind din Asia Mică până în Marea Japoniei*, *uriaşul sovietic stăpâneşte tot sâmburele Eurasiei* – ceea ce mai rămâne pe de lături, din Coreea până India şi Spania, sunt doar o periferie a Rusiei.

Importanţa râului Nistru din punct de vedere geopolitic este sugestiv sintetizată de Gh. I. Brătianu: „*Nu putem concepe existenţa neamului românesc fără Nistru*, *cum nu putem să o concepem fără Dunăre şi Tisa*, *ca să ne despartă de elementul slav*. *Basarabia reprezintă pentru noi intrarea casei noastre*" („*Geopolitica*, *factor educativ şi naţional*").

Secţiune 12.01

Secţiune 12.02 5.8. România, starea de veghe

Ţara noastră se află la o răscruce între civilizaţii, între căi comerciale, reprezentând o adevărată placă turnantă. Faptul că se situează la marginea Europei Occidentale, fiind ultimul stat spre „continentul slav" de la răsărit reprezentat de ruşi şi de ucraineni îi conferă o poziţie care I-a adus de-a lungul istoriei multă durere şi pierderi, inclusiv teritoriale, provocate de ascensiunea Rusiei. Amintim că, în secolul trecut, „grija faţă de slavii din Balcani" a fost formula cu care Rusia s-a implicat în această zonă. Evident că prin poziţia sa, România a împiedicat planurile expansioniste ale Rusiei ca şi pe cele ale altor puteri ale vremii. Iată ce spunea Ministrul Instrucţiunii Publice din Rusia, Leon Coşa, în 1913, cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la alipirea Basarabiei la Rusia: „*românii aceştia*, *neam aparte*, *cu fiinţă şi limbă proprie*, *ne apar*, *prin poziţia lor şi funcţia lor pe hartă*, *ca un cui ce se înfige între slavii de nord şi cei din sud*, *parcă pentru* a-l *despărţi pe unii de alţii*. *Ce uşor şi ce de demult s-ar fi rezolvat această problemă slavă*, *fără prezenţa în acest loc a românilor*! *Închipuiţi-vă numai o clipă că în locul lor ar fi fost pe versantele carpatice sârbi sau bulgari*".

Prin urmare, în plan geopolitic, o poziţie bună implică prin forţa lucrurilor şi anumite vulnerabilităţi. În sensul că o poziţie importantă

este, în acelaşi timp, râvnită, poftită de dorinţa de expansiune a altor state. O gândire geopolitică bună înseamnă elaborarea unor răspunsuri şi strategii în măsură să diminueze riscurile presupuse de respectiva poziţie. Între priorităţile clasei politice trebuie să se numere şi această grijă, care implică, în primul rând, o stare de veghe.

Încheiem prezentarea monografică a poziţiei geopolitice a României cu cuvintele lui Nicolae Iorga: „*Suntem un stat de necesitate europeană. Răzimată pe cetatea carpatică şi veghind asupra Gurilor Dunării, străjuind aici în numele şi interesul întregii Europe din spatele ei, ba încă şi mai departe, se cheamă că România noastră trăieşte şi vorbeşte aici nu numai pentru dânsa singură. Statul nostru este deci în atenţia estului şi vestului, nordului şi sudului deopotrivă şi în tot timpul. El deţine, cum s-a spus, o poziţiune cheie, iar atenţia aceasta a altuia pentru tine poate fi grijă şi simpatie, poate fi ocrotire, dar poate fi şi apetit sau primejdie. Un stat cu o astfel de situaţie în care te urmează în tot locul vânturile valurile, dator este cel dintâi să cunoască această situaţie, să-şi dea permanent seama de toate, bune şi rele, câte se ascund într-însa. Toţi membrii acestui stat şi în primul rând pătura lui conducătoare trebuie să-şi aibă gândul mereu aţintit la ele*" (I. Emandi, Gh. Buzatu, V. Cucu, „*Geopolitica*").

Articol XIII.

Articol XIV. Bibliografie

1. Bădescu, I. şi D. Dungaciu, „Sociologia şi geopolitica frontierei", vol I, Editura Floarea Albastră, Bucureşti, 1995.

2. Brătianu, Gh. I.Chestiunea Mării Negre. Curs 1941 – 1942", Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Filosofie şi Litere, Editor Ioan Vernescu.

3. Brătianu, Gh. I., Geopolitica, factor educativ şi naţional", în „Geopolitica şi geoistoria", Septembrie/Octombrie 1941.

4. Conea, I.O poziţie geopolitică", în „Geopolitica şi geoistoria", Martie/Aprilie 1944.

5. Conea, I., Carpaţii, hotar natural?", în „Geopolitica şi geoistoria", Ianuarie/Februarie 1942.

6. Conea, I.Transilvania, inimă a pământului şi statului românesc", în „Geopolitica şi Geoistoria", Septembrie/Octombrie, 1941.

7. Emandi I., Gh. Buzatu şi V. Cucu, „Geopolitica", Editura Glasul Bucovinei, Iaşi, 1994.

8. Mehedinţi, S.România în marginea continentului. O problemă de geopolitică românească şi europeană", extras din Buletinul SRR de Geografie, 1914, reprodus în „Geopolitica şi geoistoria", Septembrie/Octombrie, 1941.

9. Mehedinţi, S.Legăturile noastre cu Dunărea şi Marea", Institutul de arte grafice „Marvan", S.A.R. Bucureşti, 1914.

10. Mihăilescu, V.Blocul carpatic românesc, cu prilejul unei hărţi istorice: harta etnică a României după recensământul românesc din 1930", extras din Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie, Anul LX, 1941, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1952.

11. Seftiuc I. şi I. Cărţână, „România şi problema strâmtorilor", Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1974.

12. Serebian, O.Va exploda estul? Geopolitica spaţiului pontic", Editura Dacia, Cluj Napoca, 1998.

12. * * *, „Geopolitica şi geoistoria. Revista română pentru sud-estul european", Societatea Română de Statistică, Bucureşti.

I. Întrebări

1. Enumeraţi câteva dintre trăsăturile fizice, dar care au semnificaţie geopolitică, ale:

a) Munţilor Carpaţi b) Dunării c) Mării Negre.

2. Ce funcţii cu valoare geopolitică îndeplinesc Munţii Carpaţi în viziunea lui:

a) V. Mihăilescu b) I. Conea.

3. Rolul Dunării în concepţia lui Al. Rădulescu:

a) arteră de navigaţie b) hotar c) „polarizare politică a statului românesc".

4. Ce argumente se pot aduce în sprijinul afirmaţiei că Dunărea a jucat un rol esenţial în întregirea teritorială a statului român? Meditaţi la legătura dintre factorii externi şi cei interni în realizarea unor politici.

5. Cum a apărut Moldova, în viziunea lui Gh. I. Brătianu?

6. Transilvania ca „mittelpunkt" al statului român.

7. De ce strâmtorile Bosfor şi Dardanele prezintă interes deosebit pentru România?

8. Aduceţi argumente de ordin geografic şi istoric care să demonstreze că România este o ţară central-europeană.

9. Care sunt punctele esenţiale ale programului economic şi politic elaborat de economistul german Fr. Liszt? De ce acest program

şi acest tip de preocupare sunt de interes pentru România?

10. Nistru ca simbol geopolitic.

Secţiune 14.02 Curs nr. 6

Atuurile şi slăbiciunile geopolitice ale României

6.1. Poziţie geografică/poziţie geopolitică

Ni se pare potrivit ca la începutul celui de-al doilea curs dedicat României să reamintim că întemeietorul de drept al geopoliticii, suedezul R. Kjellen, face deosebirea dintre poziţia geografică şi poziţia geopolitică. Prima este fixă, cea de-a doua mereu schimbătoare. Poziţia geografică poate fi determinată cu exactitate prin măsurători fizice, cea geopolitică înseamnă *„poziţia unui stat în raport cu statele înconjurătoare”*, deci implică raportarea la un mediu politic care nu ţine neapărat de statul respectiv, dar de care acesta trebuie să ţină seama. Geograful român I. Conea dezvoltă distincţia introdusă de Kjellen între poziţia geografică şi poziţia geopolitică, aducând precizarea că o poziţie geopolitică nu se defineşte prin sau în funcţie, de exemplu, de Dunăre, de Tisa, sau de Nistru, ci *„prin, sau în raport cu, formele şi conţinuturile politice pe care le îmbracă faţa pământului, în general, şi faţa pământului jur-împrejur de tine, în special”* (*„O poziţie geopolitică”*, în *„Geopolitica şi geoistoria. Revista română pentru sud-estul european”*, martie/aprilie 1944). Pentru ca deosebirea dintre cele două poziţii să fie evidentă, I. Conea face o comparaţie deosebit de plastică: *„faţa politică a pământului este ca o tablă de şah pe care jucătorii mută mereu piesele, dându-le mereu alte poziţii şi funcţii”* (idem). Mutările cele mari au loc ca urmare a unui complex de împrejurări, spre exemplu, ca urmare a apariţiei de noi centre de materii prime, ceea ce pune în valoare noi spaţii. Chiar şi cu aceste mutări mari, subliniază autorul român, călătoria poziţiilor geografice nu are loc mereu în aceeaşi direcţie sau fără întoarceri, ci, mai degrabă reprezintă o mişcare de du-te-vino pe anumite direcţii şi între anumite limite.

De ce am început cursul cu această distincţie? Pentru că atunci când, în spaţiul public românesc se vorbeşte de poziţia geopolitică a României, se face o confuzie între aceasta, a cărei primă trăsătură este mobilitatea, şi poziţia geografică, al cărei caracter fix îi dă celui care vorbeşte şi un sentiment de auto-mulţumire. Aşa se ajunge, spre exemplu, la situaţia ca, după cum relevă V. Paşti, „locul în Europa” să fie considerat, în dezbaterile publice în mediul intern sau

internaţional, un drept natural, mai degrabă o problemă de prestigiu, iar nu o problemă care trebuie gândită în parametrii atingerii unor obiective comerciale, economice, politice sau culturale („*România în tranziţie*. *Căderea în viitor*"). Tot ca urmare a acestei confuzii între poziţia geografică şi cea geopolitică, abordările sunt de cele mai multe ori de factură clasică, sunt luaţi în calcul numai factorii imobili, fără să fie luate în calcul noile dimensiuni care intră în ecuaţia puterii, cum ar fi voinţa politică, strategia coerentă de dezvoltare şi puterea economică, trăsăturile guvernării, intensitatea pulsarilor economici, culturali, demografici, informaţionali pe care statul reuşeşte să îi trimită la graniţă şi, mai departe, în exterior.

Precizarea lui I. Conea potrivit căreia mişcările geopolitice mari nu sunt fără întoarcere, ci reprezintă o mişcare de du-te-vino între anumite limite, poate constitui un motiv de optimism pentru ţara noastră, în sensul că poziţia geografică va constitui întotdeauna un avantaj, indiferent de mişcările care ar avea loc. De aici încolo, interesant este de analizat, pe de o parte, importanţa factorilor externi care ne pot aduce într-o poziţie avantajoasă la un moment dat, pe de altă parte, modul în care, în acest moment, suntem pregătiţi să răspundem unei eventuale situaţii externe favorabile.

Al doilea curs despre România îşi propune să analizeze, din perspectivă geopolitică, tocmai aceşti factori interni, adică modul în care reuşim să ne facem interesanţi din punct de vedere geopolitic şi geostrategic şi argumentele cu care ne punem în valoare punctele tari. Am vorbit în cursurile introductive despre faptul că, în zilele noastre, are loc un proces de mutare dinspre geopolitică înspre geoeconomie, specialiştii vorbesc de cronopolitică, ca o recunoaştere a faptului că ceea ce contează acum este viteza de reacţie, modul în care, sub presiunea timpului, reuşeşti să îţi pui în valoare factorii clasici ai puterii, precum teritoriul, populaţia, resursele naturale. În acelaşi timp, în cursul despre populaţie, am subliniat faptul că, în analiză, factorii clasici ai puterii nu trebuie ignoraţi, că aceştia pot irumpe în contemporaneitate cu o forţă uneori ieşită din comun.

Ca atare, pentru a vorbi de atuurile şi slăbiciunile geopolitice ale României după 1989, am dedicat acest al doilea curs despre România discutării a doua probleme, problema populaţiei şi cea a situaţiei economice, pentru a analiza, din perspectiva teoriei lui Ratzel cu privire la mittelpunkt, pulsarii economici şi demografici pe care

mittelpunktul îi trimite la graniţă. Analiza nu este făcută în sine, ci este plasată într-un context mai larg, zonal. De exemplu, nu putem să analizăm situaţia României din punct de vedere demografic fără să o plasăm în contextul ţărilor din jur, sau să studiem importanţa geopolitică a factorilor economici fără să ne uităm unde ne situăm, din acest punct de vedere, în comparaţie cu vecinii.

6.2. Cercetările geopolitice şi finalitatea politică a statului (M. Popa-Vereş)

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă, am dori să supunem atenţiei a abordare deosebit de interesantă a relaţiei care există între centrele de cercetare şi centrele de decizie, în cazul disciplinei noastre, între cercetările geopolitice şi finalitatea politică a statului. În acest sens, există autori care consideră că există două niveluri la care se manifestă geopolitica: la nivel inconştient, adică evenimentele politice sunt influenţate de realităţile spaţiului, fără ca elita politică a statului să conştientizeze acest lucru; atunci când geopolitica se manifestă conştient, politica unui stat se adaptează la conjunctura spaţială, adică se constituie în doctrină politică (O. Serebrian, „*Va exploda estul*? *Geopolitica spaţiului pontic*", pag. 67). Motivul pentru care distincţia ni se pare de interes se datorează faptului că, în ultimii ani, în România, geopolitica nu a acţionat, în cele mai multe cazuri, decât inconştient. Lucru care poate să aibă consecinţe serioase, mai ales în contextul în care vecinii devin din ce în ce mai conştienţi de propriile atuuri pe care încearcă să le folosească în avantaj propriu.

Abordarea de care am amintit îi aparţine lui M. Popa-Vereş, unul dintre coordonatorii volumului „*Geopolitica*", apărut în 1940 la editura „Ramuri" din Craiova. Studiul, intitulat „*Schemă*, *privind cercetările geopolitice sub aspectul intereselor naţionale*", prezintă o densitate ideatică similară celorlalte studii despre care am vorbit şi care sunt prezente în volum, „*Geopolitica*, *o ştiinţă nouă*", a lui I. Conea, şi „*Însemnare cu privire al definirea preocupării geopolitice*", al lui A. Golopenţia. Potrivit autorului, există două orientări fundamentale în cercetările geopolitice:

1. Orientarea obiectivă, care pleacă de la cercetarea diferitelor condiţii (fizice, sociale, culturale, etnice, politice) cuprinse în mediul geografic şi care influenţează politica unui stat, atât sub aspectul vieţii publice interne, cât şi al relaţiilor dintre state. În această orientare, condiţiile spaţiului geografic sunt considerate cauze de bază, a căror

prezenţă implică o anumită politică a statului. Diferitele orientări politice sunt efectul direct al unor cauze cuprinse în condiţiile mediului geografic. Obiectul şi rostul geopoliticii sunt, în această abordare, de a explica fenomenul politic, iar funcţia ei de bază este de a expune.

2. Orientarea subiectivă, care pleacă de la orientarea politică a statului, de la finalitatea politicii unui stat, în lumina intereselor vitale ale unui popor în interior, dar mai ales în exterior. Condiţiile mediului geografic sunt considerate drept argument în favoarea susţinerii şi reprezentării politice ale statului. În această a doua accepţiune, obiectul şi rostul geopoliticii sunt de a justifica anumite finalităţi politice, iar funcţia de bază este aceea de a milita.

Din moment ce interesele unui stat trec întotdeauna peste frontierele sale, cele două orientări nu pot fi niciodată separate, conchide gânditorul român. Mai ales în cazul statelor mici, cercetărilor geopolitice le revine sarcina de a culege, analiza şi prezenta toate datele de care are nevoie politica economică a ţării (la fel în compartimentul social, juridic, etnic). Cu cât va furniza date informative şi de susţinere mai valoroase, cu atât rezultatele cercetării geopolitice vor fi mai congruente cu finalitatea politică a statului.

M. Popa-Vereş continuă discuţia, printr-o analiză mai aplicată asupra cazului românesc. Astfel, consideră autorul, cercetarea geopolitică românească ocupă un loc intermediar între abordarea obiectivă şi subiectivă, ea şi explică, dar nu trebuie să neglijeze funcţia de milita în favoarea celei de a expune. După ce a realizat echilibrul între cele două abordări, cercetarea ar trebui să urmeze două direcţii: în interior şi în exterior.

1. În interior, din punct de vedere politic aceasta ar trebui să studieze condiţiile geopolitice care ar duce la eliberarea şi aşezarea pe baze fireşti a vieţii politice şi spirituale.

Din punct de vedere economic, ar trebui să studieze condiţiile cuprinse în mediul geografic şi politic care să permită stăpânirea vieţii economice de către elementul etnic şi aşezarea ei pe baze fireşti.

a) 2. În exterior, cercetarea are în vedere elementele şi condiţiile care pot contribui, pe de o parte, la propagarea culturii române, la apărarea şi închegarea comunităţii româneşti de peste hotare, pe de altă parte, condiţiile care pot contribui la expansiunea economică în bazinul oriental al Mării Mediterane. Mai precis, sub

raportul intereselor economice, geopolitica ar trebui să studieze zona în care relaţiile noastre economice sunt condiţionate de o anumită colaborare (Europa centrală) şi raporturile cu ţările occidentale şi nordice şi sud-estul Europei, împreună cu întregul bazin oriental al Mării Mediterane. Din punct de vedere economic, spaţiul geografic în centrul căruia se găseşte bazinul oriental al Mării Mediterane reprezintă spaţiul nostru economic vital.

b) Dacă urmăreşte aceste obiective, cercetarea este simultan obiectivă, deoarece ţine de datumul mediului geografic şi subiectivă, deoarece „*va trebui să militeze pentru normarea politică a unor fenomene şi să le justifice, înscriindu-se pe linia destinului istoric al neamului*".

Abordarea lui M. Popa-Vereş este cu atât mai actuală cu cât, cum am mai spus, în zilele noastre se vorbeşte tot mai mult de geoeconomie, de avântul puterii soft în comparaţie cu puterea hard, de capacitatea de a răspunde pieţei şi de a domina piaţa, de a decupa, pe baze economice, zone de influenţă. Pot fi aduse contraargumente cu privire la afirmaţia că bazinul oriental al Mării Mediterane ar reprezenta spaţiul nostru de influenţă economică, spaţiul în care pulsarii trimişi în exterior de economia românească ar avea cel mai mare ecou. Mai important este însă efortul de a delimita, în urma unui efort considerabil de documentare şi cercetare, un asemenea spaţiu şi, apoi, de a construi o strategie care să fie în concordanţă cu delimitările anterioare.

6.3. Obsesia populaţiei – problema fundamentală a statului românesc

Am amintit la începutul cursului faptul că unul dintre termenii care intră în orice ecuaţie geopolitică este reprezentat de trăsăturile guvernării. Şi în acest punct, gânditorii români de factură geopolitică ai perioadei interbelice s-au dovedit a fi la înălţimea curentelor europene, pe care uneori le-au şi devansat. O astfel de analiză, de interes mai ales în contextul studierii problemelor demografice şi a implicaţilor geopolitice ale acestora este oferită de Simion Mehedinţi, în lucrarea din 1940, „*Fazele geografice ale istoriei*. *Observări geopolitice*". Omul de stat trebuie să aibă o înaltă autoritate morală şi trebuie să fie capabil de a fi educatorul naţiunii sale, dar, în primul rând, omul de stat este „*cel care dezleagă*… problema populaţiei (subl. ns.), *dând neamului un regim de muncă din ce în ce mai diferenţiată*,

potrivit cu condiţiile geografice, mai intensă şi mai productivă, pentru a-i asigura desimea necesară pentru a rezista apăsării elementelor alogene atât la graniţele externe, cât şi la cele interne, dacă omogenitatea etnică a neamului respectiv a fost cumva ştirbită în cursul secolelor". Deci, datoria lui dintâi este „*să asigure trăinicia naţiunii sale, legând-o cât mai strâns de teritoriul naţional*".

Revenind la legătura dintre cercetările geopolitice şi finalitatea politică a statului, S. Mehedinţi subliniază necesitatea unei asemenea legături, deoarece, pentru îndeplinirea obiectivelor pe care şi le propune omul de stat, sunt necesare însuşiri personale şi „*o elaborare cât mai* ştiinţifică (subl. ns) *a faptelor referitoare la pământul, poporul şi statul* (*român*), *privit nu numai în relaţiile sale locale, dar şi în legătură cu marile conflicte de interese manifestate în concurenţa internaţională*". Numai astfel, omul de stat poate să devină un „*organ de împlinire a destinului unei naţiuni*".

Cunoscutul geograf român oferă o abordare instructivă asupra populaţiei, mai ales din perspectivă geopolitică. În lucrarea „*Politica de vorbe şi omul politic*" (Bucureşti, 1920), S. Mehedinţi stabileşte un paralelism între creşterea populaţiei şi vitalitatea unui stat, între numărul locuitorilor unei ţări şi forţa politică a ţării respective. Pe baza acestei evoluţii, autorul român formulează o primă „axiomă demografică": „*puterea naţiunilor creşte şi scade, după cum creşte şi scade populaţia lor*".

Evoluţia populaţiei româneşti de-a lungul veacurilor confirmă datele axiomei amintite, adăugând o serie de elemente suplimentare foarte instructive.

Populaţia românească urmează, potrivit lui Simion Mehedinţi, o evoluţie sinuoasă, exprimând cu fidelitate perioadele de înflorire sau de dificultate pe care le cunoşteau provinciile româneşti. În epoca romană, Dacia a fost „cel puţin tot atât de populată ca şi Galia". După toate probabilităţile, populaţia sa se ridica la câteva milioane, la „măcar jumătate din populaţia Galiei din acea vreme".

A venit, însă, epoca năvălirilor, care a determinat o scădere a numărului populaţiei, la fel ca în toată această regiune a Europei. Faptul că popoarele migratoare nu s-au aşezat în ţinuturile vechii Dacii, că atunci când s-au aşezat au fost asimilate, ne oferă temeiuri să vorbim, cum sublinia şi geograful român, de o superioritate numerică şi culturală a locuitorilor autohtoni.

Începând cu secolele XIII, XIV, populaţia românească a prins, din nou, să crească, iar la sfârşitul veacului al XVI-lea desimea ei se apropia de cea atinsă în epoca daco-romană. Un punct de sprijin foarte important în această privinţă îl constituie numărul oştirilor – de circa 40.000 – pe care le ridicase atât Ştefan, cât şi, mai târziu, Neagoe, în condiţiile în care ţările apusene nu mobilizau mai mult de 10.000 de oameni.

Din secolul care a urmat, populaţia a început din nou să scadă, înregistrând niveluri de-a dreptul dramatice în perioada fanariotă. La 1803, de pildă, se înregistrau în Moldova doar 104 517 capi de familie creştini (fără a intra aici boierii, slugile lor, ţiganii şi nevolnicii), ceea ce însemna o populaţie de peste 600.000 de suflete. La 1831 se face în ambele principate un recensământ care arată că în Moldova trăiau 831.000 creştini şi 37.000 de evrei, iar în Muntenia 1 650.000 creştini şi 3 316 evrei.

Începând cu deceniul patru al secolului trecut, se deschide din nou o perioadă fastă pentru ţările române. Iată cum a evoluat populaţia din cele două principate în anii următori:

1849	1880	1890	1900	19
4.000.000	4 545.000	5 318 340	6 045 352	7 230.000

Notează Mehedinţi: „*Privind aceste cifre este cu neputinţă să pierdem din vedere legătura dintre sporul populaţiei şi afirmarea politică a statului… De la 1880 până la 1917, natalitatea noastră a fost mereu (afară de 1898) peste 38 la mie, iar mortalitatea numai 35 la mie. Aceasta este epoca de ascensiune politică a statului*”.

Analiza întreprinsă de Mehedinţi nu se limitează la sesizarea importanţei pe care o are numărul populaţiei, ci se referă, deopotrivă, la dispunerea ei în interiorul graniţelor, la „gradul de ocupare” al teritoriului naţional. În acest sens, el vorbeşte despre desimea şi omogenitatea populaţiei, despre raporturile dintre populaţia majoritară şi diversele etnii, ca probleme foarte importante pentru evoluţia stabilă şi funcţionarea statului. Pe această bază geograful român formulează o altă axiomă demografică: „*Şi dacă este o axiomă etnografică că puterea unui popor stă în raport direct cu desimea şi omogenitatea sa, atunci este vădit pentru orişicine că problema*

fundamentală a statului românesc este obsesia populaţiei. Toată legiferarea, începând cu cea economică, sanitară, administrativă, şcolară, bisericească şi în genere culturală trebuie să se învârtească împrejurul acestui punct cardinal".

Cum putem privi interpretarea pe care o oferă Mehedinţi relaţiei dintre populaţie şi putere? Corelaţiile evidenţiate de autorul român îşi găsesc punctul de sprijin în dezvoltarea istorică a diverselor state. Fiind susţinute de o întreagă evoluţie, ar fi riscantă punerea lor sub semnul întrebării. O serie de nuanţe se cer însă introduse. Populaţia nu este factorul explicativ al puterii naţiunilor. Dacă am accepta un asemenea punct de vedere ar însemna ca India, China să fie cele mai puternice state ale lumii. În mod de sine stătător, populaţia nu poate explica ascensiunea unui stat. Dar prezenţa ei este obligatorie în ecuaţia decolării, ascensiunii şi consacrării unei comunităţi naţionale. Este vorba nu despre o simplă prezenţă, ci de una susţinută de număr şi de puterea pe care o dă numărul.

Ca să putem descifra mai exact valoarea formulărilor lui Mehedinţi, este potrivit să precizăm că autorul român consideră numărul populaţiei şi creşterea sa nu ca simple date statistice, ca aspecte detaşate de evoluţia de ansamblu a societăţii. Din modul cum se raportează la creşterea demografică, apare limpede că Mehedinţi priveşte populaţia şi creşterea sa drept produsul unui complex de condiţii. Deci populaţia reprezintă elementul explicativ al puterii unui stat, pentru că, mai întâi, ea constituie un barometru de sănătate a corpului social. Populaţia creşte când un sumum de condiţii economice sociale şi culturale sunt îndeplinite. Ea este, deci, prin excelenţă, un indicator sintetic. Sub acest unghi privită, creşterea populaţiei reprezintă semnul cel mai fidel al stării unei naţiuni. Este de aceea legitim, ca ea să reprezinte prioritatea cea mai importantă a unui stat.

Asemenea cugetări nu puteau să apară decât într-un spaţiu în care istoria avertizase că principalul sprijin al unui popor este numărul său, iar principalul reazem al unui stat, populaţia. Un spaţiu restrâns geograficeşte, un spaţiu poftit de-a lungul istoriei, un spaţiu supus la diferite presiuni, inclusiv de ordin demografic. De aceea principalul mijloc de supravieţuire apare ca fiind sporirea populaţiei, creşterea „elementului autohton". Desimea internă apare drept cea mai potrivită formă de a contracara presiunea demografică externă, de a preveni diverse primejdii cu care un stat mic, plasat într-un spaţiu de

interferenţe demografice, va fi întotdeauna confruntat.

Perioadele de creştere şi de descreştere demografică sunt asimilate de către Mihai Eminescu celor de biruinţă sau, dimpotrivă, de înfrângere a elementului autohton.

„Dacă am încerca să determinăm exact timpul în care elementul autohton a învins pe cel imigrat sau a fost învins de el, am zice:

La 1700 învinge elementul imigrat prin domnia fanariotă.

La 1821 începe reacţiunea elementului autohton şi merge biruitoare şi asimilând până la 1866.

La 11 februarie 1866 învinge din nou elementul imigrat.

Există şi de atunci o oscilaţiune, o mutare a punctului de gravitaţie, când asupra elementelor instinctiv naţionale, când asupra celor instinctiv străine, dar victoria, precum vedem, e momentan a acestora din urmă" …

Când Moldova dintre Prut şi Nistru trece ca urmare a ultimatumului din 27 iunie 1940 la Uniunea Sovietică, această provincie românească era locuită de 1.805.000 de români. La 1 Decembrie 1918 ea număra aproape 1, 5 milioane români.

Iată evoluţia populaţiei Moldovei între 1812 şi 1910:

	Total	Români	*	Ruşi	*	ei
1816	491.000	420.000	86	30.000	8	00
1835	535.000	406.000	75			00
1856	990.000	685.000	71	144.000	15	00
1897	1935.000	1092.000	56	373.000	19	000
1910	2440.000	1336.000	56	461.000	19	000

Chiar dacă cifrele trebuie privite cu o anume precauţie, (de pildă e puţin probabil ca românii să fi scăzut în cifre absolute între 1816 şi 1835), natalitatea românilor a reprezentat şi de această dată arma numărul unu pentru a face faţă dislocărilor şi colonizărilor masive de populaţie.

Dacă am privi cu ochii şi preocupările prezentului la o întreagă evoluţie istorică a teritoriilor româneşti, am realiza importanţa fundamentală pe care a avut-o natalitatea ridicată în dăinuirea noastră ca popor, în depăşirea unor momente de reală cumpănă ale istoriei naţionale. Am putea spune, fără teama de a greşi, că această natalitate ridicată şi sporul demografic natural la care a condus au reprezentat atuul nostru istoric, înaintea unor fapte de vitejie, înaintea multor acte înfăţişate în manualele de istorie. Ceea ce au decimat bolile şi molimele, ceea ce a pierit pe câmpul de luptă, uneori şi datorită nepriceperii comandanţilor, ceea ce au luat cu ele diferite stăpâniri şi năvăliri, ceea ce a dispărut prea de timpuriu ca urmare a unei rate foarte ridicate a mortalităţii infantile, a fost mereu acoperit de această fantastică rată de natalitate. Numai că asimilând-o unei tendinţe naturale, românii au crezut că ea va dăinui la nesfârşit.

A urmat războiul, apoi socialismul. Iar această tendinţă „naturală" nu s-a mai manifestat. Apărând ca fenomen în perioada socialistă, când s-a încercat contracararea prin măsuri cu totul inadecvate, descreşterea populaţiei s-a cronicizat şi a cunoscut tendinţe dramatice după 1989. Involuţia demografică a ţării este rezultatul cumulării a doua fenomene greu de contracarat. Este vorba, mai întâi, de sărăcirea populaţiei, de dificultăţile cu care se confruntă şi care conduc la scăderea numărului de copii. În acelaşi timp, avem de-a face cu o schimbare de model cultural. Familia cu mulţi copii nu mai constituie o componentă esenţială a modelului cultural predominant. România, care în perioada interbelică avea cea mai mare natalitate din Europa, prezintă în momentul de faţă una dintre cele mai mari rate negative de creştere a populaţiei din zonă, a doua după Bulgaria, cum rezultă şi din tabelul de mai jos. În rata de creştere a populaţiei sunt cuprinse nu numai indicele de natalitate, ci şi rata de emigrare a populaţiei.

Rata anuală de creştere a populaţiei în diferite ţări din Europa Centrală şi de Est (între 1995 şi 2000)

Albania	0,9%
Bulgaria	0,63%
Cehia	0,

	13%
Croaţia	0,0 17%
Iugoslavia	O
Polonia	O, 13
România	O, 28
Slovacia	O, 2
Slovenia	O, 12
Ungaria	0,0 6

Sursa: „*Russia, The eurasian Republics and Central Eastern Europe*”.

Mai ales acum, după ce România a descrescut cu circa un milion de locuitori, cuvintele lui Mehedinţi potrivit cărora problema fundamentală a statului românesc este obsesia populaţiei ar trebui să aibă o cu totul altă rezonanţă.

c) 6.4. Raportul demografic rural-urban. Implicaţii geopolitice

Sabin Manuilă – întemeietorul statisticii româneşti – preia ideea lui S. Mehedinţi cu privire la distribuţia populaţiei pe teritoriul naţional. După o îndelungată muncă de cercetare empirică a datelor demografice, a tendinţelor sale de evoluţie, a raporturilor dintre populaţia rurală şi cea urbană, dintre populaţia majoritară şi etniile minoritare, el formulează o judecată accentuat optimistă: „*Situaţia etnografică a României se caracterizează printr-un bloc masiv de români omogeni, şi din minorităţi răzleţe, care nu apar în număr prea însemnat, nu au afinităţi între ele* (*maghiari, ruteni, germani, turci, evrei, bulgari* etc.) *şi care nici chiar ele nu sunt întotdeauna omogene. Numai în trei cazuri ele constituie grupări geograficeşte distincte şi stabile*” (S. Manuilă, „*Studiu etnografic asupra populaţiei României*”, în I. Emandi, Gh. Buzatu şi V. Cucu, „*Geopolitica*”).

Studiul etnografic asupra populaţiei României din care am citat

mai sus este scris în 1940. Populaţia românească crescuse în perioada interbelică în ritmuri cu mult superioare nu numai celorlalte etnii minoritare, dar şi popoarelor europene. „*România are cea mai ridicată natalitate din Europa*”, semnala autorul. Ceea ce a şi favorizat abordarea de care aminteam. Excedentul natural evident al populaţiei româneşti îl face pe Manuilă să fie optimist şi acolo unde situaţia de fapt nu-i oferea suficiente motive (de pildă în ceea ce priveşte structura demografică a unor oraşe din Transilvania şi Basarabia, unde etnicii minoritari erau majoritari).

Cercetarea atentă a populaţiei şi a tendinţelor din cadrul ei îi permite autorului român să stabilească un gen de constante în mişcarea demografică. „*Populaţia oraşelor şi satelor are o evoluţie determinată, care se caracterizează prin dispariţia populaţiei urbane în câteva generaţii şi înlocuirea acestei populaţii prin rurali imigraţi neîncetat la* oraşe”. Din punct de vedere biologic, oraşele sunt condiţionate în existenţa lor de procesul de migrare a populaţiei rurale. Oraşele din provinciile româneşti care au venit mai târziu la trupul ţării – deşi erau locuite în majoritate de cetăţeni ai etniilor minoritare – erau înconjurate de zone compacte de populaţie românească. Ceea ce arăta limpede că, în timp, populaţia oraşelor se va transforma şi ea. Ceea ce s-a şi întâmplat, după cum reiese şi din tabelul şi schemele de mai jos:

(După Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, „*Contribuţii privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec XX*”, în Centrul de Studii Sabin Manuilă-Istorie şi demografie Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995)

I. Bădescu şi D. Dungaciu, în „*Sociologia şi geopolitica frontierei*” (pag. 93) comentează abordarea propusă de demograful perioadei interbelice în felul următor: problema reală care se ridică în legătură cu raportul demografic rural-urban este aceea a stabilităţii unui organism politic. Aceasta deoarece tipul modern de organizare socială conferă oraşului rol strategic primordial, din punct de vedere politic, economic, social sau cultural. Prin urmare, între diferitele populaţii există deosebiri în funcţie de distanţa faţă de centrele de deicizie. O ilustrare a importanţei acestei repartiţii o oferă situaţia din Basarabia, unde procentul populaţiei de origine rusă locuieşte în proporţie covârşitoare la oraş. Motiv pentru care influenţa pe care populaţia

românească o poate exercita la toate nivelurile este limitată. Concluzia geopolitică a acestei situaţii, relevă I. Bădescu şi D. Dungaciu, este că are loc o deplasare în interior a frontierei exterioare. Raportul ca atare dintre cele două populaţii, net favorabil populaţiei româneşti este irelevant, ceea ce are relevanţă este faptul că repartiţia urban-rural împinge frontiera rusă în interiorul ţării.

Mişcarea naturală a populaţiei şi evoluţia raporturilor demografice dintre rural şi urban sunt importante mai ales în condiţiile în care România se confruntă astăzi cu fenomenul invers celui prevăzut de S, Manuilă. Scăderea numărului de persoane care se mută din mediul rural în mediul urban poate fi considerată o trăsătură a subdezvoltării, mai ales atunci când fenomenul este corelat cu altele precum refacerea gospodăriei agricole a perioadei interbelice, renunţarea la acele componente ale unei agriculturi industrializate (irigaţii, climatizare, mecanizare pe scară largă), revenirea la tehnici gospodăreşti (transport, creşterea animalelor, prelucrarea alimentelor), recrearea unor structuri sociale şi a unor relaţii comunitare specifice satului medieval („*România*, *starea de fapt*")

Mişcarea naturală a populaţiei

	1991	1992	1993	1994	95
Din rural în urban	10, 7	9, 4	6, 9	6, 6	9
Din urban în rural	2, 5	3, 8	3, 4	4, 7	8

Sursa: „*Anuarul statistic al României*", 1997

Populaţia ocupată în agricultură înregistrează, în România, o creştere, în condiţiile în care ţările dezvoltate ocupă în agricultură sub 10% din populaţie). În 1990, România avea un nivel apropiat de cel al Poloniei, anume 28, 2%. În 1990, numărul celor care lucrau în agricultură era de 3, 1 milioane, a ajuns la 4, 4 milioane în 1995, ceea ce reprezintă 39, 7% din totalul populaţiei ocupate.

În acelaşi timp, numărul muncitorilor s-a redus.

1990 5, 4 milioane în industrie (49, 7%)

3, 1 milioane în agricultură (28, 2%)

1994 mai puţin de 4 milioane (39, O %)

3, 56 milioane (35, 6%)

Sursa: „*România, starea de fapt*”.

Ponderea agriculturii în structura PIB

	Agricultură, silvicultură, pescuit
România	18, 1%
Bulgaria	15, 4%
Republica Cehă	5, 0%
Polonia	6, 9%
Federaţia Rusă	7, 2%
Ungaria	6, 6%
Marea Britanie	1, 4%

Sursa: „*Anuarul statistic al României*”, 1997

d) 6.5. Starea de sănătate a populaţiei

Esenţa unui stat poate fi surprinsă urmărind trei elemente: poziţia geografică, populaţia şi trăsăturile guvernării. Al doilea element, de interes în contextul analizei pe care am început-o, reuneşte trăsăturile umane ale unei ţări, care pot fi, la rândul lor cuantificabile (numărul populaţiei, distribuţia pe vârste, starea de sănătate şi nivelul de instrucţie) şi necuantificabile (patternul cultural).

Am vorbit deja despre caracteristicile populaţiei din punctul de vedere al numărului. La fel de important ca numărul este şi distribuţia pe vârste a acestei populaţii. Este avantajos ca majoritatea populaţiei să fie în perioada de vârstă activă (după standardele internaţionale, între 15 şi 65 de ani). Din punctul de vedere al distribuţiei populaţiei pe grupe de vârstă, situaţia pe glob se prezintă astfel: în 2000, se estimează că 30% din populaţie va fi sub 15 ani, 6, 8% va fi peste 65 de ani, iar restul de 63, 2% va fi în perioada activă. Extremele fiecărei categorii sunt Uganda, cu cel mai mare număr de persoane sub 15 ani, Grecia, cu cel mai mare număr de persoane peste 65 de ani şi Coreea de Sud, cu cel mai mare număr de oameni în perioada activă (72, 09%, deci situaţia cea mai avantajoasă după acest criteriu).

Unde se situează România din punctul de vedere al distribuţei pe vârste a populaţiei? Anuarul statistic al României oferă următoarele date pentru anul 1997: numărul celor care au peste 65 de ani reprezintă 12, 5% din totalul populaţiei, cei care au sub 15 ani reprezintă 19, 4%, iar persoanele aflate în perioada activă, potrivit

standardelor internaţionale, reprezintă 68, 03%. Deci, procentul celor aflaţi în perioada activă se situează puţin deasupra celui estimat pentru întreaga populaţie şi nu foarte mult sub procentul Coreii de Sud care prezintă procentul cel mai avantajos.

Cu toate acestea, specialiştii atrag atenţia asupra faptului că datele brute privind distribuţia pe vârste a populaţiei trebuie corelate cu alţi factori, precum rata fertilităţii şi sporul natural. După cum se poate observa în tabelele de mai jos, în România, atât sporul natural, cât şi rata fertilităţii sunt în scădere, cu deosebire după 1992:

e) Sporul natural în România

1930	14, 8
1940	7, 1
1950	13, 8
1967	18, 1
1986	5, 9
1989	5, 3
1991	1, 0
1992	— 0, 2
1993	— 0, 6
1994	— 0, 8
1995	— 1, 6
1996	— 2, 5
1997	— 1, 9

Rata fertilităţii în România

1956	89, 9
1967	105, 5
1986	68, 2
1989	66, 3
1992	46, 6
1993	44, 3
1994	43, 3
1995	41, 1
1996	39, 9
1997	40, 6

Sursa: „*Anuarul Statistic al României*”, 1997

Problema distribuţiei pe vârste a populaţiei este importantă mai ales dacă e privită prin prisma relaţiei dintre numărul persoanelor ocupate (cele aflate în perioada de vârstă activă care nu sunt şomeri) şi numărul pensionarilor. În România, tot la nivelul anului 1997, raportul dintre numărul persoanelor ocupate şi cel al pensionarilor era de aproximativ 1, 9 la 1. În cifre absolute, aproximativ 11 010 926 de persoane active susţin 5 524.000 de pensionari. Pentru anul 1999, ziarul ziarul „Adevărul” publică în numărul din 2 septembrie 1999 următoarele date: numărul mediu al pensionarilor (în al doilea semestru al anului) este de 5 913.000, ceea ce reprezintă o creştere cu 3, 2% faţă de aceeaşi perioadă a anului trecut. Aceasta în condiţiile în care, la sfârşitul lunii iunie, numărul persoanelor ocupate scăzuse aproximativ cu acelaşi procent faţă de sfârşitul lunii decembrie. Deci

raportul dintre numărul persoanelor ocupate şi cel al pensionarilor s-a micşorat.

În Japonia, raportul e de 3 muncitori la 1 pensionar, în Statele Unite, 4, 5 muncitori la 1 pensionar, Rusia şi Franţa au mai puţin de 3 muncitori pentru 1 pensionar. Se estimează că, în întreaga lume, raportul dintre numărul persoanelor ocupate şi cel al pensionarilor se va modifica, în sensul că tot mai mulţi pensionari vor fi susţinuţi de persoane ocupate. Organizaţia Mondială a Sănătăţii apreciază că, în 2025, la fiecare 100 de muncitori, Austria va avea 61 de pensionari, Japonia 56, Statele Unite 35. Ceea ce înseamnă că forţa productivă a respectivelor ţări va scădea, că populaţia activă va avea de susţinut un număr mai mare de pensionari, de populaţie inactivă.

Tot în subcapitolul dedicat stării de sănătate a populaţiei poate fi studiată şi problema fenomenului de emigrare. Fenomenul este şi el un indicator fidel al stării de sănătate al organismului social şi este rezultatul unor fenomene cumulate, dar dintre care cel mai important este sărăcirea continuă a populaţiei. De remarcat că problema emigrării i-a frământat îndelung pe gânditorii geopolitici germani (vezi programul economic şi politic al economistului german Fr. Liszt, numai că în cazul germanilor era discutat în contextul excedentului de populaţie, care determina emigrările masive către SUA, unde exista pericolul deznaţionalizării). În România, fenomenul a cunoscut, firesc, o perioadă de boom imediat după 1989. Între 1992 şi 1997, numărul emigranţilor a scăzut constant, după cum o arată şi tabelul de mai jos. Datele ar putea oferi un motiv de liniştire, însă ele trebuie privite cu atenţie. După cum se poate observa, singura grupă de vârstă unde, în anumiţi ani, se înregistrează, de asemenea scăderi, dar unde nivelul se menţine constant sau unde, uneori, se înregistrează chiar creşteri, este grupa 26 – 40 de ani, deci grupa de populaţie cea mai activă.

Grupa de vârstă /anul	1992	1993	1994	1995	1
Sub 18	5540	4119	4597	4180	4
18 –	780	360	303	418	3

25	7	8	6	0	
26 – 40	10 195	568 3	590 1	10 875	8
41 – 50	286 1	182 2	156 9	280 3	2
51 – 60	224 9	140 7	959	124 5	1
61 şi peste	250 0	180 7	108 4	143 5	1

Sursa: „*Anuarul statistic al României*”, 1997

6.6. Reforma ca obiectiv strategic

Ultimele probleme discutate în legătură cu factorul demografic fac legătura cu a doua parte a cursului, aceea care are în vedere studierea pulsarilor economici pe care statul reuşeşte să îi trimită la graniţă şi care sunt indicatorul puterii sale. Toate problemele discutate până acum şi pentru care am demonstrat că au semnificaţie geopolitică au legătură, fie directă, fie indirectă, cu starea economiei, ceea ce îndreptăţeşte afirmaţiile cu privire la importanţa geopolitică şi geostrategică a reformei. În acest sens, este important de subliniat că modul în care România reuşeşte pe calea reformelor este de relevanţă regională, dar, după cum sublinia V. Paşti, atât în cazul României, cât şi ale Estului în general, responsabilitatea tranziţiei le revine acum nu numai în mare măsură, ci în totalitate (V. Paşti, „*România în tranziţie. Căderea în viitor*”). Analistul apreciază că România va beneficia de un ajutor financiar, economic şi politic extern, mai mare sau mai mic în funcţie de evoluţia situaţiei strategice din regiune. Restul va depinde de ceea ce se întâmplă pe plan intern, „*de măsura în care îşi înţelege propria tranziţie şi reuşeşte să şi-o ia în stăpânire*”. Această situaţie îl îndreptăţeşte să vorbească de existenţa a două tranziţii. Este vorba de tranziţia externă, adică integrarea în structurile, mecanismele şi circuitele internaţionale. Aceasta este departe de a fi epuizată, dar, consideră autorul citat, principalele jaloane au fost puse în aces caz. De aici încolo, modul în care se desfăşoară în continuare integrarea internaţională depinde de caracteristicile interne ale ţării şi de evoluţia celei de-a doua tranziţii, cea orientată spre interior, mai degrabă decât de jocul politico-diplomatic internaţional (idem).

Conştientizarea importanţei geopolitice a reformei este primul pas în crearea unei strategii de dezvoltare pentru România, astfel încât

să nu se ajungă la situaţia de a face reformă de dragul reformei. Reforma capătă înţeles numai corelată cu priorităţile şi obiectivele naţionale. Iar acestea, la rândul lor, trebuie corelate cu datele fizice ale ţării, cu ceea ce este posibil de realizat. Fără stabilirea priorităţilor, fără corelarea lor cu atuurile geografice, cu datumul natural, România rămâne doar la stadiul de potenţialitate. Aşa cum releva gânditorul american A. Mahan, puterea, pentru a fi efectivă, trebuie însoţită de capacitatea de a-ţi proiecta puterea şi de a găsi instrumentele adecvate pentru această proiectare a puterii. Aplicând acelaşi mod de gândire, poziţiile geografice avantajoase ale României au o valoare strategică potenţială, dacă nu beneficiază de o forţă economică în stare să le fructifice potenţialul.

Cum am menţionat şi mai sus, când vorbim de priorităţi, avem în vedere obiective care să se afle în strânsă corelaţie cu datele concrete ale ţării, cu atuurile sale geopolitice. De pildă, România are ieşire la mare. Acesta este un avantaj. Importanţa acestui avantaj a fost conştientizată, spre exemplu, de diplomaţia interbelică, una dintre liniile principale ale sale fiind politica referitoare la controlul strâmtorilor Bosfor şi Dardanele. Se poate aprecia că diplomaţia românească interbelică ţinea astfel cont de interesele economice ale ţării şi acţiona în strânsă legătură cu acestea. În epoca interbelică, potrivit datelor oferite de I. Seftiuc şi I. Cărţână, România ocupa, variabil locurile 7 sau 8 în ceea ce priveşte tonajul, comparându-se, din acest punct de vedere, cu Anglia, Grecia, Norvegia sau Franţa. Mai mult, după 1918, 88% din exportul global al României era făcut pe calea apei. În 1938, exportul cu ţările din bazinul medieranean (Turcia, Iran, Siria, Palestina, Egipt) avea o pondere de 33% din întregul export al României („*România şi problema strâmtorilor*"). Datele sugerează o corelaţie aproape perfectă între argumentele de natură geografică, politică economică şi acţiuni diplomatice.

Acţiunea de a folosire la parametri înalţi a potenţialului geografic al ţării a continuat şi după cel de-al doilea război mondial. În anii '70, a fost efectuată o lărgire şi modenizare a portului Constanţa, ceea ce a însemnat construirea a 5334 m de diguri, a 13 dane de difetite adâncimi, a 10 ha de platformă portuară, a 8 km de drumuri, a 35 km de căi ferate, a 900 m de poduri şi pasaje, a 10 mii metri pătraţi de magazii pentru mărfuri generale. Toate măsurile au avut ca rezultat crearea posibilităţii ca aici să ancoreze nave de mare tonaj.

Concomitent aceste măsuri, s-a realizat şi înzestrarea flotei maritime cu nave pentru minereu, ţiţei şi alte mărfuri (idem). În 1989, flota maritimă comercială număra 301 vase, ceea ce situa România, din punct de vedere al numărului şi al tonajului, pe locul 5/6. În prezent, România contează doar pe 50 de nave care lucrează efectiv, ceea ce ne scoate din clasament. În 1995, după criteriul capacităţii flotei comerciale, România ocupa locul 28, după Grecia, Cipru, Norvegia, Malta, Rusia, Italia, Germania, Turcia, Ucraina. În acelaşi an, după criteriul mărimii flotei comerciala, Rom mă ocupa locul 26. Acesta reprezintă un exemplu în care o poziţie geografică avantajoasă rămâne la nivel de potenţialitate, deoarece nu a fost construit sau menţinut instrumentul prin care să fie proiectată puterea şi prin care potenţialul să devină efectiv.

Un alt exemplu. Una dintre bogăţiile României este petrolul. Astăzi, România nu mai dispune de mari resurse petroliere. A dezvoltat, în schimb, o puternică industrie de utilaj petrolier, precum şi de prelucrare a petrolului. Înainte de 1989, România era a treia ţară de utilaj petrolier din lume şi a oua exportatoare. Astăzi, industria prelucrătoare de petrol nu mai contează în competiţia internaţională.

Este adevărat că, din punct de vedere economic, întreg estul european este confruntat cu serioase probleme. Important pentru România şi relevant în cadrul unu curs de geopolitică este faptul că se conturează tot mai distinct diferenţe sensibile nu numai între România şi Europa dezvoltată, ci între România şi Europa în curs de dezvoltare (de exemplu, Polonia, Ungaria). Iată câţiva indicatori care arată această situaţie:

	Romania	Polonia
PNB (loc $)	2910	5010
Consum de energie/loc	2790	3359
Dolari PNB produşi cu o unitate de energie consumată	1,0	1,5
Exportul $/loc	271	368
Ponderea agriculturii în PIB	20	6,

	, 1%	7%
Evoluţia producţiei de energie electrică	— 23%	— 4%
Mortalitatea infantilă	23 , 9	15 , 1
Cheltuieli cu educaţia	3, 1%	4, 9%

Sursa: „*România*, *starea de fapt*".

În termeni mai simpli, autorii conchid că e nevoie de aproape 2 români pentru a produce cât un singur polonez, de mai mult de doi pentru a produce cât un ungur, şi de aproape 7 români pentru a produce cât un singur francez. Pag 33). Ritmul de scădere a indicatorilor industriali este un fenomen cu care România se confruntă încă din 1980, precizează autorii, dar după 1989 este vizibil ritmul tot mai accelerat al declinului.

Evoluţia indicilor producţiei industriale (total)

19 91	1992	1993	1994
77 , 2	60, 3	61, 1	63, 1

Sursa: „*România*, *starea de fapt*".

Indicii PIB

	1996 faţă de 1990	Ritmul mediu anual 1991 – 1996	19 1995
Rom ânia	86, 9	— 0,05	93
R. Cehă	106, 1	1,00	10
Polo nia	119, O	2, 95	10
Ung aria	89, 8	— 1, 80	10

Sursa: „*Anuarul statistic al României*", 1997

Unul dintre indicatorii sensibili ai puterii de penetrare a unei economii, implicit a puterii unui stat, este şi volumul comerţului

exterior. Şi în acest caz, România se plasează în urma vecinilor săi.

Comerţ exterior 1996

	Export/cap de locuitor	Import/cap locuitor
România	374	500
Polonia	632	957
Ungaria	1241	1556
R. Cehă	2123	2686

Sursa: „*Anuarul Statistic al României*", 1997

Din nou este adevărat că, în comparaţie cu alte state europene şi ţinând cont de ponderea în cometul mondial, volumul cometului exterior al Ungariei, Poloniei sau al Republicii Cehe este relativ mic. Are însă importanţă faptul că se conturează, şi în acest caz, diferenţe între România şi aceste ţări amintite.

Ponderea comerţului exterior în comerţul mondial

	Export			Import	
	1990	1995	1996	1990	1995
România	0,17	0„16	0,16	0,26	0,23
Ungaria	0,29	0,25	0,25	0,30	0,30
Polonia	0,40	0,46	0,47	0,23	0,58

Sursa: „*Anuarul Statistic al României*", 1997

Tot la capitolul comerţ exterior pot fi discutate problemele orientării acestor exporturi către anumite pieţe. În acest domeniu, devine din ce în ce mai evident faptul că, în România, relaţiile economice sunt ghidate de relaţii politice, că logica economicului urmează logicii politicului, şi nu invers. Pot fi identificate unele rădăcini istorice ale proeminenţei, în viaţa economică, a relaţiilor sau criteriilor ideologice asupra celor economice. V. Paşti arată că, începând cu a doua jumătate a anilor '70, politica prioritar orientată spre Occident a României începea să se modifice. Are loc fenomenul de mutare a centrului de greutate dinspre Occident către Lumea a III-a.

Concomitent cu acest fenomen, economia socialistă din România reintra sub orientarea relaţiilor politice. Cauza acestei mutări era şi dorinţa de a evita o confruntare economică pe care România nu putea decât să o piardă. Începând cu acest moment, relaţiile politice au început să reprezinte criteriul esenţial al relaţiilor economice. Mutarea centrului de interes dinspre Occident către Lumea a III-a în anii '70 marchează momentul începând cu care, în politica sa economică, România se orientează nu după criterii comerciale, ci după criterii politice. Faptul că situaţia se perpetuează în timp este relevat şi de intensitatea schimburilor cu Rusia. În primul, Rusia reprezintă o imensă piaţă de desfacere. Rusia este cel mai important vecin al României, care are un cuvânt hotărâtor de spus în ceea ce o priveşte, chiar dacă este puternică sau dacă traversează o perioadă de criză.

Volumul exportului către Federaţia Rusă

	1993	1994	1995	1996	1997
Federaţia Rusă	220	207	158	164	20

Sursa: „*Anuarul statistic al României*", 1998

Faptul că reforma are importanţă strategică, atât din punct de vedere intern cât şi extern poate fi cu greu pus la îndoială. Apariţia a tot mai multor voci în rândul populaţiei care exprimă ideea că era mai bine înainte de 1989, sancţionarea aspră şi globală a partidelor politice şi a clasei politice, a unor instituţii democratice fundamentale precum Parlamentul, absenteismul, înclinaţia spre elemente extremiste, sunt fenomene care ar putea avea consecinţe deosebit de serioase. Gravitatea problemelor poate fi ilustrată de apariţia unor manifestări de genul documentului „M-am săturat de România". Nu discutăm propunerile ca atare, semănalăm doar că ele sunt formulate în termeni economici. Iată cum se încheie o analiză prezentă pe site-ul statfor referitoare la acest subiect („România se confruntă cu separatismul transilvănean", 9 iunie 1999): „*dacă aceste probleme* (legate de propunerile de separare) *nu sunt rezolvate pin mijloace economice sau politice*, *s-ar putea ca ele să fie rezolvate*, *aşa cum s-a întâmplat în Kosovo*, *pe cale militară*". Un avertisment sever care ar trebui să dea de gândit, mai ales după exemplul oferit de ultimul conflict din Balcani.

Datele prezentate în ultima parte a acestui curs nu au avut

menirea de a contura o imagine sumbră a situaţiei României după 1989. Ele au fost întrebuinţate pentru a ilustra necesitatea stabilirii unor priorităţi care să pună în valoare datele geografice ale ţării (de unde şi prezenţa lor într-un curs de geopolitică). Problema reformei nu de dragul reformei, ci în vederea dezvoltării, este cu atât mai dramatică cu cât, în zilele noastre, dezvoltarea este o condiţie a integrării. Mai mult, tendinţele care se pot înregistra în lumea de de azi vizavi de dezvoltare constituie tot atâtea indicii despre cum va arăta lumea de mâine. Din această perspectivă, reforma are menirea de a uşura integrarea nu în Europa, ci în lumea contemporană, în care se vorbeşte tot mai mult de „vecinătate globală". România are, în acest moment, şansa potenţială de a se integra în fluxurile moderne ale dezvoltării. După cum aprecia V. Paşti, trecerea de la şansa potenţială la şansa reală depinde, pe de o parte, de cunoaşterea propriei realităţi, pe de altă parte, de capacitatea de a transforma această şansă în bazele unei acţiuni coerente de dezvoltare. (*„România în tranziţie. Căderea în viitor"*). Fără această acţiune coerentă de dezvoltare, România se află nepregătită în faţa unei lumi în mişcare. Şi, după cum avertiza I. Conea cu mai mult de 50 de ani în urmă, *„cel care va fi surprins nepregătit va sta deoparte umilit, privind năuc la o lume în care trebuie totuşi să trăiască, dar fără o însărcinare şi o răspundere demne de ceea ce el ar fi trebuit să prezinte"*. (I. Conea, *„O poziţie geopolitică"*). Iar primii care *„trebuie să se pătrundă de acest duh nou al zilei de mâine"*, deci primii care să conştientizeze că dezvoltarea este un imperativ al lumii contemporane şi să acţioneze în acest sens sunt, tot după aprecierea lui I. Conea, conducătorii politici şi tineretul de carte.

f) Bibliografie

1. Bădescu I. şi D. Dungaciu, „Sociologia şi geopolitica frontierei", vol I, Editura Floarea Albastră, Bucureşti, 1995.

2. Bolovan, I. şi S. Bolovan, „Contribuţii privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec XX", în Centrul de Studii Sabin Manuilă-Istorie şi demografie Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.

3. Conea, I.O poziţie geopolitică", în „Geopolitica şi geoistoria", Martie/Aprilie 1944.

4. Conea, I., A. Golopenţia şi M. Popa-Vereş, „Geopolitica", editura Ramuri, Craiova, 1940.

5. Emandi, I., Gh. Buzatu şi V. Cucu, „Geopolitica", Editura Glasul

Bucovinei, Iaşi, 1994.

5. Eminescu, M.Opere", vol. XII, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985.

6. Mehedinţi, S.Politica de vorbe şi omul politic", Bucureşti, 1920.

7. Paşti, V. „România în tranziţie. Căderea în viitor", Editura Nemira, Bucureşti, 1995.

8. Paşti, V., M. Miroiu şi C. Codiţă, „România-starea de fapt", Editura Nemira, Bucureşti, 1996.

9. Seftiuc I. şi I. Cărţână, „România şi problema strâmtorilor", Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974.

10. Serebrian, O.Va exploda Estul? Geopolitica spaţiului pontic", Editura Dacia, Cluj Napoca, 1998.

11. * * *, Anuarul statistic al României", 1997.

12. * * *, „Geopolitica şi geoistoria. Revista română pentru sud-estul european", Societatea Română de Statistică, Bucureşti.

13. * * *, „Russia, The eurasian Republics and Central Eastern Europe", 7th Edition, Duskin / McGraw Hill, Connecticut, 1999.

14. * * *, http//www.stratfor.com.

I. Întrebări

1. Discutaţi distincţia poziţie geografică / poziţie geopolitică.

2. Care sunt cele două orientări fundamentale în cercetările de geopolitică în viziunea lui M. Popa Vereş?

3. Cum evaluaţi cercetările geopolitice actuale din punctul de vedere al aceleiaşi perspective? Ar trebui să existe o legătură între centrele de cercetare şi centrele de decizie politică? (luaţi în discuţie cazul Statelor Unite şi cazul României).

4. Încercaţi să delimitaţi spaţiul vital din punct de vedere economic al statului român după 1989.

5. Argumentaţi pro şi contra axiomei geopolitice formulate de S, Mehedinţi, aceea potrivit căreia „*puterea naţiunilor creşte şi scade, după cum creşte şi scade populaţia lor*". Discutaţi actualitatea acesteia şi folosiţi-o ca bază pentru analizarea problemelor demografice ale României.

6. Care sunt implicaţiile geopolitice ale raportului demografic rural/urban?

a) cazul Basarabiei b) mişcarea populaţiei din urban în rural

7. De ce problema îmbătrânirii populaţiei este de interes

geopolitic?

8. Este reforma un obiectiv strategic? Discutaţi cazul României în context est-european.

9. Cum interpretaţi datele cu privire la ponderea cometului exterior al diferitelor ţări europene în comerţul mondial?

10. Aduceţi argumente în favoarea afirmaţiei că logica politicului trebuie să urmeze/să se subordoneze logicii economicului.

Curs nr. 7

Populaţia

7.1. Densitatea demografică şi densitatea geopolitică

„*Când parcurgem istoria omenirii*, sublinia Mircea Maliţa, *civilizaţia ne apare ca o pasăre îndrăgostită de râuri şi ţărmuri de mare, care şi-a făcut iniţial cuib în Mesopotamia şi în Orientul Mijlociu, a zburat apoi pe Nil, de unde s-a îndreptat spre insulele şi coastele greceşti; şi-a continuat călătoria spre peninsula italică de unde a supravegheat întinderea unui imperiu şi apoi, ca o ezitare înspre Bosfor, s-a stabilit pe Ron şi Rin, neezitând să treacă Canalul Mânecii; antrenată în zborul milenar, a trecut peste Atlantic alegându-şi coasta estică a unui continent, pe care l-a străbătut, ajungând la Pacific; nedescurajată de această întindere a ajuns recent în insulele nipone, de unde o impetuozitate sporită o duce spre Asia, de unde a plecat, având Orientul Mijlociu şi continentul european la orizont*”.

Traseul geografic al principalelor centre de civilizaţie ale lumii este grăitor pentru rolul jucat în istorie de fâşiile de pământ care se învecinează cu marea sau cu râuri importante. Pe aceste locuri binecuvântate au luat naştere aglomerări şi concentrări demografice care au reprezentat centre de iradiere culturală, au prefigurat modele de organizare economică şi social-politică. Fireşte că nu orice aglomerare umană – ipso facto – este şi un pulsar economic şi de civilizaţie. Dar o anumită densitate demografică este un element esenţial al densităţii geopolitice, al gradului de ocupare a unui teritoriu, al posibilităţilor de menţinere şi de dominare a unui spaţiu. Astăzi rolul apei nu mai apare aşa de fascinant ca altă dată. Dar el nu şi-a pierdut importanţa. Dovada că şi în zilele noastre „*un sfert din omenire trăieşte la mai puţin de 50 de km de mare, jumătate la mai puţin de 200 km, trei sferturi la mai puţin de 500 km*”. Şi astăzi aceste zone sunt cele mai dinamice, cele mai prospere, cele mai avansate.

g)

h) 7.2. Câţi oameni poate hrăni pământul?

De ce o temă consacrată populaţiei într-un curs de geopolitică? Fascinată de o serie de evoluţii spectaculoase, induse cu deosebire de revoluţia tehnico-ştiinţifică, omenirea a „uitat" sau, oricum, a acordat mai puţină importanţă unor factori „clasici" ai evoluţiei sale, între care şi populaţia. Ca un gen de ironie, elementele „clasice", neglijate şi subestimate, irump în contemporaneitate cu o forţă ieşită din comun. În ultimele decenii, populaţia s-a impus în plan economic, politic, social, geopolitic nu numai prin complexitatea problemelor pe care le comportă, ci, deopotrivă, prin declanşarea unor procese şi tendinţe pe termen lung asupra cărora omul poate acţiona în mai mică măsură.

Întemeietorii geopoliticii au insistat nu numai asupra relaţiei dintre factorii geografici şi stat, dintre pământ şi stat, ci şi asupra aceleia dintre stat şi elementele nongeografice, cum este şi populaţia. Cu alte cuvinte, populaţia a fost văzută de la început ca un „factor de putere", cum am spune astăzi. Întreaga evoluţie contemporană arată că populaţia reprezintă mai mult decât atât: ea alcătuieşte un gen de pânză freatică a multor fenomene şi procese majore, a dezvoltării contemporane în general. Niciun element semnificativ al lumii de azi nu poate fi înţeles fără o raportare directă sau mediată la populaţie, la ritmul ei de creştere, la nivelul de instrucţie, la gradul de sănătate etc.

Există un gen de examinare de tip clasic a populaţiei, care pune în relaţie creşterea demografică şi resursele existente la un moment dat. Inevitabil, o asemenea analiză conduce la întrebarea cardinală: *câţi oameni poate hrăni pământul*? Meritul unei asemenea abordări este că oferă o imagine de ansamblu a situaţiei populaţiei, a tendinţelor de evoluţie în câmp demografic, fără de care nu putem căpăta o înţelegere adecvată a domeniului.

Astăzi rămânem chiar surprinşi de exactitatea unor previziuni în domeniul creşterii de ansamblu a populaţiei. De pildă, inventatorul microscopului, învăţatul olandez Antoni van Leenwenhoek, a aşternut la 25 aprilie 1679 ceea ce poate fi socotită prima estimare a numărului de persoane care ar putea trăi pe planetă. El a făcut un calcul prin extrapolare. A pornit de la densitatea pe care o avea populaţia în Olanda acelei perioade (120 de locuitori pe kilometru pătrat) şi a calculat ce număr de oameni ar putea hrăni globul pământesc dacă suprafaţa sa ar fi locuită de o populaţie cu densitatea demografică a Olandei. Rezultatul: 13, 4 miliarde de persoane. Cu aproximativ trei

decenii mai târziu, londonezul Gregory King estima acest număr la 12, 5 miliarde, pentru ca, la 1765, pastorul german Johann Peter Susmilch să vorbească de o cifră de 13, 9 miliarde.

Nu ştim exact cum au fost privite asemenea previziuni în momentul lansării lor. Cert este că estimările de astăzi privind nivelul pe care îl va atinge populaţia în 2050 se aseamănă mult cu cele avansate de autorii menţionaţi.

7.3. Deşi infirmată, logica lui Malthus supravieţuieşte

Totuşi întemeietorul de renume al acestei orientări este Thomas Malthus. În celebra sa lucrare, „*Essay on the Principle of Population*", apărută în anul 1798, chiar în pragul revoluţiei industriale, Malthus fixa în următorii termeni corelaţia dintre creşterea populaţiei şi resursele naturale ale globului: „*Populaţia*, *atunci când se înmulţeşte în mod necontrolat*, *creşte într-o proporţie geometrică*. *Mijloacele de existenţă cresc numai în proporţie aritmetică*. *Un simplu calcul pune în evidenţă imensitatea primei puteri în raport cu cea de-a doua*". Urmează apoi avertismentul sever reţinut cu o anumită plăcere de către posteritate privitor la dezechilibrul care poate interveni între cei doi factori: „*În două secole şi un sfert*, *populaţia va fi*, *comparativ cu mijloacele de subzistenţă*, *într-un raport de 512 la 10*".

De la data publicării lucrării lui Malthus, populaţia lumii a crescut de şase ori. Ca să atingă un miliard de persoane, omenirii i-au trebuit mii de ani. După aceea, pentru următorul miliard, omenirii nu i-au mai trebuit decât 130 de ani, după aceea 30 de ani, apoi 15, apoi 12 şi în cele din urmă 11 ani. Anul 1999 este o piatră de hotar în ceea ce priveşte creşterea populaţiei. În jurul datei de 16 iulie 1999, populaţia lumii a trecut pragul de 6 miliarde de persoane.

Omenirea creşte anual cu 90 de milioane de persoane, ceea ce înseamnă populaţia Argentinei şi Egiptului, cumulată. Potrivit evaluărilor făcute de organismele de specialitate ale ONU, populaţia lumii va ajunge la 10 miliarde în jurul anului 2070, la 11, 5 miliarde în 2150 şi se va stabiliza în jurul anului 2200, când omenirea va număra 10, 7 – 11 miliarde persoane (J. T. Rourke, „*International Politics on the World Stage*").

Cu toate acestea, previziunea făcută de Malthus a fost infirmată. Cel puţin până acum, mijloacele de subzistenţă au crescut într-un ritm superior creşterii populaţiei. Din 1950 revoluţia tehnologică a contribuit la creşterea de patru ori a producţiei de bunuri materiale, în

timp ce populaţia a crescut de peste două ori.

Dar logica lui Malthus supravieţuieşte, prezentând nu de puţine ori o actualitate care nu poate fi neglijată. Semnalele privind o posibilă epuizare a resurselor, incapacitatea pământului de a ţine pasul, în continuare, cu o creştere demografică accentuată sunt tot mai insistente. Un element al estimării lui Malthus – cel care priveşte semnalarea discrepanţei dintre creşterea populaţiei şi mijloacele de subzistenţăsălăşluieşte în conştiinţa publică. Discrepanţa respectivă nu s-a confirmat, dar ea are un potenţial de ameninţare care poate deveni, în orice moment, efectiv.

De ce spunem efectiv? Statistic, previziunea lui Malthus nu s-a adeverit. Numai că statistica operează cu situaţii şi raporturi globale. În diverse regiuni, în felurite segmente sociale, logica lui Malthus funcţionează. Într-adevăr, din 1950 producţia de bunuri materiale pe glob a crescut de patru ori. Numai că această evoluţie a fost însoţită de o creştere fără precedent a decalajului între consumul pe cap de locuitor în ţările dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare. Acesta s-a triplat. Raportul dintre cincimea cea mai prosperă a populaţiei şi cincimea cea mai săracă era de 20 la 1 în 1960. El s-a ridicat la 60 la 1 în 1990. Astăzi pe glob s-au accentuat dramatic nu numai decalajele dintre populaţia bogată şi cea săracă, ci şi discrepanţele izbitoare dintre naţiunile bogate şi cele sărace. Cum remarca şi Gerard Piel, *„revoluţia industrială a împărţit fără milă lumea în două tabereţări bogate şi ţări sărace”* (*„Worldwide Development or Population Explozion*: *Our Choice”*). Resurse există, dar ele sunt inaccesibile unei părţi considerabile a populaţiei. Este ca şi când nu ar exista resurse propriu-zise. Este ca şi când o parte a populaţiei ar fi crescut în progresie geometrică, iar producţia de bunuri ar fi crescut în progresie aritmetică, aşa cum prevăzuse Malthus.

I) 7.4. Caracteristici ale exploziei demografice actuale

Există şi un alt element care conferă o certă notă de actualitate teoriei lui Malthus. Este vorba despre particularităţile exploziei demografice actuale, despre caracteristicile care o fixează în raport cu explozia demografică din secolele al 18-lea şi al 19-lea.

Explozia demografică din zorii societăţii moderne, care a reprezentat materia primă pentru teoria lui Malthus, a avut loc în ţări dezvoltate, în state unde revoluţia industrială era în plină dezvoltare. Ieşirea din criza care se putea prefigura pe baza discrepanţei sesizate

de către Malthus a avut loc pe două căi. Mai întâi, dezvoltarea industrială a declanşat un proces de ridicare a bunăstării, care a putut face faţă evoluţiei rapide a populaţiei. O evoluţie care pe bună dreptate năştea îngrijorare. De pildă, populaţia Europei a evoluat de la aproximativ 50 de milioane, cât avea în 1600, la aproape 1 miliard la mijlocul secolului 20. La 1600 ea reprezenta o zecime din populaţia lumii, la 1950 ajunsese să reprezinte aproape o treime.

O a doua modalitate au constituit-o emigrările masive ale europenilor în teritoriile de peste mări, în SUA, Canada, în alte ţări şi continente slab populate. Astfel, între 1846 şi 1890, anual au emigrat din Europa către alte teritorii în jur de 377.000 oameni, iar între 1891 şi 1910 rata anuală a emigrării a atins nivelul de 911.000 oameni. În intervalul de timp cuprins între 1846 şi 1930, aproximativ 50.000.000 de europeni s-au stabilit în teritoriile slab populate şi slab dezvoltate de peste mări (Paul Kennedy).

Deci, timp de aproape două secole Europazona cea mai dezvoltată a lumii în acest intervala fost tărâmul pe care a avut loc explozia demografică; ea a reprezentat continentul de unde au plecat valuri de emigranţi.

Începând cu mijlocul acestui secol, ceva cu totul nou intervine în evoluţia demografică a planetei. Populaţia din ţările dezvoltate se stabilizează sau consemnează evoluţii foarte lente. Creşterea demografică accentuată are loc în ţările slab dezvoltate, în teritorii în care mijloacele de subzistenţă sunt precare.

Articol XV.

Articol XVI. Evoluţia populaţiei în ţările dezvoltate şi cele subdezvoltate

Articol XVII. (milioane locuitori)

	1950	1960	1970	1980	90
Total mondial	2.564	3.050	3.721	4.478	33
Total dezvoltate	832	945	1.049	1.137	21
Total subdezvoltate	1.732	2.105	2.672	3.341	11

Sursa: B. Negoescu şi G. Vlăsceanu, „*Terra*, *geografie economică*”,

pag. 45

Instructivă din acest punct de vedere este şi evoluţia populaţiei pe regiuni geografice. Cea mai mare creştere procentulă o înregistrează Africa, pe când Europa are o creştere negativă.

(I) Evoluţia populaţiei mondiale urbane şi rurale

(milioane locuitori)

(b)

Total ţări subdezvoltate				Total ţări dezvoltate		
(c) Anii	Total	Urban	Rural	Total	Urban	ral
1800	720	61	659	180	22	8
1900	1100	99	1001	495	148	7
1950	1684	285	1399	832	448	4
1994	4534	1867	2667	1236	910	6
2025	7100	4.000	3100	1400	1140	0

(d) Sursa: B. Negoescu şi Gh. Vlăsceanu, „*Terra, geografie economică*”, pag. 63

a) Creşterea populaţiei 1998 – 2025

		Total	Africa	Asia şi Oceania	Americ Latină şi Z caraibiană
1998	Populaţia (milioane)	5030	779	3619	500
2025	Populaţia (milioane)	8081	1496	4825	690

Sursa: J.T. Rourke, „*International Polites on the World Stage*”, pag. 533.

După cum se vede, datele diferă puţin în funcţie de baza de calcul. De pildă, totalul populaţiei în 1998 este de 5 030 milioane, potrivit lui Rourke, iar potrivit surselor ONU citate în „*Terra*, *geografie economică*", totalul este de 5 757 milioane în 1995. Cea de-a doua sursă ni se pare una de încredere, întrucât la jumătatea lui 1999 populaţia lumii a depăşit pragul celor şase miliarde.

7.5. Răsturnări în distribuţia populaţiei pe glob

Autorul american Paul Kennedy consideră că dacă luăm în calcul intervalul 1990 – 2025 se poate spune că în jur de 95% din sporul populaţiei se va produce în ţările în curs de dezvoltare.

Cum se desprinde şi din tabelul de mai jos, creşterea cea mai mare, de fapt, epicentrul exploziei demografice actuale este continentul african. În 1985 Africa şi Europa aveau o populaţie aproximativ egală. În 2025 populaţia Africii va fi de cel puţin două ori mai mare decât cea a Europei, iar în 2050 de trei ori mai mare. Până în 2025, o serie de state africane vor atinge niveluri ale populaţiei absolut dramatice, dacă avem în vedere că mijloacele de subzistenţă nu vor creşte în mod corespunzător.

b)

c) Evoluţia raportului dintre populaţia Europei şi cea a Africii

Creşteri masive vor avea loc şi pe continentul asiatic. Aici rata de creştere nu este aşa de ridicată (ca pe continentul african), dar, pornindu-se de la un volum al populaţiei deja foarte mare, creşterile, mai ales în cifră absolută, sunt considerabile. În 2050 se prevede o răsturnare a „ierarhiei la vârf". India va trece pe primul loc cu o populaţie de 1, 528 miliarde, depăşind China cu aproape 100 de milioane.

Schimbările absolut spectaculoase în domeniul demografic sunt expresiv redate şi de „noua ierarhie" a statelor cu cea mai mare populaţie din lume.

(II) Primele 10 ţări cele mai populate ale lumii (1997)

Nr. crt.	1) Ţara	2) Populaţia totală (milioane)	Rata medie de creştere a populaţiei (1995 – 2000)	tota fecu
1	3)	1243, 7	0, 9	

	China			
2	(III) India	960, 2	1, 6	
3	SUA	271, 6	O, 8	
4	a) Indonezia	203, 5	1, 5	
5	b) Brazilia	163, 1	1, 2	
6	Articol XVIII. Rusia	147, 7	— O, 3	
7	Articol XIX. Pakistan	143, 8	27	
8	a) Japonia	125, 6	O, 2	
9	Bangla desh	122, O	1, 6	
10	Nigeria	118, 4	2, 8	

După cum se observă, 5 din primele 10 ţări cele mai populate ale lumii se află în Asia; în acelaşi timp, numai două ţări dezvoltate figurează în acest tabel (SUA şi Japonia).

Următoarele 12 ţări din punct de vedere al populaţiei (1997)

Nr. crt.	Articol XX. Ţara	Secţiune 20.01 Populaţia totală (milioane)	Secţiune 20.02 Rata medie de Creştere a populaţiei (1995 – 2000)	2 a
1.	Secţiune 20.04 Mexic	94, 3	1, 6	
2.	(a) Germania	82, 2	O, 3	
3.	(b) Vietnam	76, 5	1, 8	
4.	Iran	71, 5	2, 2	
5.	Filipine	70, 7	2, O	
6.	Egipt	64, 5	1, 9	

7.	Turcia	62, 8	1, 6	
8.	Etiopia	60, 1	3, 2	
9.	(c) Thailanda	59, 2	0, 8	
10.	(d) Franţa	58, 5	0, 3	
11.	Marea Britanie	58, 2	0, 1	
12.	Italia	57, 2	0, 0	

Sursa: B. Negoescu şi Gh. Vlăsceanu, „*Terra*, *geografia economică* ”, pag. 401

Deşi situată pe locul 12, din cauza exploziei demografice, Germania nu va mai fi în 2050 între primele 20 de ţări cele mai populate ale lumii, aşa cum reiese şi din tabelul de mai jos.

Articol XXI. Primele 20 de ţări cele mai populate ale lumii în 2050

Nr. crt.	Articol XXII. Ţara	Nr. populaţie (mii persoane)
1	India	1 528 853
2.	China	1 477 730
3.	SUA	349 318
4.	Pakistan	345 484
5.	Indonezia	311 857
6.	Nigeria	244 311
7.	Brazilia	244 230
8.	Bangladesh	212 495
9.	Etiopia	169 446
10.	Congo	160 360
11.	Mexic	146 645
12.	Filipine	130 893

13.	Vietnam	126 793
14.	Rusia	121 256
15.	Iran	114 947
16.	Egipt	114 844
17.	Japonia	104 921
18.	Turcia	100 664
19.	Tanzania	80 584
20.	Thailanda	74 188

Sursa: ONU, *Departamentul pentru probleme economice şi sociale*

Populaţia Iranului va fi mai numeroasă decât cea a Japoniei, iar populaţia Etiopiei de aproape trei ori mai mare decât cea a Franţei. Canada va avea o populaţie mai redusă decât cea a Siriei, Nepalului sau Madagascarului. Ţările europene mari vor figura din acest punct de vedere printre „ţările mijlocii" sau chiar mici.

7.6. Consecinţe geopolitice ale proceselor demografice actuale

Care ar fi consecinţele geopolitice ale distribuirii inegale a populaţiei pe glob, ale decalajelor demografice dintre diverse ţări, ale perturbării proporţiilor dintre categorii de vârstă în cadrul aceluiaşi stat? Aceste tendinţe nu pot să rămână fără urmări în diverse planuri, care, deocamdată, nu pot fi decât aproximate. De pildă, schimbarea raportului dintre numărul persoanelor ocupate şi cel al pensionarilor este analizat într-un articol din „*Foreign Affairs*" de M. Ezrati, care se referă la situaţia Japoniei. Procesul de îmbătrânire a populaţiei Japoniei şi scăderea numărului de persoane active în raport cu numărul pensionarilor au ca rezultat schimbarea orientării economiei, dinspre producţie şi exporturi către servicii, cercetare, finanţe. Abilitatea din ce în ce mai scăzută de a exporta e urmată, în mod natural, de o mai mare nevoie de a importa, corelată cu extinderea peste hotare a industriei japoneze, pe baza exportului de tehnologie.

Toate acestea se vor reflecta într-o politică externă mult mai activă, cu consecinţe pentru întreaga zonă.

Majoritatea analiştilor sunt de acord că existenţa unor concentrări demografice inegale în diferite zone şi regiuni ale lumii va declanşa un proces de „emigraţie inversă" de populaţii dinspre ţările şi regiunile cu densitate demografică ridicată, dar în prezent sărace, spre cele cu o populaţie mai puţin numeorase, dar bogate. Paul Kennedy consideră că între 1950 – 1985, către statele dezvoltate din Europa au emigrat, în căutare de lucru, aproximativ 30 de milioane de persoane din ţările în curs de dezvoltare. Dintre acestea, 5 milioane s-au stabilit permanent în ţările europene. Dacă avem în vedere şi familiile lor, se poate aprecia că în Europa s-au stabilit definitiv, în perioada menţionată, aproximativ 13 milioane de emigranţi. Un proces absolut asemănător are loc şi în SUA, unde s-a stabilit un număr chiar mai mare de emigranţi din America Latină (cu deosebire din Mexic), din Asia etc.

„Emigraţia inversă" va reprezenta unul dintre procesele sociale majore ale următoarelor decenii care va putea fi foarte greu de controlat. Şi cu atât mai puţin zăgăzuit. Există o superficialitate a abordărilor în această privinţă. „Închiderea graniţelor", „întărirea controlului" nu sunt soluţii de lungă durată. La frontierele statelor sau ale zonelor dezvoltate se va crea o presiune atât de mare, încât ea nu va putea fi contracarată prin măsuri strict administrative. Zonele dezvoltate sunt, sau pot fi echivalate cu zone rarefiate din punct de vedere demografic şi ele vor atrage cu puterea unei legi fizice populaţia din alte zone. Omenirea nu poate trăi mult timp sfâşiată de acest dezechilibru demografic. Într-un fel sau altul, el va genera mişcări şi procese sociale de reechilibrare care, dacă avem în vedere şi posibilele catastrofe ce pot fi create de către o populaţie numeroasă în zone sărace, pot avea şi un rol salvator la nivelul planetei.

Consecinţe geopolitice importante pot avea şi diferenţele în ceea ce priveşte sporul natural al populaţiilor de etnii diferite din cadrul aceluiaşi stat. În timp, diferenţele în sporul natural pot să conducă la răsturnări ale raporturilor dintre populaţiile respective. Cazul clasic din acest punct de vedere este evoluţia populaţiei ruseşti în raport cu cea musulmană în cadrul fostei URSS. La sfârşitul deceniului trecut, populaţia rusească, numărând 145 de milioane, avea acelaşi număr de copii cu cea musulmană, care număra doar 50 de

milioane. Apărea limpede că pe parcursul a două generaţii, populaţia musulmană urma să o depăşească numericeşte pe cea rusească.

Acelaşi fenomen a avut loc şi în provincia iugoslavă Kosovo. Diferenţele dintre ritmul natural de creştere al celor două populaţii au făcut ca albanezii să devină majoritari într-o provincie care a fost leagănul de formare a poporului sârb.

Problema ritmurilor inegale de creştere naturală a populaţiilor se referă cu deosebire la acele state cu populaţii minoritare semnificative. În cazul în care acestea din urmă au o rată ridicată a natalităţii, raporturile cu populaţia majoritară se schimbă dramatic, ceea ce afectează stabilitatea şi poate declanşa chiar un proces de redesenare a graniţelor. În acest context, merită menţionată evaluarea lui John T. Rourke, privitoare la raportul dintre mărimea naţionalităţii majoritare şi numărul total al populaţiei unui stat. La modul ideal, raportul dintre aceste două variable e de 100%, deci naţiunea majoritară include întreaga populaţie. După cum o arată şi tabelul de mai jos, numai 9, 2% dintre statele lumii se găsesc în această postură. Mai mult de 90% dintre state au două sau mai multe naţionalităţi, iar pentru 29, 5 % dintre state, naţionalitatea majoritară reprezintă mai puţin de jumătate din totalul populaţiei (figura8).

În sfârşit, considerăm că în aceeaşi serie de consecinţe geopolitice poate fi menţionat şi impactul negativ pe care creşterea necontrolată a populaţiei îl are asupra mediului înconjurător. Degradarea mediului este un proces care nu cunoaşte graniţe, prin urmare nu poate fi oprit la frontieră. El este însoţit de tendinţe pe termen lung care nu pot fi cercetate decât printr-un efort conjugat. Important din acest punct de vedere este ca tendinţele să nu fie declanşate. Odată ce procesul este început, el devine o problemă regională şi chiar globală. Există o interconexiune complexă între creşterea populaţiei, deteriorarea condiţiilor sociale, degradarea mediului. Abordarea realistă a acestui „ghem" de probleme nu poate fi făcută decât situând în centrul analizei problema sărăciei ca numitor comun al proceselor negative amintite mai sus. Sărăcia este o problemă geopolitică întrucât, mai înainte, ea a devenit o problemă socială care afectează cam o treime din populaţia globului.

Articol XXIII. 7.7. „Puterea naţiunilor creşte şi scade precum creşte şi scade populaţia lor".

Ceea ce am prezentat până acum ar putea sugera o abordare

globalistă a problemei populaţiei, care s-ar rezuma astfel: întrucât populaţia globului creşte ameninţător, răspunderea fiecărui stat este de a adopta politici şi măsuri care să tempereze cel puţin aceste procese. Aşa cum am încercat să arătăm, problema populaţiei pretinde o tratare diferenţiată de la zonă la zonă şi chiar de la ţară la ţară. Nu putem limita analiza demografică doar la acele aspecte comune care se ridică la nivel de planetă în legătură cu evoluţia populaţiei. Există contexte economice, sociale şi culturale diferite care prefigurează şi solicită abordări diferite. Dacă în Africa preocuparea predominantă este sau ar trebui să fie controlul procesului de creştere a populaţiei, în Europa am putea vorbi despre oportunitatea politicilor de corectare a creşterii negative, deci de stimulare a sporului natural al populaţiei.

O abordare instructivă asupra populaţiei, mai ales din perspectivă geopolitică, promovează cunoscutul geograf român Simion Mehedinţi. În lucrarea „*Politica de vorbe şi omul politic*", el stabileşte un paralelism între creşterea populaţiei şi vitalitatea unui stat, între numărul locuitorilor unei ţări şi forţa politică a ţării respective. Exemplul concludent este socotit evoluţia populaţiei Franţei. Galia se pare că a avut 7 milioane de locuitori (geograful Strabo vorbea, referindu-se la acest ţinut, nu numai de „buna plăsmuire a şesurilor şi văilor, întocmite parcă dinadins pentru înlesnirea vieţii omeneşti", dar şi de „fecunditatea rară a femeilor care erau minunate crescătoare de copii". Astfel, între Rin şi Ocean a apărut „*un centru de îndesire a populaţiei*", favorizat şi de faptul că pe teritoriile de azi ale Germaniei populaţia trăia mai mult din vânătoare şi pescuit. Aşa se explică, spune Mehedinţi, de ce „*aici trebuia să se dezvolte cel dintâi popor mai numeros şi* cel dintâi stat european cu tendinţe de hegemonie asupra continentului" (subl. ns.)

De atunci, continuă geograful român, populaţia în acest areal a tot crescut. A ajuns la 8, 5 milioane locuitori sub Antonini, la 9 milioane sub Carol cel Mare, la 20 milioane sub Ludovic al XIV-lea, la 24 milioane la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la 35 de milioane la 1850. Când avea 20 milioane, Franţa deţinea 38% din populaţia marilor puteri de atunci. Aşa explică Mehedinţi de ce Regele Soare devenise arbitrul Europei. Populaţia de aproximativ 20 milioane de locuitori – remarcă Paul Kennedy – i-a permis lui Ludovic al XIV-lea să sporească armata de la 30.000 în 1659, la 97.000 în 1666 şi la 350.000 în 1710. Franţa a putut astfel deveni forţa principală a continentului, notează

autorul american, dar nu o superputere, în principal datorită poziţiei sale geografice: „*Oriunde s-ar fi îndreptat, găsea un duşman semnificativ*”.

Franţa mai deţine preponderenţa demografică pe continent încă un veac. La sfârşitul secolului al 18-lea este întrecută de Rusia, pe la 1840 de Germania, la 1860 de SUA, la 1870 de Japonia, la 1899 de Anglia. Creşterea populaţiei Franţei de la 1850 la 1920 este de numai 5 milioane. Răstimp în care disproporţiile demografice cu vecinii se accentuează. La 1871, spune Mehedinţi, Franţa putea pune 100 de francezi în faţa la 101 germani, iar în perioada interbelică, la fiecare sută de francezi reveneau 168 de germani. În numai o jumătate de secol, Germania câştigă o preponderenţa demografică evidentă pe continent.

Pe baza acestei evoluţii, autorul român formulează o primă „axiomă demografică”: „*puterea naţiunilor creşte şi scade, după cum creşte şi scade populaţia lor*”.

Secţiune 23.01 Exemplul menţionat de Mehedinţi nu este singular. O evoluţie asemănătoare cunoaşte şi Rusia. Paul Kennedy oferă o imagine sinoptică a raporturilor dintre evoluţia populaţiei şi forţa politică a unui stat („*The rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*”).

(I) Populaţia puterilor europene 1700 – 1800

	1700	1750	1800
(b) Insulele Britanice	9,00	10,5	16,00
(c) Franţa	19	21	28,00
(d) Imperiul Habsburgic	8	18	28,00
(e) Prusia	2	6	9, 5
(f) Rusia	17,5	20	37.000

Articol XXIV. Evoluţia populaţiei puterilor lumii 1890 – 1938

		1890	1900	1910	1913	20
1.	Rusia	116	135	159	175	6
2.	SUA	62	75	91	97	5
3.	Germania	49	56	64	66	
4.	Japonia	39	43	49	51	
5.	Franţa	38	38	39	39	
6.	Marea Britanie	37	41	44	45	
7.	1) Italia	30	32	34	35	

Firește că în perioada pe care o vizează autorul, Rusia s-a extins mult ca teritoriu, sporul de populaţie explicându-se şi în felul acesta. Nu se poate în niciun fel ocoli importanţa sporului natural, mult mai mare, pe care Rusia l-a înregistrat comparativ cu Franţa. De pildă, în secolul trecut, în circa 60 de ani Rusia şi-a dublat populaţia, cum reiese şi din tabelul de mai jos:

Secţiune 24.02 Populaţia Rusiei (milioane)

1816	1860	1880
51	76	100

Firește că o Rusie cu 180 milioane locuitori, cât avea această ţară înainte de primul război mondial, dispunea de o cu totul altă poziţie şi putere comparativ cu Franţa, care avea numai 38 milioane de locuitori. Iar efectul politic nu a întârziat să apară. Iată cum înfăţişează Simion Mehedinţi această înaintare ameninţătoare a Rusiei spre Europa Occidentală: *„Sub Petru (numit cel Mare) hotarul Rusiei nu cuprindea încă Niprul; pe la 1772, atinge Bugul; după 20 de ani sare la Nistru (1792), iar după alţi 20 de ani se opreşte tocmai la gurile Dunării*

şi la Prut (1812). Nu se împlinise un secol de la moartea ţarului „reformator" şi armatele moscovite apar la Rin, în Elveţia, apoi la Paris".

Din cele prezentate mai sus reiese limpede legătura dintre creşterea populaţiei ruseşti şi afirmarea politică a statului rus. Redăm în continuare estimările privitoare la dinamica populaţiei ruseşti în 2050. Pentru a preveni eventualele neînţelegeri, menţionăm că până la al doilea război mondial, Rusia cuprindea Ucraina, Bielorusia precum şi alte teritorii. De aceea populaţia sa se ridica în 1938 la 180 de milioane.

Populaţia Rusiei (milioane)

1998	2050
147.000	121.000

Sursa: ONU, *Departamentul pentru probleme economice şi sociale*

Articol XXV.

Articol XXVI. 7.8. „Ne trebuie 20 milioane de unguri".

Preocupările specialiştilor români în domeniul creşterii populaţiei nu sunt deloc ieşite din comun în zonă. „Obsesia populaţiei" reprezintă expresia descoperirii unui adevăr esenţial. Într-un spaţiu geograficeşte restrâns şi intens locuit, populaţia şi numărul ei reprezintă prima condiţie de supravieţuire a unui popor. Oriunde şi oricând populaţia este importantă din punct de vedere geopolitic. În această regiune ea reprezintă cheia ecuaţiei geopolitice. Este în mod netăgăduit meritul gânditorilor din regiune că au sesizat importanţa covârşitoare a populaţiei, semnalând ceea ce gândirea politică a asimilat de-abia mai târziu. Anume că între factorii care în viziunea geopoliticii clasice dau trăinicie unui stat – teritoriu, populaţie, limbă, putere economică – populaţia capătă preeminenţă chiar şi asupra teritoriului, element ce pare a fi mai puţin supus „intemperiilor politice". Autorii la care am făcut sau vom face referire spun, uneori direct, alteori implicit, dar spun limpede că nu atât istoria şi dreptul istoric hotărăsc cine va stăpâni un teritoriu, ci mai ales populaţia care îl locuieşte. Iată greutatea geopolitică indiscutabilă a populaţiei.

În continuare, vom insista asupra a doi autori maghiari din prima parte a secolului nostru, care prin studiile lor inaugurează o linie aparte în modul cum explică „declinul naţiunii maghiare", precum şi redresarea sa. Este vorba despre Andrei Korponay, care scrie broşura intitulată „*Ne trebuie 2 o de milioane de unguri*", apărută în

1941 şi de Paul Vida, autorul articolului „*Bazinul Carpaţilor trebuie să fie locuit de unguri*”, publicat în septembrie 1941 în revista „Bazinul Carpaţilor”. Ambii autori sunt citaţi admirativ de către Anton Golopenţia în studiul „*Preocupări biopolitice ungureşti*”, tipărit în revista de „Geopolitică şi Geoistorie”. Admirativ pentru luciditatea demersului lor, pentru francheţea cu care s-au opus „ideologiei curente în Ungaria a poporului ales”, pentru curajul de a fi evidenţiat suferinţa cronicizată a poporului căruia îi aparţineau: slaba creştere demografică.

„*Suntem un popor mic, dar o mare naţiune*”. Pornind de la această cugetare, Korponay subliniază: „*În această frază, devenită atât de populară în ultima vreme, şi-a găsit expresia cea mai potrivită credinţa poporului maghiar că un neam care are în urma sa realizări istorice de importanţa celor ale noastre, nu poate fi socotit drept naţiune mică oricât ar fi scăzut numericeşte… Sub vraja lui „suntem un popor mic dar o naţiune importantă” am putut să ne obişnuim să credem că nici nu e nevoie să devenim un popor mare ca să fim naţiune mare, pentru simplul motiv că suntem unguri. Această lozincă a devenit, în acest înţeles, o otravă cu gust agreabil şi fin, care a contribuit îndeosebi la adormirea în unguri a acelei ştiinţe instinctive, trează în orice popor sănătos, că nu este cu putinţă ascensiunea şi asigurarea de viitor mai bun fără spor numeric, fără înmulţire sănătoasă*”.

Din perspectiva importanţei hotărâtoare a populaţiei în devenirea unui stat, Korponay polemizează cu iredenta maghiară care, după Trianon, privea renaşterea acestei ţări ca „o problemă exclusiv geografică”, ca o acţiune care s-ar reduce „la o nouă lărgire a frontierelor geografice”. Autorul maghiar mută accentul de la problema obsedantă a graniţelor la cea a populaţiei, ca singura bază pe care se pot rezolva durabil probleme fundamentale pentru viaţa unui popor. Aici stă şi meritul fundamental al analizei: „*Numai puţini înţeleg că şi acele probleme teritoriale ridicate între noi şi popoarele vecine, care sunt într-adevăr vitale pentru noi, nu pot fi soluţionate pentru secole nici prin hotărârea unui areopag european, nici în virtutea dreptăţii (care este din păcate subiectivă) şi nici chiar printr-un război purtat în constelaţii favorabile şi câştigat*”.

Ceea ce Mehedinţi subliniase cu puţin timp după primul război mondial, Korponay reia acum în termeni izbitor de asemănători: „*Istoria ne învaţă că între ascensiunea popoarelor şi creşterea lor*

numerică subzistă o corelaţie strânsă şi de nedezminţit". Şi continuă: „*Este tragedia cea mai mare a vieţii maghiare că, din populaţia de 21 milioane de la 1910 a Regatului maghiar, numai 10 milioane erau cu „limba maternă" maghiară. Dar în aceste 10 milioane sunt cuprinşi şi 700.000 de evrei şi numeroşi alţi străini asimilaţi numai aparent. Masa ungurilor de sânge nu întrece în niciun caz 9 milioane, în propria lor patrie. În răstimpul în care poporul francez, cu sporul său redus din veacul trecut, şi-a întreit numărul, iar poporul englez a devenit cel puţin de opt ori mai numeros, maghiarii abia au putut să se ridice la dublul cifrei lor iniţiale*" (Korponay consideră că, la cumpăna dintre mileniul I şi II, Ungaria a numărat circa 5 milioane de locuitori, ceea ce ar explica puterea de care s-a bucurat Ştefan cel Sfânt).

Inspiră, neîndoielnic, respect profesional demersul autorului maghiar de a explica modificările teritoriale dramatice pentru poporul său care au intervenit după primul război mondial prin prisma schimbării raporturilor dintre populaţia maghiară şi cea românească, respectiv, cea „a slavilor".

Nu dorim să deschidem dosarul dreptului istoric asupra Transilvaniei, unde autorul se situează pe poziţia clasică a istoriografiei maghiare considerând aceste teritorii „indiscutabil ungureşti". Ceea ce ne propunem să relevăm este forţa populaţiei de a schimba identitatea etnică şi chiar apartenenţa istorică a unui teritoriu, de care Korponay este conştient. „*Sporul lor natural puternic* (n.n. al românilor şi al slavilor), *care supralicita cu sută la sută pe cel al ungurilor, le-a îngăduit impregnarea şi apoi umplerea unor teritorii, cândva indiscutabil ungureşti de către neamul lor şi, la sfârşit, detaşarea acestora de la noi*".

O eventuală recucerire a acestor teritorii ar implica manifestarea aceluiaşi proces demografic, numai că de data aceasta în sens invers. „*Ne putem oare imagina că Transilvania sau teritoriile de sud să rămâie din nou ale noastre, atâta timp cât poporul român şi cel al slavilor de sud îşi vor menţine avantajul de spor actual? În valea Dunării trăiau, în 1930, aproximativ 13 milioane de români, 12 milioane de diferiţi iugoslavi (sârbi, croaţi, sloveni şi alţi slavi) şi 10, 5 – 11 milioane de unguri. Dacă poporul maghiar se menţine la sporul actual de 6 la mie, iar masele româneşti şi de slavi vor spori şi pe mai departe cu aproximativ 12 la mie, atunci după 200 de ani numărul românilor şi slavilor de sud vor fi de 4 ori şi jumătate mai mare* decât *cel al ungurilor*.

Judece oricine are mintea limpede, dacă în cazul unei astfel de evoluţii în proporţia numerică a celor trei neamuri, un război câştigat cu ajutorul unei alianţe de un fel sau altul sau orice altă întorsătură favorabilă pentru noi a sorţii ar putea să ne asigure în mod trainic stăpânirea Transilvaniei şi a celorlalte teritorii".

Mijloacele, soluţiile pe care le preconizează cei doi autori pentru a inversa aceste tendinţe sunt, nu nerealiste, ci înfrigurate. Dar tocmai această trăsătură dă seama de faptul că autorii realizează dramatismul situaţiei demografice înfăţişate. Cei doi autori vorbesc de un plan biopolitic, de adoptarea unor măsuri complexe care să ridice naşterile la 6 copii pe fiecare familie, în medie, să repatrieze ungurii care trăiesc în străinătate, să colonizeze cetăţeni ai unor popoare înrudite. Totul ca în bazinul Carpaţilor să fie locuit numai de unguri, prima condiţie pentru menţinerea acestui teritoriu.

Repetăm, ar fi o greşeală ca poziţiile înfăţişate mai sus să fie judecate după aceste soluţii prefigurate spre final. Valoarea analizei constă în semnalarea importanţei decisive a populaţiei pentru menţinerea unui teritoriu. În faţa diferitelor tendinţe demografice, drepturile istorice, chiar şi acestea, pălesc. Populaţia reprezintă principalul „material de construcţie" din care se ridică şi în care se fixează influenţele geopolitice. Configuraţia demografică de astăzi desenează cu limpezime raporturile geopolitice de mâine. Şi nicio analiză geopolitică nu poate face abstracţie de evoluţia populaţiei.

7.9. Populaţie şi securitate

Populaţia şi evoluţia sa nu sunt şi nu pot fi privite ca fenomene strict demografice, cu alte cuvinte ca probleme în sine, menite să figureze în diferite statistici. Ele sunt, dimpotrivă, probleme cu un puternic impact economic şi social, cu o importanţă ieşită din comun pentru echilibrul, performanţele şi chiar pentru sănătatea unui popor, probleme cu implicaţii dintre cele mai importante pentru securitatea fiecărei ţări şi a omenirii în ansamblu.

Având în vedere că discutăm despre probleme demografice într-un curs de geopolitică, vom stărui, în continuare, asupra câtorva aspecte ale relaţiei dintre populaţie şi securitate, termen considerat în sensul său cel mai larg. Deci când folosim, în acest context, noţiunea de securitate nu avem în vedere în niciun fel dimensiunea sa militară, de forţă militară, ci dimensiunea socială, extrem de importantă, uneori semnificativ mai importantă decât cea militară propriu-zisă.

Avem, mai întâi, în vedere securitatea în planul intern al fiecărei ţări. În această perspectivă, există câteva dimensiuni care nu ar trebui să scape. De pildă, o evoluţie prea rapidă a populaţiei, într-un ritm care depăşeşte posibilităţile de hrană, suprasolicitând posibilităţile de susţinere ale mediului natural, reprezintă o sursă de tensiune, de insecuritate care pe termen lung poate duce la o sărăcire a mediului, la inaugurarea unor tendinţe greu de controlat.

Consecinţele acestei situaţii pot fi desemnate printr-un cuvânt sugestiv: dezechilibru. Dezechilibru în ceea ce priveşte numărul populaţiei raportat la o anumită suprafaţă de pământ. Odată cu creşterea populaţiei sporeşte considerabil presiunea asupra mediului natural. Consumul de resurse naturale se accelerează, mediul se degradează şi se instalează tendinţe care afectează sau încep chiar să distrugă fundaţia pe care este clădită economia mondială (L. Brown, „*Probleme globale ale omenirii*. *Starea lumii*", pag. 2)

Lester Brown vorbeşte de o stare de depăşire a pragurilor care începe să devină cronică. Autorul american înţelege prin acest termen „*pragul exploatării durabile a unei resurse*". Propunând o analogie cu economia, această depăşire este echivalentă cu „*a consuma dobânda şi a cheltui însuşi capitalul pe care îl deţii*". În ultimele decenii, pragul exploatării durabile a sistemelor naturale a fost depăşit câteodată la cote alarmante: suprafaţa pădurilor a fost redusă, eroziunea solului fertil accelerată, degradarea păşunilor continuată etc. Sistemul ecologic începe să fie afectat, ceea ce poate prefigura o catastrofă cu consecinţe greu de controlat asupra securităţii omenirii.

Întrebarea „Câţi oameni poate hrăni pământul"? nu are un singur răspuns, precum una de felul: „Ce vârstă aveţi?". Prima întrebare solicită precizări absolut necesare. Câţi oameni şi la ce nivel de trai? câţi oameni şi cu ce distribuţie a veniturilor? câţi oameni şi cu ce tehnologie disponibilă? etc. etc. De altfel, aşa cum remarca L. Brown, la ultimele simpozioane ale Asociaţiei Americane privind populaţia, experţii au evitat să mai facă previziuni privind creşterea demografică pe termen lung. Ei preferă abordări sectoriale şi, în orice caz, analizele lor sunt de genul: dacă rata naşterilor, migraţia etc. se prezintă aşa şi aşa, atunci mărimea şi distribuţia populaţiei vor fi aşa şi aşa. Există o prudenţă evidentă care arată că specialiştii devin mai conştienţi de complexitatea fenomenului de creştere a populaţiei, de faptul că influenţarea acestui proces impune intervenţii fine, corelarea

măsurilor educaţionale şi culturale cu cele materiale şi de creştere a calităţii vieţii.

Bibliografie

1. Bolovan I. şi S. Bolovan, „Contribuţii privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec. XX", în Centrul de Studii Sabin Manuilă-Istorie şi demografie Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.

2. Brown, L.Probleme globale ale omenirii. Starea lumii", Editura Tehnică, Bucureşti, 1996.

3. Cohen, J.E.How Many People Can the earth Support?", în „Global Issues", 98/99, Fourteenth Edition, Dushkin/MacGraw-Hill, Connecticut.

4. Emandi, E.I., Gh. Buzatu, V.S. Cucu, „Geopolitica", editura Glasul Bucovinei, Iaşi, 1994.

5. Eminescu, M. „Opere", vol. XII, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985.

6. Golopenţia, A.Preocupări biopolitice ungureşti", în vol". Geopolitica", de E.I. Emandi, Gh. Buzatu, V.S. Cucu.

7. Kennedy, P.The rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000", Random House, New York, 1987.

8. Maliţa, M.Civilizaţia

9. Mehedinţi, S.Politica de vorbe şi omul politic", Bucureşti, 1920.

10. Negoescu B. şi Gh. Vlăsceanu, „Terra, geografie economică", Editura Teora, Bucureşti, 1998.

11. Peterson, G.P. şi G. Dawn, „The Global Aging Crisis", în „Foreign Affairs", Jan / Febr, 1999.

12. Piel, G.Worldwide Development or Population Explozion: Our Choice", în „Global Issues 98/99", Fourteenth Edition, Duskin, Mc. Grow-Hill Gutford, 1998.

13. Rourke, J.International Politics on the World Stage", Seventh Edition, edition Duskin/McGrow-Hill, 1999.

14. * * *, Russia, The eurasian Republics and Central Eastern Europe", 7th Edition, Duskin/McGraw Hill, Connecticut, 1999.

Întrebări

1. Precizaţi conţinutul termenilor „explozie demografică" şi „emigraţie inversă".

2. Stabiliţi diferenţele dintre ceea ce înseamnă „densitatea demografică” şi „densitatea geopolitică”.

3. Teoria lui Malthus a) punctele în care a fost infirmată b) punctele în care îşi dovedeşte actualitatea

4. De ce se poate vorbi de „răsturnări” în distribuţia populaţiei pe glob?

a) raportul dintre populaţia Europei şi cea a Africii b) primele 10 ţări cele mai populate ale lumii c) previziunile pentru 2050 (ţările din universul islamic, cazul Rusiei, situaţia ţărilor europene mari

5. Care sunt argumentele care pledează în favoarea tratării temei populaţiei într-un curs de geopolitică?

6. Care sunt consecinţele geopolitice ale creşterii demografice actuale?

a) ritmurile inegale de creştere ale diferitelor etnii b) explozia demografică şi efectele asupra mediului înconjurător c) procesele de îmbătrânire a populaţiei (cazul Japoniei, cazul Indiei şi al Pakistanului).

7. Relevaţi actualitatea teoriei sintetizate în axioma „puterea naţiunilor creşte şi scade precum creşte şi scade populaţia lor”.

a) Discutaţi, pe rând, cazul Rusiei, al Franţei, al României b) Enumeraţi punctele de contact dintre teoria lui S. Mehedinţi şi cea a lui Korponay.

8. Meditaţi asupra sărăciei ca problemă geopolitică.

Curs nr. 8

Islamul – o lume în expansiune

8.1. Prezenţa musulmană

La începutul acestui curs, să încercăm o recapitulare a principalelor conflicte internaţionale din ultimul deceniu. Primul şi unul dintre cele mai importante a fost cel care a opus Irakul unei largi coaliţii internaţionale. Această coaliţie s-a format în urma agresiunii Irakului asupra Kuweitului. Era în 1991 (disputa s-a reluat la sfârşitul lui 1998, când Irakul a fost bombardat de către aviaţia americană, întrucât acordurile şi angajamentele convenite cu ocazia primului conflict nu fuseseră respectate). A urmat apoi conflictul din Cecenia, republică musulmană din cadrul Federaţiei Ruse care a încercat să-şi cucerească independenţa. Apoi cel din Bosnia Herţegovina, unde s-au luptat sârbii, de o parte, şi musulmanii, de alta. Acelaşi conflict s-a reprodus aproape identic cu câţiva ani mai târziu în Kosovo, unde faţă

în faţă s-au aflat albanezii (musulmani) şi sârbii. În ultimele luni, la graniţa dintre India şi Pakistan, în zona Caşmirului, au avut loc bombardamente şi schimburi de focuri; situaţia prezintă un mare potenţial de risc, întrucât ambele ţări sunt deţinătoare de armament nuclear. În sfârşit, chiar când aşternem aceste rânduri, un nou conflict a luat naştere în spaţiul rusesc, cel din Daghestan (ţinut situat în nordul Caucazului) unde locuieşte tot o populaţie musulmană.

De ce am conturat tabloul de mai sus? Nu pentru a face judecăţi asupra acestor conflicte, asupra părţilor implicate şi a mijloacelor folosite, ci pentru a semnala o prezenţă, prezenţa musulmană. Se pot formula diferite puncte de vedere, se pot face diverse evaluări asupra lumii musulmane; un singur lucru nu se poate spune, că este o lume în stagnare, că nu cunoaşte un proces real de expansiune, că nu este un spaţiu în fierbere. Cele mai multe dintre conflictele menţionate nu au loc la graniţa dintre două state, ci, ceea ce este mai semnificativ din punctul de vedere care ne interesează pe noi, la graniţa dintre lumea musulmană şi alte culturi şi civilizaţii. Un motiv suficient pentru a consacra un curs acestei lumi.

Fireşte că mai sunt şi alte raţiuni. De pildă, percepţia confuză şi preponderent negativă care există în legătură cu acest spaţiu: ca o lume conservatoare, puternic ataşată unor valori tradiţionale, puţin deschisă dezvoltării contemporane, traversată de tot felul de orientări fundamentaliste, de mişcări violente etc. Nu contestăm că realitatea din ţările musulmane nu ar conţine şi asemenea trăsături. În orice caz, percepţia obişnuită despre această lume este schematică, sărăcăcioasă şi, în ultimă instanţă, deformată. Deci, ceea ce îşi propune cursul este să ofere un tablou mai bogat, mai nuanţat şi, dacă se poate, mai aplicat referitor la această lume. Pentru că este vorba despre un spaţiu care include 46 de ţări şi aproape o cincime din populaţia globului (harta9).

Întrucât suntem la un curs consacrat lumii islamice, o lume mai puţin cunoscută, normal ar fi să lămurim mai întâi conţinutul unor termeni care vor apărea frecvent în expunerea de faţă: Islamul, Coranul, Jihadul, raportul dintre lumea arabă şi cea musulmană etc. Considerăm că mai bine ar putea fi lămurite asemenea lucruri dacă vom face o scurtă istorie a apariţiei islamismului şi a civilizaţiei islamice; în felul acesta, vom putea asocia noţiunile şi categoriile respective chiar cu momentul apariţiei, plasându-le, deci, în contextul cel mai potrivit de înţelegere a sensului şi semnificaţiei lor.

8.2. O civilizaţie „de gradul doi”.

Mai mulţi autori prestigioşi, între care amintim pe Arnold Toynbee şi Fernand Braudel, folosesc acest concept, civilizaţie „de gradul doi”, pentru a desemna o civilizaţie care nu a apărut din nimic, ci din „tuful” unor civilizaţii care au precedat-o. Apreciere cu atât mai adevărată când este vorba despre Orientul Apropiat, unde s-au întâlnit şi s-au succedat diverse culturi şi civilizaţii, toate strălucite, toate având un rol de relief în istoria umanităţii. „*Siria*” – sublinia Toynbee, dar prin acest termen el nu avea în vedere doar teritoriul pe care îl desemnăm astăzi cu acest nume, ci o zonă mai largă, acoperind „*o arie mărginită de stepa Arabiei de nord, de Mediterana şi de povârnişurile Anatoliei şi Armeniei – a fost scena pe care au avut loc întâlnirile, în epoci succesive, între civilizaţia sumeriană şi egipteană; între civilizaţiile egipteană, hitită şi minoică; între civilizaţiile siriacă, babiloniacă, creştin ortodoxă şi creştin occidentală; şi, în ultimă etapă a contactelor, între civilizaţiile arabă, iraniană şi occidentală*” (A. J. Toynbee, „*Studiu asupra istoriei*”, pag. 201).

Este vorba despre contacte în ordine spaţială, deci între civilizaţii care au existat concomitent, dar mai ales de contacte în ordine temporală, deci între civilizaţii care s-au succedat, care au preluat unele de la altele interpretări, obiceiuri, motive, ritualuri, diverse tipuri de credinţe etc. Islamismul este o asemenea civilizaţie. F. Braudel consideră că „*la fel cum creştinismul a moştenit Imperiul roman pe care îl prelungeşte, la începuturile sale Islamul s-a aşezat în Orientul Apropiat, unul dintre cele mai vechi din lume, poate cel mai vechi loc de coexistenţă a unor oameni şi popoare civilizate*” (F. Braudel, „*Gramatica civilizaţiilor*”, pag. 76).

Spre a înţelege mai bine modul cum a pătruns islamismul în acest spaţiu de puternică interferenţă culturală, este bine să facem apel la sintagma de episod „colonial” folosită de Fernand Braudel în legătură cu o anumită perioadă din istoria acestei zone. O primă unificare a Orientului Apropiat a fost făcută de către asirieni, după care zona a fost ocupată de către armatele victorioase ale lui Darius (546 – 486). Cucerirea cea mai rapidă a regiunii a fost înfăptuită de către Alexandru cel Mare, chiar mai rapidă decât cea înfăptuită mai târziu de către arabi. Intervalul de zece secole dintre ultimele două cuceriri, în care grecii fondează noi oraşe şi în care noi porturi (Antiohia, Alexandria) impun noi instituţii şi un nou mod de organizare, este

numit de către autorul francez un extraordinar episod „colonial". *„Micul popor greco macedonean a colonizat această vastă porţiune din Asia, la fel după cum Europa va coloniza mai târziu Africa, impunându-i limba şi administraţia, comunicându-i o parte din dinamismul său"* (F. Braudel, *„Gramatica civilizaţiilor"*, pag. 78). Este adevărat că a urmat o cucerire romană, dar ea nu a reprezentat decât o simplă faţadă, în spatele căreia au continuat să existe şi să funcţioneze vechile structuri greceşti, care au ieşit cu şi mai mare putere la iveală odată cu căderea imperiului; pătrunderea în aceeaşi regiune a Imperiului bizantin nu a însemnat decât tot prelungirea influenţei greceşti.

În aceste zece secole s-a dezvoltat, potrivit autorului francez, o „ostilitate politică" faţă de ocupant, chiar dacă în plan cultural influenţele greceşti şi, mai târziu, creştine au pătruns adânc. De altfel, o parte din populaţie devine creştină; numai că împărţirea creştinilor în prea multe biserici a facilitat procesul de pătrundere a islamismului, la care se adaugă şi fenomenul de respingere a „ocupantului". Henri de La Bastide surprindea cu acuitate această stare psihologică: *„Mai curând arabul decât grecul"* spuneau creştinii din Siria şi Egipt, în timpul cuceririi musulmane... *„Mai bine fesul turcilor decât tiara latinilor" repetau bizantinii, şapte secole mai târziu..."* (H. De la Bastide, *„Patru călătorii în inima civilizaţiilor"*, pag. 79).

Ostilitatea politică faţă de „ocupantul colonial" a luat forma unei „preferinţe imprudente" pentru noul venit. Preferinţă care a facilitat pătrunderea şi extinderea arabă. Nu ar fi corect însă dacă am limita explicarea implantării islamului doar la slăbiciunea, oboseala sau chiar epuizarea culturilor preexistante. Islamul a întruchipat o vârstă de credinţă, a dat glas unor nevoi – fie şi latente – a creat un nou orizont de speranţă pentru populaţiile din zonă. *„Această religie* nouă *elaborată de Mahomed*, sublinia cu îndreptăţire Fernand Braudel, *a fost fabricată chiar în această răspântie a Orientului Apropiat, în sensul vocaţiei sale profunde, potrivit spiritului său... Într-un fel, destinul Islamului va fi acela de a repune această bătrână civilizaţie pe o* nouă *orbită, de a o acorda la un diapazon nou"* (F. Braudel, *„Gramatica civilizaţiilor"*).

8.3. Mahomed, Coranul, Islamul

Islamul este religia nouă pe care a întemeiat-o Mahomed. În arabă, islam înseamnă *supunere devotată* (faţă de Dumnezeu). Termenul mai circulă şi cu înţelesul de lume musulmană, lume care

împărtăşeşte credinţa islamică, precum şi de civilizaţie islamică. Cel care se supune voii lui Dumnezeu este musulman. Biblia Islamului este Coranul. Spre deosebire de creştinism, această biblie nu este doar o învăţătură morală, o întemeiere a credinţei, nu numai un codice religios, ci şi juridic, el reglementând *„întreaga viaţă religioasă, politică, civilă şi penală, până la ocupaţia zilnică"* (*Coranul*, Introducere). Este semnificativ că acolo unde Coranul nu conţine norme şi prevederi, rigorile islamului se îndeplinesc prin Suna, adică tradiţia, care cuprinde o serie de reguli obligatorii (cum ar fi circumcizia la bărbaţi); unde nu ajunge Suna, intră în vigoare Igma (consensul comun al celor mai înalte autorităţi în domeniul teologiei musulmane); în sfârşit, atunci când nici acestea nu pot oferi dezlegări, se apelează la Kiias, judecarea după cazuri analoge. Prin urmare, existenţa unui credincios musulman este reglată până în amănunt de codurile prezente în Coran sau de alte norme de factură tot religioasă.

Înainte de a prezenta câteva lucruri din viaţa întemeietorului celei mai tinere religii monoteiste, Mohamed, să înfăţişăm câteva date despre Peninsula Arabia, locul unde s-a zămislit noua credinţă. Situată între Africa şi Asia, dar aparţinând geografic de Asia, Peninsula Arabia are o teritoriu cam de cinci ori cât suprafaţa României. Adevărată punte între cele două continente, peninsula era locuită de beduini, păstori nomazi, trăind în triburi aflate într-o dispută permanentă, întreruptă doar de anumite legi severe, nescrise, cum ar fi pacea în decursul unor luni sfinte. Oameni aspri, beduinii aveau şi obiceiuri aspre. Fiii erau priviţi ca o binecuvântare, în timp ce fiicele ca un blestem, adesea fiind îngropate de vii după naştere. Femeia ocupa o treaptă cu totul inferioară, iar divorţul avea loc foarte rapid.

În ceea ce priveşte viaţa religioasă, pe timpul lui Mahomed domnea un *„indiferentism foarte mare"*, iar credinţa în Dumnezeu *„decăzuse la superstiţiune"* şi la un *„fetişism cras"*. De altfel, este semnificativ că ideile care l-au impresionat cel mai mult pe profet din discuţiile pe care le avea cu evreii şi creştinii erau cele privitoare la un unic creator al lumii, la profetism şi la învăţăturile despre Judecata de Apoi şi înviere. Ar fi hazardat să susţinem că Mahomed a vrut, deliberat, să dea o învăţătură poporului său. Un lucru este cert, anume că divizarea locuitorilor Peninsulei, lipsa oricărei conştiinţe a unităţii, a oricăror forme de organizare politică, luptele interne neîntrerupte i-ar fi dus mai devreme sau mai târziu la pieire. Poate de aceea noua

religie caută să reglementeze întreaga existenţa a credincioşilor săi, ea substituindu-se şi normelor de organizare politică şi socială. Poate de aceea „păgânismul poporului" i se părea lui Mahomed „cel mai spurcat" lucru.

Profetul Mahomed se naşte la 20 aprilie 570 (unele surse vorbesc de 571 e.n.) la Meca. Descendent al unei familii înstărite, el nu are la naştere decât o moştenire relativ modestă, alcătuită din „cinci cămile şi o roabă". Are o viaţă obişnuită până în al patruzecilea an al vieţii când, în luna lui Ramadan, are o revelaţie. I se arată deodată arhanghelul Gabriel şi strigă către dânsul „Citeşte". El răspunde că nu ştie a citi, dar îngerul îl mai îndeamnă de două ori să citească. În arabă, termenul de Coran are două sensuri: de citire şi de recitare, ambele precizând clar că „Biblia" Islamului nu este opera lui Mahomed, ci a lui Dumnezeu (Alah). Tot în acest context, este bine să precizăm că folosirea denumirii de mahomedan are o conotaţie oarecum ofensatoare pentru musulmani, întrucât Mahomed a fost doar Profetul, cel care a avut revelaţia existenţei lui Dumnezeu.

Aşa începe opera de profet a lui Mahomed. La început află puţină aderenţă. La Meca nu reuşeşte să câştige decât sprijinul a doi partizani de vază. Credincioşii care îl urmaseră pe Mahomed erau în majoritatea lor săraci şi femei.

Un moment important în constituirea Islamului este reprezentat de Hegjra sau fuga lui Mahomed de la Meca la Medina, petrecută la 16 iunie 622. De atunci începe şi datarea erei mahomedane.

Începe o nouă perioadă în viaţa lui Mahomed. Până atunci era un profet „prigonit şi batjocorit". La Medina (cetatea profetului) devine El Emir sau principe al oraşului. Din acest moment activitatea de profet se estompează, în prim plan situându-se „cea de legislator, de politician şi de general", domenii în care arată calităţi reale. Surele medineze (surele sunt descoperirile relatate în Coran) se deosebesc de cele meccane, au alt registru problematic şi respiră mai multă preocupare pentru laturile practice ale extinderii islamismului.

În revelaţiile sale apare şi porunca „război împotriva tuturor necredincioşilor". Este perioada în care Mahomed recurge la cele mai diferite mijloace pentru a-i converti la islamism pe necredincioşi. Este interesant din acest punct de vedere cum cucereşte Mahomed cetatea care i se opusese la începuturi, Meca. În 630 organizează el o expediţie militară asupra Meccăi. Cum profetul dispunea de această dată de o

forţă militară mult mai numeroasă, conducătorul cetăţii vine să ceară îndurare. Profetul promite că va fi „blând" cu cei care urmau „să primească islamul".

După această victorie, Mahomed devine, practic, stăpân pe toată peninsula. Este momentul în care porneşte *„războiul de nimicire a necredincioşilor care nu sunt scutiţi prin oareşicare contracte. Aşa fu stârpit păgânismul din Arabia"* (F. Braudel, *„Gramatica civilzaţiilor"*, pag. 20). O parte dintre creştini şi evrei „fură suferiţi pentru că plăteau bir", alţii au fost asimilaţi iar o altă parte prigoniţi de către urmaşii lui Mahomed.

În această perioadă de glorie, Mahomed adresează chiar scrisori către împăratul din Bizanţ, către regele Persiei, către negusul Abisiniei, cerându-le să-l recunoască de trimisul lui Dumnezeu, să primească islamul şi să se supună stăpânirii lui (evident, solii au fost batjocoriţi).

Profetul moare la 8 iunie 632 în timp ce se pregătea pentru o expediţie contra Bizanţului. A murit lăsând drept *„testament pentru urmaşii săi cucerirea Siriei sau în înţeles mai larg supunerea întregii lumi"* (F. Braudel, *„Gramatica civilzaţiilor"*, pag. 21).

Este credem locul să lămurim şi doi termeni. Jihad înseamnă războiul sfânt. Au existat unele controverse în legătură cu acest termen, dacă nu cumva el semnifică războiul împotriva tuturor necredincioşilor. Acest înţeles este din ce în ce mai puţin acceptat de către adepţii islamismului; capătă preponderenţă semnificaţia de luptă a credinciosului cu el însuşi pentru a-şi orândui viaţa în acord cu normele Coranului. Mudjahedin este luptătorul în cadrul războiul sfânt.

Legea canonică fixează cinci datorii fundamentale, cunoscute sub numele de „Cei cinci piloni ai Islamului":

1) Nu există alt Dumnezeu decât Alah iar Mahomed este trimisul lui Alah.

2) Rugăciunea rituală trebuie făcută de cinci ori pe zi.

3) Respectarea sărbătorii Ramadanului, care durează o lună, timp în care de la răsăritul soarelui până la apus credinciosul trebuie să manifeste o abstinenţă totală de la mâncare, băutură şi viaţă sexuală.

4) Pelerinajul la Meca, cel puţin o dată în viaţă.

5) Milostenia, constând în plata, în bani sau natură, a unui bir ce reprezintă a 40-a parte a veniturilor.

Există două mari secte ale Islamului. Sunniţii, sau Islamul ortodox, susţin că adevărurile pot fi cunoscute numai prin revelaţie. Este interesant că mişcarea sunnită a apărut ca reacţie la o puternică mişcare raţionalistă din secolele VII-VIII, care considera că raţiunea umană est capabilă să distingă între bine şi rău şi că revelaţia are un rol auxiliar. Sunniţii recunosc tradiţia păstrată de la Mahomed şi legitimitatea celor trei califi dintâi. Şiiţii reprezintă cam 10 – 15 la sută din credincioşii musulmani. Şiit în arabă înseamnă „parte" şi semnifică grupul de credincioşi care l-au susţinut pe Ali, vărul lui Mahomed, căsătorit cu Fatima, fata Profetului. Şiiţii cred în existenţa a 12 „lideri infailibili", primul dintre aceştia fiind Ali. Ultimul dintre ei a dispărut în secolul al IX-lea, iar apariţia lui va însemna înfăptuirea dreptăţii pe pământ (ceea ce ar putea semnifica un gen de echivalent islamic al Judecăţii de Apoi).

8.4. Ciclul arab

Există în evoluţia islamului un „ciclu arab" clar conturat. Ce anume prefigurează acest ciclu? Este vorba, mai întâi, de zona de expansiune. Primele cuceriri arabe au fost fulgerătoare şi datorită unei anumite „oboseli" a civilizaţiilor din Orientul Apropiat, „ostilităţii politice" de care am amintit, dar şi unor însuşiri pe care le prezenta la acea vreme arabii. Siria (634), după aceea Egiptul (639) „îi primesc cu braţele deschise pe noii veniţi". Mai dificil de explicat este căderea Persiei (642). Spunem mai dificil, pentru că Persia dispunea de forţa de a se opune „trupelor de şoc" arabe. Rând pe rând, sunt cucerite spaţiile pe care se află astăzi Tunisia, Algeria, Maroc. La 711, sudul Spaniei cade sub cucerire arabă.

În acest ciclu, cuceritorul nu încerca să convertească, pentru că interesul lui era să valorifice avantajele care decurgeau din ocuparea unor vechi civilizaţii. Mai mult, arabii doreau ca populaţiile cucerite să-şi menţină propria credinţă, pentru că această populaţie era plătitoare de biruri. „*Dacă un creştin încerca să se convertească la Islam era pedepsit cu biciul. Plata impozitelor fiind rezervată nemusulmanilor, la ce bun să-şi fi redus noii stăpâni birurile*?" (F. Braudel, „*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 106)

În ţările ocupate, administraţia rămâne în mâna populaţiilor locale, care îşi păstrează modul de viaţă, fără a fi stânjenite. Putem vorbi deci de o „ocupaţie politică" cu toate trăsăturile unui asemenea situaţii. Rapiditatea acestei ocupaţii, ca şi dimensiunile ei ne

îndreptăţesc să vorbim chiar de un imperiu, dar nu de o nouă civilizaţie cu întreaga combustie culturală pe care o presupune aceasta.

„Ciclul arab" a durat aproximativ un secol. După moartea lui Mahomed, între 632 – 660, au urmat la conducerea peninsulei Arabia califii buni conducători (în arabă calif poate însemna succesor, locotenent, vicegarant, în funcţie de context). În timpul conducerii lor au loc importante cuceriri. Este semnificativ gestul cu adânci implicaţii politice făcut de califul Omar (634 – 644), unul dintre succesorii lui Mohamed. După moartea Profetului, triburile care făgăduiseră supunere s-au răsculat. Califul Omar, pentru a evita certurile şi disputele interne fără de sfârşit, i-a aruncat pe cavaleri şi cămilari în Jihad. Era, cum remarcă şi Braudel („*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 88), un mod de a-i îndepărta din Arabia şi a asigura o anumită linişte în viaţa ţinutului. Urmează califii umayyazi (660 – 750), care stabilesc capitala la Damasc şi care continuă acţiunea de cucerire de noi teritorii. Întrebarea este cum a putut conduce această acţiune la un succes militar şi politic atât de net şi de răsunător?

Beduinul – simbol al deşertului – este un nomad. Viaţa sa în Peninsula Arabia reprezintă o necontenită deplasare: de la nord la sud şi invers pe parcursul a sute de kilometri, după „iarba care fuge" de la marginea deşerturilor. Acest „roi de albine" aflat în permanentă mişcare avea nevoie de o misiune, de o cauză pe care a găsit-o în Coran: păgânii trebuia să capete o credinţă.

Nu am putea înţelege rolul jucat de arabi în răspândirea islamismului dacă nu am avea în vedere forţa combativă ieşită din comun de care dispuneau. Este adevărat că această populaţie nu avea o organizare la nivelul peninsulei: existenţa lor era structurată în familii patriarhale, fracţiuni, triburi, confederaţii de triburi etc. O fracţiune cuprindea între 100 şi 300 de corturi; un trib 3.000 de persoane. Aceste formaţiuni se aflau în permanentă dispută pentru teritorii mai bune, pentru poziţii mai avantajoase. Unele se înlocuiau pe altele din locurile pe care tocmai le ocupaseră. Ele acumulaseră o experienţă a confruntării care le-a ajutat foarte mult în supunerea noilor teritorii.

Ne putem întreba dacă o forţă combativă altfel structurată ar fi putut cunoaşte succesul beduinilor din peninsulă. Aceste „popoare în miniatură" reprezentate de triburi şi uniunile de triburi au exercitat un gen de „bombardament corpuscular" asupra unui spaţiu vast pe care în

cele din urmă îl vor ocupa. Un teritoriu asemănător în multe privinţe cu Peninsula Arabia putea fi cel mai uşor cucerit de o populaţie adaptată condiţiilor deşertului, care dispunea de forme de deplasare şi de luptă mobile, cu independenţă de mişcare şi acţiune.

Ar mai rămâne să lămurim o problemă: de ce nu s-au îndreptat beduinii spre nordul mai apropiat şi au preferat vestul? Nordul era mult mai răcoros şi cămila cu cocoaşă (dromaderul) nu era adaptată unei asemenea clime; populaţiile din aceste ţinuturi foloseau cămilele cu două cocoaşe, mult mai bine aclimatizate. În plus, spaţiul Anatoliei şi Asiei Mici era mai dens populat, străbătut de alte seminţii de nomazi, pregătiţi la fel de bine ca şi arabii pentru confruntări şi dispute violente. Pe când Sahara reprezenta un gen de prelungire a deşertului arab dincolo de Marea Roşie. Erau deşerturi calde, cu spaţii rarefiate din punct de vedere demografic, uşor de străbătut. „*Deşertul suprapopulat îşi varsă în afară excedentul uman*", spune Fernand Braudel („*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 88). Populaţia a reprezentat într-adevăr un atu de mare importanţă – ilustrat din primii ani – în evoluţia islamului. Dar acest atu nu s-ar fi valorificat dacă nu s-ar fi cuplat cu forţa combativă a populaţiei arabe, dacă nu ar fi beneficiat de o misiune, cea conferită de noua credinţă, de puterea şi încrederea pe care a degajat-o conştiinţa acestei misiuni, atunci aflate la începuturi.

8.5. Sfârşitul domniei „arabului pur sânge".

De la mijlocul secolului al VIII-lea începe o nouă etapă în viaţa Islamului. Este o perioadă de mari frământări interne care se soldează cu mutarea Capitalei de la Damasc la Bagdad şi inaugurarea unei noi dinastii, cea a abasizilor. Schimbarea capitalei tânărului imperiu nu este întâmplătoare. Centrul de greutate al noii puteri se apropie de o altă civilizaţie foarte veche, cum este cea persană şi se depărtează de lumea arabă propriu-zisă. Casta de războinici care a construit acest imperiu dispare înghiţită de luxul civilizaţiilor supuse. Islamul cunoaşte o mişcare spre est. Dinspre Mediterana, care îl fascinase până atunci, spre alte centre de civilizaţie din Orient. Bagdadul devine astfel de la 762 şi până la distrugerea lui brutală de către mongoli, la 1258, cea mai bogată capitală a lumii vechi. Veniturile Califului sunt cam de cinci ori mai mari decât venitul anual al Imperiului Bizantin de atunci (F. Braudel, „*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 107).

Fernand Braudel consideră că civilizaţia musulmană începe cam din acest moment pentru că se declanşează un împrumut masiv de la

vechile civilizaţii orientale şi mediteraneene, de îmbogăţire internă, de dezvoltare durabilă proprie. La Bagdad dar şi la Basca, Cairo, Damasc, Tunis sau Córdoba se plămădeşte limba arabă literară care va fi idiomul comun pentru toate ţările islamice, precum latina pentru creştini („*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 108). Avantajul creării limbii comune este imens. Se traduce mult din literatura greacă şi latină. Asemenea lucrări se difuzează într-un număr mai mare pentru că lumea musulmană „*cunoaşte hârtia*, *mult mai ieftină* decât *pergamentul*". Fernand Braudel citează un exemplu semnificativ care ne vorbeşte de mediul cultural în care trăia casta conducătoare a lumii islamice. La Córdoba, califul al Hakam al II le-a (961 – 976) poseda o bibliotecă de 400.000 manuscrise (cu 44 volume de catalog). Poate cifrele sunt exagerate, comentează autorul francez, dar nu se poate să nu se remarce diferenţa faţă de biblioteca lui Carol al V-lea, fiul lui Ioan cel Bun, care nu conţinea decât 900 de volume.

În administraţie actele încep să fie elaborate în arabă, ceea ce constituie un extrem de important instrument pentru consolidarea unităţii de limbă a lumii musulmane.

În plan politic, trecerea spre noua civilizaţie începe „*odată cu convertirile masive la Islam ale popoarelor nearabe*" (pag. 109). Ceea ce fusese adevărat în primii ani de extindere a Islamului – „*puţine convertiri*, *numeroşi supuşi*" devine lipsit de relevanţă. Procesul de convertire capătă o importanţă prioritară reprezentând modalitatea principală de înaintare a Islamului. Dacă în timpul construirii imperiului prin război şi supunere conflictele, cel puţin cum apăreau ele în plan oficial, erau preponderent politicefaţă de Bizanţ, de pildă, raportarea este, în primul rând, de tip politic – de acum prim planul este ocupat de aspectul religios. Epoca de început caracterizată prin „domnia arabului" a rămas cu mult în urmă. Acum Islamul se hrăneşte din bogăţia civilizaţiilor asupra cărora îşi extinde influenţa.

Aşa se extinde în Persia şi spre lumea hindusă. Aşa îi va supune pe turcii selciukizi şi, apoi, pe turcii osmanlâi. Islamul dezvoltă şi o ştiinţă de a converti popoarele aflate la graniţele sale, popoare îndeobşte puţin evoluate, dar care sfârşesc prin a se topi în Islamul atotputernic.

Mai silenţioasă ca metodă de înaintare, mai elaborată ca metodă de construcţie şi consolidare internă, noua vârstă va marca adevărata strălucire a Islamului care va dura până în secolul al XIII-lea; dacă nu

luăm în considerație o altă epocă de înflorire musulmană reprezentată de ascensiunea Imperiului Otoman, care în secolul al XVI-lea, prin cuceririle în Balcani și Europa Centrală, în Anatolia și Orientul Apropiat, în Egipt și Maghreb, devine o putere mondială (Halil Inalcık, „*Imperiul Otoman*. *Epoca clasică*", pag. 81). Capătă acest statut nu numai prin numărul de popoare supuse, ci, mai ales prin poziția geopolitică pe care o ocupă teritoriile ocupate. De fapt, Imperiul Otoman devine putere mondială în momentul în care controlează trecerea din Mediterană înspre Oceanul Indian și pierde acest statut de îndată ce pierde acest control. Îl pierde nu atunci când nu mai poate stăpâni anumite teritorii, ci în momentul în care nu mai are forța de a controla comerțul maritim. Capacitatea de a domina spațiul maritim este cel puțin la fel de importantă pentru o putere mondială ca și cea de a controla spații terestre, chiar de importanță strategică.

8.6. Un continent intermediar

Am făcut aceste considerații de ordin istoric, religios, cultural, întrucât nu putem înțelege cum se cuvine islamismul fără cunoașterea oricât de sumară a istoriei și religiei sale. Disciplina în cadrul căreia facem acest curs se numește geopolitică și noi suntem chemați să discutăm și să analizăm islamul preponderent din punct de vedere geopolitic. Am considerat că este potrivit să consacrăm acestei teme un curs de sine stătător, deoarece Islamul este din punctul nostru de vedere extrem de important și am spune de instructiv din perspectivă geopolitică.

Islamismul s-a născut și s-a extins de-a lungul ciclului arab, apoi în perioada de mare înflorire într-o regiune geografică de mare semnificație geopolitică. Eseistul Essad Bey constata: „*Islamul… se plasează, pe de o parte, între două căi de navigație, două întinderi de apă sărată – Mediterana și Oceanul Indian – iar pe de altă parte, între trei mase destul de dense de oameni – Extremul Orient, Europa, Africa neagră*" (citat în F. Braudel, „*Gramatica civilzațiilor*"). El unește aceste regiuni întinse, ceea ce i-a atras denumirea de „continent intermediar". Este tot atât de adevărat că islamul a știut să pună în valoare acest potențial unic în felul lui, că nu a devenit un simplu vămuitor al „trecerilor obligatorii", ci a stimulat schimburile de toate genurile, contribuind la o înfloritoare activitate comercială între aceste regiuni. El are contribuția hotărâtoare ca bogățiile acestor zone să intre în circuitul mondial al vremii, el devine arbitrul momentului.

Islamul nu ar fi putut juca acest rol doar prin simpla poziţie geografică pe care o ocupa. El a dezvoltat infrastructura acestei poziţii. Cea mai performantă pentru vremea respectivă. Atât pe uscat, cât şi pe mare. Drumurile sunt parte componentă a unei poziţii geopolitice, ele reprezintă un element din ceea ce adaugă omul unui dat natural. Meritul islamului este că şi-a dat seama de acest adevăr, că a făcut din capacitatea sa de a parcurge distanţe mari un adevărat atu geopolitic.

Cu deosebire în epoca sa de înflorire, islamul şi-a pus la punct o adevărată „flotă" a deşertului. O cămilă poate transporta o încărcătură de aproximativ 3 qintale, sarcină utilă. Iar o caravană reuneşte până la 6.000 de cămile. Deci volumul de marfă care putea fi transportat de o asemenea caravană era echivalent cu cel al unei nave moderne. Iată cum înfăţişa Braudel această mişcare neîntreruptă a caravanelor care ne arată că avem de-a face cu un sistem bine pus la punct, cu adevărate trasee pe care circulaţia era reglementată de norme severe: „*O caravană se deplasează aidoma unei armate, cu şeful său, statul său major, reguli stricte, etape obligatorii, precauţii rituale împotriva tâlharilor nomazi cu care este înţelept să închei înţelegeri. De-a lungul drumului ea întâlneşte la distanţe fixe marile construcţii ale khanurilor, unde-şi adăposteşte o parte din animale şi oameni. Sunt gările caravanelor*" (F. Braudel, „*Gramatica civilizaţiilor*").

O asemenea reţea comercială trebuia să dezvolte instrumente moderne de credit pentru a uşura conexiunea cu transportul pe mare. Acelaşi autor citat mai sus ne spune că negustorii musulmani sau evrei din porturile arabe apelau la instrumente de credit şi de plată, practicau forme de asociere comercială înainte ca ele să fie folosite de europeni. În ceea ce priveşte aria de extensie a acestui comerţ şi intensitatea sa, spusele unui negustor arab al momentului sunt edificatoare: „*Vreau să duc sofran persan în China, unde am auzit că are un preţ mare, iar apoi porţelan din China în Grecia, brocart grecesc în India, oţel indian la Alep, sticlă de Alep în Yemen şi stofe vărgate din Yemen în Persia*" (idem).

8.7. Mari concentrări musulmane

Vorbeam la început despre faptul că percepţia obişnuită despre ţările musulmane este săracă şi neclară. Un prim element în această privinţă îl constituie confuzia dintre state arabe şi cele musulmane. Lumea musulmană nu se reduce la statele arabe. Acestea din urmă se întind în nordul şi nord estul Africii – Maroc, Algeria, Tunisia, Libia,

Egipt şi Sudan – şi în Peninsula Arabia: Siria, Irak, Iordania, Kuweit, Arabia Saudită, Yemen, Emiratele Arabe Unite, Oman, Quatar şi Bahrein (harta10). De fapt, cei mai mulţi musulmani nu sunt arabi. Cele mai mari ţări musulmane sunt: Indonezia, unde 87 la sută din populaţia de 206 milioane este musulmană, Pakistan, Bangladesh şi Iran, dar niciuna dintre acestea nu este arabă. Numai unul din patru musulmani este arab (J. T. Rourke, „*International Politics on the* World *Stage*", pag. 174).

Originile Islamismului sunt arabice, dar comunitatea lumii musulmane este foarte diversă din punct de vedere istoric, politic, social, cultural. Ea cuprinde, de pildă, Iranul, moştenitorul unei culturi străvechi, care a strălucit înaintea apariţiei Islamului. Sau ţări din sudul Asiei, aflate multă vreme sub influenţa culturii hinduse. Prin urmare, lumea musulmană nu este şi nu poate fi privită ca un tot omogen. Ea are, fără îndoială, în comun credinţa religioasă şi o serie de atitudini, elemente de comportament, de judecată şi evaluare pe care le predetermină această credinţă (am văzut că, spre deosebire de creştinism, Islamismul reglementează practic toată viaţa credinciosului).

Există, după opinia lui H. Leniner, trei mari concentrări musulmane în lumea de azi: nordul Africii, Orientul Mijlociu şi Asia de sud, fiecare cu particularităţi evidente („*International Politics*. *Theory and Practice*"). Ţările musulmane din nordul Africii sunt cunoscute sub denumirea generică de Maghreb, considerat a fi Occidentul lumii islamice. Maghreb înseamnă în limba arabă „Soare-apune" şi el cuprinde Tunisia, Algeria şi Marocul. „Africa Minor", cum a mai fost denumită regiunea aceasta de nord a continentului, este virtual o insulă. În cadrul său domină Algeria, ocupată de francezi la 1830, ca un gen de consolare după înfrângerea suferită de Franţa la încheierea perioade napoleoniene. De altfel, această ţară a fost considerată multă vreme o a doua Franţă. În acest stat arab se vorbea numai franceza până la începutul deceniului 8 al acestui secol. În acea perioadă a început un program naţional de arabizare. Câteva ore pe zi, la televiziunea naţională era un program special în arabă, în rest toate emisiunile erau în franceză. La şcoală, de asemenea, începea să se înveţe în arabă, pentru că până atunci limba de predare era franceza. Pe stradă se vorbea în franceză şi foarte puţini tineri ştiau arabă. Programul de care am amintit urmărea readucerea ţării în matca

tradiţională a evoluţiei sale culturale. Marocul, ne spune Henri de La Bastide, *„este, într-un fel, Bretania Islamului"* (*„Patru călătorii în inima civilizaţiilor"*, pag. 49).

În orice caz, pentru că suntem la un curs de geopolitică, se poate spune că deşertul izolează mai mult ţările Maghrebului de Africa Tropicală decât le izolează Mediterana de Europa (A. J. Toynbee, *„Studiu asupra istoriei"*, pag. 261). Conştiinţa acestei situaţii oarecum privilegiate se regăseşte şi la nivel psihologic: „Noi suntem mediteraneenii care vorbim arabă" este o vorbă des întâlnită printre conducătorii tunisieni.

Într-un mod particular se cere privită şi lumea musulmană din sudul Asiei. O lume aflată într-o creştere demografică impresionantă, care se învecinează, însă, cu alte aglomerări umane foarte importante. De pildă, Pakistanul şi India au, probabil, cele mari ritmuri demografice din lume. Pakistanul avea, în 1990, 123 de milioane şi urmează să aibă, în 2025, 276 de milioane de locuitori. India, exact în acelaşi interval urmează să crească de la 850 de milioane la 1, 45 miliarde (*„Pivotal States"*, pag. 48).

Ambele state au un procent însemnat de tineri, care, prin număr şi pondere în ansamblul populaţiei, nu pot să nu producă prefaceri interne masive şi să nu conducă chiar la o serie de convulsii. În Pakistan, 46% din populaţie este formată din tineri sub 15 ani, iar în India, 35% (*„Pivotal States"*, pag. 48).

În sfârşit, în ambele ţări există puternice orientări fundamentaliste şi radicale, numai că unele sunt de natură musulmană, altele hindusă. Este de aşteptat ca aceste pasiuni să genereze conflicte, iar dacă avem în vedere şi numărul absolut impresionant de tineri, putem conchide că această zonă va fi marcată în următoarele decenii de conflicte şi stări prelungite de instabilitate.

8.8. State – pivot

Din punct de vedere al geopoliticii, lumea musulmană prezintă o semnificaţie majoră. Nu numai prin mărimea propriu-zisă. Ţările arabe se întind pe trei continente şi deţin zone-cheie din punct de vedere strategic. Prestigioasă revistă „Foreign Affairs" publică în numărul 1 din 1996 un studiu intitulat *„Pivotal States and U.S. Strategy"*. Din totalul de nouă state identificate ca deţinând o poziţie de „pivot" de care Statele Unite trebuie să ţină în cont în elaborarea politicii sale externe, 5 aparţin universului islamic: Egipt, Indonezia, Algeria, Turcia

şi Pakistan. Celelalte state-pivot sunt: Mexic, Brazilia, Africa de Sud şi India (harta11).

Ceea ce defineşte un stat-pivot este *„capacitatea sa de a influenţa stabilitatea regională şi internaţională”* (pag. 7). Statul-pivot este atât de important pentru regiunea în care este situat, încât prăbuşirea lui ar determina haos cu mult peste graniţele sale. În egală măsură, dacă un astfel de stat cunoaşte o perioadă de înflorire economică şi stabilitate politică, acestea se răspândesc în toată zona. Deci care ar fi criteriile după care poate fi identificat un stat-pivot? Volumul mare al populaţiei şi o poziţie geografică importantă; potenţialul economic; mărimea statului (condiţie necesară, dar nu şi suficientă). Cel mai important criteriu şi oarecum o sumă a primelor patru este cel enunţat mai sus: capacitatea de a influenţa stabilitatea regională şi globală. Provocările cărora trebuie să le răspundă aceste state nu sunt nici ameninţarea comunismului (ca în timpul Războiului Rece) şi nici agresiunea externă, ci suprapopulaţia, emigraţia, problemele mediului înconjurător, conflictele etnice şi instabilitatea economică.

După prezentarea teoretică a trăsăturilor definitorii ale statelor-pivot, autorii articolului fac o analiză aplicată a fiecăruia dintre ele. Ne limităm, în acest curs, la analiza statelor-pivot care aparţin lumii islamice.

În primul rând, datorită poziţiei geografice şi a proximităţii faţă de regiunile bogate în petrol, Egiptul a jucat un rol important de-a lungul istoriei atât în dezvoltarea zonei, cât şi în dinamica relaţiilor dintre marile puteri (lucru de care Statele Unite sunt perfect conştiente, dovadă fiind că, la momentul publicării articolului, Egiptul beneficia de cel mai mare ajutor extern din partea SUA, după Israel). Un exemplu convingător este importanţa Egiptului pentru evoluţia procesului de pace din Orientul Mijlociu. De asemenea, Egiptul este esenţial pentru susţinea planului american de a izola statele fundamentaliste din zonă, ostile Occidentului, deci de a menţine un echilibru între elementele moderate şi cele radicale din lumea islamică. Schimbarea orientării moderate şi a celei prooccidentale ar încuraja manifestările extremiste în toate ţările apropiate, de la Algeria până la Turcia.

Indonezia este una dintre cele mai dens populate zone ale lumii. Este un nod comercial important deoarece deţine controlul asupra

unor rute de navigaţie esenţiale pentru comerţul din zonă, iar resursele sale de petrol prezintă interes deosebit pentru Japonia şi Statele Unite. O Indonezie instabilă ar destabiliza, economic şi politic, întreaga Asie de sud-est.

Un rol de menţinere a echilibrului între moderaţi şi radicali în lumea islamică joacă şi Algeria. În acest sens, Egiptul ar avea puţine şanse de supravieţuire, în orientarea sa moderată şi prooccidentală, dacă Algeria, Marocul, Tunisia şi Libia şi-ar uni eforturile în vederea împlinirii unor obiective fundamentaliste. Prin proximitate, Algeria constituie o preocupare permanentă pentru Spania şi Franţa, primele care se confruntă cu valurile de emigranţi dinspre această ţară şi care suportă consecinţele deteriorării mediului înconjurător. Mai mult, situaţia Algeriei influenţează, în mod esenţial, securitatea ţărmurilor mediteraneene şi a pieţelor de petrol şi de gaze naturale.

Importanţa strategică a Turciei e chiar mai mare decât cea a Algeriei. Situată la o răscruce de civilizaţii, religii şi rute comerciale, Turcia influenţează situaţia din ţări aflate la mii de kilometri depărtare de Bosfor. Cu atât mai importante devin problemele interne cu care se confruntă, precum presiunile demografice, rivalităţile etnice, renaşterea fundamentalismului islamic, dar mai ales problemele externe. Dintre acestea, cele mai importante sunt: rivalitatea cu Grecia, născută din problema controlului asupra Ciprului, cu Macedonia, controversele cu Siria referitoare la navigaţia pe râul Eufrat, conflictele cu Irakul, alimentate de problema kurdă, relaţiile delicate cu statele musulmane din Asia Centrală.

Pakistanul este încadrat în rândul statelor-pivot, în primul rând, datorită exploziei demografice care îl face să ocupe unul dintre primele locuri în ierarhia mondială a populaţiei, în al doilea rând, datorită poziţiei geografice critice în Asia de Sud. Oricând este posibil ca divergenţele de natură etnică şi religioasă cu India să scape de sub control şi să se transforme într-un conflict cu atât mai periculos cu cât ambele state dispun de potenţial nuclear. Conflictul s-ar răspândi cu uşurinţă din Caşmir în Afghanistan şi încă mai departe, implicând, prin sprijinul acordat Pakistanului, întreaga lume musulmană.

După analiza potenţialului strategic al acestor state, autorii articolului din „Foreign Affairs" precizează că lista nu e exhaustivă şi că selecţia operată nu e una definitivă. Mai important este efortul de a face un asemenea demers, de a înţelege şi de a explica de ce, pentru o

anumită perioadă, din punct de vedere geopolitic, unele state sunt mai importante decât altele.

8.9. Potenţialul strategic al petrolului

Pe lângă poziţia geografică, importanţa geopolitică a lumii islamice este susţinută, deopotrivă, şi de existenţa, din abundenţă în acest spaţiu, a unei bogăţii vitale pentru civilizaţia contemporană, petrolul. Petrolul este hrana civilizaţiei moderne: circa 40% din totalul consumului mondial de energie este asigurat în momentul de faţă de către această resursă naturală. El a înlocuit cărbunele din poziţia de resursă energetică privilegiată cam la mijlocul secolului nostru şi nu există semne că o altă resursă îl va detrona din acest rol cheie. Dimpotrivă, rolul său va creşte, pentru că va creşte considerabil consumul mondial de energie. Evaluările experţilor în domeniu arată că până în 2020 consumul de energie electrică şi termică va creşte cu 75%. Petrolul prezintă un deosebit potenţial strategic şi datorită unei particularităţi sesizate cu acuitate de Abdulaziz Al-Sowayagh, în cartea „Arab Petro Politics". Este vorba despre *„separaţia geografică între regiunile cu rezerve şi producţie mari de petrol, pe de o parte, şi de regiuni unde consumul este ridicat"* (*„Arab Petropolitics"*, pag. 6). Astfel că petrolul a devenit o marfă de schimb majoră care domină, nu doar prin calităţile intrinseci, comerţul şi viaţa politică internaţională.

Importanţa strategică a petrolului poate fi discutată cel puţin în două planuri. În primul rând, întreaga evoluţie tehnologică din ultimele decenii conferă acestei resurse un rol privilegiat, în sensul că instituie un gen de dependenţă faţă de combustibilii fosili, în special de petrol. Tehnologia modernă, prin urmare, lumea dezvoltată, sunt dependente de petrol. Din cele 3, 2 miliarde tone de petrol produse în 1996, statele puternic industrializate au consumat trei pătrimi, cea mai mare parte a lor fiind provenite din import. Astfel, prima zonă importatoare de petrol din lume este Europa occidentală (40 – 45%), urmează America de Nord (25 – 30%), estul şi sud estul Asiei (în principal Japonia). De remarcat că, în ultimii ani, atât Europa occidentală, cât şi Statele Unite au căutat să îşi diversifice sursele de aprovizionare cu petrol şi, acolo unde acest lucru a fost posibil (SUA), să îşi intensifice producţia internă. Datele oferite de Abdulaziz Al-Sowayegh arată că, în 1980, Japonia depindea de importurile de petrol în proporţie de 75%, America în proporţie de 41%, dintre care 47, 3% petrol arab, Franţa 90%, dintre care 75% petrol arab,

Germania federală 98%, 70, 7% din importurile europene de petrol erau reprezentate de petrol arab („*Arab Petropolitics*", pag. 170 – 171).

Al doilea plan este conferit de ceea ce se numeşte „superconcentrarea excesivă" a rezervelor de petrol ale globului în regiunea Orientului Apropiat şi Orientul Mijlociu* care deţin circa 60 la sută din rezervele sigure de petrol existente la această dată, aşa cum rezultă şi din tabelul de mai jos.

Repartiţia geografică a rezervelor sigure de petrol pe Terra

Articol XXVII. Zona geografică	1978 (milioane tone)	1996 (milioane tone)	prod
Articol XXVIII. Africa	7.821	9.980	
America de Nord	4.843	3.732	
America Latină	5.484	17.557	
Orientul Apropiat.	49.904	89.980	
Extremul Orient şi Oceania	5.423	5.996	
Europa Occidentală	3.153	2.125	
Europa Orientală din care: ex. U.R.S.S.	10.641 10 232	8.075 7 776	
TOTAL MONDIAL, din care OPEC	97.501 59.787	145.221 106.170	

Sursa: B. Negoescu şi Gh. Vlăsceanu, „*Terra, geografie economică*", pag. 172.

În Orientul Apropiat sunt incluse ţările aflate în zona de întâlnire a Asiei cu Europa şi Africa: Turcia, Cipru, Siria, Liban, Israel, Arabia Saudită, Yemen, Egipt, Sudan iar în Orientul Mijlociu Irakul, Iranul şi Afghanistanul. În ultima vreme, graniţa dintre cele două noţiuni se estompează şi această arie geografică este denumită fie Orientul Apropiat, fie Orientul Mijlociu, sub fiecare din aceste denumiri fiind înglobate toate ţările menţionate.

Principală resursă petrolieră a lumii, Orientul Mijlociu prezintă şi alte avantaje. Petrolul din această regiune are o vâscozitate redusă, se află la adâncimi foarte mici (în medie între 300 şi 2000 m.), concomitent cu o foarte bună plasare geografică a zăcămintelor, în proximitatea Golfului Persic. Toate acestea fac din petrolul exploatat

aici un produs competitiv, mai căutat decât decât cel produs în alte zone ale lumii.

Toate acestea creează un atu formidabil ţărilor din această zonă, conferindu-le nu numai o putere economică prin vânzarea petrolului, dar şi o influenţă politică cu certe dimensiuni strategice. Aşa cum subliniază şi C.W. Henderson („*International Relations. Conflict and Cooperation at tne Turn of the 21st Century*"), în timpul războiului din Golf (1991), SUA şi-au putut pune în valoare superioritatea tehnicii militare. În conflictul din 1973 dintre Israel şi unele state arabe, SUA au fost vulnerabile la presiunea pe care o reprezenta ameninţarea cu instituirea embargoului de către statele arabe. În acel moment, SUA importau aproximativ jumătate din consumul de petrol din această regiune.

În cursul nostru nu vorbim doar de ţările din Orientul Mijlociu, ci de lumea islamică. Este foarte instructiv de relevat că descoperirile de noi rezerve sunt departe de a diminua importanţa acestui atu indiscutabil al islamului. Dimpotrivă, am spune. Nu putem face, în acest context, în niciun fel abstracţie de zăcămintele din zona Mării Caspice, considerate a se apropia ca volum de cele din Orientul Mijlociu. Cifrele din tabelul reprodus mai sus referitoare la zona reprezentată de ex URSS sunt depăşite. Descoperirile spectaculoase făcute în ultimii ani în această regiune situează Marea Caspică printre marile regiuni deţinătoare de rezerve petroliere, alături de Golful Persic, Golful Mexic, Sahara etc. Cu Marea Caspică se învecinează şi Rusia, este adevărat. Dar aproape trei pătrimi din vecinătăţile acestei mări sunt formate din ţări islamice sau cu preponderenţă islamică: Azerbaidjan, Iran, Turkmenistan, Kazahstan.

Africa are o pondere de 7, 2 la sută din rezervele mondiale de petrol, dar în cadrul acestei ponderi rolul decisiv revine tot unei ţări musulmane – Libia – care deţine aproximativ o treime din aceste rezerve, precum şi altor state islamice, cum ar fi Algeria, Egiptul, Marocul.

În spaţiul Asiei de est şi sud est, Indonezia, deci tot o ţară musulmană, deţine considerabile rezerve de petrol, printre cele mai importante din regiune.

Firește, instructiv de discutat ar fi şi modul cum valorifică lumea islamică acest extrem de important avantaj. Ar fi o discuţie care nu intră în intenţia acestui curs. Cert este că statele islamice care deţin

importante rezerve au construit şi mari unităţi de prelucrare a petrolului, ele exportând nu numai materia primă, ci şi produse prelucrate.

Un rol important în prefigurarea unei „politici mondiale a petrolului" l-a avut crearea în 1960, la Bagdad, a Organizaţiei Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) care includea următoarele ţări: Iran, Irak, Kuweit, Arabia Saudită şi Venezuela. Acestor ţări li s-au alăturat mai târziu Quatarul (1961), Indonezia (1962), Libia (1962), Emiratele Arabe Unite (1967), Algeria (1969), Nigeria (1971), Ecuador (1973). Această organizaţie nu cuprinde, după cum se observă, numai ţări islamice, dar ea este alcătuită în principal din aceste state şi a avut un rol important în coordonarea eforturilor pentru a impune lumii dezvoltate anumite preţuri, măsuri de protecţie a propriilor rezerve etc.

În tot cazul, petrolul constituie pentru statele musulmane o armă strategică. Este suficient să aruncăm a privire asupra ultimelor decenii pentru a constata acest lucru. Începutul deceniului 8 al acestui secol este marcat de „criza petrolului", care a marcat un prim mare şoc pentru lumea dezvoltată. Promptitudinea cu care au reacţionat nu numai SUA, ci lumea dezvoltată în ansamblul ei la atacarea Kuweitului de către Irak, în 1991, a avut drept principală explicaţie protejarea surselor de aprovizionare cu petrol.

Un lucru este cert: de câte ori a intervenit o criză de o anumită amploare în lumea islamică, ea a luat forma unei crize globale. Fapt care vorbeşte de la sine despre importanţa – inclusiv în plan strategic şi geopolitic – a acestui spaţiu. După cum am căutat să arătăm, arma petrolului nu este doar una potenţială. Dar tot atât de adevărat e că ea prezintă potenţialităţi, inclusiv în plan geopolitic, ce nu au fost neapărat relevate.

8.10. Vectorul creşterii demografice

Am insistat până acum asupra a doi factori foarte importanţi care conferă lumii islamice o importanţă geopolitică de netăgăduit: poziţia geografică şi existenţa din abundenţă a petrolului, ca armă strategică. Lor li se adaugă un al treilea factor cel puţin la fel de important, populaţia. Fiecare regiune are atuuri geopolitice, între care unul se poate detaşa prin semnificaţia sa aparte. De pildă, regiunea Asia-Pacific este propulsată de rezultatele spectaculoase pe care le-a obţinut în creşeterea economică. Rusia de către marile sale bogăţii

naturale, ca şi de imensa sa întindere geografică. „*Renaşterea islamică* – subliniază S. Huntington – *a fost alimentată de rate spectaculoase ale creşterii populaţiei*" („*Ciocnirea civilizaţiilor*", pag. 170). Dacă vom analiza evoluţia lumii islamice în ultimele decenii putem spune, fără teama de a greşi: creşterea demografică este vectorul geopolitic principal care developează importanţa pe care acest spaţiu o are în lumea de astăzi şi de mâine.

Înainte de a încerca o argumentare a acestei aprecieri, să reamintim că, în sine, populaţia, creşterea ei accentuată, nu reprezintă neapărat un atu. Există cazuri în care numărul mare de locuitori poate genera chiar mari necazuri şi tulburări. De ce considerăm, totuşi, că populaţia reprezintă un atu, un instrument pe care lumea musulmană îl va folosi pentru creşterea propriei influenţe?

Primul argument este că, în acest caz, ea se cuplează cu alte două atuuri – de care am vorbit mai sus şi, astfel, se pune în valoare ca instrument geopolitic. Fără avantajele indiscutabile pe care le prezintă existenţa petrolului, ca şi dispunerea lumii islamice pe spaţii cu certă importanţă strategică, populaţia musulmană, chiar cunoscând ritmuri de creştere considerabile, nu ar putea reprezenta un mijloc de expansiune, ci doar de turbulenţe şi tensiuni.

În acelaşi timp, nu putem omite faptul că populaţia musulmană creşte, în timp ce populaţia din regiunile învecinate sau din alte zone ale lumii stagnează sau chiar scade, ceea ce conduce la prefaceri extrem de importante ale raporturilor demografice din lumea de astăzi, în favoarea populaţiei musulmane. În mod constant, rata de creştere demografică din statele musulmane este net superioară celei din alte ţări. De pildă, între 1965 şi 1990 rata anuală a creşterii demografice a fost de 1, 85%. În statele musulmane, această rată s-a situat între 2 şi 3 la sută, uneori depăşind şi acest prag. Rezultatul de ansamblu este că ponderea populaţiei musulmane în ansamblul populaţiei lumii a crescut vizibil. În 1980, musulmanii constituiau aproximativ 18% din populaţia lumii, în 2000 vor reprezenta circa 20%, iar în 2025, aproape 30% (S. Huntington, „*Ciocnirea civilizaţiilor*, pag. 171). Nu este nevoie să arătăm de ce o populaţie reprezentând aproape o treime din populaţia globului are o altă greutate politică decât una reprezentând 18 la sută, în condiţiile în care atuurile lor, exprimate în poziţia geografică şi deţinerea celei mai mari părţi din rezervele mondiale de petrol nu s-au diminuat, ci au crescut în

importanţă.

Din punct de vedere geopolitic, densitatea demografică superioară generează o presiune foarte mare la graniţele lumii islamice, mai ales la acele graniţe care despart această lume de ţări şi regiuni unde rata de creştere demografică este mai redusă. Aşa se explică tensiunile şi conflictele din spaţiul iugoslav şi rusesc. Ceea ce nu înseamnă că presiunea demografică, reală, este singura explicaţie a conflictelor respective. Dar populaţia este vehiculul multor altor interese şi prin ea acestea se pot realiza.

După cum ştiţi, Kosovo este leagănul de formare a poporului sârb. Un loc, deci, cu o puternică încărcătură simbolică. Schimbarea dramatică a raportului între populaţiile acestui teritoriu a creat o situaţie cu totul instabilă, la accentuarea căreia au contribuit şi diverse puteri mondiale ale momentului. Deci noi trebuie să „citim" ceea ce s-a întâmplat în Kosovo din cel puţin două perspective. În primul rând, ca un rezultat al schimbării dramatice a raportului demografic dintre sârbi şi albanezi; o rată cu totul inegală de creştere naturală a celor două populaţii, în timp, a făcut ca albanezii să deţină aproape 90 la sută în ansamblul populaţiei din provincie. Amintim în acest context că la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, albanezii din Kosovo reprezentau 52% din populaţia provinciei. După ce, iarăşi trebuie spus, în timpul războiului au fost strămutaţi din Kosovo 200.000 de sârbi care nu s-au mai întors niciodată, ceea ce a fost de natură să accelereze şi să „ajute" instalarea dezechilibrului de care vorbeam. Deci acum 50 de ani, etnicii albanezi deţineau 52%, iar astăzi 90%. Vedeţi ce înseamnă ritmul superior de creştere demografică? În acelaşi timp, peste acest proces real s-a suprapus şi o problemă de ordin geopolitic: populaţiile care şi-au disputat drepturile sunt purtătoare de tendinţe geopolitice. S-a întâlnit o populaţie aflată în expansiune, cea musulmană, şi care datorită superiorităţii numerice, a pretins controlul asupra provinciei.

Nu vom înţelege cum se cuvine acest conflict dacă nu luăm în calcul şi interesele care s-au întâlnit în această provincie, interese regionale, interesele întruchipând opţiunile puterilor timpului. Iar puterile timpului au înclinat în mod vizibil balanţa dreptăţii de partea populaţiei albaneze. Nu de dragul drepturilor omului, ci de dragul propriilor interese şi proiecte în zonă şi în Europa în ansamblu.

În Sudan, o confruntare sângeroasă a avut loc între musulmanii

din nord şi creştinii din sud. Un conflict similar a intervenit în Nigeria, conflict care a evoluat până la limita unui proces de secesiune. În Tanzania, partea continentală (creştină) şi insula Zanzibar (preponderent musulmană) au fost, de asemenea, la un pas de secesiune. Tensiuni între creştini şi musulmani au existat şi în Kenya. Eritreea, preponderent musulmană, s-a separat în 1993 de Etiopia majoritar creştină, dar în care a mai rămas totuşi suficientă populaţie musulmană.

După opinia noastră, toate acestea par palide pe lângă potenţialele conflicte din Asia de sud, între populaţia musulmană şi cea hindusă (indiană). În multe privinţe, recentul conflict dintre Pakistan şi India poate prefigura un conflict de durată, pentru că are loc între două populaţii cu mari creşteri demografice şi pe spaţii cu o considerabilă densitate demografică.

De o parte şi de alta a „subcontinentului indian" se află două state musulmane. La est, Pakistanul cu o populaţie de peste 135 milioane de locuitori şi o suprafaţă de 800.000 km pătraţi şi, la vest, Bangladesh, cu o populaţie asemănătoare dar cu o suprafaţă de 143.000 km pătraţi (deci considerabil mai puţin decât suprafaţa ţării noastre). Lor li se adaugă un alt „stat" de existenţa căruia se aminteşte mai puţin: este vorba despre populaţia musulmană de 100 milioane locuitori care trăieşte în interiorul statului indian. După cum ştiţi de la cursul despre populaţie, nu peste multă vreme, India va fi cel mai populat stat al lumii, el urmând să atingă la mijlocul secolului 21 circa 1, 5 miliarde de locuitori, depăşind China. Populaţia musulmană va creşte şi ea în ritmuri de acum specifice. Şi să nu uităm că numai în această regiune ea numără în prezent circa 350 milioane locuitori.

În statele occidentale trăiesc circa 20 milioane de musulmani, o parte importantă a acestei populaţii aparţinând clasei de mijloc. Evaluările spun că din rândul acestui segment de populaţie se vor ridica membri ai elitei politice şi economice, care vor avea un cuvânt de spus în decizia strategică de mâine.

8.11. Renaşterea islamică

Vorbeam la începutul cursului de modalitatea oarecum stereotipă în care este percepută lumea musulmană. Un element al acestei imagini standard este reprezentat de „fundamentalismul" islamic, văzut ca o mişcare paralelă cu modernitatea epocii contemporane, ca o orientare nu de puţine ori rebelă, chiar violentă.

Samuel Huntington încadrează „fundamentalismul" într-un concept mai larg: Renaşterea Islamică, proces considerat de autor „la fel de semnificativ" ca şi Revoluţia americană, Revoluţia Franceză sau Revoluţia Rusă, fenomen „similar şi comparabil cu Reforma Protestantă". „*Fundamentalismul islamic, conceput în general ca Islam politic, este doar o componentă a renaşterii mult mai extinse a ideilor, practicilor şi retoricii islamice şi a reîntoarcerii la Islam a populaţiilor musulmane*" („*Ciocnirea civilizaţiilor*", pag. 160).

Vom insista asupra acestui concept, aşa cum este conturat de autorul american, pentru că el ne ajută să înţelegem mai bine şi mai adecvat „fundamentalismul" islamic, precum şi o parte din procesele care au loc în lumea musulmană.

Renaşterea islamică ar fi o formă de modernizare a lumii musulmane, o cale specifică de a pune în valoare potenţialul de dezvoltare şi de afirmare al acestei lumi; ea nu este numai intelectuală şi culturală, nici nu este numai politică, ci vizează, în primul rând, o „reconstrucţie a societăţii". Se numeşte islamică, pentru că este concepută în strânsă legătură cu doctrina şi valorile acestei religii. „*A importa instituţii sociale şi politice de neatins*, releva un oficial saudit, *poate fi mortal – întrebaţi-l pe Şahul Iranului… Islamul este pentru noi nu doar o religie, ci şi un mod de viaţă. Noi, saudiţii, dorim să ne modernizăm, însă nu neapărat să ne occidentalizăm*" (Huntington, op. cit.).

Huntington face o paralelă între Revoluţia Islamică şi cea marxistă, ele având în comun „o viziune a societăţii perfecte", „încrederea în schimbarea fundamentală", precum şi între prima şi Revoluţia Protestantă, întrucât „*ambele reprezintă reacţii la stag*narea *şi corupţia instituţiilor existente*; *pledează în favoarea unei forme mai pure şi mai revendicative a religiilor*; *predică munca, ordinea, disciplina*; *fac apel la oamenii din clasa de mijloc, dinamică şi în plină afirmare*" (op. cit., pag. 161).

Un lucru este sigur: această mişcare a condus la o serie de rezultate şi, oricum, ea nu poate fi ignorată. Majoritatea analiştilor, chiar dacă au păreri diferite asupra acestei mişcări, par a fi de acord că orice ţară cu o populaţie preponderent musulmană era mult mai islamică şi islamistă din punct de vedere cultural, social şi politic în 1995 decât cu cincizeci de ani mai devreme (S. Huntington, „*Ciocnirea civilizaţiilor*", pag. 164).

Asupra urmărilor Renaşterii Islamice pot exista diferite puncte de vedere. Ni se pare mult mai instructiv să analizăm modul cum a fost gândită şi aplicată strategia care a ghidat această mişcare. O strategie elaborată cu inteligenţă politică certă, cu o ingeniozitate care nu poate scăpa. Întrucât suntem la o facultate de comunicare, ni se pare oportun să insistăm asupra priorităţilor acestei strategii, cel puţin aşa cum apar ele în sistematizarea lui Huntington, deoarece ele ar putea fi menţionate oricând într-o „bibliografie" a realismului pe care îl implică orice proces de persuasiune socială şi politică

Numitorul comun al tuturor acţiunilor iniţiate de grupările islamiste l-a reprezentat constituirea unor structuri ale societăţii civile sau „ocuparea" instituţiilor deja existente ale societăţii civile laice. Aceste noi structuri au preluat, în mod neoficial, dar efectiv, multe dintre atribuţiile unor instituţii de stat, interpunându-se practic între conducerea statului şi cetăţean. Ele au creat şcoli, spitale, instituţii de asistenţă socială. Structuri active, cu o vădită conotaţie umanitară; aşa încât la cutremurul din 1992 din Egipt, „se aflau pe străzi ore întregi, împărţind mâncare şi pături, în timp ce eforturile de ajutorare din partea guvernului întârziau să apară". În Indonezia, după opinia lui Huntington s-a constituit un „Welfare-state religios în interiorul statului laic", care procură servicii „de la leagăn la mormânt" în domeniul învăţământului, al sănătăţii al asistenţei sociale.

Într-o societate puternic ierarhizată şi puternic polarizată, asemenea iniţiative vin în întâmpinarea unei nevoi reale de sprijin material dar şi de compasiune umană, arată că s-ar putea şi altfel, cultivând, implicit, un gen de adversitate implicită sau chiar deschisă la adresa guvernelor. Organizaţiile islamiste au plămădit, astfel, în timp, o stare de spirit în care atitudinea politică propriu-zisă, hrănită de valorile Islamului, şi-a putut înfige, durabil, rădăcinile.

Este instructiv să analizăm şi care au fost „publicurile – ţintă" (cum am spune în termenii teoriei comunicării) ale acestei strategii. În prim plan s-au situat studenţii şi intelectualii. Prima etapă a procesului de islamizare politică a fost reprezentată de câştigarea controlului de către fundamentalişti asupra organizaţiilor studenţeşti. Universităţile au reprezentat o prioritate absolută iar o primă breşa în mediul universitar s-a făcut deja în anii '70. De-abia în anii '90 a apărut „a doua generaţie indigenizată" de studenţi pregătiţi în limba lor maternă, modelaţi în lumina valorilor islamiste. Aşa cum arată un

studiu citat de autorul american, liderii islamişti au următoarele caracteristici:

— Sunt tineri, majoritatea având între 20 şi 30 de ani;

— 80% dintre ei sunt studenţi sau proaspeţi absolvenţi;

— Peste jumătate provin din elita colegiilor sau din cele mai cerute domenii de specializare, cum ar fi medicina şi ingineria;

— Peste 70% provin din segmentul de jos al clasei de mijloc, deci cu „origini modeste dar nu sărace" şi reprezintă prima generaţie în familia lor care a urmat învăţământul superior;

— Majoritatea şi-au petrecut copilăria în oraşe mici sau în zone rurale, dar au devenit rezidenţi ai marilor oraşe.

În acelaşi grup de prioritate au intrat şi femeile, acţiunea grupurilor islamiste obţinând şi în această zonă socială o influenţă considerabil mai mare. De ce am insistat asupra acestor categorii sociale? Pentru că, potrivit studiilor de specialitate, aceste două categorii sunt cele care au impactul hotărâtor asupra opiniei publice. În cazul lumii musulmane, prioritatea menţionată are o rezonanţă anume, întrucât proporţia tinerilor (cei între 15 – 24 ani) a crescut, în majoritatea ţărilor din acest spaţiu depăşind 20% din totalul populaţiei. Cu alte cuvinte, cei care au elaborat strategia au ţinut cont şi de achiziţiile din domeniul opiniei publice, dar au avut în vedere şi evaluări serioase privind evoluţia demografică, atunci când şi-au fixat drept prioritate tinerii.

Mai este un lucru ce s-ar cuveni menţionat. Perioadele revoluţionare din istoria omenirii, indiferent că este vorba despre Revoluţia franceză, cea americană sau oricare alta coincid cu o anumită proporţie mult mai ridicată decât de obicei a tinerilor în structura de ansamblu a societăţii. Această pondere creează şi o stare de spirit în direcţia schimbării. Creşterea atât de evidentă a ponderii tineretului în structura de ansamblu a populaţiei din ţările arabe va crea, nu e nicio îndoială, o presiune în favoarea unei prefaceri în concordanţă cu opţiunile sociale şi politice ale tinerilor. Deci faptul că grupările islamiste au reuşit să înrâurească atât de profund tinerii ne oferă şi un indiciu despre ce prefaceri urmează să aibă loc în acest spaţiu.

O a doua categorie de public – ţintă este reprezentată de oamenii din clasa de mijloc de la oraşe care alcătuiesc cea mai mare parte a populaţiei active. Ei sunt proveniţi fie din grupurile tradiţionale

de negustori, comercianţi, patroni de mici afaceri, dar mai ales din reprezentanţi de prestigiu ai intelectualităţii: avocaţi, medici, ingineri, profesori, funcţionari de stat, faţă de care islamiştii au manifestat o preferinţă vădită.

În sfârşit, este vorba despre păturile defavorizate care au migrat spre oraş, oameni în căutare de destin, cetăţeni lipsiţi adesea de speranţă şi pierduţi în suburbiile unor oraşe, precum Cairo, Ankara, Alger etc. Potrivit lui Ernest Gellner, islamul a oferit „o nouă identitate" acestei „noi mase dezrădăcinate". Pe de altă parte, „*cei călcaţi în picioare şi deposedaţi*" s-au simţit atraşi de chemarea Islamului la dreptate, iar cei care fac abstracţie de această dimensiune a Coranului sau de efectul devastator pe care l-au avut guvernele corupte din aceste ţări în sufletele populaţiei întregi, dar mai ales a „milioanelor de ţărani care au triplat populaţia marilor metropole musulmane nu vor înţelege mare lucru nici din influenţa grupurilor islamice, nici din cauzele reale ale „fundamentalismului" islamist" (Oliver Roy).

Secţiune 28.01 8.12. Moştenirea Atatürk

Lumea musulmană este masivă, este bogată (cel puţin în resurse), se află în expansiune datorită unui ritm de creştere demografică situat în medie între 2 – 3 %, care asigură dublarea populaţiei cam la 50 de ani. Dar lumea musulmană nu poate reprezenta, cel puţin în această perioadă, un model de dezvoltare. Ea nu propune cel puţin o ţară care să fi înregistrat ritmuri constante de creşteri economice, să fi asigurat un standard de viaţă rezonabil locuitorilor săi, într-un cuvânt, să inspire şi alte state în alegerea strategiilor de dezvoltare viitoare.

După opinia noastră, aici putem identifica principala vulnerabilitate a lumii musulmane. Cauzele acestui adevăr dureros, sunt, neîndoielnic, multiple. Nu o să insistăm asupra lor. O să citătm o voce autorizată, care s-a pronunţat cu privire la cauza declinului civilizaţiei musulmane, atât de înfloritoare cândva.

Istoricii spun că apogeul Islamului s-a situat între secolele VIII-XII. În ceea ce priveşte declinul, unii autori vorbesc de veacul al XIII-lea, alţii de veacul care a urmat. Fernard Braudel face aici o distincţie extrem de importantă între „*sfârşitul unei preponderenţe*" şi „*sfârşitul unei civilizaţii*". Sfârşitul preponderenţei a avut loc în secolul al XIII-lea, dar declinul dramatic al civilizaţiei musulmane a intervenit în secolul al XVIII-lea, în momentul în care a ratat Revoluţia

Industrială, „*prima revoluţia capabilă să facă lumea să progreseze cu viteza fantastică a maşinii*. *Acest insucces nu a determinat moartea Islamului ca civilizaţie*. *El a rămas în urma Europei doar cu două secole*, *dar ce secole*!" (F. Braudel, „*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 105).

Este, poate, semnificativ să menţionăm că declinul Imperiului Otoman – „ciclul otoman" fiind ultima mare manifestare a Islamului pe scena mondială – a avut loc în urma ratării unei întâlniri similare dintre lumea musulmană şi revoluţia industrială. Declinul acestui imperiu începe cu pierderea bătăliei de la Lepanto (1571), în care au dispărut 200 dintre cele 230 de vase turceşti. „*Cea mai mare bătălie care s-a dat vreodată în Marea Mediterană*" (Halil Inalcık, „*Imperiul Otoman*. *Epoca clasică*", pag. 90) a fost, de fapt, hotărâtă de nivelul tehnic al ambarcaţiunilor. Flota otomană era în totalitate compusă din galere, care s-au dovedit „*ineficiente împotriva vaselor înalte ale duşmanului*, *capabile să tragă puternice salve de bord*. *Acest nou tip de vas de război a dominat Marea Mediterană*, *în special odată cu venirea olandezilor şi englezilor*" (op. cit., pag. 93).

Prin pierderea supremaţiei pe mare, otomanii au pierdut posibilitatea de a controla cuceririle lor de peste mări (Peninsula Arabia, Egiptul, Tunisia, Algeria) şi, ceea ce este mai important, au încetat să mai controloze comerţul pe mare şi să domine acest „ocean comercial" numit Marea Mediterană.

Lumea musulmană este confruntată din nou, la un interval de câteva secole, cu o problemă de alegere. De alegere între tradiţie şi forţele adevărate ale progresului şi modernizării. Până acum alegerile făcute au fost, cum a reieşit din cele prezentate mai sus, neinspirate şi au marcat declinul vizibil al unor importante cicluri de afirmare a acestei civilizaţii. Rămâne de văzut care va fi alegerea actuală a acestei lumi sau a unor ţări importante din cadrul său.

Am dori să menţionăm că istoria lumii musulmane oferă şi o pagină extrem de instructivă, când alegerea s-a făcut într-adevăr cu faţa la viitor. Este vorba de adevărata lecţie de modernitate şi vizionarism pe care a oferit-o Kemal Atatürk, întemeietorul Turciei moderne, atunci când s-a desprins într-un mod radical de nostalgia şi seducţia unui imperiu bolnav şi ruinat, a pus bazele unui stat secularizat, ale unei jurisdicţii de inspiraţie occidentală, şi ale unui sistem de învăţământ adecvat contemporaneităţii şi cerinţelor sale. Astăzi, Turcia este unul dintre cele mai dinamice state islamice, care,

fără a abandona credinţa religioasă, a înţeles că statul şi conducerea modernă se cer orientate de alte criterii şi valori decât cele religioase.

În alegerea pe care lumea islamului urmează să o facă, ceea ce am putea numi „moştenirea Atatürk" este sau ar trebui să fie un foarte important punct de luare aminte. Este important ca lumea modernă să nu considere, aşa cum avertizează Akbar S. Ahmed *„în mod simplist, islamismul drept un nou duşman, un gen de reeditare a comunismului"* (*„Towards the Global Millennium"*), dar este la fel de important ca şi lumea islamică să nu se adâncească în propria tradiţie, desprinzându-se, încet dar sigur, de modernitate şi rigorile ei. Este de apreciat preocuparea din cadrul lumii musulmane de a reconstrui ideea de dreptate şi integritate, care definesc, între altele, civilizaţia clasică islamică, dar este de semnalat riscul pe care îl prezintă revenirea la ritualuri şi la fixarea drept fundamente ale comportamentului şi civilizaţiei doar a celor cinci piloni ai islamului care reprezintă, totuşi, expresia unei alte epoci istorice.

După opinia noastră, orice reconstrucţie şi intenţie de reconstrucţie afirmate pe solul lumii islamice nu pot face în niciun fel abstracţie de „moştenirea Atatürk". Chiar şi cei care ar propune o respingere, fie şi numai implicită, a acestei moşteniri nu pot nega faptul că ea a rodit din punct de vedere istoric. A ignora o asemenea experienţă plină de învăţăminte înseamnă asumarea riscului de a reconstrui doar pe terenul tradiţiei îndepărtate, a condamna într-un anume fel lumea islamică la o existenţă care impune prin masivitate şi forţă numerică dar nu prin strălucire şi, deci, prin atractivitate.

Secţiune 28.02 Bibliografie

1. Abdulaziz Al-Sowayegh, „Arab Petrol-Politics", Croom Helm, London, 1984.

2. Akbar S. Ahmed, „Towards the Global Millennium: The Challenge of Islam", în „Global Issues, 1998/1999" Dushkin/ McGraw – Hill, Connecticut.

3. Bastide, Henri de La „Patru călătorii în inima civilizaţiilor", Meridiane, Bucureşti, 1994.

4. Braudel, F.Gramatica civilizaţiilor", Meridiane, Bucureşti, 1994.

5. Chase, R., Emily Hill, Paul Kennedy, „Pivotal States and US Strategy", în „Foreign Affairs", January February, Vol. 75, No 1, 1996.

6. Henderson, C.International Relations. Conflict and

Cooperation at the turn of the 21-st Century", McGrow-Hill Companies, 1998.

7. Huntington, S.Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale", Antet, Bucureşti, 1997.

8. Inalcık, H.Imperiul Otoman. Epoca clasică", Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.

9. Leniner, H.H.International Politics. Theory and Practice", West Publishing Company, 1997.

10. Minix, D. & S. Hawley, „Global Politics", Wadsworth Publishing Company, 1998.

11. Negoescu, B. şi Gh. Vlăsceanu, „Terra, geografie economică", Teora, Bucureşti, 1998.

12. Rourke, J.T.International Politics on the World Stage", Dushkin/ McGraw – Hill, 1999.

13. Toynbee, A.J. „Studiu asupra istoriei. Sinteză a volumelor VII-X de DC Somervell", Humanitas, Bucureşti, 1997.

14. * * *, „Coranul", Cartier, Bucureşti, 1997.

I. Întrebări

1. Explicaţi înţelesul următoarelor cuvinte: *islam*, *musulman*, *Coran*, *Jihad*, *mudjahedin*.

2. Care este conţinutul următoarelor sintagme: „*civilizaţie de gradul doi*", „*ciclul arab*", „*continent intermediar*".

3. Care sunt „*cei cinci piloni ai Islamului*"?

4. Identificaţi câteva puncte de contact între religia creştină şi religia islamică.

5. Explicaţi distincţia „*sfârşitul unei preponderenţe / sfârşitul unei civilizaţii*". Aplicaţi această distincţie în cazul civilizaţiei musulmane. Extindeţi discuţia şi la alte civilizaţii.

6. Ce reprezintă „Renaşterea islamică" şi care sunt motivele care îi pot explica succesul?

7. Care sunt statele-pivot care aparţin lumii islamice şi care sunt motivele pentru care sunt considerate state-pivot?

8. Aduceţi argumente care să demonstreze importanţa geopolitică şi geostrategică a petrolului.

9. Cum poate fi populaţia un instrument geopolitic (mai ales în lumea islamică)?

10. De ce lumea musulmană nu reprezintă, cel puţin pentru moment, un model de dezvoltare? Meditaţi, în acest context, asupra

importanţei moştenirii Atatürk.

Curs nr. 9

Articol XXIX.

Articol XXX. Poligonul rusesc

9.1. Condominiu al unui nou experiment istoric

Sfârşitul războiului rece a fost marcat de două evenimente geopolitice majore, care contrastează izbitor prin modul de desfăşurare: unul înfăptuit cu repeziciune, aşteptând doar momentul prielnic; astfel, sfârşitul divizării Germaniei s-a încheiat. Celălalt a mai întârziat, parcă amânându-şi deznodământul, fără a reuşi să evite prăbuşirea finală; o prăbuşire simultană a sistemului politic şi economic, însoţită de temeri şi derută, de o delegitimare a statului, de o pierdere a încrederii şi speranţei. În felul acesta, un imperiu care se construise, am spune cu metodă, timp de 300 de ani şi a cărei ultimă denumire a fost URSS, a luat sfârşit.

O tulburătoare transformare a făcut ca harta Eurasiei, aşa cum era cunoscută de multe decenii, să se modifice radical. Un moştenitor legal al fostului imperiu există: Rusia. Judecând după mărimea Federaţiei Ruse, ai spune că transformarea nu este aşa de profundă. Rusia cuprinde cam 75 la sută din suprafaţa fostului teritoriu sovietic şi 60 la sută din potenţialul economic. Aici trăieşte peste jumătate din populaţia fostei URSS. Rusia deţine cea mai mare parte a armamentului sovietic, cu deosebire nuclear, cea mai mare parte dintre bogăţiile naturale ale defunctei uniuni, se întinde de la Marea Neagră la Oceanul Pacific (harta12).

Destrămarea fostului imperiu poate fi numită, fără ezitare, un adevărat cutremur politic. El a modificat contururile statale în regiune şi plasează Rusia într-o poziţie cu totul particulară, nevoită peste noapte să-şi revadă priorităţile. Avem în vedere nu numai destructurarea propriu-zisă. S-a schimbat pur şi simplu contextul geopolitic în care era plasată Rusia, ceea ce ne obligă să judecăm în alţi termeni, într-o altă perspectivă, evoluţia sa.

Transformarea internă a Rusiei reprezintă procesul cu cele mai mari semnificaţii geopolitice. În toate ţările din Europa Centrală şi de Est tranziţia este un proces dureros. Pe continentul rusesc ea îmbracă o altă complexitate, solicită alt preţ, pretinde alte eforturi. Nu este vorba numai de dificultăţile propriu-zise ale transformării. Rusia se află la o răscruce de tentaţii. Rusia a reprezentat pivotul unui imperiu,

iar seducţia imperială continuă să fie puternică. Rusia a constituit forţa principală a unei structuri statale întinse pe o mare suprafaţă a continentului euroasiatic. Ea a fost sedusă de întindere, fără a fi preocupată cum se cuvine de propria dezvoltare, mereu subsumată expansiunii. De data aceasta, tocmai întinderea, corelată cu o pregnantă diversitate etnică reprezintă sfidarea. Evoluţia istorică a statului rus a consacrat un mod tradiţional, o abordare de tip clasic a dezvoltării, care a avut cu preponderenţă în vedere factori de ordin cantitativ. Acum Rusia este somată de istorie să se desprindă de propriul ei model de dezvoltare în care priorităţile au fost reprezentate de semne emblematice ale extensivului: mărime, dimensiune, suprafaţă, să se întoarcă asupra ei însăşi, să-şi racordeze cadenţa cu cea a lumii de azi. Seducţia trecutului este imensă. Frustrările prezentului copleşitoare. De aceea, nu este exagerat a spune că, în prezent, pe teritoriul rusesc concurează mai multe „Rusii", simbolizând modele, strategii şi valori deosebite. Care dintre ele va învinge?

Rusia poate fi, deci, privită ca un adevărat poligon de încercare pentru principalele propoziţii ale geopoliticii, ca un imens laborator unde ele se testează. Din perspectivă geopolitică, Rusia reprezintă un teritoriu extrem de instructiv, am spune fascinant. Evoluând potrivit unor precepte clasice, în care întinderea a reprezentat aproape o obsesie (în timp, ea a degajat chiar un sens al vastităţii), fiind ţara unde totdeauna evoluţiile nu au fost încheiate, Rusia este mai puţin pregătită pentru a face faţă noilor modele de dezvoltare, tipului de competiţie pe care o implică evoluţia postindustrială. Ceea ce reprezentau până ieri atuuri, pot fi privite, în noul context, ca dezavantaje, poate chiar elemente constitutive ale unei poveri istorice. Faptul că astăzi Rusia are o armată numeroasă şi puternică, dar foarte costisitoare, este un atu sau un dezavantaj? Dar mărimea teritoriului? Stat care a întemeiat şi simbolizat socialismul, ţară în care această orânduire şi-a găsit elemente de sprijin într-o întreagă evoluţie istorică (conducerea de tip autoritar, supraevaluarea rolului unui stat centralizat), moştenitoare a unei evoluţii niciodată încheiate, Rusia este confruntată dintr-odată cu o sumedenie de sfidări, cea mai importantă fiind reconstrucţia internă. Proces care are loc sub o teribilă presiune istorică, psihologică, socială, conferind acestei ţări rolul de condominiu al unui nou experiment istoric.

Independent de definiţii şi caracterizări, geopolitica poate fi sugestiv caracterizată şi prin cuvintele lui Haushofer: *„conştiinţa geografică a statului"*, care fixează adevărul fundamental că politica trebuie să fie pătrunsă de condiţia geografică în care are loc. Arareori această conştiinţă geografică a statului apare atât de pregnantă, de dominatoare ca în cazul Rusiei. Două fapte ni se par ilustrative în acest sens.

Zbigniew Brzezinski începe cartea sa, *„Game Plan"*, cu relatarea unei scene demne de luare aminte. În prima parte a anului 1985, un înalt funcţionar NATO este invitat de către Andrei Gromîko la Moscova. Poate din curtoazie, poate că presimţea că îndelungata sa carieră în fruntea Ministerului de Externe nu va mai dura mult, Gromîko îşi invită oaspetele într-o încăpere alăturată biroului său. O cameră cu un fotoliu îndreptat către un perete pe care se afla o hartă: harta lumii văzută de la Moscova. Fostul ministru de externe îi mărturiseşte oaspetelui că de câteva ori pe săptămână se retrage în respectiva încăpere şi *„nu fac decât să stau aici, să privesc la această hartă şi să reflectez"* (Z. Brzezinski, *„Game Plan"*, pag. 3).

Se poate fără îndoială specula cu privire la ceea ce va fi gândit şi imaginat Gromîko în faţa hărţii, dar nu se poate ocoli întrebarea pe care şi-o pune autorul american: oare câţi miniştri de externe ai statelor occidentale au o asemenea hartă şi consimt să mediteze în faţa ei? Înalţii demnitari, continuă autorul, nu obişnuiesc să rupă din timpul lor pentru a gândi asupra *„imperativelor istorice şi geopolitice care modelează relaţiile unei naţiuni cu lumea"* (Z. Brzezinski, op. cit., pag. 4).

Gromîko se plasează într-o linie de continuitate cu marile dominante ale istoriei ruseşti. O istorie de permanent expansionism teritorial, desfăşurat cu metodă, pe baza unei viziuni şi care a avut drept rezultat anexarea în fiecare an din ultimele două secole în medie a unui teritoriu de mărimea Olandei (harta13). Expansiunea s-a făcut prin intermediul conflictelor militare care nu au cunoscut întreruperi semnificative. De pildă, între 1700 şi 1870, Rusia a petrecut 106 ani numai în lupte în cadrul a 38 de campanii militare, din care numai două au fost defensive (Z. Brzezinski, *„Game Plan"*, pag. 17).

Situaţia geografică a Rusiei este, într-adevăr, paradoxală. O mare ţară, care prin forţă militară s-a extins enorm, nu are ieşiri sigure spre oceanul planetar. Suferinţă clasică, „înapoierea oceanică" a Rusiei

s-a accentuat dramatic după încheierea războiului rece, când a pierdut practic ieşirea la Marea Neagră şi importante căi de acces la Marea Baltică, între ea şi această mare interpunându-se statele baltice; de aceea sunt autori care vorbesc despre Rusia ca de o *„înfundătură continentală"*.

Fireşte că Rusia compensează acest dezavantaj cu poziţia privilegiată de a ocupa zona cea mai întinsă şi „inima" Eurasiei. Ea se situează la întretăierea nu numai a unor zone politice, ci a unor mari spaţii culturale. Ţară de dimensiuni continentale, Rusia joacă rolul de adevărat tampon, de „placă turnantă", iar interesul lumii întregi este ca această placă turnantă să existe şi să funcţioneze. Dar o placă turnantă nu există şi nu funcţionează doar prin sprijin extern. Fiind într-o asemenea poziţie, Rusia este supusă unor câmpuri de forţă teribile, cărora nu le poate face faţă decât prin coerenţă internă, prin vitalitate proprie. Presiunea exterioară nu poate fi contracarată decât de o presiune interioară, la fel de puternică. Şi dacă aceasta din urmă nu există, percepţia Rusiei drept „o pradă" poate deveni obsedantă. Restabilirea misiunii geopolitice a Rusiei depinde, în primul rând, de calitatea răspunsului la problema dezvoltării sale interne.

9.2. Prima Rusie – Rusia kieveană

Chiar în literatura de specialitate este puţin abordată problema originilor îndepărtate ale Rusiei. Cel mai adesea, istoria Rusiei începe cu Rusia Kieveană, moment într-adevăr foarte important în devenirea acestei ţări. Geofrey Parker („*The Geopolites of Domination*") precizează că locul geografic pe care a apărut Rusia kieveană a fost mai întâi ocupat de o ramură a vikingilor – „*men of Russ*" – conduşi, se pare, de Rurik. Ei veneau dinspre Baltica în căutarea unei rute comerciale mai scurte spre Constantinopol. Slavii orientali, de origine ariană (ca toţi slavii), s-au aşezat în câmpiile Niprului. Este o mare mişcare demografică ce se încheie în jurul secolului al VII-lea. La rândul lor, slavii se amestecă şi cu alte populaţii aflate deja în aceste ţinuturi – finlandezi, sciţi, sarmaţi, bulgari – formând o primă unitate statală cunoscută sub numele de Rusia Kieveană.

Apariţia şi dezvoltarea „Primei Rusii" nu ar fi fost de conceput fără „rolul decisiv" al căii comerciale dintre Baltica şi Marea Neagră şi care mergea mai departe spre Bizanţ sau Bagdad, ori chiar „spre greci". Principalul avantaj al acestei căi comerciale consta în faptul că transportul se făcea pe apă – utilizând cursul Niprului – şi că istmul

dintre Baltica şi Marea Neagră, de aproximativ 1.000 de km nu cunoaşte obstacole naturale importante. Schimbul intens de mărfuri va contribui la înflorirea a două mari oraşe pe această rută comercială: Novgorodul, la nord, şi Kievul, la sud, situat chiar pe Nipru.

Că negoţul este explicaţia ascensiunii lor o dovedeşte şi faptul că aşezările din jur nu erau suficient de puternice pentru a susţine asemenea oraşe; în plus, când Constantinopolul este ocupat de latini (1204) începe un comerţ înfloritor pe mare, iar ruta continentală scade în importanţă: „*calea maritimă a ucis drumul comercial*", notează Fernard Braudel („*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 233). Kievul slăbeşte, iar năvălirea mongolă (1241) nu face decât să-i aplice lovitura de graţie. La cinci ani după această invazie, pe locul unde se afla Kievul, cândva atât de înfloritor, nu se mai găseau decât „*vreo 200 de case prăpădite*" (F. Braudel, op. cit., pag. 234).

Trecerea Kievului la creştinism este favorizată de principele Vladimir cel Sfânt, impresionat, se pare, de frumuseţea ritualurilor bizantine. El procedează la o convertire oficială şi la 988 populaţia Kievului este botezată în bloc în apele Niprului. Acest act energic al unui prinţa putut avea loc pentru că a fost pregătit de o întreagă operă misionară. Să nu uităm că în veacul al IX-lea trăiesc sfinţii Chiril şi Metodiu care traduc cărţile sfinte în slavonă, pentru a uşura opera de evanghelizare a slavilor. Noua religie este acceptată cu destulă hotărâre, sau conducătorii lor politici sunt decişi să evolueze în această direcţie, de vreme ce construcţia catedralei Sfânta Sofia din Kiev are loc între 1025 şi 1037, iar cea a Sfintei Sofia din Novgorod între 1045 şi 1052, deci la puţin timp de la convertirea oficială. Cu timpul, Kievul capătă preeminenţă asupra Novgorodului şi îşi întinde influenţa atât spre sud cât şi spre nord, el fiind chiar denumit „*Bizanţul de pe Nipru*".

Este instructiv să menţionăm că această influenţă se extinde pe un teritoriu încadrat de un sistem de râuri. Kievul este situat pe Nipru. La vest se află Bugul şi Nistrul, la est Donul şi Volga, iar la nord Dvina şi Neva. Rusia Kieveană cuprinde tot acest bazin încadrat de reţeaua de râuri amintite, care înlesnesc negoţul, deplasarea şi, într-un sens mai larg, comunicarea cu ţinuturile apropiate. De aceea şi suprafaţa pe care se întindea Rusia Kieveană era considerabilă. În sud, ea mergea până la jumătatea distanţei dintre Kiev şi Marea Neagră, la nord vest până undeva către Munţii Urali, iar la nord atingea ţărmurile Mării Baltice, ţinutul pe care se află astăzi Petersburgul. Rusia Kieveană ocupa o

bună parte din ceea ce numim astăzi Rusia europeană (deci şi regiunea care se va numi mai târziu Moscova). Nu am putea explica această expansiune rapidă în afara existenţei a doua condiţii naturale: stepa uşor de străbătut şi reţeaua de râuri de care am amintit. Aceste avantaje de ordin geografic au reprezentat, nu peste multă vreme, şi o mare vulnerabilitate. În afara unui obstacol natural semnificativ, invazia mongolă din secolul al XIII-lea s-a abătut cu toată forţa asupra Kievului distrugând un imperiu pe cale de a se naşte.

9.3. A doua Rusie – Rusia Moscovită

„*Istoria Moscovei*", sublinia Kerner, „*este istoria devenirii unui ostrog neînsemnat în capitala unui imperiu euroasiatic*" (citat în G. Parker, „*The Geopolitics of Domination*", pag. 76).

În stepa rusească se află şi imense păduri. Acestea au reprezentat pentru mongoli zone greu accesibile. De aceea ele au devenit adăpostul natural al populaţiei locale, care fugea din faţa năvălitorului. Asistăm, potrivit lui Parker (G. Parker, op. cit., pag. 78) chiar la o retragere masivă, la o adevărată migrare a populaţiei din stepele sudului spre ţinuturile din nord, mai bogate în păduri. Cu deosebire atractiv a fost ţinutul dintre Volga şi Oka, denumit şi „*Mesopotamia rusească*", zonă în care se afla şi ceea ce numim astăzi regiunea Moscovei (harta14). Concentrată cu deosebire în această regiune, populaţia localnică plătea tribut noului stăpân şi încerca să dobândească independenţa faţă de ocupant, acum organizat într-o structură statală – Hanatul Hoarda de Aur, cu capitala la Sarai (pe Volga inferioară).

Naşterea celei de-a doua Rusii are loc, prin urmare, în condiţii mult mai încordate decât cele în care s-a format prima Rusie. Ea ia forma luptei pentru dobândirea neatârnării faţă de mongoli; în acelaşi timp, formarea acestui stat are loc în contextul unor sfâşieri şi dispute interne între diferiţi conducători locali. Născându-se în luptă şi prin luptă, statul moscovit nu mai păstrează aproape nimic din liberalismul, din prosperitatea celui kievean. Îmbracă de la început haina centralismului autoritar şi tot de la început îşi afirmă dorinţa de cucerire şi expansiune.

Nucleul celei de-a doua Rusii, cunoscute şi sub denumirea de Rusia Moscovită, se formează în regiunea marcată la est de fluviul Volga, iar la nord vest de podişul Valdai. La sfârşitul secolului al XV-lea, Moscova devine capitala statului centralizat rus. Începând din secolul

al XV-lea asistăm la un proces de expansiune rapidă şi constantă ale cărei momente de vârf sunt atinse în timpul domniilor lui Ivan al III-lea şi Ivan cel Groaznic, Petru I, Ecaterina a II-a şi Alexandru I. Nu vom intra în amănuntele acestei impresionante cuceriri teritoriale. Vom menţiona doar câteva trăsături şi momente.

Rusia Moscovită se bucură din punct de vedere geografic de acelaşi amplasament geografic favorabil ca şi Rusia Kieveană. Din zona aceasta izvorăsc Volga, Niprul, Donul, Dvina, Neva. Ca şi în cazul Rusiei kievene, această reţea de râuri a reprezentat tot atâtea posibilităţi de înaintare într-un teritoriu care nu prezenta nici obstacole naturale, nicio densitate demografică ridicată. Subliniem această trăsătură, pentru că ea figurează în mai toate studiile geopolitice care încearcă să explice extinderea rapidă a Rusiei.

De la început, cnezatul moscovit a evoluat într-o formă absolutistă şi centralizată. În această privinţă există o deosebire esenţială între Rusia Moscovită şi cea Kieveană care, fiind un imperiu preponderent comercial, era mult mai liberală. Mulţi autori explică centralismul statului rusesc şi prin influenţa exercitată de tătari.

Un moment esenţial în devenirea Rusiei Moscovite îl reprezintă domnia ţarului Ivan al III-lea (1452 – 1505), preferat de către unii istorici chiar şi lui Petru cel Mare (F. Braudel, „*Gramatica civilizaţiilor*, pag. 242). Este primul lider al noului stat care adoptă titulatura de ţar (cuvânt care provine, prin prelucrare, din denumirea de Cezar).

De ce este important Ivan al III-lea? În primul rând, pentru că, sub conducerea lui, Rusia a obţinut independenţa faţă de Hoarda de Aur (1480). Legăturile între cele două structuri statale se menţin după aceea, multe familii ruseşti renumite având origine tătară (de pildă Godunov).

Tot sub conducerea sa Moscova supune Novgorodul, în urma unor lupte desfăşurate de-a lungul mai multor ani; după ocupare, 7.000 de locuitori sunt obligaţi să părăsească oraşul, iar 100 de familii nobile exilate. Aşa ia sfârşit perioada fastă a unui oraş iubit şi respectat cu sinceritate pentru vârsta lui, aşa cum ne spune şi denumirea sa veche: „Domnul Novgorod cel Mare".

În sfârşit, pe timpul domniei sale Moscova face o mare tentativă de a stabili contacte cu occidentul; în capitala rusească sosesc mari artişti, constructori de palate şi biserici. Este o perioadă de avânt economic a Rusiei exprimată şi într-o remarcabilă operă de edificare

arhitecturală: Kremlinul capătă atunci linia sa actuală. Statul angajează cheltuieli care îi depăşesc puterile. Se prefigurează o tendinţă care va deveni evidentă pe timpul lui Ivan cel Groaznic, însoţind, apoi, întreaga evoluţie a Rusiei.

Expansiunea cnezatului Moscovei a avut loc într-o manieră concentrică. Totul s-a desfăşurat de parcă ar fi existat un plan de expansiune transmis de la o generaţie la alta, care avea drept ţinte durabile ocuparea unor poziţii strategice foarte importante. Cert este că la începutul secolului al XIX-lea, Rusia atinsese linia care străbătea istmurile ce legau zona Arctică de Marea Baltică, Marea Baltică de Marea Neagră şi, în sfârşit, Marea Neagră de Marea Caspică. Controlul acestor poziţii a reprezentat un obiectiv formulat în termeni strategici: asemenea istmuri reprezintă liniamente mai uşor de apărat în cazul unui atac din afară.

Demnă de remarcat este consecvenţa cu care a fost urmărit acest ţel, indiferent cine s-a aflat la tronul ţării şi indiferent ce viziune împărtăşea cu privire la viitorul ţării. Din acest punct de vedere, un conducător, fără îndoială modern, cum este Petru cel Mare care a făcut atâtea lucruri pentru deschiderea Rusiei faţă de Europa, poate fi situat alături de Ivan cel Groaznic. Fiecare a realizat o străpungere strategică pentru expansiunea teritorială a Rusiei: Ivan cel Groaznic spre est, ocupând Kazanul şi, apoi, Astrahanul, ceea ce însemna cale deschisă spre Marea Caspică, urmând cursul fluviului Volga, dar şi spre Siberia. La rândul lui, Petru cel Mare a repurtat marea victorie de la Poltava asupra suedezilor – până atunci puterea dominantă a nordului – care considerau Marea Baltică o „mare internă”. În urma acestei victorii, ţările baltice – Estonia, Letonia, Lituaniavor intra sub influenţă rusească, iar Marea Baltică începe să fie considerată drept o „mare internă” de către ruşi.

Articol XXXI. 9.4. Direcţiile de expansiune ale Rusiei

Există în istoria Rusiei mai multe direcţii de înaintare, fiecare concentrând adevărate direcţii de expansiune. O asemenea direcţie a fost reprezentată de expansiunea spre nord, marcată de cucerirea Novgorodului, apoi a ţărilor baltice şi chiar a unor teritorii subarctice. În felul acesta, primul istm, cel dintre zona arctică şi Marea Baltică, a fost atins. Ocuparea acestei poziţii a creat condiţiile unei adevărate reorientări geopolitice a Rusiei, inaugurată sub conducerea lui Petru I. Ea se concretizează mai întâi în mutarea capitalei ruseşti de la

Moscova la Petrograd, în primii ani ai secolului al XIX-lea.

De ce spunem că această mişcare are conotaţii geopolitice? Locul pe care se va ridica Petersburgul era situat pe malul mării, chiar la estuarul Nevei, la 600 km distanţă de Moscova. Valoarea lui consta în deschiderea pe care o asigura, în poziţia avantajoasă pe care o oferea pentru comerţ. Alegerea unei asemenea poziţii releva limpede voinţa de a deschide Rusia pentru comerţ, de a-i gândi altfel viitorul, legat de Europa, în strânsă legătură cu evoluţia acesteia. Petru I a înţeles foarte bine acest lucru – şi judecata sa este cu atât mai valoroasă cu cât ea s-a petrecut în zorii epocii moderne, când orice întârziere în cuplarea Rusiei la evoluţia Europei ar fi fost foarte costisitoare. Faptul că Petru a preferat să ridice viitoarea capitală pe un loc gol, practic pe o mlaştină nelocuită, că noua metropolă a fost construită în stil neoclasic, fără vreo legătură semnificativă cu tradiţia arhitecturală a Rusiei, arată cât de hotărât a fost Petru să deschidă Rusia către Europa, să prefigureze o nouă traiectorie strategică pentru evoluţia ţării sale.

Petersburgul a apărut de la început ca un gen de „antiteză" a Moscovei (G. Parker, „*The Geopolitics of Domination*", pag. 80). Petersburgul era aşezat la periferie, pe malul mării, pe când vechea capitală în centru; Moscova era simbolul unei puteri exclusiv continentale, Petersburgul simboliza dimensiunea maritimă a acestei puteri; Moscova era tradiţionalistă şi teocratică, Petersburgul modern şi secularizat; Moscova era capitala arhitecturală a Rusiei, cu clădiri în cel mai pur stil rusesc, Petersburgul era un gen de capitală a lumii vestice, construit în stil neoclasic, fără vreo legătură semnificativă cu tradiţia arhitecturală a Rusiei. Geofrey Parker nota semnificativ: „*această masivă deplasare geografică a puterii politice de la centru la periferie exprima o credinţă neclintită în ceea ce putea deveni Rusia*" (G. Parker, op. cit., pag. 80).

S-a spus despre Petru că a fost un „*rus germanizat*"; aşa cum despre Ecaterina a II-a s-a spus că, dimpotrivă, a fost o „nemţoaică rusificată". Cert este că modernizarea Rusiei s-a declanşat în această perioadă şi, numai într-un secol, armatele ruseşti vor ajunge la Paris. Într-un secol Rusia devine putere europeană în sensul deplin al termenului. De acum, nimic important nu se va decide în Europa fără cuvântul, fără participarea, într-un fel sau altul, a Rusiei. Iată semnificaţia unei mişcări strategice iniţiată la timp. Nu este vorba atât

despre mutarea capitalei, cât despre semnificaţia ei, despre tendinţa pe care o exprimă, despre procesele pe care le anunţă. Cum remarca şi G. Parker (op. cit., pag. 85), timp de mai bine de două secole, pe parcursul cărora Petersburgul a fost capitală, conceptul de Roşiiskaia Imperiia a triumfat asupra celui de Russkaia.

Ar fi foarte important să amintim, fie şi în treacăt, de momentul în care a avut loc revenirea capitalei tot la Moscova. Imediat după încheierea primului război mondial şi după victoria Revoluţiei din Octombrie. Începea o nouă perioadă în istoria Rusiei, o perioadă de închidere a Rusiei, de izolare a ţării de procesele europene. Iar mutarea capitalei în interiorul ţării exprima acest nou timp, cu noi valori şi cu noi orientări politice şi culturale.

A doua direcţie de expansiune a Moscovei a fost către sud-est. Ea s-a confruntat cu imperiul polono-lituanian pe care l-a învins, apoi cu cazacii din bazinul inferior al Niprului, iar la 1654, Ucraina, până atunci ocupată în mare parte de Polonia, se alătură Rusiei. La sfârşitul secolului al XVIII-lea Rusia participă la cele trei împărţiri succesive ale Poloniei (1772, 1792, 1795) şi ocupă după ultima împărţire, când Polonia dispare ca stat, o bună parte a teritoriului său care nu va mai reveni Poloniei decât în 1918. Concomitent, atinge coasta de nord a Mării de Azov, iar pe malul Mării Negre dezvoltă portul Odesa şi baza navală Sevastopol. În 1812, ocupă Basarabia, depăşeşte Nistrul şi ajunge la Prut. Astfel, Rusia controlează în întregime istmul care leagă Marea Baltică de Marea Neagră.

Ultima porţiune de pământ cucerită de către Rusia este reprezentată de istmul dintre Marea Neagră şi Marea Caspică. Caucazul s-a dovedit mult mai greu de ocupat. Zonă preponderent muntoasă, locuită de popoare diferite ca structură etnică şi credinţă religioasă, Caucazul a opus o rezistenţă puternică şi de-abia în secolul al XIX-lea Rusia şi-a instalat controlul asupra regiunii.

Cum spuneam, ocuparea acestor istmuri a reprezentat un obiectiv strategic al politicii externe ruseşti, el fiind motivat prin posibilităţile pe care le oferă asemenea istmuri pentru apărarea Rusiei de diferite primejdii externe. Totuşi, de câte ori a avut posibilitatea, Rusia a depăşit aceste amplasamente mergând mai departe de linia pe care o conturau ele. De pildă, atunci când Polonia a fost împărţită, Rusia a ocupat o parte din teritoriul acestei ţări, care trecea cu mult de istmul baltico – pontic. De asemenea, după cucerirea Caucazului, Rusia

a trecut la ocuparea Transcaucazului, care, de asemenea, depăşea istmul pontico-caspic. Toate acestea ilustrează că obiectivul de care am amintit avea mai mult o dimensiune de justificare a expansiunii şi cuceririlor teritoriale în faţa puterilor străine.

Am arătat mai sus că expansiunea teritorială a Rusiei a fost uşurată de existenţa unor mari râuri care traversau ţinuturi întinse, fără mari variaţii de relief. Toţi cei care s-au ocupat de istoria Rusiei relevă importanţa acestui element geografic favorizant. Numai că, înaintând pe cursul acestor ape curgătoare, Rusia a ajuns în cele din urmă să domine sau să încerce să domine mările în care aceste râuri sau fluvii se vărsau. Ruşii au înaintat pe Volga şi au ajuns să controleze Marea Caspică. Au înaintat pe Don şi au inclus Marea de Azov în propriul teritoriu. Au înaintat pe Nipru şi Nistru şi au ocupat foarte importante poziţii la Marea Neagră. Au înaintat pe Neva sau Dvina şi au ajuns să considere la un moment dat Marea Baltică drept o „mare internă".

9.5. Mesianismul, ca legitimare a expansiunii

Mai există o legitimare a expansiunii, extrem de puternică, anume ideea mesianică. Rusia Moscovită a pretins că este statul succesoral al Rusiei Kievene (de la care ar moşteni „sufletul") şi al Imperiului Bizantin. După căderea primei, Mitropolia Bisericii Ortodoxe din acest spaţiu se mută la Vladimir, apoi la Moscova. Două secole mai târziu ea se transformă în Patriarhie. Biserica nu a fost un rival, ci un sprijinitor al statului în demersurile sale de expansiune şi de protejare a „tuturor ruşilor", sprijin care i-a hrănit statului convingerea că prin acţiunile sale de expansiune ar îndeplini o „misiune divină". A luat naştere astfel „*un cezaro-papism desăvârşit în care Biserica şi Statul devin sinonime*", iar cetăţeanul se consideră pe sine însuşi „*agent al reunificării creştinătăţii*". După căderea Constantinopolului, căsătoria lui Ivan al III-lea cu moştenitoarea Paleologilor, ultimii împăraţi greci ai Constantinopolului, conferă şi un alt tip de sprijin ideii potrivit căreia Moscova ar fi „*a treia Romă*", un oraş etern, succesorul autentic al Romei şi Constantinopolului. „*The Rossiiskaia Imperiia era în primul rând sfânt şi numai în al doilea rând rusesc, iar impulsul religios îl regăsim chiar în inima sa*" (G. Parker, „*The Geopolites of Domination*", pag. 84).

Multe acţiuni de cucerire teritorială întreprinse de către Rusia au avut loc în numele ortodoxismului. De pildă, ideea care a

reprezentat o adevărată dominantă a politicii externe ruseşti – uneori mărturisită, alteori nu – privind cucerirea Constantinopolului constituie o încoronare a acestui tip de mesianism. Nu putem să nu semnalăm faptul că acest obiectiv cu determinaţii religioase neîndoielnice cuprinde şi importante elemente de ordin geopolitic. Constantinopolul înseamnă şi controlul strâmtorilor dintre Marea Neagră şi Marea Mediterană, deci, practic, ieşirea la oceanul planetar.

De origine religioasă, cu un conţinut care se plasează pe terenul credinţei, mesianismul rusesc mai cunoaşte şi o altă dimensiune, foarte importantă, anume mesianismul panslavist, care avea în vedere rolul ruşilor în protejarea slavilor din alte teritorii, cu deosebire din Balcani. Este adevărat că între cele două dimensiuni nu se pot face distincţii clare. Slavii din Balcani sunt şi ei de religie ortodoxă. Prin urmare, invocarea unui motiv religios – protejarea credincioşilor ortodocşi – sau panslavist – protejarea slavilor din alte teritorii – nu exclude existenţa unor adânci raţiuni geopolitice, extinderea influenţei ruseşti propriu-zise.

Articol XXXII. 9.6. Distanţarea statului de societate

Din raţiuni care ţineau, la început, de dobândirea neatârnării, apoi de susţinerea procesului de expansiune şi, în cele din urmă, de controlul asupra unui teritoriu aşa de întins, statul a devenit tot mai puternic distanţându-se de societate, „comandându-i" cumva, impunându-şi voinţa, uneori în dezacord cu cea a societăţii. A apărut, astfel, de la început un tip de evoluţie centrată în jurul unui paradox care s-a perpetuat în timp şi a atins punctul culminant în perioada socialistă. De-a lungul întregii sale istorii, Rusia a fost un caz special, sublinia H. Kissinger („*Diplomacy*", pag. 24) şi nu este nicio îndoială că situaţia specială de care vorbea autorul american se referea şi la paradoxul semnalat, la o tendinţă, în ultimă instanţă, inerţială sau autonomă de creştere a rolului statului, sau a unora dintre componentele sale fără o întemeiere reală. „*Cu fiecare cucerire caracterul statului* (rus, n.n.) *s-a schimbat pe măsură ce încorpora grupuri etnice non-ruseşti. Este una dintre raţiunile pentru care Rusia s-a simţit obligată să menţină o imensă armată a cărei mărime nu era corelată cu nicio ameninţare a propriei securităţi*" (idem).

Din perspectiva cursului de faţă, este important să înţelegem particularităţile procesului de modernizare a Rusiei: un proces sfâşiat, care a pornit totdeauna de sus în jos fără a pătrunde în straturile de

profunzime ale societăţii. Poate şi, de aceea, el nu a fost în nicio etapă încheiat, fiecare nou moment de evoluţie preluând un pasiv istoric împovărător. De aceea, în întreaga istorie rusească se pot pot întâlni elemente, zone de avanpost ale modernităţii coexistând cu procese, instituţii, atitudini cu mult rămase în urmă. Media şi indicatorii care măsurau performanţa medie nu au avantajat niciodată Rusia, pentru că forţa ei a provenit întotdeauna din număr, din masivitate; întrebarea cardinală este dacă numărul şi masivitatea mai reprezintă neapărat un mare avantaj în epoca informatizării şi mai ales dacă mentalităţile care s-au format de-a lungul vremii în jurul acestor parametri mai pot reprezenta combustia dezvoltării astăzi. Dacă, aşa cum remarca F. Braudel, „*Rusia mai poate continua să promoveze modernitatea faţă Europa şi Evul Mediu faţă de ea însăşi*" („*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 249).

O asemenea evoluţie paradoxală a dat naştere, chiar de timpuriu, la o expansiune (brutală) a statului în câmpul societăţii, care s-a împlinit în crearea unui adevărat sistem de dependenţă faţă de stat chiar şi a segmentului de populaţie care ar fi putut trăi fără stat. Nobilii de pildă, nu erau precum cei din vest sau cei din timpul Rusiei Kievene, stăpâni ai pământurilor lor. Ivan cel Groaznic nu s-a mulţumit să-i omoare pe boieri, ci le-a confiscat pământurile pe care le încredinţa unor slujbaşi credincioşi. A apărut ceea ce s-a numit nobilimea de serviciu, care stăpânea temporar o suprafaţă de pământ. În timpul lui Petru cel Mare apare o altă reglementare care recunoaşte nobililor de serviciu posesia pentru ei şi pentru moştenitorii lor. Apare astfel, „a doua aristocraţie" (F. Braudel, „*Gramatica civilizaţiilor*", pag. 249) asociată cu statul şi depinzând de rangurile oficiale ocupate în ierarhia puterii.

Întâlnim în Rusia un alt fenomen particular care se adaugă celui prezent mai sus, anume „a doua iobăgie". El semnifică legarea iobagului de nobil înfăptuită printr-un ucaz al lui Ivan al IV-lea (1581). Până atunci iobagul putea să-şi schimbe stăpânul în fiecare an de Sfântul Gheorghe. Datorită acestui act se pun în mişcare mase de ţărani care părăsesc regiunea Moscova şi migrează spre Siberia sau Volga şi Don. Se creează astfel, o presiune demografică care reprezintă un factor favorizant al expansiunii ruseşti spre aceste zone.

Răscoalele conduse de Stepan Razin (1669 – 1671) şi Pugaciov cu aproape un secol mai târziu stau mărturie a tensiunii teribile care ia

naştere în interiorul statului rus. Cum paradoxul între stat şi societate va continua să existe, această tensiune va fi prezentă în toată istoria Rusiei. Am vorbit de răscoale, dar istoria Rusiei din secolul al XIX-lea şi mai ales din prima parte a secolului XX este o istorie de conflict surd care izbucneşte periodic în explozii sociale.

Un instrument al acestei evoluţii supracentralizate l-au reprezentat şi serviciile de represiune, create foarte de timpuriu şi la proporţii impresionante, expresive prin ele însele. Între instituţiile pe care le-a întemeiat Ivan cel Groaznic este şi ceea ce am putea numi astăzi poliţie secretă, înfiinţată în 1565. Cei şase mii de oameni ai serviciului său numit Opricinina erau îmbrăcaţi în negru şi călăreau cai negri. Emblema respectivului serviciu era un cap de câine şi o mătură, simbolizând misiunea de a stârpi şi înlătura trădarea. După opinia lui F. Coleman („*The decline and the Fall of the Soviet Empire*. *Forty Years That Shook the World*, *from Stalin to Yeltsin*", pag. 165), Stalin a proslăvit regimul de teroare introdus de Ivan cel Groaznic şi rolul său în centralizarea puterii, în reducerea opoziţiei faţă de autoritatea ţarului; liderul sovietic a considerat chiar că Ivan cel Groaznic nu a fost suficient de dur, irosind prea multă vreme în rugăciuni, în loc să-şi dedice tot timpul lichidării boierilor răzvrătiţi.

În 1800, poliţia secretă ţaristă a fost botezată Ochrana, iar sub puterea comunistă, ea a purtat numele de CEKA şi NKVD. Din 1954 până la prăbuşirea Uniunii Sovietice, ea s-a numit KGB – Comitetul pentru Securitatea Statului. Potrivit opiniei aceluiaşi autor, KGB a devenit cea mai mare forţă de poliţie politică şi cel mai mare serviciu de informaţii externe din lume. Când Gorbaciov a preluat conducerea ţării (1985), KGB număra 400.000 de ofiţeri în interiorul URSS şi 200.000 în afară (Fred Coleman, op. cit., pag. 166).

Ilustrativ pentru forţa acestui serviciu este şi ceea ce a declarat G. Shack Nazarovconsilier politic apropiat al lui Gorbaciovanume că ultimul lider sovietic a luat cunoştinţă de situaţia reală a economiei pe care o conducea dintr-un raport ultrasecret al KGB care i-a fost pus la dispoziţie numai după ce a ajuns Secretar General al Partidului.

Ar fi interesant să medităm împreună la următorul fapt: de ce, dincolo de excese, unele zguduitoare, mai toţi conducătorii ruşi, unii chiar moderni, cum ar fi Petru cel Mare, au avut mereu preocuparea centralizării, al controlului asupra propriului teritoriu. Serviciile de care am vorbit nu sunt decât expresia acestei preocupări. Să medităm

dacă între întinderea unui stat şi forma de guvernământ nu este o legătură. Dacă Rusia, chiar şi democratică, nu va conserva o puterincă notă de centralizare şi autoritarism în conducere.

Articol XXXIII. 9.7. Eurasiatismul

O orientare politică importantă în Rusia de astăzi este eurasiatismul. Fără a fi o prezenţă teoretică nouă, el a cunoscut în ultimii ani o revenire semnificativă, aşa încât se cuvine să stăruim asupra sa.

Eurasiatismul apare ca orientare în 1921, când reprezentanţi de seamă ai emigraţiei ruse: N. Troubetskoi (economist), P. Savitski (geograf), P. Surciński, critic muzical, G. Florovski, teolog, publică lucrarea „*Exodul spre est*". Ideea de bază a eurasiatismului este că Rusia formează un spaţiu aparte ancorat în cele două continente, dar având o identitate precisă, inconfundabilă. Poziţia geografică particulară ar trebui să dicteze, potrivit opiniei acestor autori, o politică distinctă care să conserve identitatea Rusiei. Eurasia, scria Savitski în 1925, „*este o lume aparte, distinctă… Rusia ocupă cea mai mare parte a acestui spaţiu, care nu este împărţit între două continente, ci formează un al treilea, independent şi care nu are numai un sens geografic*" (F. Thom, „*Eurasisme et neo-eurasisme*"). Mai recent, publicaţia „*Nezavisimaia Gazeta*" se referă şi ea la aceeaşi realitate geografică, numai că accentuează elementele de legătură, conexiunile pe care le implică o asemenea poziţie: „*Eurasiatismul Rusiei se datorează faptului că, în virtutea istoriei şi geografiei noastre, avem interese vitale atât în Europa cât şi în Asia. În aceasta constă diferenţa Rusiei faţă de celelalte ţări europene şi asiatice. Doar Turcia se poate pretinde într-o oarecare măsură eurasiatică (mai precis euro-mic-asiatică). Nicio altă ţară de pe unul sau altul de pe aceste continente nu are asemenea caracteristici*" (citat în A. Sergounin, „*Russian Foreign Policy Thinking: Redefining Conceptions*").

Este important să subliniem, mai ales pentru cei interesaţi, că P. Savitki încearcă să explice într-un mod diferit istoria de început a ruşilor, o serie de elemente ale matricei lor culturale. În mod obişnuit, am spune chiar oficial, formarea Rusiei este legată de afirmarea „Rusiei kievene", care a atins punctul culminant al evoluţiei sale înainte de năvălirea tătarilor. Mănăstiri din prima parte a secolului al XI-lea, cum ar fi Sfânta Sofia Kievskaia, pot sta cu demnitate alături de construcţiile similare din Occident. A apărut o sesizabilă rămânere în

urmă a Rusiei kievene înainte de năvălirea tătară (ilustrată, de pildă, şi în diferenţele de dimensiuni dintre bisericile construite în secolul al XIII-lea în această ţară şi cele occidentale.

Deci, după opinia lui P.N. Saviţki, năvălirea tătară nu a precedat, ci a urmat slăbirii interne a Rusiei kievene, care nu putea „*duce decât la jugul străin*". Aici consideră autorul că a intervenit şansa Rusiei, anume că „a fost cucerită de tătari şi nu de altcineva". Dacă Rusia ar fi căzut în mâna turcilor infectaţi de „exaltarea şi fanatismul iranian", „*încercările prin care ar fi trebuit să treacă ar fi fost de multe ori mai mari, iar soarta mult mai amară… Dacă ar fi cucerit-o Occidentul, acesta ar fi scos sufletul din ea. Tătarii n-au schimbat esenţa spirituală a Rusiei, dar prin forţa ce-i distingea atunci, aceea de creatori de stat şi organizatori militari, au influenţat-o neîndoielnic*" (P. N. Saviţki, „*Evraziiskaia Hronika*").

Înrâurirea exercitată de tătari nu se reduce doar la organizarea militară şi crearea statului centralizat. P.N. Saviţki consideră că jugul tătărăsc a organizat acea retortă în care s-a „*modelat originalitatea spirituală rusească*" (op. cit.).

Există, spune autorul, la popoarele vecine cu oceanul, la popoarele „litoraliste" o anume însuşire de a simţi învolburarea mării, de a-i înţelege zbuciumul. Un sentiment ce nu-şi poate găsi echivalentul decât în „*simţul tătărăsc al continentului*", în capacitatea de a comunica cu stepa, oazele şi pădurile, de a „*cuprinde nemărginirea*", transmise ruşilor. „*Între altele, în hoinărismul rusesc, în amploarea cuceririlor şi anexiunilor ruseşti există acelaşi simţ al continentului*".

Pe de altă parte, mediul cultural tătar „neutru", care admira „orice fel de zei" şi tolera „orice fel de culturi", a contribuit la precipitarea şi limpezirea profilului cultural rusesc. Însuşirile aflate în stare de hibernare au renăscut într-un contur spiritual puternic. Paradoxal, ceea ce apărea ca un blestem al lui Dumnezeu, a „purificat şi sfinţit Rusia", i-au imprimat simţul măreţiei". „*În Rusia sub «tătărime» a apărut în toată plinătatea ei profunzimea mistică şi cea mai înaltă creaţie a ei – pictura religioasă rusească. Întreaga înflorire a acestei picturi se încadrează total în perioada jugului tătar*" (P.N. Saviţki, „*Evraziiskaia Hronika*").

9.8. „Unicitatea" Rusiei – baza teoretică a eurasiatismului

Am insistat asupra acestei abordări nu numai pentru că ea

propune un alt mod de abordare a procesului de formare a Rusiei moderne, ci şi deoarece încearcă să fundamenteze „unicitatea" Rusiei, baza teoretică a eurasiatismului. „*Rusia post-comunistă se află în cadrul unor graniţe care nu au precedent istoric. Ca şi Europa, ea va trebui să consacre cea mai mare parte a energiei sale pentru a-şi defini identitatea*" (H. Kissinger, „*Diplomacy*", pag. 25). Ce va face Rusia? Va cocheta, în continuare, cu iluzia imperială? Cu alte cuvinte, se va întoarce la problematica istorică, la modelul pe care l-a urmat timp de secole? Vom asista la o direcţionare a energiilor sale spre Est, devenind un participant mai activ în Pacific, zona care va „juca" multe dintre mizele secolului 21? Priorităţile sale strategice vor fi îndreptate spre Sud, acolo unde lumea islamică presează şi formulează sfidări la care cu greu se va găsi răspuns? Sau, dimpotrivă, Rusia va sta mai mult îndreptată cu faţa spre Europa în aspiraţia de a institui un parteneriat cu Uniunea Europeană cu care, de fapt, împarte continentul?

Versiunea slavofilă a eurasiatismului are drept premise poziţia geopolitică a Rusiei şi particularităţile care o individualizează atât în raport cu Vestul, cât şi cu Estul. Unul dintre reprezentanţii eurasiatismului, membru al Academiei Ruse de Ştiinţe ale naturii, subliniază: „*Poziţia geopolitică a Rusiei este nu numai unică, ea este realmente decisivă atât pentru ea însăşi, cât şi pentru lume… Fiind situată între cele două civilizaţii, Rusia a fost o verigă esenţială între ele, a asigurat un echilibru civilizat şi o balanţă mondială a puterii*".

Slavofilii consideră că imperiul rus, spre deosebire de cel englez, francez, otoman, este „organic", întrucât este generat şi întreţinut de o arie geopolitică comună, de o economie comună şi de cerinţe de securitate comune. El nu ar fi altceva decât expresia politică a unei „*entităţi culturale polietnice*" în care „*grupuri de popoare şi naţionalităţi au coexistat paşnic*".

Este interesant cum văd slavofilii renaşterea Rusiei. În primul rând, prin întărirea autorităţii centrale, care ar putea garanta un statut respectat al Rusiei, ar feri poporul de anarhie, de tot felul de conflicte şi fenomene arbitrare. În al doilea rând, prin „filtrarea" foarte atentă a influenţei occidentale, prin afirmarea filonului cultural clasic alcătuit din valori ortodoxe şi slavone. Occidentul este perceput ca un rival, ca o ameninţare. De aceea slavofilii se şi opun integrării Rusiei în instituţiile economice politice şi militare occidentale, întrucât procesul integrator ar putea restrânge suveranitatea naţională; ca alternativă,

reprezentanţii acestei orientări propun o întoarcere la resursele proprii, la modelele şi principiile pe care Rusia le-a testat de-a lungul evoluţiei sale istorice. În ceea ce priveşte politica externă, slavofilii recomandă ca prioritate protejarea minorităţii ruse din fostele republici sovietice, precum şi revenirea la sistemul de alianţe tradiţionale, constând în relaţii strânse cu Serbia, cu ţările arabe, Cuba, Coreea de Nord, India (A. Sergounin, „*Russian Foreign Policy Thinking*: *Redefining Conceptions*").

Influenţa politică a slavofililor este redusă, întrucât adepţii săi nu au acces direct la nivelul efectiv al luării deciziilor; nu acelaşi lucru se poate spune despre influenţa lor intelectuală, considerabilă dacă avem în vedere că partizanii săi sunt grupaţi în jurul unor ziare şi reviste cu ecou în viaţa publică a Rusiei, precum „Den", Naş Sovremenik", Maladaia Gvardia".

Am insistat asupra acestei variante, pentru că ea ilustrează foarte bine zbaterea reală a Rusiei, seducţiile pe care le exercită tot felul de idei care au acompaniat dezvoltarea acestei ţări (cum a fost, de pildă, ideea imperială) şi numeroasele capcane în care pot cădea autorii care, ataşaţi fiind de modelele clasice, de valori tradiţionale, nu percep la dimensiunea reală importanţa pe care viaţa modernă o are în reconfigurarea tuturor ideilor şi modelelor despre dezvoltare. A preconiza, aşa cum procedează eurasianiştii în general şi slavofilii cu deosebire, desprinderea Rusiei de procesele integratoare moderne înseamnă implicit condamnarea acestei ţări la rămânere în urmă, la conservarea, dacă nu la accentuarea decalajului dintre ea şi lumea dezvoltată.

Ni se pare absolut întemeiat îndemnul eurasianiştilor privind o întoarcere a Rusiei asupra ei însăşi. Fără acest examen sincer şi sever, nimic durabil nu se poate construi. O astfel de întoarcere, repetăm nu numai oportună, dar chiar imperativă, nu poate fi decât un moment, o etapă pregătitoare, un prilej de evaluare realistă, de definire a priorităţilor. Un moment care capătă valoare dacă întemeiază ceva, dacă deschide un orizont de înaintare, dacă prefigurează o strategie orientată cu faţa către viitor. A imagina procesul de dăltuire a viitorului doar în aceşti termeni, mai mult, a construi, în mod deliberat, a fundamenta o anume izolare a Rusiei prin desprinderea ei de tumultul vieţii contemporane, ni se pare un demers fără consistenţă politică şi fără valoare naţională. Prin urmare, problema fundamentală

a eurasianiştilor este că face din unicitatea Rusiei motiv şi temei de izolare şi nu punct de pornire pentru participarea cu summum-ul său de particularităţi la procesele de modernizare şi dezvoltare contemporane, în afara cărora Rusia nu poate avea viitor politic cu adevărat. Din această perspectivă, Zagorski avea dreptate să sublinieze: „*Rafinatul concept de a clădi punţi între civilizaţiile vestice şi estice pare lipsit de sens*. *Cine trebuie legat de cine*? *Germania cu Japonia sau Franţa cu Taiwanul*? *Legăturile dintre ele şi sintezele lor au început cu mult timp în urmă*, *fără nicio participare a Rusiei care nu poate nici să diminueze*, *nici să adauge ceva la această sinteză* înţepenindu-se în unicitatea sa (subl. ns.). *Tot ce poate face este ori să se alăture sintezei*, *ori să rămână în afara ei ca în trecut*. *Dar conceptul construirii unei punţi este nu numai neconstructiv*, *el este reacţionar*, *pentru că aspiră lent să ne imprime cu forţa în minţi ideea că democraţia este improprie Rusiei*, *aşa cum piaţa ar fi incompatibilă cu unicitatea noastră*".

Am dori să mai menţionăm o situaţie care sugerează rolul de-a dreptul catastrofal pe care izolarea – sub orice formă – îl poate avea în evoluţia unui stat. În anii '80, literatura americană de specialitate era profund marcată de ameninţarea economică pe care o reprezenta Japonia, întruchipată între altele şi în capacitatea produselor nipone de a concura pe cele americane chiar pe propria lor piaţă. Era evident că economia japoneză nu s-ar fi putut dezvolta aşa de rapid fără imensa piaţă americană, că orice tentativă de închidere a barierelor vamale nordamericane ar fi putut să însemne o înăbuşire a economiei nipone care ar fi fost lipsită de principala sa piaţă de export. Au fost analişti – şi nu puţini – care au îndemnat la adoptarea acestei măsuri. Alte voci au atras însă atenţia că o asemenea măsură ar însemna începutul unei perioade de autoizolare tehnologică, extrem de costisitoare. În cele din urmă au avut câştig de cauză poziţiile care susţineau că soluţia nu poate fi în niciun caz protecţionismul, ci ridicarea competitivităţii economice, că autoizolarea înseamnă practic un gen de sinucidere lentă.

Experienţa istorică arată că orice proces de izolare condamnă ineluctabil la rămânere în urmă. China a fost mult timp un adevărat avanpost al civilizaţiei antice şi medievale. Decăderea a început odată cu izolarea sa de lume şi de fluxurile civilizaţiei acelei perioade. Într-o cu totul altă perioadă de timp, China oferă un exemplu viu de ceea ce înseamnă dezavantajele imense ale izolării, ca şi avantajele integrării

în procesele moderne. Comparaţi China anilor ’60, China revoluţiei culturale, devorată de încleştări interne, slăbită de dispute proletcultiste, opace faţă de tendinţele moderne, cu China actuală, deschisă schimburilor, deschisă competiţiei. Cu atât mai mult în cazul Rusiei, soluţia nu poate fi cea indicată de diversele variante ale eurasiatismului. Mai ales că prin diferitele sale variante această orientare nu preconizează doar un protecţionism economic, ci un tip de izolaţionism politic. O asemenea cale ar putea pregăti orice, dar nu viitorul Rusiei.

Pentru adepţii eurasiatismului post-sovietic, misiunea strategică a momentului este construirea unei „alternative geopolitice la atlantism”. Direct sau indirect, demersurile lor vizează acest obiectiv. Obiectiv discutat nu în termeni politici mărunţi, ci în cei atotcuprinzători ai marilor spaţii. Apare mai puţin important dacă această alternativă va lua forma unei Mitteleurope dominată de Germania, a Asiei centrale unificate sub semnul Revoluţiei islamice, sau a blocului Extremului Orient construit în jurul Chinei. În orice caz, predilecţia eurasiatismului de a discuta alternativa la atlantism în termenii marilor spaţii îl apropie foarte mult de geopolitică şi îl sileşte să ofere o astfel de perspectivă privind tratarea şi dezlegarea problemelor cu care se confruntă Rusia. Aşa se şi face că insistăm asupra sa într-un curs de geopolitică.

Bibliografie

Articol XXXIV.

1. Braudel, F.Gramatica civilizaţiilor”, Meridiane, Bucureşti, 1994.

2. Brzezinski, Z.Game Plan. How to Combat the US Soviet Contest”, The Atlantic Monthly Press, New York, 1986.

3. Coleman, F.The Decline and Fall of the Soviet Empire. Forty Years that Shook the World, from Stalin to Yeltsin”, St. Martin’s Press, New York, 1996.

4. Kissinger, H.Diplomacy”, Simon and Schuster, New York, 1994.

5. Parker, G.The Geopolitics of Domination”, Routledge, London, 1981.

6. Saviţki, P.N.Evraziiskaia Hronika”, Cronica Euroasiatică, Ed a V-a Paris, 1926, reprodus din vol. Metamorfozi Evropa, Metamorfozele Europei, Moscova, Ed. Nauka, 1993.

7. Sergounin, A.Russian Foreign Policy Thinking: Redefining Conceptions", Working Papers, 11, 1993, Centre for Peace and Conflict, Copenhaga.

8. Thom, F.Eurasisme et neo-eurasisme", Comentaire, nr. 66, vara, 1994.

9. Vadrat, C.M.Ou va la Russie", Editions Generales First, 1896.

I. Întrebări

1. Explicaţi de ce pe teritoriul rusesc actual concurează mai multe „Rusii". Precizaţi în continuare care ar fi acestea.

2. Cine a jucat rolul decisiv în apariţia primei Rusii? Care au fost condiţiile naturale de expansiune a Rusiei kievene?

3. Încercaţi să precizaţi care este deosebirea dintre Rusia moscovită şi Rusia kieveană.

4. Nominalizaţi direcţiile de expansiune ale Rusiei începând cu secolul al XVII-lea şi poziţiile pe care şi-a propus să le atingă această expansiune.

5. Care este semnificaţia geopolitică a mutării capitalei de la Moscova la St. Petersburg?

6. Comentaţi următorul citat: „*Rusia nu mai poate continua să promoveze modernitatea faţă de Europa şi Evul Mediu faţă de ea însăşi*".

7. Care este baza teoretică a eurasiatismului?

8. De ce consideră slavofilii că Imperiul rus este organic?

9. Ce consideraţi că este unicitatea: condiţie a semiizolării sau punct de plecare al integrării?

10. Care sunt consecinţele izolării internaţionale în planul dezvoltării? Ce învăţăminte ne transmite în această privinţă istoria?

Articol I.

Articol XXXV.

Articol XXXVI.

Articol XXXVII.

Articol XXXVIII.

Articol XXXIX. Curs nr. 10

Articol XL. Rusia după încheierea Războiului Rece

10.1. Rusia şi străinătatea apropiată

După încheierea războiului rece, fiecare ţară europeană a blocului socialist a fost confruntată cu problemele dificile şi dureroase ale tranziţiei. Într-o ţară obişnuită tranziţia a însemnat trecerea de la totalitarism la democraţie şi de la economia centralizată la cea de

piaţă. În cazul Rusiei, tranziţia a însemnat şi trecerea de la statul imperial la cel post imperial. Dacă în planul dificultăţilor reale trecerea de la economia centralizată la cea de piaţă se dovedeşte foarte complicată, mai ales în cazul Rusiei unde amploarea transformării adaugă elemente de dificultate suplimentare procesului, în planul percepţiei, cea mai delicată problemă este totuşi cea a trecerii de la statul imperial la cel post imperial. Este delicată pentru că de 300 de ani ruşii trăiesc în minte cu ideea imperială, care le oferea un gen de compensaţie la greutăţile şi lipsurile vieţii cotidiene. De data aceasta, prăbuşirea imperiului a fost însoţită de o prăbuşire a nivelului de trai, chiar a securităţii personale. A dispărut şi „aroma ideologică" pe care o răspândea, totuşi, existenţa imperiului: suferim, dar cel puţin suntem mari şi chiar temuţi. De aceea, populaţia este tentată să privească dispariţia imperiului ca o pierdere, ca o tragedie, mai mult ca un „complot" deliberat pentru a dezmembra un guvern şi o naţiune (D. Yergin şi T. Gustafson, „*Rusia 2010 and What It Means for the World*", pag. 211).

Există o realitate psihologică a momentului pe care îl traversează Rusia, realitate de care trebuie să ţinem seama. Considerăm că într-un curs de geopolitică este bine să semnalăm existenţa acestei realităţi, pentru că poate deveni „materie primă" pentru noi întrupări ale ideii imperiale. Rusia, ne spun Yergin şi Gustafson, trăieşte convingerea că „*a fost amăgită părăsind locul pe care îl merită în lume*" (op. cit., pag. 212). Nostalgia imperială poate fi reaprinsă, fie printr-o politică de „resentiment şi umilire" din partea Occidentului, fie prin eşecul tranziţiei care ar readuce în minţi vremurile de altă dată (sau o combinaţie a acestor tipuri de fenomene). De aceea, subliniem de acum, apusul ideii imperiale este condiţionat în primul rând de succesul economic intern al Rusiei de azi, de modernizarea sa.

Vorbind despre imperiu şi ideea imperială la ruşi, nu putem să nu amintim că imperiul sovietic din perioada socialistă a acestei uniuni avea o existenţă structurată în mai multe cercuri concentrice. Primul, după cum preciza şi Zbigniew Brzezinski („*Game Plan*", pag. 48) este imperiul Marii Rusii. Aproximativ 145 milioane de ruşi dominau aproximativ 145 milioane de oameni aparţinând unor numeroase naţiuni ne-ruse, incluzând 50 milioane de musulmani asiatici şi 50 milioane de ucraineni.

Al doilea este imperiul sovietic. Prin intermediul său, Moscova controla state satelit în care trăiau 120 milioane de mongoli. Al treilea este imperiul comunist al Moscovei, care includea state precum Cuba, Nicaragua, Vietnam, Angola, Etiopia, Yemenul de Sud şi Coreea de Nord, dependente de Moscova din raţiuni ce ţineau de sprijin militar şi economic, ghidare politică, etc. Aceste state din urmă au o populaţie de circa 130 milioane locuitori. Prin urmare, 145 milioane de ruşi au exercitat un control politic asupra unui sistem imperial care includea 545 milioane de oameni răspândiţi în întreaga Eurasie şi în teritorii dependente de peste mări. Cu alte cuvinte, misiunea internaţionalistă a leninismului, consideră autorul american, nu a reprezentat decât un alt înveliş pentru promovarea unor interese imperiale mai vechi.

Pentru a putea urmări unele dintre principalele probleme de ordin geopolitic ale Rusiei de astăzi să înfăţişăm, în datele sale sumare, peisajul politic al Rusiei şi „*străinătăţii sale apropiate*" (ne-ar abroad).

Fosta URSS conţinea 15 republici unionale care au devenit state independente. Evgheni Yasin ne propune o sistematizare a lor pe care o reproducem mai jos („*The eeconomic Space of the Former Soviet Union*, *past and present*" în J. Williamson, „*Economic Con*sequences of *Soviet Disintegration*).

— Republicile Slave: Rusia, Ucraina, Belarus. Cu anumite rezerve, spune autorul, Moldova ar putea intra în această grupă (din nou, am spune, mentalităţile imperiale, care nu observă „amănuntul" că 65% din populaţia acestui stat este formată din moldoveni, deci români).

— Republicile Transcaucaziene: Georgia, Armenia şi Azerbaidjan. În ciuda diferenţelor de religie, adaugă autorul, populaţiile acestea sunt strâns conectate – istoric şi cultural – cu Turcia, Iranul şi Orientul Mijlociu.

— Statele baltice: Estonia, Letonia şi Lituania care s-au dezvoltat şi se află şi astăzi sub influenţa Germaniei, Poloniei şi ţărilor scandinave.

— Republicile din Asia Centrală: Uzbekistan, Kirghistan, Tadjikistan şi Turkmenistan au devenit parte a imperiului mult mai târziu, iar colonizarea rusească a avut o influenţă redusă.

O poziţie specială ocupă Kazahstanul, unde ruşii deţin o pondere de peste 40% din populaţie.

Cum vor evolua aceste state în raport cu Rusia? Există un

scenariu ca fiecare să aibă propria monedă şi să evolueze cu totul independent de Rusia; ipoteza opusă este ca toate să formeze un spaţiu economic comun, un spaţiu al rublei. Realist este un scenariu intermediar, în care unele dintre aceste ţări vor forma o uniune economică împreună cu Rusia, altele nu. De pildă, Bielorusia deja a alcătuit o uniune cu Rusia. Este foarte probabil să se alăture acestei uniuni şi Kazahstanul, ţară mare în care populaţia rusească deţine o pondere importantă.

Ar fi, fără îndoială, riscant să se facă judecăţi sigure în privinţa evoluţiei fiecărui stat. În 1991 la Alma Ata s-a semnat un acord care voia să întemeieze un gen de Uniune Europeană a Estului, ceea ce numim Comunitatea Statelor Independente (CSI), dar această Uniune a funcţionat modest. Cauzele sunt multiple. Fiecare dintre aceste ţări are şi o strategie proprie de evoluţie şi nu vede în mod pozitiv, din punct de vedere politic, un tip de subordonare faţă de Moscova. În acelaşi timp, legăturile economice şi sursa de materii prime pe care o reprezintă Rusia constituie un îndemn spre integrare. Există, deci, două tendinţe contrare în atitudinea acestor ţări şi numai timpul va hotărî care va fi învingătoare. În tot cazul, analiştii spun că un tratat de genul celui de la Alma Ata ar putea fi semnat între Rusia, Bielorusia, Kazahstan şi Republicile din Asia Centrală, eventual cele transcaucaziene, cu excepţia Azerbaidjanului.

10.2. Ucraina – interfaţa europeană a Rusiei

Ilustrativă în acest sens este poziţia Ucrainei. Al doilea stat din punct de vedere demografic din fostul spaţiu al URSS (52 milioane de locuitori) şi-a proclamat printre primele independenţa. Din punct de vedere politic, Ucraina îşi doreşte independenţa, dar, în acelaşi timp, ea are o acută dependenţă energetică faţă de Rusia. Ucraina se zbate în acest paradox, iar ultimele sale evoluţii se pare că o apropie de Rusia.

Vom insista puţin asupra Ucrainei, întrucât are o poziţie geopolitică foarte importantă: ea reprezintă interfaţa europeană a vechiului imperiu. *„Nu poate fi subliniat îndeajuns faptul că, fără Ucraina, Rusia încetează să fie un imperiu, dar, împreună cu Ucraina mai întâi amăgită şi, apoi, subordonată, Rusia devine automat un imperiu”* (Z. Brzezinski, *„Parteneriatul prematur”*, în *„Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei”*, pag. 290). O ţară de dimensiunile Ucrainei cu poziţia sa geopolitică nu se poate desprinde de vechea legătură economică decât cu un efort financiar foarte mare pe care

acum nu şi-l poate în niciun fel permite. Pe fondul unei tranziţii complicate, în care reforma nu a fost condusă, potrivit specialiştilor, foarte bine, Ucraina a ajuns să aibă o datorie de zeci de miliarde de dolari faţă de Rusia. Fostul ministru de externe al Rusiei, Andrei Kozîrev, în faţa unor comentarii de tot felul şi, probabil, a presiunilor vestice, a avut o apreciere neiertătoare: „*În CSI, totuşi, chiar şi un stat mare şi dezvoltat economic precum Ucraina nu poate să se descurce în afara unor legături strânse cu Rusia. Există o alternativă? Este Occidentul pregătit, de pildă, să plătească pentru petrolul şi gazele livrate de către Rusia Ucrainei, Georgiei şi statelor din CSI sau să preia plata către Rusia a miliardelor de dolari, cât reprezintă datoria Ucrainei? Iată de ce rolul şi responsabilităţile speciale ale Rusiei în cadrul fostei Uniuni Sovietice trebuie avute în minte de către partenerii occidentali şi sprijinite*" (Andrei Kozîrev, „*The Lagging Partnership*", citat în Introducerea la „*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei*").

Ecuaţia geopolitică a Ucrainei este, poate, cea mai complexă dintre toate republicile unionale. Pledează pentru acest lucru existenţa celor aproape zece milioane de ruşi care trăiesc în această ţară. Faptul că Ucraina deţine Crimeea, ţinut rusesc, locuit în majoritate de ruşi, făcut cadou de către Hruşciov în 1954 cu ocazia împlinirii a trei sute de ani de la unirea Ucrainei cu Rusia. Iar cine deţine Crimeea, deţine o poziţie cheie la Marea Neagră. Mai presus de toate, aceste ţări au un trecut comun de aproape 350 de ani care nu poate fi şters în câţiva ani. Cum spuneam, foarte importantă din punct de vedere geopolitic este poziţia Ucrainei care „ocupă" ieşirea fostului imperiu spre Europa. De aceea, „*transformarea ei dintr-o prelungire europeană a Rusiei într-o barieră a Rusiei spre Europa va fi foarte greu de acceptat de către Moscova*" (P. Dobrescu, „*Nu este loc de utopie*", în volumul „*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei*").

Dintre celelalte republici unionale o situaţie ceva mai clară au republicile baltice. Sunt singurele care nu au aderat la CSI. Ele doresc să restabilească legăturile lor istorice: Estonia cu Finlanda, Letonia cu celelalte ţări scandinave, Lituania cu Germania şi Polonia. Ca suprafaţă ele sunt, fiecare, de mărimea Austriei sau Ungariei, dar populaţia este de 1, 6 milioane (Estonia), 3, 7 milioane (Lituania), 3, 5 milioane (Letonia).

Există două tipuri de probleme delicate în cazul acestor ţări: ele

exportau către celelalte foste republici unionale cca. 50% din Produsul Intern Brut. Prin urmare, un interes economic foarte important le face să menţină legăturile comerciale cu fostul spaţiu sovietic. În acelaşi timp, obiectivul politic declarat este să diminueze aceste legături şi să intre în spaţiul de influenţă occidental. Din punct de vedere strategic, aceste ţări sunt semnificative pentru Rusia, întrucât pe teritoriul lor trec rute comerciale foarte importante. În plus, porturile ruseşti de la Baltică sunt îngheţate pe timpul iernii. Desprinderea acestor state accentuează situaţia Rusiei de „înfundătură continentală". Ne explicăm astfel de ce Rusia se împotriveşte tentativelor de integrare a acestor state în structurile occidentale. Ne explicăm şi de ce Occidentul a manifestat oarecare prudenţă în încurajarea tendinţelor de desprindere.

Toate cele trei ţări baltice au fost invitate să înceapă negocierile privind integrarea în Uniunea Europeană (Estonia din 1998, Lituania şi Letonia din decembrie 1999, în urma summit-ului de la Helsinki). Şi Rusia ca atare doreşte o apropiere de Uniunea Europeană. În ceea ce priveşte integrarea în structurile de securitate, lucrurile stau cu totul diferit. Şi nu credem că în perioada imediat următoare ar fi şanse pentru integrarea acestor state în NATO. După Ucraina, statele baltice reprezintă al doilea punct de conflict între Rusia şi NATO.

Secţiune 40.01

Secţiune 40.02

Secţiune 40.03 10.3. Butoiul cu pulbere al Caucazului

O să insistăm puţin şi asupra poziţiei statelor din Caucaz (harta15), pentru că fiecare dintre ele prezintă serioase dificultăţi în tentativa de a obţine independenţa. Este semnificativă în acest sens situaţia Georgiei. Georgia se învecinează cu Marea Neagră unde are două porturi: Suhumi şi Batumi. Pe de altă parte, valoarea poziţiei geopolitice a Georgiei a crescut datorită descoperirilor de resurse petrolifere în Marea Caspică, această ţară situându-se pe unul dintre drumurile pe care petrolul ar putea ajunge la Marea Neagră şi de aici spre Europa.

Georgia este o ţară relativ mică, are o suprafaţă aproximativ egală cu cea a Irlandei pe care trăiesc 5, 5 milioane de locuitori. Cu o pauză de câţiva ani, imediat după primul război mondial, ea a fost de la începutul secolului al XIX-lea integrată Rusiei.

Până în 1990 avea un nivel de trai peste media republicilor

unionale. Ea producea cele mai bune vinuri din fosta URSS şi avea un export masiv întrucât fostul imperiu nu avea o producţie proprie cât de cât îndestulătoare. În plus, gruzinii erau buni comercianţi şi ei erau particularii care aprovizionau piaţa Moscovei cu zarzavaturi (erau consideraţi un fel de „milionari socialişti"). De la acest nivel, în 1995 locuitorii capitalei – Tbilisi – nu aveau apă caldă decât de două ori pe săptămână câte două ore. Amintim acest lucru pentru a vedea cum simt, cum pot percepe oamenii obişnuiţi premisele tranziţiei şi cum se poate explica apariţia unor orientări nostalgice.

Georgia s-a proclamat independentă în 1991, iar primul preşedinte care a câştigat alegerile a fost Zviad Gamsakurdia. Din 1992 puterea a fost preluată de Eduard Şevardnadze, fostul ministru de externe al URSS. Se părea că Georgia va deveni cu adevărat independentă. Numai că pe teritoriul său au izbucnit – la timp, am spune – mişcări de independenţă a unor provincii.

Prima a fost cea iniţiată de Osetia de Sud. Osetinii, popor din Caucaz, trăiesc în două provincii: Osetia de Nord integrată Federaţiei Ruse (600 mii de locuitori), şi Osetia de Sud (100 mii de locuitori dintre care 65% osetini şi 30% gruzini) care face parte din Georgia. Osetia de Sud îşi proclamă independenţa. Georgia declară neconstituţionalitatea hotărârii. Izbucneşte un conflict militar care ia sfârşit doar în 1993, când Georgia aderă la CSI, prilej cu care dobândeşte sprijinul Moscovei în soluţionarea conflictelor interne. În mai 1996, se semnează Memorandumul ruso-gruzino-osetin cu privire la asigurarea securităţii şi încrederii între părţi.

Cumva după acelaşi scenariu are loc şi conflictul din Abhazia – republică autonomă a Georgiei, situată pe litoralul Mării Negre (540 mii de locuitori dintre care 17% abhazi, 43% gruzini şi 17% ruşi) având capitala la Suhumi. Abhazia îşi declară independenţa, Tbilisi nu recunoaşte hotărârea, izbucneşte conflictul armat, abhazii fiind sprijiniţi de „voluntari" din Caucazul de Nord. Cert este că la 14 mai 1994 a fost semnat la Moscova un acord de încetare a focului în zona conflictului georgiano-abhaz care prevede crearea unei zone de securitate unde să fie dislocate forţe de menţinere a păcii ale CSI. În 1996, Georgia şi Abhazia au convenit „prelungirea mandatului trupelor ruse".

Deci, republicile unionale sunt supuse şi unor presiuni de felul acesta din partea Moscovei. Şi ele nu au de ales. Acceptă medierea

Moscovei, acceptă trupe ruseşti pentru a-şi salva existenţa statală. Pe de altă parte, exemplul dat arată cât de complicată este situaţia nu numai în Caucaz, ci în mai toate republicile unionale. Fiecare republică are „pungi de populaţie" de altă etnie care pot repede deveni masă de manevră. De aceea, problema independenţei acestor republici faţă de Rusia este foarte complicată şi trebuie tratată cu mare prudenţă şi, am spune, cu înţelegere.

Armenia nu are ieşire la mare sau la alte căi de comunicaţie importante. Trei dintre cele patru ţări cu care se învecinează sunt islamice (Turcia, Azerbaidjan şi Iran), iar de Georgia este despărţită de un munte traversat numai de o cale ferată care nu poate transporta mai mult de o pătrime din comerţul ţării. Poziţia sa este izbitor de asemănătoare cu cea a Nepalului sau Lesoto – deci fără acces direct la o cale de comunicaţie importantă. De aceea, o bună relaţie cu Moscova este principala soluţie de supravieţuire.

Cea mai mare ţară caucaziană – Azerbaidjanul (8 milioane locuitori) – a suferit mult în urma conflictului din Nagorno Karabah pentru că a fost înfrântă de o ţară mai mică (Armenia) şi pentru că a pierdut un important teritoriu. Regiunea Nagorno Karabah (Karabahul de munte) a fost o enclavă în cadrul Azerbaidjanului. Cei 190 de mii de locuitori ai săi erau în proporţie de 80% armeni şi 20% azeri. În 1920, congresul armenilor din Nagorno Karabah decide unirea acestei zone cu armenii. La intervenţia lui Stalin, acest teritoriu este cedat Azerbaidjanului. Am menţionat acest lucru pentru că era o practică imperială – pe care nu au practicat-o numai ruşii, dar în care Stalin a înregistrat adevărate performanţe – de a face asemenea împărţiri şi reîmpărţiri care să creeze potenţiale surse de conflict. Deci, în cazul Moldovei de peste Prut, Stalin a luat nordul şi sudul ţării şi le-a dat Ucrainei, creând mari complicaţii ulterioare. Într-un mod asemănător a procedat în cazul Osetiei, a ţinutului Nagorno etc.

La sfârşitul deceniului al IX-lea au loc demonstraţii ale armenilor din enclavă în favoarea unirii cu Armenia. Se ajunge la conflict deschis. În primăvara lui 1993 se declanşează ofensiva etnicilor armeni în urma căreia sunt deschise două coridoare de legătură cu Armenia şi este cucerit 10% din teritoriul azer. Cu un an mai târziu are loc un gen de reglementare, un acord semnat de părţile implicate la Moscova.

Azerbaidjanul este o ţară vecină cu Iranul (de altfel pe teritoriul

său trăiesc mulţi iranieini). Pe de altă parte, importanţa acestui stat a crescut odată cu descoperirea rezervelor de petrol din Marea Caspică. Frustrat de victoria armeană, precum şi de sprijinul sovietic implicit acordat Armeniei în timpul conflictului, Azerbaidjanul dezvoltă legături vizibile cu Occidentul (mai ales cu SUA). De altfel, şi ţările occidentale au tot interesul să amplifice cooperarea cu Baku. De aceea traiectoria acestei ţări va fi, fără îndoială, ascendentă.

Plină de necunoscute este şi evoluţia ţărilor din Asia Centrală. Au înalte rate de creştere a populaţiei şi, în acelaşi timp, sunt printre cele mai sărace republici ale fostului spaţiu sovietic. Rolul lor clasic în vechea diviziune socialistă a fost acela de a produce materii prime. Foarte important între aceste state este Uzbekistan. Cu o populaţie de 24 de milioane şi o suprafaţă mai mare decât a Germaniei şi mai mică decât a Franţei, beneficiind de o conducere realistă şi hotărâtă, Uzbekistanul a consemnat în ultimii ani ritmuri de creştere economică. El se detaşează între cele patru ţări. Dar aceste ţări suferă două tipuri de influenţe cu semnificaţii geopolitice de netăgăduit: influenţa ţărilor musulmane situate la sud – şi influenţa Chinei situată la vest.

Secţiune 40.04 10.4. Integrarea sau dezintegrarea spaţiului ex-sovietic?

Pe măsură ce procesul tranziţiei înaintează şi rigorile economiei de piaţă sunt asimilate, are loc o direcţionare a comerţului, mai ales a comerţului ţărilor de la graniţa cu statele din zonele de proximitate. Cu alte cuvinte, are loc o aşezare a activităţii comerciale pe baze strict economice. Din această perspectivă, Dmitri Subbotin, cercetător la Institutul pentru Studiul Pieţei din Moscova, apreciază că în următorii ani comerţul ţărilor baltice se va redirecţiona către Europa Occidentală (D. Subbotin, „*Trade Patterns After Integration into the World Economy*", în „*Economic Consequences of Soviet Disintegration*"). Întrebarea este dacă aceeaşi cale va urma şi comerţul ţărilor din Asia Centrală. În tot cazul, dezvoltarea impetuoasă a Chinei poate alimenta o tendinţă centrifugă, aşa cum acelaşi lucru îl poate genera şi ascensiunea lumii islamice în ansamblu.

Cum vor evolua statele în fostul spaţiu sovietic este o problemă la care numai timpul poate răspunde. Dar tendinţele, pentru a se împlini, au nevoie să fie încurajate, sprijinite. Dacă avem în vedere tendinţa desprinderii politice şi consolidării acestor ţări, ca entităţi statale de sine stătătoare, atunci acest proces nu se poate împlini fără

un anumit sprijin exterior. Orice fenomen de dezintegrare imperială a fost urmat de o prăbuşire a activităţii economice (şi implicit a nivelului de trai), ca urmare a desfacerii legăturilor anterioare, a reorientării fiecărei părţi componente desprinse în urma dezagregării. Aşa s-au întâmplat lucrurile şi după prăbuşirea Imperiului Austro-ungar când, de asemenea, multe voci considerau că statele nou formate nu vor supravieţui.

În actualul context, fiind vorba despre dezagregarea unui imperiu construit timp de trei sute de ani, despre reaşezări masive, despre refacerea unor sfere de influenţă, mai ales la marginea imperiului, atunci această independenţă fragilă se cere, totuşi, sprijinită. Referindu-se la acest context extrem de complex, Z. Brzezinski avertiza factorii de decizie din occident să nu mai subestimeze problemele de ordin geopolitic, îndemnându-i să facă din valorile pluralismului geopolitic o prioritate egală în însemnătate cu promovarea reformei propriu-zise: *„Pluralismul geopolitic este la fel de important ca transformarea structurală”* (Z. Brzezinski, *„Marea transformare”*, în *„Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei”*).

Autorul american porneşte de la constatarea unor organisme internaţionale potrivit cărora restructurarea ar solicita în Rusia un sprijin financiar de circa 23 miliarde dolari, iar în celelalte republici sovietice luate la un loc o sumă aproximativ egală. Majoritatea sprijinului financiar, constată autorul, a mers spre Rusia, iar spre celelalte republici foarte puţin; prilej pentru Brzezinski de a acuza centrele de decizie politică occidentale că nu au o viziune strategică în regiune, că nu încurajează desprinderea fostelor republici unionale, că nu susţin efortul lor de consolidare a independenţei.

O altă tendinţă majoră în regiune este formarea unui spaţiu economic comun, intensificarea schimburilor dintre republici, proces încurajat şi de către occident. Proces care ar avea premise solide în realitatea economică a fostei URSS. Există şi în această privinţă mai multe interpretări pe care vom încerca să le rezumăm.

Tim Snyder, de pildă, considera că *„economia sovietică a fost proiectată ca un întreg interdependent format din întreprinderi specializate care aprovizionau întreaga ţară”* (T. Snyder, *„Soviet Monopoly”*, în *„Economic Consequences of Soviet Disintegration”*, pag. 175).

De pildă, în Belarus exista singura fabrică producătoare de

potasiu pentru nevoile de fertilizare pe întreaga suprafaţă a uniunii; în Armenia singura fabrică ce producea ţigările cu filtru. „Diviziunea între republici" a făcut ca şi comerţul între acestea să fie mare. De pildă, în 1998 comerţul cu alte republici a reprezentat mai mult de 25% din Produsul Intern Brut în toate republicile unionale (cu excepţia Rusiei), iar în cazul a şase republici îşi depăşea chiar 40% (Tim Snyder, op. cit.). Multe întreprinderi au fost amplasate în republicile non-slave pentru a realiza o anumită egalitate a nivelului de dezvoltare. Raţiunea politică a edificării acestui complex economic era aceea de a reduce dependenţa faţă de exterior. Numai că, în timp, schimbul intens de produse a creat un gen de frustrare în rândul locuitorilor republicii, fiecare fiind convinsă că ea a fost cea exploatată.

Tim Snyder consideră că, acum, după dezintegrare, mai fiecare republică este confruntată cu un paradox, pentru că deţine fabrici şi capacităţi care pot produce mult mai mult decât necesarul respectivului stat. Ceea ce este considerat de către autor un argument foarte important în favoarea edificării unui spaţiu economic comun.

Dmitri Subotin consideră că economia sovietică nu a fost niciodată construită ca un tot constând în mai multe unităţi specializate. „*Mai degrabă, ea a fost edificată ca o unică fortăreaţă militară, părţile ei esenţiale fiind în măsură să supravieţuiască atunci când alte părţi sunt capturate sau distruse*" (D. Subotin, „*Comment* în *Economic Consequences of Soviet Disintegration*", op. cit., pag. 245). Deci am avea de a face cu o strategie tip duplicat: „*un scop al strategiei sovietice, trebuie reamintit, a fost acela de a avea o a doua bază industrială sovietică la est de Urali. În fapt, în timpul celui de-al doilea război mondial, când trupele germane au ocupat întreaga Ucrainăşi Bielorusia, precum şi Moldova, Balticele şi o parte din Rusia însăşi, industria sovietică era capabilă să producă întreaga gamă de arme şi echipament militar. Autorităţile sovietice nu au uitat lecţia războiului, iar politica de a construi duplicate pentru toate întreprinderile importante a continuat şi sub Gorbaciov*" (D. Subotin, op. cit., pag 246).

Este foarte dificil să stabilim care a fost principiul director al construcţiei economiei sovietice. Nu este nicio îndoială că argumentul strategic – acela de a construi duplicate pentru anumite unităţi de importanţă deosebită – a fost îmbinat cu cel economic şi social. Deci amplasarea de obiective economice s-a bazat pe combinarea acestor criterii.

Este important de urmărit punctele de vedere exprimate cu privire la impactul pe care această realitate îl are asupra procesului de consolidare a independenţei. De pildă, John Williamson consideră că dezintegrarea ridică mai multe probleme critice, cum ar fi nevoia de noi modele de comerţ, diferite de cele practicate în CAER unde prioritatea era nivelul cât mai scăzut de export către lumea exterioară. După părerea sa, vom asista la o schimbare dramatică a direcţiei de la un comerţ interrepublici la unul al republicilor cu restul lumii. Astfel, consideră Williamson, Rusia va trimite, la începutul mileniului, numai 13% din exporturile sale către alte republici ex-sovietice comparativ cu 57% în 1987 (J. Williamson, „*Trade and Payments after Soviet Disintegration*", în „*Economic Consequences of Soviet Disintegration*", pag. 562).

Aici el se întâlneşte cu „modelul gravitaţional" în care fluxurile comerciale sunt invers proporţionale cu distanţa. „*Această abordare*, subliniază Daniel Gros, *porneşte de la ipoteza că printre economiile de piaţă intensitatea legăturilor comerciale este determinată în principal de două variante*: *venitul naţional şi distanţa*" (D. Gros, „*Comment Economic Consequences of Soviet Disintegration*", op. cit. pag. 79). Dacă cineva aplică acest model situaţiei pe care o traversează fiecare dintre cele 15 foste republici va ajunge la concluzia, relevă autorul, că pe termen lung comerţul fiecărei republici cu exteriorul va fi mult mai important decât cel cu celelalte republici foste unionale.

Mai există, după opinia lui D. Gros, un alt element care, pe termen lung, nu va conduce la formarea unui spaţiu economic comun, anume că ţara principală din regiune – Rusia – nu beneficiază de un record în domeniul preţurilor. În fiecare dintre regiunile economice ale lumii a existat o asemenea ţară, o adevărată locomotivă care să reunească, să sudeze nu prin forţă, ci prin propria performanţă, prin modernitatea comportamentului. Prima cerinţă de ordin geopolitic a influenţei Rusiei în zonă este modernitatea şi performanţa sa internă.

De aceea, apar cu atât mai nepotrivite tendinţele şi preocupările care pun accentul pe suprafaţă, pe menţinerea unor teritorii etc, etc. Pentru o ţară care se întinde deja pe 11 fuse orare nu sporirea suprafeţei constituie obiectivul strategic; mai curând credem că emanciparea de obsesia imperială a cuprinderii teritoriale, cuplată cu o întoarcere severă către ea însăşi, cu o examinare temeinică a dezvoltării sale ar putea fi adevărata prioritate a Rusiei, direcţia care

ar feri-o de multe capcane, i-ar oferi o perspectivă veritabilă.

10.5. Rusia – o Uniune mai mică

Uniunea Sovietică includea, pe lângă 15 republici unionale şi 20 republici autonome care reprezintă districte politice numite în funcţie de naţionalităţile care trăiau în republicile autonome. În unele dintre asemenea republici autonome trăiesc naţionalităţi mai numeroase decât altele care sunt organizate în republici. De pildă, în fostul spaţiu sovietic trăiesc mai mulţi tătari (6 – 7 milioane) decât estonieni, lituanieni, letoni, georgieni, moldoveni, tadjici. Cea mai mare parte din republicile autonome se află în Rusia: Baskiria, Buryat, Daghestan, Kabardino – Balkar, Kalmuk, Karelia, Kaomi, Mari, Mordivinian, Osetia de Nord, Tătar, Tuva, Udmurt, Cecenia – Inguseţia, Chuvashzi, şi Jakuţia, deci tot 16.

Din punct de vedere etnic Rusia este la rândul ei eterogenă, populaţia non-rusească fiind de aproape 30 milioane.

Cu alte cuvinte, Rusia este o Uniune mai mică. Ea se deosebeşte de Uniunea Sovietică prin criterii cantitative. În cadrul populaţiei fostei URSS ruşii deţineau ceva mai mult de 50% din populaţie, iar în cadrul Federaţiei Ruse ponderea lor este de peste 75%. Pe de altă parte, 20% din etnicii ruşi trăiesc în afara graniţei Rusiei propriu-zise, fiind de multe ori priviţi cu suspiciune, ca străini. Un lucru este cert: Rusia nu poate în niciun fel miza pe cartea naţionalistă. Ea este constrânsă să adopte o politică supranaţională. Sergey Rogov avea dreptate să semnaleze şi în acest domeniu o situaţie paradoxală, care ne obligă să nu privim Rusia ca pe o ţară „normală". De ce, de pildă, se întreabă autorul, estonienii au drept la autodeterminare iar cecenii nu? De ce Groznîi este considerat un oraş rusesc, pe când Sevastopolul nu, iar Konisberg da? Asemenea întrebări nu pot fi dezlegate cum se cuvine dacă se adoptă drept punct de pornire şi drept perspectivă de rezolvare naţionalismul. „*Soluţia pentru Rusia este de a dezvolta o identitate supranaţională, mai presus şi dincolo de etnicitate*" (S. Rogov, „*Five challanges for Russia*", în „*Foreign Policy Research Institute WIRE. A Catalyst for Ideas*").

Rusia nu este o ţară „normală" nici dacă examinăm mai atent economia ei. Economia de comandă există în această ţară de trei generaţii, iar ruşii au ştiut mult mai puţin decât alte popoare aflate sub comunism cum funcţionează economia de piaţă. Mai mult, trăind dublu decât fostele ţări socialiste sub semnul atotputerniciei economiei de

comandă, ei au abordat şi trecerea la economia de piaţă, reformele economice tot într-o manieră ideologică, numai că în sens invers: obiectivul a fost descentralizarea, definită ca sfârşitul controlului guvernamental. Astăzi, cum remarca acelaşi autor, *„70% din economie nu mai este sub control guvernamental. Numai că cei care o conduc nu o îmbunătăţesc în niciun fel”* (S. Rogov, idem).

Industria a înregistrat un colaps răsunător. URSS producea 400.000 de tractoare; astăzi, Rusia produce doar 20.000. Industria constructoare de maşini s-a diminuat cu 80% din 1992. Economia rusească se sprijină în bună măsură pe materii prime. De pildă, în 1992 energia deţinea 16% din PIB rusesc, astăzi ea deţine cel puţin 35 la sută. Dar comparaţia care ilustrează cel mai semnificativ această prăbuşire este următoarea: în 1987, PIB rusesc era aproximativ la jumătatea celui american; astăzi, el nu mai deţine decât 10 procente din cel american. În acelaşi an, 1987, PIB-ul URSS se situa cam la 10 procente din cel mondial; în 1992 ponderea CSI era de 3, 5%, iar astăzi mai puţin de 2% din PIB-ul mondial (S. Rogov, idem). Este semnificativ pentru această prăbuşire şi pentru influenţa ei asupra statutului Rusiei pe arena internaţională tabelul de mai jos, care surprinde dinamica economică a principalelor ţări ale lumii.

Marile puteri economice ale lumii în anii 1993 – 2020

Ţara	PIB în 1993 în mird dolari potrivit puterii de cumpărare	Ţara	PI dolari p cumpăra
SUA	6 375	China	20
Japonia	2 573	SUA	13
China	1 910	Japonia	5 0
Germania	1 404	India	4 0
Franţa	1 090	Indonezia	4 1
India	1 070	Coreea de Sud	3 4
Italia	1 034	Germania	2 6
Marea	994	Thailand	2 3

Britanie		a	
Rusia	826	Franţa	2 1
Brazilia	806	Brazilia	2 1

Observaţie: În anul 1995, PIB al Rusiei potrivit puterii de cumpărare s-a redus până la 626 mird dolari, iar în primul semestru al anului 1996 a mai scăzut cu 6 la sută.

Datele privind anul 2020 sunt conţinute în evaluarea făcută de Banca Mondială („*Timpul*", Anul VII, nr. 40, 8 – 14 octombrie 1996).

Am vorbit mai sus că puterea militară şi cheltuielile pe care le presupune menţinerea acesteia reprezintă un factor ambivalent, povara cheltuielilor militare putând afecta resursele dezvoltării propriu-zise. Considerăm că situaţia actuală a Rusiei este tipică în această privinţă, ea ilustrând paradigma propusă de Paul Kennedy potrivit căreia creşterea şi descreşterea marilor puteri se află în strânsă legătură cu raportul optim sau, dimpotrivă, cu un dezechilibru accentuat între cheltuielile militare şi resursele alocate dezvoltării propriu-zise. Este un fapt pozitiv, chiar din perspectiva Rusiei, că volumul cheltuielilor militare a fost redus la jumătate, dar ţinând cont că declinul economic a fost mult mai drastic, povara cheltuielilor militare, în cifre comparative, a crescut. Ceea ce nu poate să nu afecteze posibilităţile de redresare a Rusiei. Nu este exclus ca Rusia să cadă chiar într-o capcană, împărtăşind iluzia, periculoasă am spune, că dacă are o armată puternică este automat şi o mare putere (P. Kennedy, „*The rise and Fall of the Great Powers*").

O tendinţă puternic negativă, cu consecinţe greu de evaluat pe termen lung, este şi scăderea populaţiei ruseşti. Fapt cu atât mai îngrijorător cu cât este însoţită de o creştere explozivă a populaţiei din unele state vecine. Sergey Rogov, în articolul citat, anticipează o situaţie absolut neliniştitoare pentru Rusia: „*populaţia rusească va scădea în următorii 10 ani la aproximativ 120 milioane persoane*. *La începutul secolului viitor*, *populaţia Turciei ar putea fi mai mare* decât *cea a Rusiei*" (Sergey Rogov, op. cit.). Să mai adăugăm că toate statele musulmane de la sudul Rusiei înregistrează rate înalte de creştere a populaţiei. Dacă ar fi să ne referim numai la populaţia musulmană de pe teritoriul fostei URSS, cei 50 milioane de musulmani au un număr de copii egal cu cei 145 milioane de ruşi. Ceea ce înseamnă că pe parcursul a două generaţii populaţia celor două comunităţi va fi

cvasiegală, urmând să se inaugureze o serie de procese dramatice, dacă actualele tendinţe se menţin (P. Dobrescu, „*Introducere*" la Z. Brzezinski, „*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei*").

10.6. Inversarea vectorului geopolitic în Eurasia

Ca rezultat al proceselor menţionate, Rusia se confruntă cu o situaţie pe care nu a mai întâlnit-o de 300 de ani sau cel puţin din zorii erei moderne a acestui stat inaugurate de domnia lui Petru cel Mare. După dezintegrarea pactului de la Varşovia şi apoi a URSS-ului, vectorul proceselor geopolitice în Eurasia s-a schimbat cu 180 de grade. Expansiunea primul cnezat moscovit, care a început în secolul al XV-lea în mai multe direcţii, a fost înlocuită cu un atac frontal al periferiei asupra centrului ţării. Rusia este confruntată cu expansiunea vestului către est, cu sporirea influenţei musulmane în sud şi cu ridicarea Chinei în est, ţară care este pe cale de a deveni o putere globală în viitorul nu foarte îndepărtat. „*O strategie care să urmărească simpla contracarare a acestor procese şi mai ales inversarea lor este condamnată la eşec, dacă, aşa cum se procedează astăzi, jocul este purtat cu precădere în câmp geopolitic*" (D. Trenin, „*Transformation of Russia's Foreign Policy*").

De ce consideră autorul citat că orientările şi măsurile iniţiate în spiritul geopoliticii clasice sunt condamnate eşecului? Pentru că ele sunt concepute într-o paradigmă clasică, în care accentul cade pe probleme cum ar fi echilibrul de forţe, conservarea întinderii spaţiale, puterea armată, etc. S-ar realiza o contracarare strict formală în faţa unor procese vii, purtătoare de putere economică şi de tendinţe geopolitice. Iată câteva dintre modalităţile prin care acţiunile bazate pe paradigma geopolitică clasică se pot dovedi contraproductive. Spre exemplu, din dorinţa de a contracara extinderea NATO către Est, Rusia este tentată să se apropie de China şi să exercite, astfel, presiuni psihologice asupra Occidentului. Dar această strategie, afirmă D. Trenin, poate să ducă la întărirea Chinei, ceea ce ar putea constitui o provocare pentru Rusia chiar mai mare decât extinderea NATO, cel puţin pe termen lung. La fel, impulsul de a contracara înaintarea NATO către Est prin stimularea integrării politice şi militare a statelor-membre în CSI are rezultate ambivalente, uneori negative, consideră autorul. Statele din CSI care au în vedere strângerea legăturilor cu Occidentul folosesc situaţia ca atare pentru a-şi reafirma opoziţia faţă de orice încercare de refacere a fostelor legături de ordin

militar cu Moscova. Al treilea exemplu este oferit de efortul depus de Rusia de a menţine un anumit echilibru cu NATO, în virtutea paradigmei clasice privitoare la existenţa unei balanţe a puterii în Europa. Rusia ştie bine că vechiul echilibru de forţe nu mai poate fi restabilit şi că orice efort de a intra în competiţie cu Alianţa Nord-Atlantică are drept rezultat îngheţarea reformelor de care are atâta nevoie acest stat.

Opinia potrivit căreia Rusia nu trebuie să-şi mai propună drept obiectiv strategic competiţia cu Statele Unite este împărtăşită şi de N.A. Narocinitkaia, în articolul „*Rusia şi viitoarea construcţie europeană*": „*e nevoie să declarăm clar că era în care statul nostru a concurat cu Statele Unite pentru sferele de influenţă în întreaga lume, mizând pe regimuri dubioase care adesea scăpau de sub control, e de domeniul trecutului ireversibil. Sarcinile Rusiei constau în asigurarea firească a frontierelor şi a intereselor sale*".

Acest lucru nu absolvă în niciun fel Rusia de răspunderea de a-şi fixa un alt obiectiv geopolitic, adecvat noii situaţii. În opinia autoarei, această nouă misiune ar trebui să conţină următoarele priorităţi:

— Conservarea controlului geopolitic al Rusiei pe întregul spaţiu ocupat de fosta URSS, spaţiu considerat un areal istoriceşte dobândit de Rusia, o adevărată placă turnantă între Orient şi Occident;

— Prevenirea şi împiedicarea reorientării strategice a părţilor desprinse din URSS spre alţi parteneri;

— Descurajarea unor terţe ţări, oriunde s-ar afla acestea, de a se lupta pentru „moştenirea rusească", atitudine cu care Rusia s-a mai confruntat în perioada imediat următoare revoluţiei şi războiului civil din 1917;

— Contracararea tendinţelor venite din partea unor puteri ale vremii de a institui sfere de influenţă pe teritoriul fostei URSS.

Am insistat asupra acestei viziuni pentru că ni se pare de asemenea edificatoare pentru un anume mod clasic de abordare, care nu mai ţine cont de evoluţia înregistrată între timp, de noile raporturi de forţă instituite după încheierea războiului rece. Este semnificativ în această privinţă că autoarea continuă să se raporteze la o realitate apusă – cea de după al doilea război mondial – depăşită de realitatea nouă, consfinţită de încheierea războiului rece: „*În politica Occidentului*, consideră Narocinitkaia, *se manifestă evident tendinţa de a înlocui rezultatele războiului mondial, pe care URSS l-a câştigat, prin*

rezultatele războiului rece câştigat de el. Dar primul rezultat a fost confirmat după 35 de ani în Actul Final de la Helsinki, semnat de 35 de şefi de state din Europa, SUA şi *Canada. Rusia trebuie să păstreze cu grijă acest rezultat, altfel, aşa cum se întâmplă adesea în istorie, se vor însămânţa seminţele unui nou război*".

Într-un mod asemănător prezintă lucrurile autoarea şi când este vorba despre situaţia din Pacific sau despre adevăratul asalt de populaţie şi de influenţă politică venite dinspre lumea musulmană. În Pacific ar trebui să se menţină tot starea instituită după cel de-al doilea război mondial, iar ţările din Asia Centrală ar trebui să rămână în sfera de influenţă a Rusiei. Este uimitor să constaţi că până şi un autor de o cuprindere intelectuală evidentă nu aminteşte mai nimic despre rolul fundamental pe care relansarea economică a Rusiei şi performanţele înregistrate în acest domeniu le joacă în menţinerea poziţiei geopolitice a acestui stat. Invocarea doar a rezultatelor celui de-al doilea război mondial nu face decât să pună mai pregnant în evidenţă o anumită incapacitate de adaptare la un nou context istoric. Aprecierile despre spaţiul militar strategic al Rusiei, despre rolul statului rus de a asigura echilibrul mondial nu numai între state, ci şi între civilizaţii pot evoca doar categorii geopolitice care au putut opera cândva, atunci când forţa economică a Rusiei le putea impune. Astăzi recursul la ele are un aer nostalgic şi trist…

Studiul la care ne referim atrage, însă, atenţia prin demersul de a lămuri partenerii continentali ai Rusiei să alcătuiască un gen de alianţă cu un scop vădit împotriva puterilor oceanice. Citind studiul ai sentimentul că ideile lui Haushofer în această privinţă au primit un gen de confirmare târzie din direcţia partenerului celui mai „nărăvaş", Rusia. Este cu totul surprinzătoare pentru un autor care se raportează la cel de-al doilea război mondial şi la rezultatele sale invitaţia adresată Germaniei de a înţelege noul context, de a-şi plăti cumva datoria în schimbul sprijinului decisiv pe care Rusia l-a acordat reunificării germane. Considerând că Germania este prima ţară interesată ca Rusia să redevină puternică, Narocinitkaia îndeamnă partenerul continental să nu se lase influenţat de jocurile forţelor anglo-saxone şi atlantice („*Germania şi Rusia s-au ciocnit în război nu fără influenţa vicleană a acestor forţe*"), de a nu repeta erori istorice. „*Deşi în Germania există forţe care vrând nevrând facilitează noua ordine mondială, nemţii mai clarvăzători trebuie totuşi convinşi că*

această ordine nu corespunde intereselor Germaniei secolului XXI. Îi va plăcea Germaniei rolul de instrument într-o lume unipolară? Germania *poate deveni o superputere regională doar exercitându-şi intangibilul său americanism în sensul propriului Ostpolitik, istoriceşte prestabilit*".

Germania trebuie să vadă într-o Rusie puternică o construcţie importantă, purtătoare a viitorului euroasiatic, care să-i asigure posibilitatea de a fi o superputere regională. Cu alte cuvinte, în conturarea relaţiilor dintre Rusia şi Germania trebuie să primeze interesele euroasiatice. Existenţa intereselor euroasiatice este conştientizată, apreciază autoarea, de către Statele Unite, care îşi manifestă vigilenţa atât faţă de tendinţele politicii germane, cât şi faţă de renaşterea în Rusia a gândirii statale şi a politicii de menţinere a echilibrului mondial de forţe.

Rusia are nevoie, în acelaşi timp, de o nouă politică est-asiatică şi pacifică. Pivotul acestei politici trebuie să devină relaţiile cu China ca principal partener nu numai în regiune, ci şi în sens mai larg, global. În ceea ce priveşte această politică pacifică, actuala etapă a relaţiilor Rusiei cu Japonia impune, de asemenea, loialitatea germană în numele unui condominiu euroasiatic.

Federaţia Rusă se află, într-adevăr, în faţa unei alegeri strategice. Să ne imaginăm cât timp ar fi irosit Franţa, câte pierderi ar fi înregistrat, dacă nu s-ar fi emancipat la vreme de nostalgia imperială şi ar fi prelungit conflictul cu Algeria. Rusia este chemată de către istorie să facă nu numai ce a făcut Franţa, ci, în acelaşi timp, să îşi scruteze propria dezvoltare să îşi centreze, să îşi remodeleze evoluţia internă pe o direcţie de mare viitor. Ea are nevoie deuri. De Gaulle şi de un Petru cel Mare întruchipaţi în aceeaşi persoană.

Bibliografie

1. Brzezinski, Z.Europa centrală şi de est în ciclonul tranziţiei", editura Diogene, Bucureşti, 1985.

2. Brzezinski, Z.Game Plan. How to Combat the US Soviet Contest", The Atlantic Monthly Press, New York, 1986.

3. Coleman, F.The Decline and Fall of the Soviet Empire. Forty Years that Shook the World, from Stalin to Yeltsin", St. Martin's Press, New York, 1996.

4. Kennedy, P.The rise and Fall of the Great Powers", Random House, New York, 1987.

5. Narocinitkaia, N.A.Rusia şi viitoarea construcţie europeană",

Editura „Ştiinţa", Academia Rusă de Ştiinţe, Moscova, 1993.

6. Rogov, S.Five Challanges for Russia, în Foreign Policy Research Institute WIRE. A Catalyst for Ideas", Volume 5, Number 7, April 1997.

7. Trenin, D.Transformation of Russia's Foreign Policy", Nezavisimaya Gazeta, 5 Februarie 1997.

8. Yergin, D. şi T Gustafson, „Rusia 2010 and What It Means for the World", Random, House New York, 1993.

9. Williamson, J. (editor), „Economic Consequences of Soviet Disintegration", Institute for International Economics, Washington DC 1993.

10. * * *, „Timpul", Anul VII, nr. 40, 8 – 14 octombrie 1996.

I. Întrebări

1. Care erau cercurile concentrice ale Imperiului sovietic? Ce populaţie dominau cei aproximativ 145 de milioane de ruşi în această perioadă?

2. Enumeraţi cele 15 republici unionale ale fostei URSS şi precizaţi o modalitate de grupare geografică a lor.

3. De ce Ucraina este interfaţa europeană a Rusiei?

4. Care este miza politică a menţinerii statelor baltice în sfera de influenţă a Rusiei?

5. De ce a sporit semnificaţia geopolitică a ţărilor caucaziene a) pentru că a crescut importanţa Turciei şi a celorlalte ţări islamice, şi, implicit, presiunea exercitată de ele;

b) pentru că în Marea Caspică s-au descoperit mari bogăţii naturale;

c) pentru că a crescut vertiginos populaţia lor?

6. Enumeraţi ţările din Asia Centrală şi capitalele lor.

7. Ce înţelege Z. Brzezinski prin pluralism politic în spaţiul ex-soviete?

8. Cum a fost construită economia sovietică, după modelul unui tot interdependent format din întreprinderi speciializate sau după modelul unei fortăreţe militare în care părţile trebuie să supravieţuiască când alte părţi sunt distruse?

9. De ce Rusia este o Uniune Sovietică mai mică?

10. Mai este Rusia o superputere? Argumentaţi pro şi contra.

(b)

(c)

(d)
(e) Curs nr. 11
Uniunea Europeană
11.1. Europa ca putere mondială

În întreaga perioadă modernă, Europa a fost adevăratul centru al lumii. Ea a reprezentat continentul care s-a aflat permanent la cârma procesului de dezvoltare, care a lansat principalele curente, a inaugurat modelul democratic de conducere, a inventat parlamentarismul, a fost la originea mai tuturor achiziţiilor importante ale ultimelor secole.

Politiceşte vorbind, veacul al douăzecilea a fost martorul unui proces de decădere a Europei de la poziţia de lider mondial, de continent pe care se aflau principalele puteri ale lumii, de adevărat centru al unor imperii coloniale ce depăşeau cu mult întinderea şi graniţele sale. Şi până în acest secol puterile europene se înfruntaseră între ele. Numai că niciodată până acum pe alte continente nu fiinţau puteri în stare să se apropie de puterile Europei, fără a mai vorbi de posibilitatea de a le concura. În secolul XX s-a schimbat tocmai acest context: Europa nu mai deţinea poziţia de adevăratul şi singurul centru al politicii mondiale. Din această perspectivă, Zbigniew Brzezinski avea dreptate să remarce că *„primul război <mondial>, de fapt, ultimul război european, purtat de puteri europene de însemnătate mondială"* a slăbit considerabil forţa continentului, în timp ce a doua conflagraţie mondială a *„desăvârşit sinuciderea istorică a Europei. În timpul acestui război, Europa a încetat să mai fie centrul real al politicii mondiale devenind, în schimb, locul efectiv de desfăşurare a unei competiţii globale, purtate de două puternice state extraeuropene. Amândouă au înţeles că obţinerea controlului geostrategic asupra Europei ar echivala, în cele din urmă, cu controlul asupra Eurasiei, iar acesta din urmă, odată realizat, ar asigura supremaţia mondială. Prin urmare, în perioada războiului rece care a urmat, Europa a constituit pentru fiecare dintre ele miza centrală… Din subiect al întrecerii globale, Europa a devenit acum obiectul acesteia"* (Z. Brzezinski, *„Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei"*, pag. 157).

Privit din acest punct de vedere, războiul rece a reprezentat o confruntare între cele două superputeri pentru dominarea Europei. În noul context, teza lui Mackinder ar fi putut cunoaşte o altă reformulare: cine domină Europa, domină Eurasia şi cine domină

Eurasia domină lumea întreagă. Divizarea Europei a fost simbolizată de divizarea uneia dintre cele mai puternice ţări ale continentului – Germania. Această ţară simboliza oarecum sfâşierea continentului. În partea de vest a ţării staţionau trupe americane, în timp ce în zona estică – trupe sovietice. Pornind de la această realitate, care avea şi o puternică încărcătură simbolică, Brzezinski considera că sfârşitul divizării Germaniei reprezintă *„cea mai însemnată schimbare geopolitică produsă de sfârşitul războiului rece"* (Z. Brzezinski, *„Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei"*, pag. 165). Din punctul nostru de vedere, prăbuşirea fostei Uniuni Sovietice, a unui imperiu construit cu metodă timp de 300 de ani, a reprezentat un eveniment geopolitic mult mai bogat în semnificaţii. Dacă avem în vedere faptul că sfârşitul divizării Germaniei reprezenta, în acelaşi timp, şi sfârşitul divizării Europei, deci dacă reţinem şi încărcătura simbolică a evenimentului, putem fi de acord cu aprecierea autorului american.

Încheierea războiului rece este pentru continentul european un eveniment mult mai semnificativ decât pentru orice altă regiune a lumii. Pentru orice regiune este vorba despre un eveniment important. Pentru Europa este vorba despre sfârşitul unei ere de divizare, despre inaugurarea unei noi perioade geopolitice, a unui proces de autodefinire şi autoafirmare, de căutare febrilă a unei noi identităţi, a unei noi căi de dezvoltare. Este relevant acest moment şi pentru că el ne poate arăta dacă Europa a învăţat ceva din perioada care s-a încheiat, dacă este pregătită să întâmpine noua vârstă a societăţii moderne.

11.2. Regiunile economice – noii actori mondiali

Din ultimii ani ai războiului rece, un fenomen silenţios, dar din ce în ce mai evident, domina scena politică a lumii. În spatele cursei înarmărilor avea loc şi o altă cursă, cea economică. Apărea din ce în ce mai limpede nu numai că prima cursă va fi decisă de cea de-a doua, dar şi că prima, cursa înarmărilor, este din ce în ce mai mult o faţadă pentru cea decisivă, cursa economică. Aşa se face că odată cu încheierea războiului rece *„fără pauză, întrecerea s-a transformat din cursă militară în cursă politică"* (L. Thurow, *„Head to Head"*, pag. 14). În perioada după încheierea acestui război există o singură superputere militară şi trei superputeri economice: SUA, Japonia, Europa, toate luptând pentru supremaţie economică.

Apariţia unor regiuni economice reprezintă un fenomen cu totul

nou de care trebuie neapărat să ţinem seama într-un curs de geopolitică. Mai întâi, pentru că aceste regiuni includ cele mai importante ţări din punct de vedere economic ale lumii. Apoi pentru că ele inaugurează un alt tip de evoluţie, care porneşte de la premiza că niciun stat, oricât de puternic, nu mai poate face faţă, singur, problemelor dezvoltării contemporane. Nici chiar SUA, care împreună cu Canada şi Mexicul au format NAFTA (North American Free Trade Agreement). Prima asemenea regiune a apărut pe continentul european şi a fost reprezentată de ceea ce s-a numit Comunitatea Europeană, actuala Uniune Europeană. Este, după părerea noastră, mai puţin important că, potrivit unor declaraţii oficiale, NAFTA a apărut ca o reacţie la Comunitatea Europeană. Semnificativ este faptul că această formă de evoluţie, sub forma unor regiuni economice, constituie o modalitate din ce în ce mai îmbrăţişată în diferite zone ale lumii. Astfel, pe lângă cele trei mari regiuni – Europa, Asia Pacific, NAFTA – au mai apărut şi alte regiuni de integrare, cum ar fi Mercosur (un gen de acord comercial al Americii de Sud), Pactul Andin, Regiunea Mării Negre etc.

Fiecare dintre cele trei mari regiuni de integrare dispune de un lider, de o „locomotivă": NAFTA de SUA, Asia-Pacific de Japonia, iar Uniunea Europeană de Germania. Când vorbim de competiţia dintre aceste zone trebuie să luăm în calcul şi capacitatea „locomotivei" de a asigura puterea de înaintare a regiunii în ansamblu. Prin urmare, ar merita o analiză comparativă a regiunilor ca atare, dar şi a „locomotivelor" sale, în care să intre nu numai atuurile fiecărei asemenea ţări fanion, ci şi relaţiile ţării respective cu ansamblul regiunii, gradul său de acceptare.

Deopotrivă de important ni se pare modelul propriu-zis de integrare îmbrăţişat de o regiune sau alta. Este un model supranaţional sau unul între ţări de sine stătătoare? Europa promovează un model supranaţional, cu organisme supranaţionale. Asia-Pacific, dimpotrivă, conservă în întregime suveranitatea statelor, pornind şi de la experienţele dureroase petrecute aici în timpul celui de-al doilea război mondial, care ar fi făcut să eşueze orice tentativă de înfiinţare a unor organisme cu prerogative supranaţionale.

Apariţia regiunilor economice pune în termeni noi problema evoluţiei comerţului internaţional, precum şi cea a raporturilor dintre puterea economică a regiunilor respective şi cea a structurilor de securitate de care dispun acestea. Stimulează regiunile economice

comerţul mondial sau ele prefigurează un gen de autarhie economică intraregională? Din acest punct de vedere este de semnalat că 70 la sută din comerţul ţărilor din Uniunea Europeană se desfăşoară între ţările acestei regiuni sau între ele şi CEFTA, pe când Japonia are o activitate comercială în zona Asia Pacific care deţine circa 35% din comerţul său global.

Deosebiri semnificative au loc şi în ceea ce priveşte structurile de securitate ale regiunilor respective. De pildă, Europa dispune de o structură proprie în acest sens (Uniunea Europei Occidentale – UEO), chiar dacă ea este susceptibilă de dezvoltări ulterioare. În Asia-Pacific nu există o asemenea structură, ceea ce poate spori riscurile unor conflicte în zonă. Absenţa unei astfel de structuri a fost trecută cu vederea atâta timp cât conflictul mondial coincidea în cea mai mare măsură cu cel americanosovietic. După încheierea războiului rece, situaţia în regiunea Asia-Pacific se prezintă din acest punct de vedere deosebit. În regiune apar doi mari actori economici, două superputeri: Japonia şi China. Dacă Europa are de integrat o singură ţară – Germania – Asia urmează să facă faţă la ridicarea a doua puteri.

Pe de altă parte, nu putem omite faptul că în Asia de nord-est există o sursă de conflict latent în peninsula coreeană, iar în Asia de sud-est avem de-a face cu două zone de tensiune, reprezentate de către Cambodgia şi Indonezia. În sfârşit, în sudul Asiei, tensiunea dintre India şi Pakistan reizbucneşte periodic. „*În orice caz*, remarca Brzezinski, „*lista posibilelor conflicte interstatale şi interne din Asia o depăşeşte cu mult pe aceea din Europa*" (Z. Brzezinski, „*Europa centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei*", pag. 177). De aceea, edificarea unui sistem de securitate în această regiune se va impune. Apare limpede că el va trebui să se sprijine pe câteva realităţi: includerea în acest sistem a SUA; definirea şi precizarea pe termen mediu a relaţiei dintre SUA şi Japonia în această privinţă; includerea Chinei în noua structură – proces ce trebuie precedat de asemenea de o clarificare a raporturilor pe termen mediu şi lung dintre China şi Japonia, ca şi dintre China şi America; în sfârşit, antrenarea Rusiei la noul sistem de securitate nu numai în virtutea forţei militare a acestei ţări, ci şi a faptului că ea este deopotrivă a Pacificului; în orice caz, orice aranjament de securitate în zonă va trebui să evite trăirea de către Rusia a unui sentiment de „putere asediată".

Odată cu înfiinţarea acestor regiuni ia naştere „un nou

continentalism" care pretinde o reformulare a strategiilor corporaţiilor, o redesenare a hărţilor mentale ale cetăţenilor din fiecare ţară şi, treptat, o nouă identitate economică, bazată pe o competiţie globală. Cu timpul, ţara nu mai apare pe prim plan, ci regiunea, care reprezintă actorul economic principal. Hărţile mentale ale oamenilor se vor forma în jurul acestor noi mărimi economice şi vor opera cu măsurile recomandate de ele.

Articol XLI. 11.3. Accelerarea unificării europene

Un argument esenţial că Europa a învăţat ceva din experienţa sa aşa de largă pe care a trăit-o în prima parte a secolului al XX-lea este şi faptul că ea a inaugurat acest nou model de dezvoltare; că a făcut-o scrutând viitorul şi cerinţele sale de dezvoltare, sau dorind doar să evite tragediile pe care tocmai le trăise are acum mai puţină importanţă. Cert este că la toate contribuţiile pe care le-a înscris de-a lungul istoriei, Europa a mai adăugat una, cea a modelului de dezvoltare bazat nu pe potenţialul unei ţări, ci a unei întregi regiuni geografice.

Europa a fost continentul care a construit prima regiune economică a lumii. Un edificiu economic ridicat treptat, în spirit pragmatic, astfel încât atractivitatea sa a sporit în timp. Considerăm că o scurtă istorie a acestui organism de integrare ar fi edificatoare şi pentru scopurile permanente şi pentru o anumită diversificare a preocupărilor şi priorităţilor sale.

Prima formă de cooperare europeană este legată de numele lui Jean Monnet, ca „inspirator", şi de cel al ministrului de externe francez, Robert Schuman. Ea poartă numele de Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului (CECO), înfiinţată în 1950.

Planul Schuman avea în vedere plasarea cărbunelui şi oţelului din Franţa şi Germania sub autoritate comună. Cele două produse urmau să beneficieze de liberă circulaţie între cele două ţări, reglându-se astfel, implicit, nivelul producţiei din Ruhr. Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului ia fiinţă la 18 aprilie 1950 la Paris în urma acceptării fără rezerve a Planului Schuman de către Germania, Italia şi Ţările Benelux.

Demn de relevat că printre scopurile fundamentale ale noului organism se numără „menţinerea păcii" între Germania şi Franţa. Raţionamentul este următorul: crearea unui asemenea organism va stimula atât de mult schimburile între cele două state şi investiţiile

reciproce, încât atacarea unuia de către celălalt pur şi simplu ar deveni un nonsens. De aceea, în plan istoric, Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului a jucat un rol esenţial în declanşarea procesului de reconciliere şi cooperare franco-germană (P. Fontaine, „*Construcţia europeană de la 1945 până în zilele noastre*", pag. 12). Crearea Comunităţii a fost percepută ca o problemă mai mult de natură tehnică, deci nu una care să constituie o ameninţare pentru politicieni, ceea ce îi poate explica într-o oarecare măsură succesul. Există temeiuri să credem că dacă, de la bun început, proiectul de integrare ar fi fost formulat în termeni politici sau militari expliciţi, ideea europeană nu şi-ar fi aflat o întrupare aşa de rapidă şi nu ar fi declanşat un proces de o asemenea importanţă.

Noul organism reprezintă prima organizaţie europeană care se bucură de prerogative supranaţionale. Este adevărat că aceste prerogative se referă la domeniul „limitat dar decisiv" al gestionării cărbunelui şi oţelului. CECO inaugurează însă modelul european al integrării care, spre deosebire de alte modele, este supranaţional şi pune astfel bazele Europei comunitare.

La 25 martie 1957, la Roma, reprezentanţii aceloraşi ţări care aderaseră la CECO semnează tratatul de constituire a Comunităţii Economice Europene (CEE), cunoscut şi sub numele de Tratatul de la Roma, intrat în vigoare la 1 ianuarie 1958. Tratatul are drept obiectiv „eliminarea barierelor ce divizează Europa". Se stabileşte cu această ocazie o nouă serie de politici concrete pe diferite domenii:

— O uniune vamală industrială prin eliminarea taxelor vamale intracomunitare şi desfiinţarea contingentelor cantitative; odată cu realizarea unei mari zone de liber schimb, Comunitatea asigură un sistem de protecţie exterioară uniformă (tarif vamal comun);

— O politică agricolă comună;

— O politică comercială comună;

— O politică concurenţială.

Concomitent, prin Tratatul de la Roma, ia naştere şi Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (CEEA), care beneficiază şi ea de acelaşi sistem instituţional ca şi celelalte două comunităţi: un parlament, un consiliu, o comisie, o curte.

În mai multe etape succesive, „cei şase" au redus barierele vamale din interiorul comunităţii astfel încât, în iunie 1968, tarifele intracomunitare sunt în întregime eliminate în paralel cu asigurarea

liberei circulaţii a persoanelor.

Efectele economice petrecute în acelaşi interval de timp au fost considerate spectaculoase: comerţul intracomunitar creşte de 6 ori, în timp ce schimburile CEE cu terţe ţări sporesc de 3 ori. Are loc un proces de specializare, cu deosebire în domeniul bunurilor de consum, ceea ce sporeşte performanţa economică şi competitivitatea la export a produselor din cadrul comunităţii.

Dacă în domeniul economic şi comercial evoluţia este constant pozitivă şi încurajatoare, în cel politic apar dificultăţi reale. Generalul de Gaulle, venit la putere în 1958, contestă dreptul comunităţii de a reprezenta statele, singurele care se bucură de legitimitate, au istorie şi dispun de autoritatea de a acţiona. Şeful statului francez obişnuia să vorbească de confederaţie (o uniune, după cum se ştie, mult mai slabă) spre deosebire de fondatorii Comunităţii care au avut în vedere o federaţie. Adeseori, generalul de Gaulle utiliza formula „*Europa europeană*" şi nu „*Europa atlantică*", denumire care sugera prezenţa şi influenţa în cadrul Comunităţii a puterii de peste Ocean. De altfel, el s-a opus de două ori admiterii Marii Britanii în cadrul Comunităţii, considerând că ţara vecină ar putea să joace rolul unui „cal troian" al americanilor.

11.4. De la cei 6 la cei 15

Mai multe condiţii favorabile se întâlnesc în a stimula procesul de extindere a Comunităţii Europene. În primul rând, performanţele economice ale organizaţiei i-au sporit indicele de atractivitate. De aceea o serie de ţări, printre care şi Marea Britanie, au solicitat admiterea în această organizaţie. În acelaşi timp, Comunitatea ca atare dobândise o experienţă semnificativă, înregistrase suficiente progrese pentru a simţi nevoia extinderii; extindere care, în termeni comerciali vorbind, sporea piaţa internă. De data aceasta, procesul de lărgire a Comunităţii este susţinut şi de către Franţa care, după venirea la putere a lui Georges Pompidou (15 iunie 1969), manifestă o evidentă preocupare de a diversifica relaţiile cu partenerii europeni.

În anii următori are loc ceea ce s-a numit „extinderea spre nord". În 1972 aderă la CEE Irlanda şi Danemarca, iar în 1975 Marea Britanie. Astfel, „mica Europă", cum era denumită CEE pe vremea când avea doar 6 membri, devine Europa celor 9. În deceniul următor are loc „extinderea spre sud", în urmă căreia aderă următoarele ţări: Grecia (1981), Spania (1986) şi Portugalia (1987).

Anii ’90 consemnează alte prefaceri ale Comunităţii. Procesul de extindere continuă, dar el capătă o conotaţie mai pregnant politică. Faza specifică pe care o cunoştea la începutul anilor ’90 procesul de integrare este reflectată şi de noua denumire de Uniunea Europeană. Instituită la 1 noiembrie 1993, această denumire marca ziua în care a început să fie înfăptuit Tratatul de la Maastricht, care a propus integrarea monetară, promovarea unei politici externe şi de apărare comune, coordonarea politicilor sociale şi lărgirea conceptului de cetăţenie europeană (de acum locuitorii ţărilor membre ale Uniunii puteau să circule fie cu paşaport naţional, fie cu paşaport european).

Accelerarea construcţiei europene are loc şi sub impactul reunificării Germaniei care a grăbit procesul de integrare nu numai economică, ci şi politică şi chiar militară. Europa, în frunte cu Franţa, este vădit preocupată de a asimila Germania în structurile Uniunii şi, concomitent, de a preveni o înţelegere germano-rusă care ar fi reaprins vechi coşmaruri europene şi ar fi declanşat frisoane chiar şi la Washington. Cu totul remarcabil apare însuşi efortul Germaniei de a contribui la accelerarea acestui proces, poziţia ei la Maastricht şi cu alte prilejuri devansând chiar poziţia altor ţări de pe continent.

După încheierea războiului rece şi prăbuşirea sistemului socialist a apărut o situaţie politică nouă faţă de care Uniunea nu putea să nu adopte o poziţie. Are loc un proces de accelerare a extinderii, care cunoaşte două faze. În prima aderă la Comunitate ţări dezvoltate cu democraţii mature, cum ar fi Austria (în iunie 1994), Finlanda (octombrie 1994), Suedia (noiembrie 1994), în timp ce referendumul organizat în Norvegia se soldează cu un rezultat negativ (52% de voturi împotrivă). Europa devine Europa celor 15. Practic cu două excepţii – Norvegia şi Elveţia – ea cuprinde toate statele continentului care nu aparţinuseră defunctului sistem socialist.

De menţionat că ţările care au intrat în anii ’90 au fost membre ale AELS (Asociaţia Europeană a Liberului Schimb), o altă formă de cooperare care a funcţionat cu bune rezultate. Numai că aceste state nu puteau să beneficieze de avantajele extinderii pieţii unice e CEE şi nici să facă parte din organele de decizie ale acesteia. În orice caz, prin integrarea celor trei, Uniunea îşi măreşte considerabil zona geografică, ponderea economică şi influenţa politică. Numărul cetăţenilor care trăiesc în cadrul Uniunii se ridică la 380 de milioane, ceea ce recomandă acest spaţiu drept una dintre cele mai puternice pieţe ale

lumii. Şi una dintre cele mai prospere zone ale lumii, cum reiese şi din tabelul de mai jos

Caracteristici ale ţărilor membre în Uniunea Europeană

Ţara	PNB (USD)	PNB pe cap de locuitor (USD)	Popu ia (200
Germania	1877 (zeci de miliarde)	23 360 (mii)	81, (milioane)
Franţa	1 296	22 630	59, O
Italia	1 187	20 790	57, 3
Marea Britanie	1 086	18 110	59, O
Spania	561 (miliarde)	14 230	39, 8
Olanda	316	20 850	15, 9
Suedia	238	27.500	9, O
Belgia	214	21 360	10, 2
Austria	178	22 790	8, 1
Danemarc a	136	26 310	5, 2
Finlanda	114	22 690	5, 2
Grecia	76	7 390	10, 6
Portugalia	74	7 510	9, 8
Irlanda	45	12 850	3, 5
Luxembur g	14	35.000	O, 4

Sursa: C.W. Henderson, „*International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*", pag. 290.

Pe parcursul ultimei extinderi au apărut şi critici întemeiate privind riscul unei „paralizii a deciziei" în cadrul Uniunii, întrucât lărgirea nu a fost acompaniată de o restructurare instituţională. Se relansează astfel dezbaterea privitoare la relaţia dintre procesul de extindere/lărgire şi cel de consolidare/adâncire a integrării. Temă din ce în ce mai actuală odată cu solicitările de aderare provenite din partea fostelor ţări socialiste. Care este numărul optim de membri ai Uniunii? Dar structura instituţională cea mai potrivită? Care sunt adevăratele priorităţi, cele ţinând de lărgire, sau cele ţinând de

adâncirea integrării?

A doua fază se referă la procesul mult mai complex şi mai îndelungat în timp al integrării fostelor ţări socialiste. În această fază lucrurile se complică, întrucât nivelul de dezvoltare al acestor ţări este mai modest; în acelaşi timp, aceste state deţin un spaţiu geografic care prin întindere, bogăţii şi poziţie este extrem de important pentru Europa ca întreg. Discuţia se mută pe teren geopolitic sau, mai precis, îmbracă un mai pregnant caracter geopolitic decât până acum. Până atunci, procesul fusese preponderent economic; acum el a devenit preponderent geopolitic. Prin urmare, el solicită răspunsuri şi dezlegări în această perspectivă.

În primul rând, spaţiul fostelor ţări socialiste nu este deloc neglijabil pentru o Europă care se doreşte suficient de puternică pentru a discuta de la egal la egal cu celelalte două mari regiuni economice reprezentate de continentul nord-american şi de zona Asia-Pacific. Deci modul de raportare a Uniunii Europene la fostele ţări comuniste nu trebuie înţeles doar prin prisma modului cum sunt percepute aceste state, ci şi din perspectiva presiunii pe care o cunoaşte Uniunea Europeană în competiţia economică cu alte centre de putere. În acest context, fostele ţări socialiste reprezintă o mare tentaţie, mai ales dacă lucrurile sunt judecate pe termen lung. Aceste ţări sunt situate pe continentul european şi multe dintre ele chiar în apropierea Uniunii Europene. Prin urmare, ele deţin o poziţie geografică şi uneori geopolitică de care nu se poate face abstracţie. În al doilea rând, aceste ţări reprezintă o mare piaţă: populaţia lor se ridică la peste 100 milioane de locuitori, dacă avem în vedere statele din afara spaţiului sovietic, şi la peste 350 milioane dacă avem în vedere ansamblul acestor state. O asemenea piaţă nu poate fi neglijată de niciun fel de putere aflată în expansiune. Totodată, această populaţie este calificată şi, în cele mai multe din cazuri, bine instruită.

În niciun fel nu poate fi subestimat faptul că multe dintre aceste ţări, mai ales cele din fostul spaţiu sovietic, sunt deţinătoare ale unor importante resurse naturale, care adesea se conjugă cu poziţii geopolitice importante. Există, deci, un interes clar din partea Uniunii pentru această zonă.

Nu putem omite faptul că, la rândul ei, Uniunea este prinsă într-o competiţie globală. Din această perspectivă, primirea de noi membri se poate transforma într-un mare dezavantaj. Mai ales dacă

avem în vedere faptul că aceste ţări sunt mai puţin pregătite pentru aderare, întrunesc indici de competitivitate mai modeşti. Un exemplu: Germania Federală a investit circa 1.000 de miliarde mărci pentru a ridica economia fostei RDG la un nivel european. Deci o populaţie de 18 milioane de locuitori a beneficiat de un asemenea sprijin. Dacă am porni de la acest exemplu, să ne gândim de ce sprijin financiar ar avea nevoie cele peste 350 milioane locuitori ai fostelor ţări socialiste (I. Ramonet, „*Geopolitica haosului*").

Am menţionat situaţia paradoxală în care se află Uniunea Europeană pentru a arăta constrângerile diferite cu care se confruntă şi pentru a înţelege mai bine ce importanţă capătă criteriul economic, al propriei pregătiri şi performanţe în procesul admiterii în Uniune. Politiceşte, Uniunea este tentată să deschidă mai larg porţile pentru noii solicitanţi. Economiceşte, ea nu poate face acest lucru pentru că, absorbind ţări mai puţin pregătite, riscă să diminueze din propria viteză de înaintare, să piardă timp şi poziţii deja câştigate în aspra cursă geopolitică a lumii de azi. Jacques Santere, fostul preşedinte al Comisiei Europene, surprindea cu acuitate această situaţie paradoxală a Uniunii Europene, forţată să dea speranţe ţărilor care solicită aderarea şi, în acelaşi timp, să amâne cine ştie pentru câtă vreme integrarea lor efectivă. Apelul la un limbaj diplomatic nu poate acoperi o situaţie în fondul ei dureroasă: „*Nu vor exista ţări în interiorul Uniunii şi în afara ei, ci state membre şi altele care aşteaptă să devină membre*" (J. T. Rourke, „*International Politics on the World Stage*", pag. 229).

Cum ar putea proceda Uniunea în faţa acestei noi situaţii istorice?

Totul depinde de factorii şi perspectivele cărora le va da întâietate. Dacă va da prioritate termenului scurt, este limpede că procesul de integrare nu va cunoaşte ritmuri susţinute. În acest caz, Europa se va concentra pe cursa mondială în care este angajată. Dacă va da prioritate termenului mediu şi lung, atunci va conferi atenţie extinderii propriu-zise. Urmând deci să sprijine financiar noile candidate, ea riscă să cunoască anumite dezavantaje în competiţia de care aminteam mai sus. Apare clar că Europa nu-şi poate permite să se axeze în mod unilateral pe una sau alta dintre aceste direcţii. Performanţa poziţiei sale este determinată de ingeniozitatea şi înţelepciunea cu care va şti să îmbine cele două priorităţi. Vom înţelege astfel de ce şi temele privind priorităţile Uniunii, arhitectura

optimă a viitoarei construcţii europene revin cu o anumită ciclicitate. De aceea, ni se pare potrivit să insistăm puţin asupra lor.

11.5. Meniu fix pentru toţi şi mai multă Europă sau Europa à la carte?

În ceea ce priveşte viitorul Europei se confruntă două perspective majore. Prima dintre acestea a fost fundamentată de către părinţii fondatori ai construcţiei europene, Jean Monnet şi Robert Schuman. Filosofia care inspiră integrarea europeană este aceea definită de către Jean Monnet: cooperarea între naţiuni, oricât ar fi de importantă, nu rezolvă mare lucru; ceea ce trebuie căutat este fuziunea de interese dintre popoarele europene şi nu doar menţinerea pur şi simplu a echilibrului acestor interese (J. Monnet, „*Memorii*", pag. 371). Această filosofie duce, fără echivoc, la un tip de integrare supranaţională, la ceea ce Monnet numea Statele Unite ale Europei.

O asemenea viziune a fost limpede şi tranşant definită de către Jacques Delors, preşedintele Comisiei Uniunii Europene între 1985 şi 1995. În discursul ţinut în martie 1991 la Institutul Internaţional pentru Studii Strategice, el subliniază cu pregnanţă ideea că Europa ar trebui să constituie „*o comunitate bazată pe uniunea dintre popoare şi pe asocierea dintre statele – naţiuni care urmăresc obiective comune şi dezvoltă o identitate europeană*". În acest context, Europa va trebui să-şi dezvolte şi o politică de apărare proprie, un sistem de securitate care să reprezinte „un al doilea pilon al alianţei atlantice".

Iată cum înfăţişa Jean-François Poncet, fost ministru de externe al Franţei, această dilemă: „*Spaţiu economic sau putere mondială – aceasta este întrebarea centrală*; *de răspunsul care i se va da depind toate celelalte*. *Dacă Europa se va mulţumi să fie doar o zonă a liberului schimb*, *atunci nu este nevoie să-şi întărească instituţiile*, *atunci Europa nu are nevoie de o monedă comună*, *de o diplomaţie comună şi nici de o apărare comună*. *Dacă însă Europa doreşte să devină un actor cu puteri depline în arena internaţională*, *trebuie ca pentru aceasta să-şi construiască mijloacele necesare*: *cele politice*, *instituţionale şi monetare*" (Z. Brzezinski, „*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei*", pag. 191).

Punctul de vedere opus, fundamentat pentru prima dată de Charles de Gaulle, care a vorbit de „Europa patriilor", a fost reluat cu o forţă asemănătoare de către Margaret Thatcher în discursul rostit la 8 martie 1991 la Heritage Foundation din Washington. „*Dacă ar urma să*

se constituie un superstat european, acesta ar genera aproape sigur interese şi atitudini în dezacord cu cele ale Americii. Prin aceasta, am trece de la o ordine internaţională stabilă, cu Statele Unite în frunte, la o lume mai periculoasă, a unor blocuri de putere aflate în competiţie. Aşa ceva nu ar fi în interesul nimănui şi cel mai puţin al Americii" (Z. Brzezinski, op. cit., pag. 166). Fostul premier al Marii Britanii pleda pentru „*o Europă a statelor – naţiuni, o Europă deschisă cât mai curând posibil participării acelor state care sunt în prezent în afara Comunităţii Europene, respectiv statele în curs de democratizare din Europa răsăriteană postcomunistă*".

O asemenea viziune este bine sintetizată în formula sugestivă „Europa cu geometrie variabilă" sau Europa à la carte în care statele componente ar putea alege politicile în funcţie de avantajul lor imediat, în cadrul unei structuri cu instituţii mai mult simbolice, cu o putere minimă, necesară doar spre a menţine uniunea în viaţă.

În fapt, Comunitatea Europeană a evoluat preponderent într-o direcţie supranaţională. Chiar dacă fiecare pas făcut în această direcţie a suscitat dezbateri aprinse, evoluţia a avut loc în lumina integrării supranaţionale. Este poate semnificativ să semnalăm că după o perioadă în care Franţa, prin Charles de Gaulle, reprezenta această orientare, tot această ţară, după o perioadă de timp, devine portdrapelul integrării supranaţionaliste. Venirea fostului ministru de finanţe al Franţei, Jacques Delors, la Preşedinţia Comisiei Europene a impulsionat procesul de integrare în acest sens. Astfel, Jacques Delors a convins statele membre să accepte Actul Unic European, aprobat în 1986 şi ratificat în anul următor. Acest act a stabilit o dată limită pentru crearea unei pieţe comune autentice în Europa, sfârşitul anului 1992. Principalul obiectiv al Actului era realizarea liberei circulaţii a bunurilor, persoanelor, serviciilor, forţei de muncă şi a capitalului în interiorul Comunităţii. Măsurile adoptate în acest sens au determinat o creştere economică, sporirea volumului de investiţii, concomitent cu scăderea şomajului, ceea ce i-a permis Europei să devină un competitor mai puternic în raport cu SUA şi Japonia. Accelerarea procesului de integrare internă nu a fost însoţită şi de o permeabilizare a graniţelor exterioare ale comunităţii, ceea ce a creat temeri peste ocean referitoare la posibila transformare a Europei într-o fortăreaţă comercială, suficientă sieşi, mai puţin dispusă să participe la comerţul mondial. S-au auzit, de asemenea, voci pe

continentul american potrivit cărora accelerarea integrării supranaţionale nu ar reprezenta decât o versiune regională a „*naţionalismului economic*" (J. Goldstein, „*International Relations*", pag. 437). Semnificativ pentru reforma instituţională înfăptuită cu acest prilej este şi modificarea sistemului de vot în cadrul Consiliului European: dreptul de veto este înlocuit de regula majorităţii. Şi mai important este că prin acest document s-a formulat pentru prima dată cerinţa înfiinţării Băncii Centrale Europene, cu sediul la Frankfurt, şi a creării monedei unice şi a sistemului monetar european.

În felul acesta, Actul Unic European pregăteşte ceea ce s-a numit mai târziu Tratatul de la Maastricht. Semnat în 1991, acesta marchează un nou stadiu în integrarea Europei. Tratatul de la Maastricht stabileşte trei paliere foarte importante de integrare viitoare. Primul palier este semnificat de realizarea uniunii monetare, ceea ce implica înlocuirea monedelor naţionale cu o singură monedă europeană. Se stabilea cu acest prilej ca moneda unică să fie lansată la 1 ianuarie 1999 – ceea ce s-a şi întâmplat – iar până în 2002 cele mai multe dintre monezile naţionale să fie înlocuite de moneda unică. Tot ca urmare a celor convenite la Maastricht a fost înfiinţată Banca Centrală Europeană, care urma să preia funcţiile băncilor centrale din cadrul statelor membre.

Al doilea palier este reprezentat de cerinţa integrării politice şi militare. Ceea ce propunea acest pilon al integrării era elaborarea unei politici externe şi de securitate comune. Dacă şi la primul palier au existat discuţii şi controverse, când a fost vorba despre elaborarea unui sistem de securitate comun, punctele de vedere complet diferite, ca şi temerea că, în felul acesta, statul naţional era atins într-unul din centrii săi nervoşi, reprezentat de capacitatea de apărare proprie şi dreptul de a lua decizii de sine stătătoare, au blocat practic procesul.

Al treilea palier este reprezentat de elaborarea unei politici interne şi de securitate socială comune. Carta socială a Uniunii Europene prevedea acordarea mai multor drepturi claselor salariale, îmbunătăţirea standardelor de siguranţă şi sănătate, protecţia copiilor etc. De asemenea, Carta prevedea politici mai liberale cu privire la mobilitatea forţei de muncă în cadrul Uniunii.

În ceea ce priveşte ultimele două paliere ale integrării s-au făcut progrese modeste, una dintre explicaţiile posibile fiind aceea pe care o oferă George Soros, anume că problemele circumscrise acestor două

zone au fost lăsate pe mâna unor lideri cu vederi interguvenamentaliste. Şi întotdeauna guvernele sunt tentate să dea prioritate propriului interes, în defavoarea unui interes comun. Acolo unde ţările membre şi-au delegat suveranitatea în vederea creării unei pieţe comune, rezultatele nu au întârziat să apară. Exemplul cel mai elocvent în această privinţă îl constituie integrarea monetară care nu suscită mai puţine probleme (G. Soros, „*Can Europe Work*?").

Modul cum a fost votat Tratatul de la Maastricht în ţările care au solicitat o aprobare plebiscitară arată că problemele integrării sunt departe de a fi clarificate şi asumate de către lideri politici şi cetăţeni din diferite state membre. De pildă, în Danemarca a trebuit să se repete referendumul pentru a obţine aprobarea, chiar dacă a existat sprijinul principalelor partide politice, concerne industriale şi centrale sindicale iar în Franţa acesta a fost aprobat cu o majoritate extrem de subţire.

În afară de cei trei piloni, statele membre ale Uniunii Europene au căzut de acord că pentru a-şi îndeplini misiunea Uniunea trebuie să se deschidă către est, mai ales că tinerele democraţii îşi anunţaseră deja intenţia de a adera la Uniune. Dacă Europa în ansamblu a fost surprinsă de rapiditatea cu care au evoluat evenimentele la sfârşitul anului 1989 şi nu a dispus de o strategie, am putea spune nici măcar de un răspuns atent elaborat faţă de noua situaţie, la Maastricht s-a anunţat intenţia de a admite ţările din centrul şi estul Europei în Uniune. Este după cunoştinţa noastră primul semnal coerent privind poziţia Uniunii Europene faţă de un spaţiu care nu avea nici protecţie economică, nici securitate. Realizând că nu este suficient pregătită pentru a adopta măsuri şi strategii fundamentate faţă de o regiune cu certe valenţe geopolitice, Uniunea Europeană decide la Maastricht înfiinţarea Conferinţei interguvernamentale, cu atribuţii în ceea ce priveşte definitivarea unei strategii de perspectivă faţă de spaţiul central şi est european.

Extinderea Uniunii Europene către est a adus din nou în actualitate problema raportului dintre lărgirea şi adâncirea integrării. Mai ales că, de data aceasta era vorba despre ţări cu un nivel de dezvoltare economică mai modest. Ceea ce solicita Uniunea mult mai mult din punct de vedere financiar. Disputa lărgire/adâncirea integrării capătă de data aceasta semnificaţii geopolitice mai evidente. Cui va da prioritate Uniunea?

11.6. Instituţiile Uniunii Europene

Instituţiile Uniunii Europene reflectă cel mai bine tensiunea între adepţii supranaţionalismului şi cei ai interguvernamentalismului. Există instituţii la nivel comunitar cu orientare supranaţională, cum ar fi Comisia, Parlamentul european şi Curtea de Justiţie, aşa cum există instituţii cu orientare interguvernamentală: Consiliul de miniştri şi Consiliul European. O vedere mai aplicată în această privinţă vom dobândi prezentând aceste instituţii şi prerogativele lor.

Comisia este alcătuită din reprezentanţi numiţi de statele membre pentru o perioadă de 4 ani. Numai că odată numiţi, aceştia nu mai reprezintă interesele propriilor guverne, ci întruchipează ideea de unitate europeană. De altfel, ei şi depun un jurământ de credinţă Uniunii Europene. Comisia simbolizează şi asigură funcţionarea ideii de integrare supranaţională mai mult decât orice organism. Comisarii nu mai au după numire niciun fel de legătură cu interesele guvernelor care i-au propus. Având sediul la Bruxelles, Comisia, practic, identifică agenda de probleme, propune soluţii pe care le înaintează Consiliului de Miniştri. Mai ales sub conducerea lui Jacques Delors, Comisia şi-a sporit personalul, ajungând la circa 13.000 de funcţionari care asigură din punct de vedere administrativ funcţionarea Uniunii Europene (C. W. Henderson, „*International Relations*. *Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st century*", pag. 288).

Parlamentul European, care funcţionează la Strasbourg, este, cum spunea C.W. Henderson, „*primul şi singurul experiment în democraţia transnaţională*" (idem., pag. 289). Înfiinţat în 1952 ca parte a Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului, Parlamentul European nu poate adopta legi, dar are prerogative în ceea ce priveşte supravegherea bugetului Uniunii, aşa cum este în măsură să blocheze o serie de propuneri executive. Parlamentul are chiar dreptul de a dizolva Comisia, dacă o asemenea hotărâre întruneşte două treimi din voturi. Din 1979 membrii Parlamentului European sunt aleşi direct de către cetăţenii statelor din care provin. În momentul când Uniunea avea 12 membri, numărul parlamentarilor se ridica la 518, dar după mărirea la 15 membri, numărul parlamentarilor a crescut la 626. Demn de menţionat este şi faptul că, deşi membrii Parlamentului sunt aleşi în fiecare ţară a Uniunii Europene – proporţional cu numărul populaţiei – în forul european ei nu sunt grupaţi pe blocuri naţionale, ci mai ales pe grupuri ideologice. În felul acesta, Parlamentul European

oferă o imagine a spectrului ideologic al Uniunii Europene. Deşi funcţiunile Parlamentului sunt supranaţionale, dezbaterile nu sunt emancipate integral de această dimensiune. Joshua Goldstein remarca, în mod îndreptăţit, că uneori dezbaterile cele mai aprinse au loc în cadrul grupurilor parlamentare de aceeaşi culoare politică (social-democraţi, creştin democraţi etc) între parlamentarii proveniţi din diferite ţări (J. Goldstein, „*International Relations*", pag. 436).

Creată în 1952, Curtea de Justiţie a constituit în toţi aceşti ani un factor important pentru integrarea europeană. Curtea este alcătuită din 13 judecători numiţi de către statele membre pentru un mandat de 6 ani. Pentru Uniunea Eropeană tratatele pe care le adoptă Curtea reprezintă legea supremă. Curtea este chemată să reglementeze şi să medieze diferite conflicte pornind de la aceste tratate. Cu alte cuvinte, reglementările europene au întâietate în faţa celor naţionale. Întrucât Curtea este chemată să asigure aplicarea acestor reglementări, se poate spune că acest for a mers cel mai departe în limitarea autonomiei naţionale. Semnificativ, numărul cazurilor soluţionate de către Curte a crescut de la 50, în anii '60, la 400 cazuri pe ani în deceniul al 9-lea.

Consiliul de Miniştri este principala instituţie decizională a Uniunii Europene, fiind cu deosebire un for interguvernamental. Echipele guvernamentale din fiecare stat membru îşi trimit reprezentanţii în acest Consiliu, unde ei reprezintă în special interesul statului respectiv. Consiliul de Miniştri nu are un caracter permanent, ci întâlnirile dintre membri se desfăşoară în vederea discutării unui subiect anume; de aceea, de cele mai multe ori, problemele de natură tehnică au prioritate faţă de cele politice. Întâlnirile sunt în principal axate pe teme cum ar fi agricultura, finanţele şi politica externă. Pentru adoptarea diferitelor măsuri este nevoie de votul majorităţii, cu excepţia problemei admiterii de noi membri şi a schimbărilor radicale de orientare politică, unde este necesară unanimitatea. Sunt situaţii când membrii Consiliului de Miniştri votează în moduri diferite faţă de cum ar vota, sub influenţa grupurilor de presiune, în cadrul cabinetului pe care îl reprezintă. Consiliul de Miniştri trebuie să aprobe măsurile adoptate de către Comisia Europeană şi să-i furnizeze acesteia direcţiile principale de acţiune.

În 1975 ia naştere, în afara Comunităţii/Uniunii Europene, Consiliul European, format din premierii sau preşedinţii ţărilor

membre ale UE. Înființarea Consiliului European a fost o expresie a rezistenței pe care liderii respectivelor țări au manifestat-o vizavi de ideea de a fi conduși de un for supranațional. Acest organism devine în mod legal parte integrantă a Uniunii Europene numai începând cu anul 1986. Prin întâlniri la cel mai înalt nivel, Consiliul European încearcă să ajungă la înțelegeri prin care să se armonizeze orientările politice mari ale statelor membre. Rolul său este crucial pentru procesul de integrare europeană, deoarece membrii Consiliului sunt cei care au puterea de a realiza în țările lor orice hotărâre luată la nivel european. Fiind un organism care reprezintă prin excelență punctul de vedere interguvernamental, Consiliul poate fie să promoveze, fie să blocheze ideea supranațională.

Luând naștere în 1949, Consiliul Europei, cu sediul la Strasbourg, reunește toate statele Uniunii Europene. După 1989, Consiliul Europei devine prima structură de integrare a noilor democrații. Cum s-a spus, el contribuie la „securitatea democratică" a continentului (P. Fontaine, „*Construcția europeană din 1945 până în zilele noastre*", 1998, pag. 7). Admiterea tinerelor democrații în cadrul Consiliului a reprezentat un gen de certificat de atestare a respectării principiilor democratice. După 1990, majoritatea statelor din această regiune, între care și România, au fost admise în Consiliu. Consiliul Europei are două dimensiuni: una federalistă, reprezentată de Adunarea Consultativă, alcătuită din parlamentari proveniți din parlamentele naționale, și cealaltă, interguvernamentală, întruchipată de către Comitetul de Miniștri, alcătuit din miniștrii de externe ai statelor membre.

Articol XLII. 11.7. Euroland

Unul dintre „stâlpii" integrări europene îl reprezintă, după cum am amintit, și crearea Uniunii Monetare Europene, stipulată prin Tratatul de la Maastricht. Uniunea Monetară Europeană a fost concepută de la început drept un adevărat „motor" pentru continuarea integrării politice a Europei Occidentale și mai ales pentru asigurarea unei creșteri economice accentuate. Istoria ei este mai lungă, Maastricht reprezentând momentul care marchează trecerea de la declarații de principiu la inițiative concrete. Iată câteva repere ale acestei istorii.

În 1989, Consiliul Europei, la inițiativa cancelarului german, Helmut Kohl, și a președintelui francez, Giscard d'Estaing, a hotărât

crearea Sistemului Monetar European, cu scopul de a limita fluctuaţiile cursurilor de schimb ale monedelor europene. Drept referinţă comună pentru cursurile de schimb a fost stabilită moneda de cont ECU („European Currency Unit"). Valoarea sa a fost fixată prin comparaţie cu dolarul. Raportul dintre ECU şi dolar a luat naştere pe baza unui coş de valute reprezentând 12 ţări europene dintre cele 15 membre ale UE (Finlanda, Austria şi Suedia nu au putut participa la alcătuirea ECU deoarece au intrat în UE în 1995 şi 1996, în condiţiile în care exista prevederea ca ponderea diferitelor monezi să nu fie modificată după 1994). Demn de reţinut este că ponderea fiecărei monede în cadrul coşului reflecta puterea economică a ţării respective; prin urmare, ECU reprezenta un gen de „medie" a puterii celor 12 monede europene.

În 1991, ţările Comunităţii Europene semnează Tratatul de la Maastricht. În Tratat exista prevederea ca în 1996 să se hotărască dacă sunt necesare noi modificări ale Tratatului. Acestea au fost concretizate, după 15 luni de consultări, în Tratatul de la Amsterdam, semnat în iunie 1997, care completează şi extinde Tratatul de la Maastricht. Tratatul de la Amsterdam intră în vigoare în cursul semestrului I al anului 1999. Denumirea monedei unice, EURO, a fost stabilită la reuniunea la vârf de la Madrid din decembrie 1995. Moneda a fost introdusă în 11 dintre cele 15 ţări ale UE începând cu 1 ianuarie 1999. Cele 11 ţări care au aderat la moneda unică europeană sunt: Austria, Belgia, Finlanda, Franţa, Germania, Irlanda, Italia, Luxemburg, Olanda, Portugalia şi Spania (în urma summit-ului de la Bruxelles, din mai 1998). Marea Britanie, Suedia şi Danemarca au refuzat aderarea la EURO din motive interne, iar Grecia nu a îndeplinit criteriile de convergenţă stipulate în Tratatul de la Maastricht. Aceste criterii de convergenţă au în vedere: rata inflaţiei (un grad ridicat de stabilitate a nivelurilor preţurilor), nivelul dobânzilor nominale pe termen lung, evoluţia cursurilor de schimb, deficitul bugetar şi nivelul datoriei publice (R. Dombusch, „*Euro Fantasies*").

Tot prin Tratatul de la Maastricht s-a hotărât înfiinţarea Institutului Monetar European, care nu reprezenta altceva decât o etapă preliminară în vederea creării Băncii Centrale Europene, a cărei structură o urmează pe cea a Bundesbank. Până la 1 ianuarie 1997, băncile naţionale centrale au beneficiat de independenţă faţă de IME.

Diferenţa de fond dintre ECU şi EURO este că aceasta din urmă nu mai este o monedă stabilită pe baza unui coş de valute, ci o monedă

de sine stătătoare, cum este dolarul sau yenul japonez. Modul în care a fost stabilit cursul EURO este deosebit de instructiv mai ales în condiţiile în care moneda europeană devine subiect de interes şi pentru România. La 1 ianuarie 1999, Consiliul de Miniştri, care reunea titularii portofoliilor de Finanţe şi ai Economiei din ţările membre ale UE, la propunerea Comisiei Europene şi după consultarea Băncii Centrale Europene, au stabilit cursurile de schimb fixe dintre monedele ţărilor membre şi dintre acestea şi EURO. Tot la 1 ianuarie, a avut loc şi transferarea responsabilităţilor politicii monetare de la băncile centrale naţionale la Banca Centrală Europeană. La 31 decembrie 1998, toate băncile centrale ale ţărilor UE au comunicat cursurile de schimb ale monedelor lor faţă de dolarul american. Pe baza acestor informaţii, Comisia Europeană a stabilit valoarea ECU în raport cu dolarul, cursurile de calculare a ECU fiind cele stabilite în luna mai a aceluiaşi an. S-a mai stabilit ca 1 ECU să echivaleze cu 1 EURO şi în acest fel ECU a încetat să mai existe. Cursul de schimb între dolar şi ECU a fost înmulţit cu diferenţa între cursul de schimb al monedelor naţionale şi dolar, rezultând astfel cursurile celor 11 monede naţionale faţă de EURO. De asemenea, s-a stabilit ca acest curs fixat la 31 decembrie 1998 să rămână nemodificat pe perioada cât moneda naţională coexistă cu EURO; o reevaluare a acestor raporturi urmează să aibă loc cel mai târziu la 30 iunie 2002. Cursul de schimb între EURO şi dolar a fost la data naşterii monedei europene de 1/1, 7 (Z. D. Penea, „*Moneda Euro*").

Introducerea monedei unice a împărţit specialiştii şi pe cei direct influenţaţi de acest proces în două tabere: euro-entuziaştii („euroforicii") şi euro-scepticii. Primii evidenţiază avantajele monedei unice: creşte transparenţa pieţei şi a preţurilor; producţia şi investiţiile nu mai sunt influenţate de evoluţia cursurilor de schimb; scade costul tranzacţiilor, întrucât nu mai include cheltuielile legate de riscul valutar; moneda unică duce la dezvoltarea relaţiilor comerciale şi financiare între membrii UE şi între parteneri, întrucât membrii nu mai sunt afectaţi de riscul valutar în aceeaşi măsură în care erau expuşi înainte. Alte argumente ale euroforicilor au în vedere faptul că Eurolandul, cu cele 292 de milioane de consumatori, reprezintă cea mai mare piaţă de desfacere din lume, urmată de SUA, cu 270 de milioane de consumatori şi de Japonia, cu 127 de milioane de consumatori. Puterea de cumpărare în acest spaţiu este ridicată,

depăşită doar de SUA; 15% din valoarea tuturor bunurilor şi serviciilor realizate la nivel mondial provin din Euroland, 20% din SUA şi 7, 7% din Japonia; 15, 7% din exporturile mondiale provin din Euroland, în timp ce numai 12, 6% din SUA şi 7, 7% din Japonia (Z. D. Penea, „*Moneda Euro*", pag. 37 – 39).

Ţinând cont de aceste date, Fred Bergsten, consilierul preşedintelui Clinton, expert în politică comercială şi directorul „Institute for International Economics" din Washington apreciază că EURO este comparabil cu dolarul în ceea ce priveşte producţia, comerţul şi rezervele. Principalul argument al monedei europene ar fi acela că Europa este creditor mondial, în timp ce SUA are datorii nete în valoare de 2000 miliarde de dolari. Lansarea EURO, consideră Bergsten, creează condiţiile pentru apariţia unei „*noi ordini economice bipolare care să înlocuiască hegemonia Americii ce datează de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial*" şi reprezintă „*cea mai mare schimbare în finanţele mondiale, comparabilă doar cu momentul în care dolarul a depăşit lira sterlină în perioada interbelică*" (F. Bergsten, „*The Coming Dollar-Euro Clash*"). Existenţa unui competitor real pentru dolarul american are ca rezultat schimbarea întregii configuraţii a mediului financiar mondial, iar lipsa corelării între cele mai puternice monede ale lumii are efecte globale. În acest sens, autorul oferă exemplul dezechilibrului creat între 1995 şi 1997 între dolar şi yen, fapt considerat una dintre cauzele crizei asiatice, mai ales că cele mai multe dintre monedele asiatice erau strâns legate de dolar. O relaţie necontrolată între EURO şi dolar influenţează stabilitatea şi funcţionarea sistemului financiar global şi, după cum se apreciază în editorialul din 11 noiembrie 1999 al ziarului „Business and Technology" („*Europe's New Challenge to the Almighty Dollar*"), „*dacă relaţia dintre cele două monede se va dovedi la fel de volatilă precum cea dintre dolar şi yen, sistemul financiar mondial va fi în aer*".

Revenind la disputa dintre euroforici şi eurosceptici, aceştia din urmă îşi fundamentează poziţia pe următoarele criterii, considerate esenţiale pentru succesul, respectiv insuccesul unei monede internaţionale: ponderea în tranzacţiile comerciale internaţionale, importanţa ca monedă de rezervă şi ca monedă de investiţii. Euro nu ar avea şanse să constituie o alternativă reală la hegemonia dolarului deoarece 48% din tranzacţiile comerciale internaţionale sunt derulate în dolari (monedele UE sunt prezente numai în 31% din tranzacţii); ca

monedă de rezervă, dolarul ocupă 65% din rezervele valutare mondiale, în timp ce monedele UE doar 21%; ca monedă de investiţii, piaţa obligaţiunilor europene este cu peste 1/3 mai mică decât cea americană, deci monedele UE nu sunt monede de investiţii. (Z. D. Penea, „*Moneda Euro*", pag. 46)

Disputa nu are loc numai în cadrul specialiştilor, ci şi al oamenilor obişnuiţi, unde dificultăţile sunt de cele mai multe ori în planul percepţiei, iar argumentele pro şi contra nu sunt formulate în termeni foarte exacţi. Moneda europeană întâmpină îndeobşte rezistenţă din cauză că, aşa cum explică R. Dombusch, uniunea monetară reprezintă o situaţie diferită faţă de procesul, spre exemplu, de eliminare a tarifelor vamale. În acest al doilea caz, a fost posibil să fie oferite stimulente imediate de natură economică, stimulente care să înfrângă scepticismul şi reticenţa vizavi de crearea pieţei unice. În ceea ce priveşte avantajele uniunii monetare, acestea sunt vizibile pe termen lung şi nici atunci în termeni foarte concreţi (R. Dombusch, „*Euro Fantasies*").

Reprezentativ pentru această problemă este cazul Germaniei. Încă de la declanşarea integrării europene, germanii au fost un fel de lideri ai acestui proces. După lansarea EURO, germanii sunt din ce în ce mai îngrijoraţi că integrarea monetară le va destabiliza moneda. Chiar unul dintre promotorii cei mai înverşunaţi ai ideii europene, fostul cancelar al Germaniei, Helmut Kohl, a dat expresie acestor îngrijorări: „*neîncrederea cetăţenilor în integrarea monetară s-ar putea repede preschimba în neîncrederea în ideea europeană*" (citat în J.T. Rourke, „*International Politics on the World Stage*", pag. 235). Preocupările germanilor nu sunt în totalitate gratuite. Spre exemplu, în 1995, rata inflaţiei în Germania era de 1, 8%, în comparaţie cu 3, 1% în restul Uniunii Europene. Chiar dacă diferenţa nu este imensă, germanii sunt hipersensibili la fenomene inflaţioniste, deoarece există precedentul anului 1920, când un proces asemănător a însemnat practic ruinarea economiei germane. Un sondaj de opinie citat în aceeaşi carte semnalează apariţia unui clivaj destul de puternic între percepţiile germanilor cu privire la integrarea politică şi cele referitoare la integrarea monetară. Astfel, majoritatea germanilor se declară în favoarea Tratatului de la Maastricht, dar tot majoritatea se pronunţă împotriva introducerii monedei europene şi a retragerii de pe piaţa valutară a mărcii germane. Este o situaţie care poate anunţa tensiuni,

un adevărat decalaj nu numai în planul vieţii reale, ci şi al percepţiei şi simţămintelor publice.

Bibliografie

1. Bergsten C.F.America and Europe: Clash of the Titans?", în „Foreign Affairs", March/April 1999, Vol. 78, No. 2.

2. Brzezinski, B.Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei", Editura Diogene, Bucureşti, 1995.

3. Defarges P.M.Organizaţiile internaţionale contemporane", Institutul European, Iaşi, 1998.

4. Dombusch R.Euro Fantasies", în „Foreign Affairs", September / October 1996, Vol. 75, No. 5.

5. Fontaine P.Construcţia europeană din 1945 până în zilele noastre", Institutul European, Iaşi, 1998.

6. Goldstein J.S.International Relations", Longman, New York, 1999.

7. Henderson, C.W.International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century", McGraw-Hill, Boston, 1998.

8. Kennedy P.Preparing for the 21st Century".

9. Monnet, J.Mémoires", Fayard, Paris, 1976.

10. Ramonet, I.Geopolitica haosului", 1998.

11. Rourke, J.T.International Politics on the World Stage", Dushkin McGraw-Hill, 1999.

12. Soros, G.Can Europe Work?", în „Foreign Affairs", March/April 1999, Vol. 78, No. 2.

13. Thurow, L.Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America", William Morrow, New York, 1992.

Întrebări

1. Interpretaţi afirmaţia lui Z. Brzezinski: „*Din subiect al întrecerii globale, Europa a devenit… obiect al acesteia*".

2. De ce încheierea războiului rece este mult mai semnificativă pentru Europa decât pentru orice altă regiune a lumii?

3. Caracterizaţi cele trei mari regiunii economice ale lumii contemporane: componenţă, modelul de integrare oferit, trăsurile liderului, legătura dintre fiecare regiune şi structurile de securitate existente.

4. Care sunt etapele unificării europene? Cum explicaţi succesul procesului de unificare europeană?

5. Discutaţi tensiunea dintre orientarea supranţională şi cea interguvernamentală: lideri care întruchipează fiecare dintre orientări, momente ale unificării, instituţii.

6. Disputa extindere (lărgire) /consolidare (adâncire) şi impactul ei asupra procesului de integrare a României în structurile europene. Avantajele şi dezavantajele fiecăreia dintre orientări.

7. Explicaţi termenul de „naţionalism economic".

8. În ce constă diferenţa dintre ECU şi EURO?

9. Care sunt avantajele monedei unice europene?

10. Cum explicaţi rezistenţa germanilor la integrarea monetară?

Secţiune 42.01 Cursul nr. 12

Secolul transatlantic?

Secţiune 42.02 12.1. Helsinki 1999

Summitul de la Helsinki (10, 11 decembrie 1999) marchează sfârşitul unei perioade de tranziţie în viaţa Uniunii Europene, de la o regiune integrată exclusiv din punct de vedere economic, cu o piaţă unică, la un organism politic care îşi propune să aibă propriile iniţiative de politică externă şi de securitate. Există comentatori care apreciază că Uniunea nu mai reprezintă un club al celor bogaţi, cum era deseori denumită, ci o forţă reală în viaţa politică internaţională, pe lângă rolul esenţial jucat în integrarea regională.

Deciziile luate la Helsinki care susţin afirmaţia că Helsinki reprezintă un punct de cotitură se referă la trei domenii: lărgirea Uniunii, cu trei subaspecte, acceptarea Turciei, a unui nou grup de ţări din fostul bloc socialist, şi a doua republici baltice; crearea forţei de reacţie rapidă independentă de NATO; restructurarea instituţională în vederea acceptării noilor membri.

1. În urma summit-ului de la Helsinki, Uniunea Europeană a hotărât să invite la negocieri în vederea dobândirii statului de membru cu drepturi depline următoarele ţări: Malta, Turcia, Bulgaria, România, Slovacia, Lituania şi Letonia. S-a hotărât de asemenea ca negocierile efective de aderare să înceapă în februarie 2000 şi se aşteaptă ca primii membri să fie admişi în mod real în 2002. Invitaţiile de începere a negocierilor în vederea dobândirii calităţii de membru cu drepturi depline reprezintă o provocare la adresa capacităţii Uniunii de a se adapta din mers la noua situaţie, testând, în acelaşi timp şi hotărârea sa de a valorifica oportunităţile de dezvoltare economică şi de maturizare politică. Prin acceptarea reală a acestor ţări şi a celorlalte

care deja negociază termenii de aderare la UE din martie 1998 (Polonia, Cehia, Ungaria, Slovenia, Estonia, Cipru), numărul ţărilor membre UE va creşte de la 15 la 28 până în 2025. În momentul integrării acestor ţări, populaţia Uniunii va număra 500 de milioane, ceea ce reprezintă o creştere cu 30%; o creştere asemănătoare va consemna şi extinderea teritorială a UE.

a) Acceptarea Turciei, ţară musulmană, la negocieri marchează un moment de cotitură, mai ales dacă ţinem cont de faptul că acum doi ani, candidatura acesteia a fost respinsă în mod categoric. Decizia reflectă nu numai intenţiile de extindere a frontierelor geografice ale Europei, ci şi a celor culturale şi religioase. Turcia poate să reprezinte un punct de stabilitate în SE Europei şi o foarte importantă punte de legătură cu Asia şi cu Orientul Mijlociu.

b) Prin invitarea la negocieri a Bulgariei, României şi a Slovaciei, pe lângă invitarea Poloniei, Ungariei, Cehiei şi Sloveniei, Uniunea îşi propune să integreze, din punct de vedere economic şi politic, toate ţările din Europa Centrală şi de Est care, în timpul Războiului Rece s-au aflat în zona de influenţă a Rusiei. Pe termen scurt, decizia pare să afecteze procesele de dezvoltare a Uniunii, în sensul că aceste state au nevoie de sprijin financiar pentru a-şi spori performanţa economică. Pe termen mediu şi lung, integrarea spaţiului central şi est-european prezintă certe avantaje: se măreşte piaţa internă, forţa Uniunii va creşte, Europa ca atare se întregeşte.

c) La negocieri au fost invitate şi celelalte două republice baltice, Letonia, Lituania (după cum am amintit, Estonia negociază termenii de aderare din martie 1999). Decizia este semnificativă mai ales în ceea ce priveşte relaţiile Uniunii cu Rusia. Odată cu acceptarea acestor ţări, Uniunea Europeană se va învecina direct cu Rusia.

2. Tot la Helsinki s-a hotărât crearea, cel mai târziu până în 2003, a unei forţe europene de reacţie rapidă formate din 50.000 – 60.000 de oameni, forţă care să fie dislocată în maximum şase luni şi care să fie menţinută într-o zonă conflictuală maxim un an. Misiunile acestei forţe sunt de natură umanitară şi de menţinere a păcii. Forţa de reacţie rapidă urmează să fie formată pentru început din unităţi naţionale care se află sub comanda NATO. Majoritatea comentariilor apreciază că măsura de înfiinţare a acestei forţe europene reflectă hotărârea ca, din punct de vedere militar şi al iniţiativelor de politică externă în general, Europa să nu se mai afle în situaţia din timpul

ultimului conflict din Iugoslavia, aceea de dependenţă faţă de Statele Unite.

Decizia a fost însoţită de crearea a trei noi organisme:

— O comisie politică şi de securitate, cu misiune permanentă, formată din reprezentaţi naţionali la nivel de ambasador;

— O comisie militară, formată din miniştrii apărării;

— Un stat major care să ofere expertiză atunci când i se solicită acest lucru.

La câteva zile după reuniunea de la Helsinki, a avut loc reuniunea de sfârşit de an a miniştrilor de externe din ţările membre NATO. În general, decizia EU de a-şi crea propria forţă de securitate şi de a prelua conducerea în probleme de apărare la nivel regional, a fost salutată de către Alianţă şi de către administraţia Clinton, dar ţările membre NATO care nu fac parte din UE şi-au exprimat îngrijorarea că vor fi excluse de la procesul de luare a deciziilor în ceea ce priveşte politica de securitate a Europei.

Îngrijorările de această natură sunt mai vechi; în octombrie 1999, în cadrul unei discuţii cu fostul ministru britanic al apărării, adjunctul Secretarului de Stat american, Strobe Talbott, a declarat că „Statele Unite nu sunt de acord cu crearea unei forţe militare care, mai întâi, ia naştere sub umbrela NATO, apoi se îndepărtează de NATO, se desprinde de NATO, deoarece ar reprezenta o forţă care iniţial este un substitut pentru Alianţă şi, în final, intră în conflict cu aceasta". Cel puţin la nivelul declaraţiilor, îngrijorările au fost calmate de către liderii europeni. De exemplu, premierul Marii Britanii a declarat în cadrul summit-ului de la Helsinki că „forţa de reacţie rapidă nu este împotriva NATO şi niciun substitut pentru NATO, deoarece nu creăm o armată europeană, ci un organism care reprezintă statele naţionale suverane în politica de apărare".

Importanţa creării forţei europene de reacţie rapidă poate fi sintetizată citând declaraţia preşedintelui Chirac din cadrul summit-ului: „până acum, era posibil ca Uniunea să joace un rol în viaţa politică, economică, în domeniul umanitar, dar nu avea la dispoziţie şi mijloacele adecvate de natură militară pentru a o face; acum are la dispoziţie toate instrumentele pentru a duce o politică externă adevărată".

3. O a treia decizie luată la Helsinki are în vedere restructurarea instituţională a Uniunii, ajustarea în vederea încorporării noilor

membri. De remarcat că Uniunea şi-a impus termene privind încheierea acestei reforme, cel mai târziu anul 2002, pornind de la ideea că ea însăşi trebuie să fie pregătită pentru a-i primi pe noii membri şi nu numai pentru a le impune anumite condiţii de aderare. Evident că măsurile de restructurare internă vor concentra atenţia în perioada următoare, întrucât funcţionalitatea depinde într-o măsură considerabilă şi de identificarea unei structuri optime. Or extinderea implică regândirea, de fiecare dată a acestei structuri. Se are în vedere gradul de reprezentativitate în cadrul Comisiei Europene, natura şi ponderea votului în diferitele organisme etc.

12.2. Europa centrală a) Caracterizare geopolitică

Noţiunea geopolitică de Europa Centrală nu corespunde unei realităţi geografice care poate fi clar reprezentată, ea are contururi vagi şi se defineşte contextual, potrivit cu împrejurările. Nu există consens între specialişti cu privire la contururile Europei Centrale, există însă un consens relativ cu privire la faptul că noţiunea nu se poate defini decât în raport cu estul şi cu vestul continentului şi în funcţie de relaţia pe care o întreţin cele două extremităţi.

După o perioadă – începutul Războiului Rece – când noţiunea a murit ca urmare a divizării clare a continentului în est şi vest, a avut loc fenomenul de redescoperire a Europei Centrale de către dizidenţa intelectuală ungară, cehoslovacă, poloneză în anii ’70, 80, ca alternativă europeană la condiţia est-europeană impusă de URSS. În aceeaşi perioadă, reapar discuţiile cu privire la Europa Centrală şi de partea cealaltă a zidului Berlinului, odată cu renaşterea ideilor cu privire la poziţia aparte a Germaniei în mijlocul Europei, la misiunea specială a acesteia în medierea conflictului dintre Est şi Vest, la neîncrederea germane în sistemul de securitate şi de apărare american, britanic, francez şi renaşterea sentimentului că, în medierea conflictului est-vest, Germania ar avea de apărat ceva specific german.

Mai ales după căderea zidului Berlinului şi a reunificării Germaniei, Europa Centrală revine în discuţie, la fel şi temerile referitoare la faptul că Europa Centrală ar însemna de fapt o Europă germană, la dezechilibrarea continentului care ar apărea de fiecare dată când Germania este unită. În acest sens, Jacques le Rider considera în cartea sa dedicată Europei Centrale că studiul acesteia constituie o adevărată „crizologie” a ţărilor de limbă germană şi că discuţia în jurul ei se aprinde atunci când acestea cunosc o criză sau

măcar o schimbare profundă a identităţii geopolitice (J. Le Rider, „*Mitteleuropa*").

Versiunea cea mai articulată cu privire la Europa Centrală le aparţine germanilor, dar există şi alte versiuni care intră în concurenţă sau o completează pe aceasta. Vom insista mai întâi asupra versiunii germane şi asupra istoriei constituirii acestei noţiuni, asupra a ceea ce germanii înţeleg prin Mitteleuropa. De remarcat că acest cuvânt a fost marcat de ideologia pangermanismului care a dus la anexarea Austriei în 1938 şi care a alimentat teoria expansiunii naturale a Germaniei spre est şi spre Rusia. Din această cauză, în dezbaterea actuală, cuvântul este uneori evitat, fiind preferate cuvintele „Ostmitteleuropa" sau „Zentral-Europa".

b) Versiunea germană asupra Europei Centrale

În versiune germană, Mitteleuropa are două accepţiuni diferite: una de dată recentă care are legătură cu pangermanismul şi una care trimite la tradiţia Sfântului Imperiu romano-german (J. le Rider, „*Mitteleuropa*", pag. 21). Ambele accepţiuni împărtăşesc credinţa în „mesianismul" poporului german, singurul capabil de a pune ordine în haosului oriental. Există şi o orientare mai pragmatică, aceea potrivit căreia spaţiul central-european reprezintă o mare piaţă de desfacere pentru exporturile şi expansiunea industrială ale Germaniei. În zilele noastre apar tot mai multe referiri cu privire la existenţa unui „pangermanism paşnic", ceea ce ar însemna că Mitteleuropa contemporană reprezintă o „*zonă de influenţă culturală*, *inclusiv în sistemele educative*, *universitare*, *ştiinţifice sau mass media*, *pe lângă influenţa de natură economică*, *financiară sau comercială*" (J. le Rider, „*Mitteleuropa*", pag. 44).

Începutul constituirii acestei noţiuni este, potrivit autorului citat, marea mişcare de creştinare şi colonizare a teritoriilor din zona central-estică a Europei din secolele XII-XIV, considerată a nu fi expresia unei tendinţe expansioniste, ci mai mult o mişcare demografică care a dus la introducerea tehnicilor agricole, a instituţiilor şi sistemelor juridice ale popoarelor germanice. În aceeaşi interpretare, mişcarea de creştinare din aceste secole diferă de germanizarea teritoriilor orientale declanşată începând cu secolul al XVIII-lea şi urmărită de monarhiile prusacă şi habsburgică. De data aceasta nu mai este vorba de o mişcare demografică naturală, ci de consolidare administrativă şi militară şi de expansiune teritorială.

Începând cu deceniul al doilea al secolului XX, în urma tratatelor care au încheiat primul război mondial, deplasările de populaţie germană au loc în sens invers, unul dintre motivele pentru care fraza „întoarcerea la Reich" a devenit un slogan preferat şi de succes al propagandei naţional-socialiste. Pactul germano-sovietic (1939) hotăra „repatrierea" populaţiilor germane de pe teritoriile atribuite sovieticilor (ţările baltice, Polonia orientală, Basarabia, Bucovina). Sfârşitul celui de-al doilea război mondial complică şi mai mult situaţia prin crearea enclavelor la est de linia Oder-Neisse. Imediat după război, potrivit datelor prezentate de Jacques le Rider, aproximativ 12 300.000 de germani a trebuit să elibereze aceste teritorii. Refugiaţii au reprezentat un factor important al vieţii politice din Germania Federală, îndeplinind rolul *„de a menţine vie amintirea teritoriilor pierdute la est şi de a salva legătura de solidaritate cu etnicii germani din România*, *Ungaria*, *Polonia"* (op. cit., pag. 43).

După cum am amintit, odată cu reaprinderea discuţiilor cu privire la conţinutul şi contururile Europei Centrale, au reapărut şi temerile că *„superputerea economică* (care este Germania unificată, n.n.) *îşi va regăsi fostele câmpuri de expansiune în Mitteleuropa şi* le va *extinde încă spre estul Europe*… *Posibilele redecupări de frontiere* (*Cehoslovacia*, *Iugoslavia*) *îi fac pe unii să viseze*… *Unii încep să se teamă*, *alţii să spere în formarea a ceea ce ar putea fi un fel de al IV-lea Reich"* (Y. Lacoste).

c) Versiuni concurente

Modul în care alte popoare concep Europa Centrală este, de asemenea, un indicator al preocupărilor în domeniul găsirii şi consolidării unei identităţi geopolitice. Şi de cele mai multe ori, înţelesul pe care fiecare îl ataşează acestui cuvânt depinde de conjuncturi istorice şi de modul în care acestea s-au sedimentat în memoria colectivă.

Ungurii şi cehii consideră că teritoriul fostului imperiu austro-ungar constituie nucleul istoric al Europei Centrale. Polonezii includ toată regiunea dintre Germania şi Rusia, inclusiv ţările baltice şi Ucraina, dar, din motive lesne de înţeles, exclud Germania din Europa Centrală. În viziune catolică (papală), Europa Centrală joacă rolul unui „cordon sanitar" între Europa liberală (catolică) şi estul dominat de ortodoxia rusă.

Petru cel Mare este fondatorul versiunii ruseşti cu privire le

Europa Centrală. Încercarea lui de a împinge Rusia înspre Europa a iniţiat orientările prooccidentale ale politicii externe ruseşti, dar versiunea rusească a Europei Centrale este permanent contrabalansată de eurasiatism, de ideile cu privire la unicitatea Rusiei şi la existenţa unei identităţi ruse (de natură orientală), opuse celei occidentale.

Austriecii sunt divizaţi atunci când se pune problema definirii Europei Centrale, dar în general cad de acord cu privire la faptul că aceasta trimite la statutul politic şi cultural al lumii din jurul Vienei. Germanofilii consideră că Europa Centrală are sens numai dacă Germania joacă rolul de stâlp, nostalgicii Imperiului Habsburgic suprapun Europa Centrală peste teritoriul a ceea ce a fost Austro-Ungaria, în timp de pragmaticii etichetează noţiunea drept „himeră intelectuală" şi îşi exprimă ferm reticenţa de a face cel mai mic sacrificiu de putere sau de prosperitate pentru „cauza Europei Centrale".

Dezbaterile în jurul Europei Centrale capătă nuanţe noi şi noul context geopolitic al continentului duce la formularea de noi întrebări. Care este rolul NATO în regiune? Care este rolul Uniunii Europene? De ce frontiera NATO s-a oprit la graniţa cu Ungaria, în timp ce, mai ales în urma summit-ului de la Helsinki, Uniunea Europeană îşi exprimă dorinţa de a se extinde până la graniţa cu Rusia? De ce ţările baltice sunt invitate pentru aderarea la UE, în timp ce o invitaţie asemănătoare din partea NATO ar întâmpina o rezistenţă dintre cele mai solide? „Ideologia" cu privire la Mitteleuropa este depăşită sau, dimpotrivă, există semnale că există o continuitate cu momentele de vârf ale acesteia, respectiv perioada interbelică? Poate deveni Germania parte integrantă din Uniunea Europeană sau, din ce în ce mai mult, aceasta va deveni tentată să considere că interesele îi sunt mai bine servite în afara ei?

Articol XLIII. 12.3. Un nou pol de putere mondială

Cum arătam la începutul primului curs despre Europa, întreg secolul al XX-lea a arătat că este nevoie de o „altă Europă", o Europă care să nu se mai sfâşie, o Europă care să fie prezentă în prima linie a competiţiei mondiale, o putere cu adevărat globală, subiect real al politicii mondiale şi nu obiect al său. Întreg efortul de unificare economică a Europei occidentale, apoi de extindere a sa spre partea centrală şi estică a continentului a urmărit acest obiectiv. Numai că

pendulul economic al Uniunii nu a avut aceeaşi frecvenţă de mişcare cu pendulul politic. Uniunea Europeană a cunoscut o puternică integrare economică şi, în ultimele luni, financiară. Instituirea monedei unice europene va accelera procesul de integrare şi va accentua mai mult decât ne putem imagina caracterul supranaţional al acestui proces. Moneda unică nu va mai da voie statelor naţionale să fie lejere în contractarea unor datorii interne, sau în depăşirea unor praguri precis delimitate ale procesului inflaţionist.

Întrebarea care se poate formula în momentul de faţă este: de ce se cere, în continuare, accelerată integrarea cu deosebire în latura sa politică, de ce Europa nu trebuie să considere că se află la un capăt de drum, ci chiar la mijlocul unui proces care îi poate hotărî viitorul? Există, după opinia noastră, câteva procese în curs de desfăşurare ce nu pot fi trecute, în niciun caz, cu vederea, o serie de fenomene foarte importante pentru ceea ce s-ar putea numi configuraţia viitoare a lumii şi care reprezintă tot atâtea sfidări pentru Uniunea Europeană.

Primul dintre ele îl constituie decalajul considerabil care desparte Europa de alte spaţii în ceea ce priveşte tehnologiile de vârf. Ceea ce solicită un răspuns coerent, o „terapie" la nivel european. În acest domeniu, lucrul cel mai important este nivelul cercetării şi suportul financiar de care dispune activitatea de cercetare. Potrivit analizelor comparative, nivelul cheltuielilor pe cap de locuitor făcute de Uniunea Europeană în domeniul cercetării nu este inferior celui din alte puteri economice ale momentului. Numai că aceste alocări se fac dispersat, ceea ce reprezintă un factor de reproducere şi, uneori, deaccent uare a decalajului. În plus, marile proiecte tehnologice pe care le implică, firesc, competiţia ştiinţifică de astăzi nu ar putea fi susţinute de nicio ţară vest europeană, în mod separat, nici măcar de către Germania. Ar putea, de pildă, rezista orice ţară vest-europeană concurenţei de peste ocean în domeniul industriei aeronautice, dacă fiecare stat ar dori să-şi construiască propriul avion? Dobândirea unei poziţii privilegiate în sectorul-cheie al înaltei tehnologii reprezintă unul dintre cele mai importante argumente în favoarea unei Uniuni supranaţionale cu proiecte şi ambiţii de putere globală.

Europa are temeiuri să întărească propria unitate şi din perspectiva proceselor care se întâmplă în centrul şi estul continentului. Nu poposim asupra ţărilor foste satelit ale Uniunii Sovietice. După o perioadă în care Europa dezvoltată a dovedit că nu

era pregătită să facă faţă prefacerilor din această parte a lumii, ceea ce s-a întâmplat la Helsinki a arătat că o corecţie strategică a intervenit în această privinţă, că Uniunea Europeană începe să promoveze o abordare coerentă şi pe termen lung faţă de zona mai puţin dezvoltată a continentului. Totuşi un fenomen cu mari rezonanţe geopolitice este în curs de desfăşurare: declinul economic al Rusiei, cu toate fenomenele ce însoţesc un asemenea proces. Pentru Europa, Rusia este mai importantă decât pentru orice altă zonă a lumii. Pentru simplul motiv că Uniunea Europeană împarte cu Rusia un continent, iar tot ceea ce se întâmplă în Rusia poate avea urmări directe asupra Europei datorită vecinătăţii sale cu ţara-continent. Europa trebuie să-şi definească poziţia faţă de Rusia şi multe procese ce se întâmplă în această ţară – de la anarhia ce ameninţă Rusia la naţionalismele care o brăzdează – nu pot bucura nicio ţară dezvoltată a lumii, cu atât mai puţin Europa.

Din punct de vedere geopolitic, Europa are toate motivele să instituie o colaborare pe termen lung cu Rusia. Indiferent cum vor evolua lucrurile în Rusia, Europa trebuie să devină tot mai puternică, fie pentru a stopa o evoluţie care se poate dovedi efectiv primejdioasă pentru întregul continent, fie pentru a valorifica în beneficiul propriu procese şi tendinţe promiţătoare.

Există un tip de complementaritate economică dintre fostul spaţiu sovietic şi Uniunea Europeană. Uniunea Europeană are o populaţie de aproximativ 360 de milioane şi un produs intern total de circa 6 trilioane de dolari. Prin începerea negocierilor de către statele baltice, Uniunea a ajuns să se învecineze direct cu Rusia.

Pe de altă parte, Comunitatea Statelor Independente are o populaţie de circa 280 de milioane locuitori ce trăiesc în 12 state, al căror produs intern total se ridică la numai 2 trilioane de dolari. În schimb, dispun de resurse naturale imense, incomparabil mai mari decât cele ale Uniunii Europene. Argumentului că împart acelaşi continent – Europa Occidentală fiind o prelungire a blocului compact de pământ euroasiatic – i se adaugă această complementaritate economică, încât mai mulţi analişti consideră că, în viitor, relaţia de bază dintre fostul spaţiu sovietic şi UE va fi: materii prime şi piaţă în schimbul capitalului şi tehnologiilor occidentale.

În interpretarea lui Jean François Poncet, o altă sfidare de care trebuie să ţină seama Europa este ridicarea islamismului ca forţă a

lumii de astăzi („*Spaţiu economic sau putere mondială*”). O provocare, cum spune autorul francez, mai puţin directă, dar nu şi mai puţin dificilă. Există din partea lumii islamice o presiune politică, demografică şi ideologică, presiune ce îmbracă un caracter delicat în cazul în care fundamentalismul islamic câştigă teren. Sunt cel puţin câteva motive, procese şi tendinţe în lumea islamică de natură să îngrijoreze Europa. Este vorba, mai întâi, de extinderea islamismului şi de prezenţa sa uneori dominantă în ţările Maghrebului. Statele din această regiune au gravitat în jurul Europei, Marea Mediterană fiind din acest punct de vedere o punte de legătură şi nu o întindere de apă despărţitoare. Poziţiile puternice pe care le deţine fundamentalismul islamic în Algeria, ţară tradiţional francofonă, au reprezentat, de pildă, un semnal îngrijorător nu numai pentru Franţa, dar pentru Uniunea Europeană în ansamblu. Mai ales că Algeria este un stat pivot ca importanţă geopolitică, foarte aproape de Europa, situat într-o regiune-Maghrebpe care nu puţini analişti o consideră ca făcând parte deja din Europa.

Creşterea demografică susţinută a lumii islamice creează o presiune considerabilă la graniţele Europei din cel puţin două motive: Europa este continentul care se învecinează pe o întindere considerabilă cu lumea musulmană (mai mult, pe teritoriul continentului s-au creat deja state musulmane), la care se adaugă populaţia numeroasă ce trăieşte în statele mari ale Europei. De pildă, în Franţa trăiesc circa 5 milioane de locuitori provenit din acest spaţiu care face din Islam a doua religie a ţării (M. Viast, „*The Muslims of France*”, în „Foreign Affairs”, sept/oct 1996). Apropierea geografică de lumea islamică se cuplează cu un alt factor defavorizant pentru Europa: ponderea din ce în ce mai scăzută a bătrânului continent în cadrul populaţiei lumii. În asemenea situaţii, în mod firesc presiunea demografică ce se exercită la graniţele Europei, îndeosebi de către lumea islamică, este din ce în ce mai mare.

În conflictele din Golf petrecute în anii ’90, Europa, practic, nu a contat, deşi am subliniat şi în cursul consacrat lumii islamice, în această regiune se află concentrate cea mai mare parte a resurselor energetice ale lumii, de care continentul nostru este dependent. Dar nu a contat, pentru că nu a fost suficient de unită (nu a avut o politică externă comună), pentru că nu a dezvoltat o forţă de apărare proprie.

Un alt factor extrem de important care pledează pentru

accelerarea unificării europene este forţa economică care se conturează în Asia-Pacific. Clădită pe doi piloni – Japonia şi China, dar beneficiind şi de prezenţa SUA şi a Federaţiei Ruse, regiunea Asia-Pacific devine foarte puternică din punct de vedere economic. Puternică în primul rând prin forţa de care dispun cei doi actori principali din regiune care, fiecare în parte, au un potenţial comparabil cu cel al Uniunii Europene. La care se adaugă celelalte ţări din zonă: de la Coreea de Sud la tigrii asiatici şi India aflată şi ea într-un proces de ascensiune economică.

Pentru a nu mai spune nimic de forţa puterii de peste ocean, SUA, sau a regiunii economice (NAFTA) a cărei locomotivă este. Prin urmare, există temeiuri adânci pentru ca Europa să devină o adevărată putere mondială, un centru în măsură să elaboreze politici militare, să facă faţă unor tendinţe şi procese de globalizare, să influenţeze în mod real viaţa economică internaţională. Şi ea nu poate face acest lucru decât este unită, dacă acţionează în numele întregului continent (J. F. Poncet, *„Spaţiu economic sau putere mondială*).

Există abordări în literatura de specialitate care exceptează perioada actuală de la reguli şi evoluţii care s-au verificat de-a lungul istoriei. Orice mare victorie care încheie o etapă de evoluţie a indus sentimentul că situaţia intervenită de după victorie este neîntreruptă, că ea va dăinui, permanentizând valorile învingătorului. În fapt, această perioadă de câţiva ani reprezintă un interregnum pe parcursul căruia se plămădesc forţele care se vor lansa din nou în competiţie.

Ceea ce se întâmplă astăzi nu face decât să reconfirme iluzia în care trăiesc învingătorii după victorie. Într-adevăr, cum s-a spus, SUA constituie în momentul de faţă singura superputere mondială, care domină lumea economic, militar şi cultural. Momentul de dominare limpede a scenei internaţionale de către SUA coincide şi cu afirmarea tendinţei spre globalizare; ceea ce întăreşte şi consolidează credinţa în preponderenţa procesului de sincronizare prin intermediul căruia sistemul economic mondial îşi caută echilibrul, promovează armonie.

Tot pe parcursul acestei perioade apare, însă, un tot mai vizibil proces de desincronizare, proces care în diferite feluri face loc deosebirii de interese şi abordări, favorizează crearea de coaliţii, chiar de alternative. SUA sunt foarte puternice în momentul de faţă şi nu se poate vorbi de apariţia unei contraponderi economice semnificative. Ceea ce se urmăreşte este formarea unor nuclee de putere care nu

intenţionează să blocheze puterea învingătoare, ci să obţină o serie de concesii. Coaliţia dintre Rusia şi China, de pildă, urmăreşte un asemenea obiectiv. O coaliţie formată cu acest scop precis poate evolua în timp dobândind noi caracteristici: de a rezista în faţa superputerii învingătoare şi chiar de a crea sisteme alternative importante prin forţa lor, dar şi prin posibilităţile pe care le acordă naţiunilor mici de a funcţiona mai independent în raport cu SUA.

În orice caz, ceea ce trebuie reţinut este tendinţa de desincronizare care îşi croieşte drum după un anumit timp de la victorie. Ea contrazice premisa globalismului economic, potrivit căreia economia internaţională conduce la o sincronizare din ce în ce mai accentuată între economiile principale ale lumii. Într-o asemenea perspectivă, economiile japoneză, americană şi vest-europeană ar putea fi armonizate, cu condiţia de a promova politici economice compatibile, menite să materializeze un tip de evoluţii sincronizate

Numai că, potrivit articolului *„2000 – 2001, A New Era înin a Tadiţional World”*, marea zguduire, marea depresiune intervenită în economia asiatică nu a confirmat această premiză. Ca premisa să fie confirmată, criza asiatică trebuia să declanşeze o criză globală. Ceea ce a avut loc a fost un proces contrar. Criza a condus la un masiv transfer de capital dinspre Asia spre America. Altoit pe procesul de ascensiune economică americană, tendinţa menţionată a generat un adevărat boom. Prin urmare, credinţa că accentuarea integrării economice conduce la o accentuare a sincronizării între economiile mari ale lumii nu s-a verificat. S-a învederat în schimb faptul că prăbuşirea unei economii (în cazul nostru cea asiatică) poate favoriza boom-ul unei economii concurente (http://www.*stratfor.com*).

Procesul de desincronizare va fi mult mai vizibil în deceniul ce vine şi el ar conduce la rezultate demne de reţinut. În primul rând, el va eroda sistemul economic global şi integrat, favorizând apariţia unor grupuri economice regionale. Desincronizarea ar stimula nu numai formarea regiunilor, ci chiar configurarea unor grupuri de interese în interiorul regiunilor economice propriu-zise. Un alt rezultat al desincronizării ar fi slăbirea rolului organismelor economice internaţionale consacrate într-o perioadă când sistemul capitalist era angajat într-o confruntare cu lumea socialistă, când exista un consens major (de obiectiv strategic) în rândul statelor ce funcţionau pe baza legilor economice de piaţă. Într-un context schimbat, când apar regiuni

economice cu interese şi evaluări particulare, este de aşteptat ca şi rolul acestor organisme să scadă.

Este interesant cum văd autorii articolului „*Europe at a Crossroads*" evoluţia Uniunii Europene în deceniul care vine marcat, cum spuneam, de extinderea desincronizării. În această abordare, UE va fi confruntată cu două probleme mari. Una este de natură geopolitică. Rusia îşi va reveni, se va uni din nou cu Ucraina şi va fi din nou prezentă la graniţa de est a Poloniei. Întrebarea cardinală este cine va consimţi să suporte cheltuielile presupuse de apărarea acestei graniţe de est a UE şi a NATO în acelaşi timp? Antrenarea într-o mai mare măsură a Germaniei la procurarea sumelor necesare ar putea stimula pofta acestei ţări de a se desprinde din „strânsoarea europeană" şi de a-şi juca singură cartea strategică în zonă (http://www.*stratfor.com*).

Deşi importantă, această problemă nu este presantă, întrucât ridicarea Rusiei este prevăzută pentru ultimii ani ai primului deceniu din secolul următor.

Mult mai presantă şi de importanţă capitală pentru viitorul Europei este reacţia Uniunii Monetare de curând realizate la şocul reprezentat de procesul desincronizării. Toate ţările Uniunii Europene au cicluri economice diferite, au parametri de performanţă diferiţi. Procesul desincronizării va accentua asemenea diferenţe reale? Şi dacă da, cum va funcţiona moneda unică, întrucât ea presupune o realitate economică şi financiară oarecum omogenă? „*Evaluăm retrageri din Uniunea Europeană pe măsură ce înaintăm în deceniul care vine. Atât politic cât şi economic, instituţiile europene vor fi supuse unui stres puternic şi vor ceda*" („*Europe at a Crossroads*").

Am redat această opinie nu pentru că am împărtăşi-o, ci doar pentru a arăta cât de important şi de presant în acelaşi timp este ca arhitectura instituţiilor europene să fie consolidată pentru a face faţă unor sfidări ce se pot ivi.

Prin introducerea monedei unice, UE a atins pragul maxim al integrării economice. Integrarea politică a rămas în urmă, ea oprindu-se, practic, în faţa prerogativelor statului naţional. Existenţa monedei unice afectează, indiscutabil, suveranitatea naţională. Avansul şi direcţia integrării politice, cel puţin deocamdată, ar fi riscante, pentru că ar afecta legitimitatea statelor naţionale şi dreptul lor de a hotărî în numele naţiunilor pe care le guvernează.

Prin urmare, din punct de vedere politic avem în momentul de faţă două structuri politice în cadrul Uniunii: una supranaţională şi una interguvernamentală. Ele vor coexista mult timp de acum înainte, perspectiva pentru o adevărată federaţie, pentru realizarea a ceea ce s-a numit Statele Unite ale Europei fiind destul de îndepărtată.

În noul context, Uniunea a decis extinderea către est. Procesul implică o mai bună funcţionare internă a Uniunii, restructurarea instituţională menită să asigure coerenţă şi capacitatea de acţiune. Faza critică în care poate intra Uniunea este constituită dintr-o evidenţă: instituţii şi reguli instituite când Europa avea 6 membri nu mai sunt potrivite atunci când UE are 16 sau mai mulţi membri. Jean Fracois Poncet avea dreptate să avertizeze că se poate ajunge la o „constelaţie" absurdă; într-o Europă cu 24 de membri, Germania sau Franţa nu ar mai putea deţine preşedinţia Consiliului decât o dată la 12 ani (n.n. aceasta are o durată de 6 luni şi se ocupă prin rotaţie).

Într-un asemenea context marcat de îngrijorări reale a apărut una dintre cele mai interesante teorii privind evoluţia UE. Lansată, concomitent, în septembrie 1994, de către grupul parlamentar UCD la Bon şi de fostul prim-ministru Eduard Balladur la Paris, teoria privind constituirea unui „nucleu dur european" avea să stârnească imediat controverse.

De ce este importantă această iniţiativă? În primul rând pentru că ea exprimă hotărârea ţărilor celor mai dezvoltate ale Uniunii de a adânci cooperarea, de a oferi un „model de integrare". Evident, ţările ce urmau să facă parte din acest grup-nucleu nu au fost nominalizate, precizându-se că accesul rămâne deschis tuturor statelor care îndeplinesc anumite condiţii. Deci descoperim două componente obligatorii pentru a face parte din grupul nucleu: performanţa economică şi voinţa de a oferi un adevărat model al integrării. Demn de semnalat este faptul că statele iniţiatoare ale acestei configurări politice ameninţau chiar cu desprinderea în cazul în care Uniunea nu evolua într-o direcţie satisfăcătoare. Iată cum înfăţişează Jean François Poncet obiectivul de fond al acestei iniţiative: „*Uniunea se va naşte cu adevărat abia atunci când vom păstra în faţa ochilor obiectivul ei real*: *ea trebuie să dispună de forţa necesară atât pentru a dezvolta diversitatea în Europa, cât şi pentru a coopera pe picior de egalitate cu Statele Unite, cu Japonia, cu China şi cu Rusia la administrarea planetei. Este răspunderea istorică a Franţei şi a Germaniei de a pune*

reconcilierea lor în slujba acestui mare obiectiv" („*Spaţiu economic sau putere mondială*").

Am insistat asupra abordării de mai sus pentru că ea va reveni cu siguranţă în dezbaterile privind viitorul Europei. Apare limpede că iniţiativa franco-germană este o replică fără echivoc la viziunea britanică privind Europa à la carte o spune deschis François Poncet: „*Un nucleu dur european à la carte – de exemplu monedă unică pentru unii şi apărare comună pentru alţii – nu ar face decât să amplifice confuzia existentă*".

12.4. Secolul Transaltantic?

Cu acest subtitlu încheie C. Fred Bergsten studiul său consacrat evoluţiei relaţiei dintre Europa şi America. După cum se ştie, s-a discutat mult în literatura de specialitate în legătură cu secolul următor şi cui va aparţine el. Secolul al XIX-lea a fost unul englez, cel de-al XX-lea american. Dar secolul al XXI-lea? Mulţi autori l-au anunţat drept un secol al Pacificului, întrucât în această zonă, doi actori importanţi, Japonia şi China, au înregistrat evoluţii spectaculoase. La care se adaugă succesul Coreii de Sud, a altor ţări din regiune, Taiwan, Malayezia, Singapore. După criza financiară din ultimii doi ani, din ce în ce mai puţină lume mai vorbeşte de secolul Pacificului.

Alţi autori vorbesc de „un al doilea secol american", pornind de la evoluţia economică pozitivă consemnată în ultimii zece ani de către SUA, la care se adaugă alte atuuri, între care menţionăm avansul tehnologic şi de cercetare american într-un domeniu de mare importanţă cum ar fi sfera informatică.

Nu sunt puţini nici analiştii care, pornind de la procesul de integrare economică şi politică a Europei, anunţă un „secol european", o revenire spectaculoasă a bătrânului continent ca primă putere a lumii. Alţii, mai prudenţi, preferă să vorbească despre o structură de succes „trilaterală", cu vârfurile sprijinindu-se în cele trei regiuni economice importante: nord-americană, pacifică, europeană.

C. Fred Bergsten consideră că de cel mai mare succes se poate dovedi în secolul al XXI-lea parteneriatul transatlantic dintre Europa şi SUA. Dacă acest parteneriat va funcţiona, chiar numai în domeniul economic, atunci cele două puteri vor dezvolta relaţiile şi schimburile reciproce şi vor asigura conducerea globală a lumii. „*Dacă vor eşua, vor continua să evolueze separat precum plăcile tectonice, cu consecinţe severe atât pentru ele însele, cât şi pentru economia lumii*" (C. F.

Bergsten, „*America and Europe*, *Clash of the Titans*?").

În acest context, autorul american vorbeşte despre o structură concentrică de conducere a problemelor economice şi financiare ale lumii de astăzi. În inima acestei structuri s-ar plasa tocmai acest parteneriat – G 2-cum îl numeşte Bergsten, alcătuit din SUA şi Europa. Ar urma un G 3 care ar include şi Japonia, actualul G 7 (sau G 8, după acceptarea Rusiei), G 10, G 22, după cum sunt avute în vedere şi alte ţări cu un rol cheie în viaţa internaţională.

Alţi autori, printre care şi Samuel Huntington, apreciază din cu totul altă perspectivă atuurile Europei, considerând că „sceptrul de lider mondial" deţinut de America este posibil să treacă nu în mână Japoniei, a Chinei sau a Rusiei, ci a federaţiei Europene, datorită unei politic echilibrate, ferite de excese: „*Uniunea Europeană*, *dacă va realiza coeziunea politică*, *va dispune de populaţia*, *resursele*, *bunăstarea economică*, *tehnologia şi forţa militară reală şi potenţială pentru a deveni principala putere a secolului al XXI-lea*. *Japonia*, *SUA şi Rusia s-au specializat în investiţii*, *consum*, *respectiv arme*. *Europa a realizat un echilibru între aceste trei domenii*. *Ea investeşte din Produsul Naţional Brut mai puţin decât Japonia şi mai mult decât SUA şi decât Rusia*. *Ea consumă din Produsul Naţional Brut mai puţin* decât *SUA*, *dar mai mult decât Japonia şi Rusia*. *În acelaşi timp*, *se înarmează mai puţin decât SUA* şi *Rusia*, *însă mai mult decât Japonia*. *Este*, *de asemenea*, *posibil să se creeze o atracţie ideologică europeană*, *comparabilă cu cea americană*. *O federaţie de societăţi democratice*, *prospere*, *diverse din punct de vedere social*, *cu economii mixte*, *ar reprezenta o forţă puternică pe scena mondială*. *Dacă secolul următor nu va fi secolul american*, *atunci este foarte probabil că va fi secolul european*" (citat în P. Kennedy, „*Preparing for the 21st century*").

Ca să ne reprezentăm mai clar raţiunile economice ale integrării, avantajele limpezi pe care acest proces le prezintă în cursa pentru supremaţia mondială, să recurgem la un exemplu simplu, dar cu mare valoare instructivă, pe care îl oferă Paul Kennedy. Unui camion care ar putea străbate 750 de mile din nordul până în sudul Regatului Unit în 36 de ore i-ar trebui, după traversarea Canalului Mânecii, 58 de ore să parcurgă aceeaşi distanţă de la Calais la Milano din cauza opririlor la frontieră. Un cetăţean din Europa care călătoreşte dintr-o ţară în alta şi schimbă bani la fiecare escală, în sau din moneda locală, ar constata că jumătate din suma sa iniţială a fost

înghiţită de tranzacţiile de schimb.

Autorul american citează raportul CECCHINI, potrivit căruia costurile unei non-Europe, cu alte cuvinte, povara care ar apăsa asupra economiilor Europei dacă nu s-ar produce unificarea, ar fi „catastrofale". Economiile pe care le asigură crearea pieţii comune europene se ridică la 200 – 300 miliarde dolari şi ele adaugă 4 până la 7 procente la produsul total al Uniunii Europene. Dacă Europa valorifică acest avantaj indiscutabil, îşi menţine / sporeşte şansele de a se menţine în cursă, dacă nu, ea nu poate decât să rămână în urma Japoniei şi a Americii (P. Kennedy, „*Preparing for the 21st century*").

(a) Bibliografie

1. Bergsten, C.F.America and Europe: Clash of the Titans?", în „Foreign Affairs", March / April 1999, Vol. 78, No. 2.

2. Kennedy, P.Preparing for the 21st Century".

3. Poncet F.Spaţiu economic sau putere mondială", în „Frankfurt Allemeigne Zeitung", nr. 2171, 17.09.1994.

4. Rider, J. le, „Mitteleuropa", Editura Polirom, Iaşi, 1997.

5. Rourke, J.T.International Politics on the World Stage", Dushkin McGraw-Hill, 1999.

6. Thurrow, L.Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America", William Morrow, New York, 1992.

7. Viast, M.The Muslims of France", în „Foregn Affairs", sept/oct 1996).

8. http//: www.stratfor.com.

Întrebări

1. Interpretaţi din punct de vedere geopolitic decizia UE de extindere către est.

2. Care sunt motivele pentru care Uniunea Europeană accelerează procesul de creare a unei structuri de securitate specifice?

3. Daţi exemple de evenimente de politică externă din ultimii 10 ani care confirmă reaprinderea dezbaterii în jurul Europei Centrale.

4. Care sunt argumentele care ar putea pleda în favoarea afirmaţiei că secolul al XXI-lea va fi un secol european?

5. Care sunt argumentele care ar infirma această afirmaţie?

6. Explicaţi, din punct de vedere geopolitic, natura relaţiei dintre Uniunea Europeană şi Rusia.

7. De ce supremaţia tehnologică este un factor de putere în lumea de astăzi?

8. Interpretaţi tensiunea dintre proiectul de lărgire a Uniunii şi cel de adâncire a integrării din perspectiva teoriei „Europa cu mai multe viteze”.

9. Ce este desincronizarea şi care sunt efectele acestui proces asupra globalizării, respectiv regionalizării?

10. De ce parteneriatul transatlantic poate fi considerat scenariul de succes pentru deţinerea supremaţiei mondiale în secolul al XXI-lea?

Curs nr. 13

NAFTA – modelul de integrare economică a continentului nord-american

13.1. Regiunile economice pe harta lumii

Integrarea economică este o formă modernă de desfăşurare a vieţii economice; am putea vorbi despre o tendinţă generală care cunoaşte întrupări diferite de la o regiune la alta; modalitatea cea mai puternică de integrare o întâlnim în Europa, Uniunea Europeană promovând o piaţă unică, o monedă unică, structuri unitare de conducere. În alte zone ale lumii vom întâlni forme integratoare mai slabe, dar omniprezenţa fenomenului arată că este vorba despre o tendinţă globală de care toate naţiunile şi toţi actorii politici internaţionali trebuie să ţină seama. Construirea regiunilor economice a fost stimulată şi de nevoia de a depăşi rivalităţi politice tradiţionale dintre diverse state. Astfel, punctul de plecare al creării Uniunii Europene a fost identificarea unei soluţii în măsură să pună capăt ostilităţii istorice dintre Franţa şi Germania. MERCOSUR a fost gândit implicit ca o măsură de a pune punct cursei înarmărilor dintre Argentina şi Brazilia, inclusiv dimensiunii nucleare a acestei curse. Forumul de cooperare Asia-Pacific (APEC) reduce riscul unor conflicte intra-asiatice şi transpacifice care au fost frecvente şi au marcat profund viaţa continentului asiatic în ultimele decenii.

Dacă vom privi mai atent la harta economică a lumii contemporane, vom observa că statele naţionale sunt cuprinse în diferite forme în cadrul unor structuri de integrare economică. La limită, reprezentându-ne contururile acestor structuri de integrare, vom înţelege că graniţele acestor regiuni devin aproape la fel de importante ca şi graniţele statelor naţionale, că în cadrul structurilor de integrare economică se dezvoltă o viaţă comercială care estompează mult din importanţa şi semnificaţia graniţelor naţionale

propriu-zise. Aşa încât harta economică a lumii de astăzi tinde să devină o hartă a regiunilor de dezvoltare ale lumii şi nu atât o hartă a statelor naţionale. Iată cum sistematizează autorul John Rourke aceste regiuni care includ practic toate ţările globului:

Nr. crt.	Numele	u în
1.	Uniunea Europeană	5
2.	Asociaţia de Liber Schimb a Americii Latine	6
3.	Piaţa comună a Americii Centrale	6
4.	Consiliul Unităţii Economice Arabe	6
5.	Uniunea Vamală a Africii Centrale	6
6.	ASEAN	6
7.	Grupul Andin	6
8.	Comunitatea ţărilor din zona caraibiană	7
9.	Comunitatea economică a ţărilor vest-africane	7
10.	Consiliul cooperării între ţările din Golf	8
11.	Comunitatea economică a statelor central-africane	8
12.	Consiliul cooperării între statele arabe	8
13.	Uniunea arabă a Maghrebului	8
Nr. crt.	Numele	u în

14.	APEC	8
15.	Zona de cooperare din regiunea Mării Negre	9
16.	NAFTA	9
17.	Comunitatea pentru dezvoltarea Africii de Sud	9
18.	MERCOSUR	9
19.	Zona de liber schimb a Americilor	9

Sursa: J.T. Rourke, „*International Politics on the World Stage*", pag. 484.

13.2. O piaţă naturală integrată

North American Free Trade Agreement (NAFTA), format din SUA, Canada şi Mexic, este o regiune economică asemănătoare în unele privinţe cu Uniunea Europeană. Spunem asemănătoare pentru că ea reprezintă cea mai puternică formă de integrare economică după cea europeană, considerată „*la fel de mare, de bogată şi de bogată precum Europa*" (C. F. Doran, „*Canada's Role în North America*"). A apărut pe o platformă de comerţ regional îndelungat, ceea ce îi conferă o anume trăinicie, iar din punct de vedere geografic reuneşte ţări care, împreună, alcătuiesc continentul nord american.

NAFTA reprezintă în acelaşi timp un tip de răspuns dat procesului de integrare europeană care a favorizat apariţia unui actor economic internaţional extrem de puternic. Nicio altă entitate economică, nici chiar Statele Unite, nu poate face faţă forţei economice pe care o asigură Uniunea Europeană. Importanţa, din acest punct de vedere, a organizaţiei nord-americane este că ea se constituie în jurul celui mai puternic stat al lumii, Statele Unite, flancat de alte două ţări cu real potenţial economic, Canada şi Mexic.

Există abordări, precum cea a lui Charles F. Doran, exprimată în articolul citat mai sus, care precizează faptul că acest acord a luat naştere pentru a spori competitivitatea comercială a acestei regiuni şi pentru a face faţă sfidării care venea de peste Ocean. Autorul recunoaşte că, odată cu constituirea Europei Occidentale ca o piaţă unică, SUA vor conta mai puţin în comerţul bătrânului continent şi că,

prin semnarea acordului NAFTA, consideraţiile de comerţ exterior vor obliga în mod egal cele două părţi. Problema instituirii NAFTA drept „răspuns" la crearea pieţei unice europene poate fi încadrată în contextul mai larg al întrebării dacă acest tip de organizare va stimula comerţul interregional sau va favoriza o închidere economică prin stimularea comerţului intrazonal. Pentru autorul cărţii „*Head to Head*", Lester Thurow, este limpede că regionalizarea economică (şi aici autorul are în vedere nu numai cele trei mari zone, ci şi MERCOSUR, Pactul Andin, Zona de Cooperare a Mării Negre) este o cerinţă economică, numai că, de multe ori, nu aceste raţiuni sunt expuse: iniţiatorii NAFTA vorbesc de mesajul şi de pericolul care vin dinspre CEE (titulatura actualei Uniuni Europene în momentul apariţiei cărţii) şi subliniază că unificarea economică europeană este o cauză a acordului nord-american; iniţiativele de creare a unei pieţe comune asiatice invocă drept motiv existenţa NAFTA. În contextul unor astfel de declaraţii, Lester Thurow insistă asupra fenomenului de apariţie a unei curse între zone, care se sprijină nu numai pe criterii economice, ci apar foarte transparente motivele politice, temerile să nu se constituie centre geopolitice de mare forţă care ar fi greu de contracarat.

În acelaşi timp, ar fi nepotrivit să reducem apariţia acestei noi entităţi economice doar la reacţia de răspuns, de mimare a unei structuri comerciale noi. NAFTA are rădăcini în istoria devenirii acestor ţări, în amplificarea relaţiilor comerciale dintre ele din anii ce au precedat crearea acordului, fiind de fapt o consfinţire a unei stări de fapt, produsul unor tendinţe de mult existente în relaţiile dintre cele 3 ţări. Negociat în 1992, ratificat în 1993 şi pus în aplicare în 1994, NAFTA îşi are punctul adevărat de plecare în Acordul de liber schimb dintre Canada şi SUA (CAFTA: Canada – US Free Trade Agreement), semnat în 1988, care prevedea eliminarea multor bariere comerciale dintre cele două ţări pe parcursul a 10 ani.

În 1990, cele două ţări au invitat Mexicul să se alăture acestei zone de liber schimb, în ideea că o asemenea mişcare politică ar sprijini crearea de noi locuri de muncă şi ar ajuta la consolidarea proceselor democratice iniţiate în această ţară în anii '80. Această ţară avea un nivel de dezvoltare modest, comparativ cu primele două; aşa că şi negocierile au durat mai mult, ele comportând adevărate dezbateri naţionale. Raţiunile care, în 1990, au determinat Mexicul să

renunţe la politica economică orientată către interior au fost în principal nevoia de capital şi faptul că 85% din exportul produselor sale manufacturate mergeau către SUA. Mexicul s-ar fi putut îndrepta către America Latină, dar numai o fracţiune din exporturile mexicane merg în această zonă. Concomitent, Mexicul a luat în consideraţie dificultăţile mari de a pătrunde în spaţiul asiatic şi european şi s-a decis să considere că suveranitatea ei este cel mai bine apărată deschizând-o către exterior (J. Schott, „*Trading Blocs and the* World *Trading Sistem*"). Deja din datele menţionate mai sus rezultă faptul că marele avantaj al acordului pentru Mexic nu a fost atât înmulţirea posibilităţilor de acces a produselor mexicane pe piaţa americană, din moment ce această piaţă era deja deschisă. Din perspectivă mexicană, NAFTA a însemnat un gen de garanţie că economia mexicană nu poate fi afectată foarte uşor de un eventual val protecţionist venit dinspre nord (Bradford de Long et al.*The Case for México's Rescue*").

Întrucât ne aflăm la o facultate de comunicare socială, este bine să insistăm asupra modului de aprobare a acestui Acord, deoarece el degajă elemente instructive. La nivel guvernamental, Acordul a fost încheiat în decembrie 1992, urmând să fie aprobat de către parlamentele celor trei ţări. Înainte de a fi discutat în Congresul american, Acordul a generat o vie dispută în cadrul societăţii în ansamblu. Numeroase grupuri sociale şi personalităţi considerau că rezultatul acestui Acord ar conduce la pierderea de locuri de muncă americane – din cauza salariilor modeste din Mexic – precum şi la prejudicierea mediului înconjurător, întrucât standardele mexicane în această privinţă erau mult mai scăzute.

Potenţialele prejudicii ecologice şi economice au transformat dezbaterea din jurul NAFTA într-o problemă majoră a alegerilor prezidenţiale americane din 1992. Preşedintele George Bush, care iniţiase şi negociase Acordul, l-a sprijinit energic, argumentând că el va contribui la crearea de locuri de muncă în fiecare dintre cele trei state membre. Bill Clinton a condiţionat sprijinul pentru Acord de protejarea locurilor de muncă ale americanilor şi a mediului ambiant din această ţară. Poziţia cea mai critică a fost exprimată de către Ross Perot, al treilea candidat la preşedinţie, care a pretins că NAFTA va genera un flux de joburi dinspre SUA înspre Mexic, ceea ce va duce, prin pierderea a 5 milioane de locuri de muncă, la distrugerea clasei de mijloc americane.

Este semnificativ să menţionăm că, pentru a potoli aceste critici, preşedintele Clinton a iniţiat un număr de acorduri suplimentare care să asigure protecţia mediului şi a locurilor de muncă în Statele Unite. În plus, spre a câştiga sprijinul congresmenilor, preşedintele Clinton a făcut un număr de înţelegeri cu privire la o serie de produse cum ar fi: carnea de vită, untul de arahide, grâul, sucul de portocale şi legumele. Un sondaj de opinie efectuat în noiembrie 1993 cu puţin înainte de votul în Congres arăta că 37% dintre cei chestionaţi sprijineau acordul, în timp ce 41 % se opuneau. Între cei care se opuneau se număra şi liderul democrat al Camerei Reprezentanţilor, Richard Gephardt. De aceea, în lunile care au precedat votul, Clinton a iniţiat nu mai puţin de 18 evenimente publice în sprijinul acordului NAFTA şi s-a întâlnit cu peste 150 de reprezentanţi ai Camerei; toţi membrii cabinetului au făcut lobby în favoarea acestui proiect. Vicepreşedintele Gore l-a invitat la o dezbatere publică televizată pe Ross Perot pe aceeaşi temă. Nu de puţine ori, mesajele persuasive au făcut apel la ameninţări sau la proiectarea unor imagini înfricoşătoare, în cazul în care acordul nu ar fi fost semnat. Cele mai sugestive exemple în acest sens sunt referirile la un eventual acord de liber schimb pe care Japonia l-ar semna cu Mexicul, dacă SUA pierde ocazia de a o face, sau declaraţiile ministrului de Justiţie al SUA, Janet Reno, care avertiza comunitatea oamenilor de afaceri din California cu privire la valul de emigranţi care ar lovi acest stat în varianta în care proiectul de cooperare americano-mexican ar fi sugrumat din faşă. Au existat chiar voci care au etichetat efortul de convingere depus de Bill Clinton drept o campanie „disperată", o acţiune cu caracter personal prin care acesta vrea să pună capăt unui lung şir de umilinţe în planul relaţiilor economice internaţionale. În cele din urmă, Camera Reprezentanţilor a aprobat acordul NAFTA cu 234 de voturi la 200; 75% dintre republicani au sprijin acordul, în timp ce numai 40% dintre democraţi au făcut-o.

Instructiv este faptul că astfel de dezbateri nu au avut loc doar pe tărâm american. Canadienii, de pildă, au exprimat îngrijorarea, aşa cum o făcuseră chiar şi înainte de crearea NAFTA, că strângerea relaţiilor economice cu marele vecin de la sud ar putea afecta identitatea naţională canadiană. Deja anumite date şi tendinţa erau de natură să întreţină aceste îngrijorări. De pildă, numai între 3 şi 5% dintre filmele care rulau în Canada erau de origine canadiană, restul fiind, în proporţie covârşitoare, de origine americană. O serie de lideri

canadieni au exprimat, de asemenea, temerea că mare parte dintre industriile canadiene vor migra către sud, în Statele Unite şi în Mexic, în căutare de forţă de muncă mai ieftină.

Seymour Martin Lipset vorbeşte şi de o adevărată „prăpastie culturală" provenind din faptul că cele două naţiuni, canadiană şi americană, au evoluat în condiţii istorice diferite. Canadienii nu au rupt cu tradiţia englezească în maniera americană. Până în 1982, Constituţia Federaţiei Canadiene a fost un „Act al Americii de Nord Britanice" (British North America), proclamată de regina Victoria. De la adoptare (1867) până în 1982, canadienii trebuia ca pentru fiecare amendament la Constituţie să trimită o petiţie Camerei Comunelor din Marea Britanie. De abia în 1980, „O, Canada!" a înlocuit „God Save the Queen" ca imn naţional. În Canada a fost puternică influenţa torrismului, care accentua implicarea directă a guvernului în economie. Întemeietorii Federaţiei Canadiene proclamau „pacea, ordinea şi un bun guvernământ" („Peace, Order and Good Government"), deci implicând control în protejarea societăţii, în timp de Părinţii întemeietori ai Americii accentuau „viaţa, libertatea şi căutarea fericirii" („Life, Liberty and the Pursuit of Happiness"), sugerând sprijinul individului (S. M. Lipset, „*Canada and the United States*: *the Great Divide*").

Putem privi NAFTA drept o tentativă de creare a unui cadru stimulativ pentru dezvoltarea şi amplificarea relaţiilor care deja se dezvoltaseră între cele trei ţări. Canada reprezenta deja principalul partener comercial la SUA. Relaţiile economice ale SUA cu Mexicul erau, fără îndoială, mai puţin intense, dar aici se ridică şi o serie de probleme sociale, iar NAFTA trebuie văzută şi ca o formă de încurajare a dezvoltării Mexicului şi de diminuare a presiunii sociale exercitate la graniţa de sud a Statelor Unite. Mai slabe au fost legăturile economice dintre Canada şi Mexic, iar noua structură comercială a accelerat evoluţia şi în această privinţă.

În 1980, peste 60% din exporturile canadiene erau deja direcţionate către Statele Unite; în 1995, procentajul crescuse la 80%. În mod similar, aproximativ 2/3 din exporturile mexicane se îndreptau către SUA, iar în 1995, ponderea lor se ridicase la 83%. Mai mult de 2/3 din importurile canadiene provin, într-o manieră regulată, din Statele Unite, iar ponderea importurilor mexicane din SUA a crescut de la 61% (în 1980) la 75% în 1995. Deci putem vorbi de faptul că NAFTA

a apărut şi s-a construit pe o piaţă natural integrată, consacrând şi amplificând o serie de tendinţe vizibile în comerţul dintre cele trei ţări.

13.3. Un model de dezvoltare simbiotic

O trăsătură care apropie NAFTA de UE este şi forţa economică, populaţia pe care o include ş.a.m.d. NAFTA are o populaţie de 380 de milioane de locuitori şi un PNB de aproape 70.000 de miliarde dolari. El a beneficiat de existenţa şi funcţionarea, timp de câţiva ani, a acordului de liber schimb dintre SUA şi Canada semnat în 1988. Spre deosebire de UE, NAFTA acoperă în principal comerţul cu produse, dar treptat acordul se extinde şi la servicii, printre care serviciile bancare, investiţiile şi transportul rutier de mărfuri. Deşi, în repetate rânduri, s-a cerut eliminarea celor mai multe tarife şi bariere comerciale naţionale, NAFTA a rămas, în esenţă, un acord comercial care stimulează schimbul de produse, fără a beneficia de o construcţie suprastatală menită să coordoneze dezvoltarea integrată a statelor componente, cum este cazul în Europa. Imediat după semnare, acordul a dus la eliminarea a mai mult de jumătate dintre barierele vamale în ceea ce priveşte produsele agricole, stabilindu-se şi un program pentru eliminarea lor totală în următorii 15 ani. Acordul permite realizarea unui număr crescând de tranzacţii bancare, inclusiv operaţiuni ale băncilor americane în Mexic.

NAFTA nu dispune de pletora de instituţii supranaţionale ale Uniunii Europene, există doar o comisie de arbitraj pentru a soluţiona disputele comerciale, comisie moştenită de la Acordul comercial americano-canadian din 1989. De asemenea, cei trei partneri nu au în vedere crearea unei uniuni monetare şi economice şi nu urmăresc corelarea politicilor în acord cu o cartă economică şi socială comună.

Specialiştii menţionează printre deosebirile esenţiale dintre cele două regiuni discrepanţa economică în interiorul NAFTA. Decalajele nu sunt nici însoţite de o politică menită să ajute statul defavorizat, cum stau lucrurile în cadrul UE.

Caracteristici economice ale statelor membre NAFTA

Ţara	PNB (dolari)	PNB/ cap de locuitor (dolari)	(es 20
Statele Unite	6 081 (zeci de miliarde)	23 830 (mii)	

Canada	600 (miliarde)	21 070	
Mexic	310 (miliarde)	3 510	

Sursa: C.W. Henderson, „*International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*", pag. 293 – 294

Cu toate că nu există instituţii supranaţionale ca în cazul UE sau politici de sprijinire a statului defavorizat, luarea unor decizii cu caracter suprastatal şi implicarea unor instituţii supranaţionale au fost impuse de necesitatea funcţionării acordului ca atare. Spre exemplu, în primul an al acordului, comerţul dintre Statele Unite şi Mexic s-a mărit, dar relaţia comercială dintre cele două state a cunoscut dificultăţi în momentul în care moneda naţională mexicană s-a depreciat drastic în raport cu dolarul în anii 1994 – 1995. În 1995, Preşedintele Clinton, împreună cu liderii Băncii Mondiale şi ai FMI au hotărât acordarea către Mexic a unui împrumut de aproape 50 de miliarde de dolari, dintre care 20 de miliarde erau oferite de către SUA.

Criza monedei mexicane, considerată o criză clasică de lichidităţi, a constituit un bun prilej pentru adversarii NAFTA de a-i scoate în evidenţă deficienţele, de a declara că aceasta este dovada faptului că politica americană de „angajament economic", susţinută de preşedinţii George Bush şi Bill Clinton nu dă rezultate. Mai mult, în legătură cu criza mexicană a apărut şi termenul de „efectul tequila", prin care erau exprimate temerile că aceasta nu este decât începutul unei lungi perioade de criză pentru toate ţările aflate în curs de dezvoltare care vor fi nevoite să adopte politici monetare severe ducând la recesiune în multe zone ale lumii. Pentru Statele Unite, prelungirea crizei ar fi însemnat o deteriorare a economiei în California şi în Texas şi, mai ales, o explozie în ceea ce priveşte numărul de emigrări ilegale către SUA. Acestea au fost şi unele dintre motivele care l-au determinat pe preşedintele Clinton să acorde împrumutul Mexicului. Mai ales că acordarea împrumutui către Mexic s-a făcut printr-o mişcare de eludare a Congresului american, preşedintele făcând uz de prerogativele sale executive speciale şi acţionând în combinaţie cu Fondul Monetar Internaţional. De remarcat că Germania şi Marea Britanie s-au abţinut de la votul luat în cadrul FMI în favoarea acordării împrumutului către Mexic, susţinând că aceasta nu reprezintă o „criză sistemică" şi că pachetul de ajutorare nu îi va ajuta decât pe cei care au făcut investiţii imprudente în regiune.

În 1995, Mexicul a înapoiat 700 de milioane de dolari din acest

împrumut, pentru a da o imagine de responsabilitate şi stabilitate şi pentru a spori încrederea în economia mexicană, dar se apreciază că trebuie să mai treacă timp până când Mexicul se va bucura din nou de statutul economic pe care-l avea la începutul anului 1994.

Pentru unii, NAFTA reprezintă mariajul perfect între trei parteneri. Rolul Statelor Unite în acest *ménage à trois* este de a pune la dispoziţie capitalul şi tehnologia necesare pentru ca forţa de muncă ieftină din Mexic, folosind materiile prime importate din Canada, să producă bunuri şi servicii. În plus, Mexicul oferă şi o largă piaţă de desfacere. Cert este că, în anii '90, Canada şi Mexicul au fost primul şi, respectiv, al treilea partener comercial al SUA, Japonia situându-se pe locul al doilea.

Partenerii comerciali ai SUA (miliarde de dolari americani) – 1990

Ţara	Valoarea tranzacţiilor comerciale	Ex turi
Canada	175, 3	83
Japonia	138, 3	48
Mexic	58, 6	28
Germania (Federală)	47, O	18
Marea Britanie	43, 8	23
Taiwan	34, 2	11
Coreea de Sud	32, 9	14
Franţa	26, 8	13

Sursa: Bureau of Statistics, US Departament of Commerce, în Charles F. Doran, „*Canada's Role în North America*".

În această perspectivă, NAFTA oferă un model de dezvoltare simbiotică, permiţându-le statelor membre să atenueze dependenţa de

petrolul arab: „*NAFTA încurajează Mexicul să devină o sursă eficientă şi durabilă de energie pentru Statele Unite, prin privatizare, modernizarea infrastructurii şi declanşarea operaţiunilor de forare care să stimuleze explorarea şi producţia*" (D. Minix & S.M. Hawley, „*Global Politics*", pag. 276).

Articol XLIV. 13.4. Dimensiuni geopolitice ale acordului NAFTA

1) Actorul principal al acordului este, după cum arătat şi în expunerea de mai sus, Statele Unite. Chiar şi o ţară puternică, o super putere precum SUA realizează că, singură, nu poate face faţă ascensiunii vertiginoase a unei regiuni economice cum este Uniunea Europeană. Prin urmare, îşi caută aliaţi pentru a putea vorbi în numele unei structuri economice mai mari decât cea a SUA. Canada era un partener tradiţional, iar această relaţie nu a urmat decât să fie formalizată în cadrul NAFTA. Alăturarea Mexicului a fost una şi mai dificilă din motivele pe care le-am expus, dar energia cu care cei doi preşedinţi ai SUA, Bush şi Clinton, au luptat pentru finalizarea acodului, arată că formarea acestei regiuni a reprezentat un obiectiv prioritar care trancescende importanţa luptei politice curente ce marchează fiecare mandat. Prin intermediul NAFTA, America de Nord este unită sub aspect economic şi va fi din ce în ce mai mult integrată, iar SUA deţin un instrument prin care pot influenţa mai direct întreg acest continent.

2) Integrarea Mexicului prezintă şi ea o importantă dimensiune strategică. Mexicul, se ştie, deţine importante zăcăminte petroliere. Prezenţa aceste ţări în structura NAFTA duce la procurarea de resurse energetice suplimentare şi reduce dependenţa de Orientul Mijlociu.

3) Nu putem să nu remarcăm că prezenţa NAFTA nu este foarte pregnantă în relaţiile economice internaţionale. Cum am putea explica acest lucru? După opinia noastră, SUA au realizat că numai continentul nord-american, chiar dacă el include două puteri economice ale momentului, SUA şi Canada, ar putea fi insuficient pentru a face faţă sfidării care vine nu numai de pe continentul european, ci aceleia mult mai importante, aceea dinspre zona Asia-Pacific. De aceea, SUA glisează către regiunea Asia-Pacific, simţind că acolo se naşte un nou pol de forţă economică, unde puterea americană trebuie să fie prezentă. Vom analiza această problemă într-un curs de sine stătător, consacrat regiunii Asia-Pacific. În acelaşi timp, SUA vor să extindă NAFTA la sud de Panamá. În noiembrie, Preşedintele Clinton a încercat

să negocieze, precum George Bush, extinderea Acordului către Chile şi, posibil, către America Latină. Reacţia puternică a sindicatelor americane a stopat această iniţiativă şi Camera Reprezentanţilor nu a fost în măsură să obţină sprijinul necesar pentru validarea ei. Chiar dacă tendinţele de extindere a Acordului către America de Sud nu s-au materializat, merită reţinut interesul pe care mai ales ţările Americii Centrale l-ar putea manifesta faţă de ceea ce unii au numit „Comunitatea Economică Nord-Americană". În această perspectivă, după cum sublinia şi Charles Cerami, fost redactor pentru probleme de politică internaţională al editurii „Kiplinger Publications", acordul NAFTA promite să fie mai important decât Tratatul de la Roma, deoarece Comunitatea Economică Europeană, fundamentul căruia a fost respectivul tratat, *„este un conglomerat destul de firesc de ţări vecine care aveau mult în comun, în vreme de NAFTA va constitui a alianţă între ţări între care există deosebiri considerabile şi care sunt despărţite de distanţe considerabile"* (C. Cerami, *NAFTA, o perspectivă de dezvoltare economică în emisfera occidentală"*). În opinia aceluiaşi autor, acest aspect este deseori trecut cu vederea deoarece NAFTA este prezentat drept un pact comercial exclusiv între cele trei ţări nord-americane, fiind probabil ca, în anii următori, *„alianţa să includă numeroase ţări din America Centrală şi America de Sud"* (*NAFTA, O perspectivă de dezvoltare economică în emisfera occidentală"*).

Importanţa geopolitică a acordului este sintetizată de analistul Paul Krugman, profesor de economie la cunoscutul Massachusetts Institute of Technology, în 5 propoziţii (*„The Un confortable Truth about NAFTA"*):

— NAFTA nu va avea efecte asupra numărului de locuri de muncă din Statele Unite;

— NAFTA nici nu va prejudicia, nici nu va ajuta mediul înconjurător;

— NAFTA va produce, totuşi, un mic câştig în venitul general al SUA;

— NAFTA va conduce, probabil, la o uşoară scădere a salariilor reale ale muncitorilor necalificaţi din America;

— Pentru SUA, NAFTA este în mod esenţial o problemă de politică externă.

Deci pentru SUA acest acord nu se referă la slujbe, la eficienţă sau creştere economică (se apreciază că, din punct de vedere

economic, Mexicul era, la nivelul anului 1996, comparabil cu Los Angeles-ul), ci este şi o modalitate de a preveni pericolul de a avea o naţiune poate chiar ostilă la graniţa de sud. Fapt recunoscut şi de analistul Robert J. Samuelson, autorul articolului „*The Great Fog o* vor *NAFTA*", care trasează o paralelă între acordul NAFTA şi Planul Marshall, ambele având nu obiective economice precise, ci „*construirea unor alianţe puternice şi durabile*".

Este un alt tip de politică externă, prin care SUA se ajută de fapt pe ele şi prin care SUA câştigă la fel cum Germania câştigă în Europa. De la început, acordul a fost privit ca o modalitate de a spori cooperarea „emisferică", de a edifica, după declaraţiile fostului Secretar de Stat american, James Baker, o „*emisferă în care comerţul să fie liber*, *din Alaska până în Argentina*" (citat în „*Dispatch*", 15 octombrie 1991); de altfel, aceştia au fost şi termenii în care preşedintele Bush a formulat planul de a crea un sistem larg de comerţ liber la nivelul întregii emisfere vestice. „Tendinţele emisferice" nu s-au concretizat în noi acorduri sau în lărgirea celor preexistente deoarece există un fenomen de formare şi apoi de migrare a zonelor nu doar după criterii geografice. Cu toate acestea, aspectele legate de factorul geografic merită luate în consideraţie, zonele economice reprezentând şi o valorificare economică a poziţiei geografice.

13.5. Regionalizare versus globalizare

O preocupare esenţială a lumii contemporane este încurajarea comerţului global, potrivit unor reglementări unitare care să stimuleze participarea diverselor state la schimbul de bunuri. În acest context, apariţia unor regiuni economice cu un intens comerţ intraregional este văzută ca un posibil obstacol în calea unui comerţ liber. Nu de puţine ori, regiunile economice sunt discutate în termenii unor adevărate enclave comerciale, care nu acţionează după regulile comerţului liber, ci după cele ale unui comerţ preferenţial (harta16). La începutul apariţiei acestor regiuni economice se vorbea intens de ascensiunea a 3 blocuri care urmau să reprezinte principalele zone comerciale ale lumii. Prin apropierea Americii de Nord de Asia de Est, APEC-ul a eliminat posibilitatea existenţei a 3 blocuri, percepute ca o ameninţare la adresa comerţului liber mondial; totuşi, o lume marcată de existenţa celor 2 blocuri poate conduce la riscuri similare pentru comerţul mondial dacă APEC şi Uniunea Europeană vor eşua în a elabora o serie de norme care să ducă la respectarea regulilor comerţului liber.

O ameninţare suplimentară la adresa sistemului comercial mondial este considerată a fi propunerea recentă referitoare la înfiinţarea unei zone comerciale transatlantice (Transatlantic Free Trade Area – TAFTA), formate din Statele Unite şi din Europa (F. Bergsten, „*Globalizing Free Trade*"). Propunerea privind crearea unei „Uniuni Atlantice" este dimpotrivă, văzută de alţi autori, ca o soluţie la problemele actuale ale Occidentului, uniune care să înglobeze, într-o primă fază, Uniunea Europeană şi NATO (Charles A. Kupchan, „*Reviving the West*"). În această nouă configuraţie, Uniunea Europeană ar fi încurajată să renunţe la „aspiraţiile sale federale" şi să se concentreze în schimb asupra extinderii pieţii comune atât în Europa Centrală, cât şi înspre Statele Unite, în timp ce NATO ar deveni braţul armat al organismului nou format. Uniunea transatlantică ar oferi garanţia că America de Nord şi o Europă lărgită sunt legate nu de alianţe strategice din ce în ce mai fragile, ci de solide aranjamente economice şi politice. Pe lângă avantajele economice imediate (convergenţa standardelor de calitate, creşterea comerţului transatlantic, intensificarea fluxurilor de capital), Uniunea Atlantică ar împiedica atât Uniunea Europeană, cât şi Statele Unite, de a se înfunda într-un protecţionism fără orizont şi de a evolua exclusiv sub forma blocurilor economice regionale.

Mai mult, C.A. Kupchan consideră că Uniunea Atlantică ar constitui un adevărat motor pentru liberalizarea comerţului mondial, deoarece, în momentul în care ar începe să se extindă şi ar spori în atractivitate, Uniunea ar exercita un tip de presiune asupra altor regiuni economice cărora ar începe să le fie teamă de a nu fie excluse dintr-un astfel de organism şi şi-ar deschide pieţele în schimbul accesului neîngrădit pe piaţa Uniunii. De remarcat că realizarea Uniunii s-ar face prin „aderări succesive la NAFTA", urmând să se extindă în mod gradual către America Centrală şi de Est. Din moment ce Uniunea Europeană este deja interesată de zonele aflate la sud şi est de ea, piaţa comună transatlantică va încorpora, într-un final, şi Orientul Apropiat şi Africa Centrală. Motivul pentru care Japonia nu este invitată să adere la Uniune, cel puţin în primă fază, este acela că o astfel de mişcare „*ar putea să o distragă de la eforturile de integrare în spaţiul geografic din imediata sa vecinătate*".

Charles Kupchan consideră că formarea Alianţei atlantice ar reprezenta primul pas spre crearea unui „*organism al marilor puteri*

care să coordoneze relaţiile între şi în interiorul regiunilor economice". În felul acesta, „*tendinţa* geoeconomică *spre globalizare*, *materializată prin apariţia Alianţei atlantice va contracara tendinţa* geopolitică *spre regionalizare*" (subl. ns).

Apariţia regiunilor economice este echivalată în literatura de specialitate cu ceea ce s-a denumit „*ascensiunea regionalismului*", asociat cu extinderea procesului de liberalizare pe baze competitive a comerţului, „*care a consolidat comerţul liber dintre statele situate în diverse părţi ale lumii, cu sisteme economice foarte diferite, aflate în diverse etape de dezvoltare şi cu filosofii anterioare total deosebite*" (C. Fred Bergsten „*Globalizing Free Trade*). Pregnanţa preocupărilor de a forma blocuri economice se datorează şi conştientizării faptului că „nicio naţiune nu mai poate domina lumea" (J. Chace, „*The Pentagon*'s *Superpower Fallacy*"). Statele au procedat la anumite aranjamente comerciale între ele, întrucât au constatat şi că focalizarea excesivă pe politica internă stimula poziţiile protecţioniste şi nu favoriza în niciun fel ridicarea sau chiar diminuarea unilaterală a barierelor vamale. Reformele în această privinţă reprezintă victoria exportatorilor şi a intereselor procomerciale care au reuşit să arate la ce câştiguri conduce ridicarea barierelor vamale, intervenită mai întâi între ţările cu relaţii comerciale intense. De atunci, lucrurile au evoluat în mod impresionant, luând naştere regiuni sau blocuri economice de sine stătătoare cu anumite politici economice, cu anumite orientări protecţioniste. Este semnificativ în această privinţă că astăzi, circa 60 % din comerţul mondial are loc în cadrul zonelor de liber schimb sau între ţări care şi-au exprimat intenţia de a adera la o asemenea zonă.

Ponderea comerţului în regiunile de liber schimb în comerţul mondial

EU	22, 8%
EUROMED	2, 3%
NAFTA	7, 9%
MERCOSUR	0, 3%
FTAA	2, 6%
AFTA	1, 3%
Australia-Noua Zeelandă	0, 1%
APEC	23, 7%

Total	61, 0%

Sursa: C. Fred Bergsten, „*Globalizing Free Trade*”.

Ia naştere astfel un „nou continentalism” (M. Delal Baer, „*North American Free Trade*”), care pretinde o reformulare a strategiilor corporaţiilor, o redesenare a hărţilor mentale ale cetăţenilor din fiecare ţară şi care, gradual, poate să creeze o nouă identitate economică bazată pe competiţia globală. „Noul continentalism” reprezintă o adâncire şi o formalizare a legăturlor economice, dar şi o schimbare calitativă, deoarece implică prefaceri politice şi economice care influenţează mentalitatea, orizontul psihologic, realitatea geopolitică. Cu timpul, este posibil ca nu ţara să mai apară în prim plan, ci regiunea, iar oamenii să se obişnuiască să opereze cu alte mărimi, să se raporteze la alte scări.

Prezenţa regiunilor economice pe harta lumii este însoţită şi de formarea şi consolidarea a ceea ce unii autori numesc „zone regionale monetare”, apărute mai ales ca urmare a puternicelor crize financiare care au zguduit sistemele financiare în deceniul al 9-lea. Fie că sunt văzute ca potenţial ameninţătoare, fie ca benefice pentru reconcilierea dintre imperativele economice de creştere a mobilităţii capitalurilor şi interesele statului naţional, regiunile monetare încep să reprezinte o realitate de care finanţiştii şi politicienii trebuie să ţină seama. Perspectiva din care regiunile monetare sunt considerate a fi periculoase este aceea potrivit căreia blocurile monetare alimentează tendinţele protecţioniste, mai ales dacă rata de schimb dintre blocuri regionale fluctuează incontrolabil. Într-un articol din „Foreign Affairs”, Zanny Minton Beddoes, corespondentul la Washington pe probleme economice al ziarului „The eeconomist”, consideră că acest lucru deja se întâmplă, de exemplu, rata de schimb între dolar şi yen înregistrază fluctuaţii considerabile, iar cele două monede ocupă primele locuri în.com erţul mondial. Autorul consideră că, dimpotrivă, prin formalizarea regiunilor monetare şi prin aderarea cât mai multor monede la o monedă regională, exact aceste tendinţe protections de ar fi contracarate, deoarece s-ar ajunge la o mai mare stabilitate între regiuni. Aceasta cu atât mai mult cu cât, continuă autorul citat, pericolul cel mai mare care decurge din urmărirea rutei regionale este împărţirea lumii în două blocuri: unul al ţărilor bogate, în care mobilitatea capitalului este mare şi unul al ţărilor unde monedele nu sunt stabile şi unde mobilitatea financiară este scăzută. Formarea

regiunilor monetare ar permite includerea şi a ţărilor din a doua categorie şi ar reprezenta „piatra de temelie" a stabilităţii financiare mondiale (Z. M. Beddoes, „*From EMU to AMU*? *The Case for Regional Currencies*", Foreign Affairs, July/August, 1999). De altfel, discuţia despre regiunile monetare nu are loc doar în spaţiul publicaţiilor de specialitate. Un exemplu în acest sens îl constituie declaraţia preşedintelui brazilian Henrique Cardoso în deschiderea Conferinţei economice a Mercosur de la începutul lunii august, 2000. Preşedintele a anunţat cu acest prilej că blocul comercial sud-american se concentrează asupra adoptării unei monede unice: MERCOSUR are în vedere realizarea „*convergenţei macroeconomice care să ducă la moneda unică*, *ceea ce constituie un proiect pe termen mediu*".

13.6. Mişcarea regiunilor economice

Este foarte interesant de semnalat că regiunile economice nu se focalizează doar pe realitatea lor internă. Fără îndoială că prioritatea de fond aceasta este. De îndată ce problemele interne se rezolvă sau sunt pe cale de a se rezolva, fiecare regiune cunoaşte un proces de expansiune sau chiar de „migraţie" către alte orizonturi, către pieţe noi. Există un tip de concurenţă de data aceasta între regiuni, mişcarea lor către alte zone ale lumii fiind extrem de instructivă din punct de vedere geopolitic.

Avem mai întâi de a face cu o expansiune concentrică a regiunilor în spaţiul din imediata lor vecinătate.

Uniunea Europeană a încheiat, în linii mari, procesul de creare a unei pieţe comune şi în 1995, a căzut de acord asupra creării, până în 2010, a unei zone de comerţ liber cu EUROMED (un forum al celor 12 ţări mediteraneene). Ţările dezvoltate din APEC (inclusiv SUA, Japonia şi China), a căror comerţ reprezintă 85% din întregul comerţ al acestei zone de cooperare s-au angajat să dezvolte comerţul liber şi investiţiile în regiune până în 2010, iar ţările mai puţin dezvoltate din APEC să realizeze acest lucru până în 2005. În vara anului 2000 au avut loc negocieri privind semnarea unui acord de liber schimb între MERCOSUR şi ţările din Africa de Sud.

Succesul înregistrat de NAFTA a generat abordări şi proiecte optimiste în legătură cu extinderea acestei regiuni economice către sud. Într-o asemenea perspectivă, America de Sud era văzută ca o piaţă complementară celei din Nord, o piaţă naturală pentru SUA şi vecinii săi, ceea ce ar fi garantat un anume tip de succes extinderii spre sud.

Repetăm, aceasta era proiecţia de început. Numai că, deşi părea firească, o asemenea tendinţă s-a schimbat într-un mod nebănuit. Două fenomene au contribuit la o schimbare de direcţie în această perspectivă.

America de Sud poate fi privită şi ca o piaţa aflată în dispută între cele două blocuri economice. Este limpede că, dacă avem în vedere numărul populaţiei şi întinderea continentului, precum şi un anumit standard economic, America de Sud este una dintre cele mai mari pieţe ale lumii, râvnite de regiunile economice aflate în ascensiune. State precum Argentina, Brazilia, Chile, Columbia reprezintă pieţe tentante pentru orice putere economică actuală. Din punct de vedere geopolitic, semnalăm un aspect care merită luat în consideraţie. Cum spuneam, din punct de vedere al apropierii geografice, America de Sud ar putea reprezenta o piaţă naturală pentru Statele Unite şi pentru NAFTA. Iată însă că ea este „ocupată" cu deosebire de către capitaluri europene; am putea chiar vorbi de o anumită expansiune preferenţială a regiunilor economice ale lumii, pentru că aici nu e vorba de o competitivitate sporită a economiei europene faţă de cea americană, ci de faptul că America s-a îndreptat cu predilecţie către Asia. Rolul principal în comerţul sud-american începe să-l deţină Europa. Spre exemplu, în 1996, exporturile Argentinei către Statele Unite le-au egalat pe cele către Olanda şi Germania la un loc. La fel, în ceea ce priveşte investiţiile, ponderea investiţiilor americane în Brazilia este mai mică decât a investiţiilor provenite din Germania, Marea Britanie şi Elveţia combinate. În general, pentru întreaga Americă de Sud, Europa investeşte de două ori mai mult decât Statele Unite (B. K. Gordon, „*The Natural Market Fallacy*").

Prezenţa capitalului european în America de Sud este şi un argument în contra regionalismului economic. Dacă Statele Unite s-ar fi extins în America de Sud, comerţul liber ar fi fost înlocuit de un comerţ preferenţial şi ar fi încurajat dezvoltarea regionalismului al cărui prim dezavantaj este că se bazează exclusiv pe proximitate geografică. Proximitatea geografică a reprezentat un factor cheie înainte de cel de-al doilea război mondial. În condiţiile lumii de azi, distanţele au devenit cvasi-irelevante, diferenţa dintre două pieţe nemafiind aceea a proximităţii, ci care dintre ele are mai mulţi consumatori cu venituri mai mari.

De altfel, un regionalism economic pronunţat este pus sub semnul întrebării de unele fenomene din ultima vreme. De exemplu, în martie 2000, Uniunea Europeană a semnat un acord cu Mexicul de creare a unei zone de liber schimb între cele două state până în 2003, existând intenţia de a negocia un acord asemănător cu MERCOSUR. În virtutea acordului, tarifele europene asupra bunurilor provenite din Mexic vor fi reduse, mai întâi cu 82% şi eliminate în întregime până în 2003. Tarifele asupra bunurilor provenite din Uniunea Europeană ar urma să fie abandonate gradual, până în 2007. Momentul ales de Uniunea Europeană pentru a face această mişcare este unul favorabil, deoarece Statele Unite sunt mai mult preocupate de evenimentele din Asia, de a controla formarea unui Fond Monetar Asiatic, de a ţine sub supraveghere tensiunile dintre China şi Taiwan şi de a împiedica naşterea unei alianţe între Rusia şi China. În acelaşi timp, America de Sud devine o piaţă cu atât mai tentantă cu cât îşi revine din criza financiară de la jumătatea anilor '90 şi înregistrază un ritm de creştere susţinut.

Articol XLV. Bibliografie

1. Baer, M.D.North American Free Trade", Foreign Affairs, Fall 1991.

2. Beddoes Z.M.From EMU to AMU? The Case for Regional Currencies", în „Foreign Affairs", July/ August, 1999.

3. Bergsten, F.Globalizing Free Trade", în „Foreign Affairs", May/ June, 1996.

4. Cerami, C.A.NAFTA, o perspectivă de dezvoltare economică în emisfera occidentală", în „Across the Board", 19991.

5. Chace, J.The Pentagon's Superpower Fallacy", în „The New York Times", nr. 48 907/martie, 1992.

6. Doran, C.F.Canada's Role în North America", în „Current History. A World Affairs Journal", Decembrie 1991, vol. 90, nr. 560.

7. Gordon, B.K.The Natural Market Fallacy", în „Foreign Affaris", May/ June, 1998.

8. Krugman, P.The Un confortable Truth about NAFTA", în „Foreign Affairs", March/April, 1995, vol. 74, no. 2.

9. Kupchan, C.A.Reviving the West", în „Foreign Affairs", May/ June 1996.

10. Lipset, S.M.Canada and the United States: the Great Divide", în „Current History. A World Affairs Journal", Decembrie 1991, vol. 90,

nr. 560.

11. Long B. de et al.The Case for México's Rescue", în „Foreign Affairs", May/ June, 1996

12. Minix, D. & Hawley, S.M.Global Politics", West/ Wadsworth, Belmont, 1998.

13. Rourke, J.T.International Politics on the World Stage", Dushkin/ McGraw-Hill, 1999.

14. Samuelson, R.J.The Great Fog Over NAFTA", în „Newsweek" noiembrie 1993.

15. Schott, J.Trading Blocs and the World Trading Sistem", în „The World Economy", vol. 14, nr. 1, 1991.

16. Thurow, L.Head to Head: the Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America", William Morow, New York, 1992.

17. * * *, „Dispatch", 15 octombrie 1991.

I. Întrebări

1. Care sunt motivele ascensiunii regionalismului economic ca formă de existenţă pe piaţa contemporană?

2. Identificaţi asemănările şi diferenţele dintre regiunile economice Uniunea Europeană şi NAFTA.

3. În ce sens acordul NAFTA este, din punctul de vedere al SUA, o problemă de politică externă?

4. Cum poate fi interpretată afirmaţia că NAFTA a reprezentat o consfinţire a unei stări de fapt? Aduceţi argumente istorice, de natură economică sau culturală.

5. De ce acordul NAFTA nu este foarte prezent în tranzacţiile internaţionale? Care este, atunci, importanţa lui?

6. Argumentaţi pro şi contra afirmaţiei că unificarea economică europeană este cauza acordului nord-american.

7. Realizaţi o comparaţie între criza monedei mexicane şi „gripa asiatică": cauze similare, modalităţi de contracarare, reacţia marilor puteri.

8. Care este importanţa faptului că realizarea unei eventuale Uniuni Atlantice s-ar face prin aderări succesive la NAFTA?

9. Interpretaţi următoarea afirmaţie: „*tendinţa geoeconomică spre globalizare, materializată prin apariţia Uniunii atlantice, va contracara tendinţa geopolitică spre regionalizare*".

10. Explicaţi conţinutul termenului „*noul continentalism*".

Curs nr. 14

Articol XLVI. Regiunea Asia Pacific

Tema anunţată prin titlul de mai sus este aşa de vastă, încât ar trebui să beneficieze de o tratare mai largă, pe întinderea a câtorva cursuri. În această zonă se întâlnesc unele dintre marile puteri ale lumii de astăzi: SUA, China, Japonia, Rusia. La care se adăugă Coreea de Sud şi ceilalţi „tigri" asiatici (Singapore, Taiwan, Malayezia, Hong Kong); înaintând spre Asia Oceanică, nu am putea să nu menţionăm India, ţară de mărimi continentale, cu o ascensiune economică în ultima vreme demnă de luare aminte. Sunt autori care nu ezită să numească secolul următor drept „*un secol al Pacificului*", pornind tocmai de la dezvoltarea vertiginoasă a multor state din zonă, de la boom-ul economic şi comercial pe care îl înregistrează regiunea. Dacă secolul al XIX-lea a fost european, cel de-al XX-lea american, secolul al XXI-lea urmează să aparţină acestei regiuni de puternică dezvoltare tehnologică şi economică.

Considerăm, totodată, că nici nu putem discuta problemele evoluţiilor geopolitice în zonă, fără a insista asupra implicaţiilor în plan geopolitic pe care le are ascensiunea unor state cu mare pondere în regiune şi la nivelul lumii contemporane. Ne-am lipsi, dacă am proceda astfel, de „materia primă" a problemelor geopolitice la nivelul regiunii în ansamblu şi am risca să examinăm procese şi tendinţe în afara bazei lor reale care se află în viaţa statelor ce compun regiunea. De aceea, găsim necesar ca prima parte a cursului să fie axată pe evoluţia unor state importante din zonă, pentru ca, ulterior, să ne concentrăm pe problemele regiunii ca atare.

Articol XLVII.

Articol XLVIII. 14.1. China

Statul cu evoluţia cea mai impresionantă în regiune este, neîndoielnic, China. Evoluţia economică din ultimii ani a Chinei a fost aşa de spectaculoasă, încât a activat şi a adus în prim plan toate potenţialităţile geopolitice ale Chinei, care până nu de mult erau doar latente. Este vorba despre întindere şi bogăţii – China fiind a treia ţară ca întindere de pe glob, după Rusia şi Canada, şi dispunând de considerabile resurse naturale; despre populaţie – China fiind cea mai populată ţară a lumii; despre poziţie geografică – China dominând prin aşezare importante căi comerciale ale Pacificului; despre putere militară – China deţinând una dintre cele mai puternice armate, în măsură să valorifice poziţia sa geostrategică, să-i promoveze şi să-i

protejeze interesele. Nu este niciun fel de exagerare să spunem că ridicarea Chinei este poate cea mai importantă tendinţă geopolitică a momentului. În ce sens? O Chină dezvoltată şi competitivă poate oricând cupla cu Rusia, dând un nou înţeles şi o nouă substanţă a ceea ce specialiştii numesc Eurasia. China prosperă economic reprezintă de departe cea mai mare piaţă a lumii. Iar o piaţă de dimensiunile celei chineze reprezintă în condiţiile unei supraproducţii mondiale un atu extrem de important. Unirea forţei economice cu populaţia chineză poate declanşa un proces care este greu de aproximat în prezent. Nicholas D. Kristof menţiona în această privinţă: *„Dacă va continua, ridicarea Chinei poate să fie cea mai importantă tendinţă din lume în secolul următor. Peste 100 de ani, când istoricii vor scrie despre acest timp, s-ar putea să ajungă la concluzia că cea mai semnificativă dezvoltare a fost ridicarea unei economii de piaţă competitive – şi a unei armate – în cea mai populată ţară a acestei lumi"*. Autorulamerican continuă cu o ironie evidentă, dar care are şi ea un înţeles deloc de neglijat: *„Aceasta va fi şi mai probabil dacă mulţi istorici de frunte ce vor trăi peste un secol nu vor avea nume de Smith, ci mai ales de Wu"* (*„The rise of China"*).

Articol XLIX. 14.1.1. Strategia de dezvoltare a Chinei

Studiile de specialitate insistă îndeobşte asupra unor atuuri de ordin geopolitic ale Chinei. Atuuri care nu pot fi puse în niciun fel la îndoială. Se menţionează puţin sau chiar deloc un aspect cardinal, după părerea noastră, anume viziunea, strategia care ghidează în momentul de faţă dezvoltarea Chinei, am spune independent de persoane, de lideri şi de contexte particulare. Considerăm că această strategie este principala explicaţie a ascensiunii Chinei şi a noii afirmări geopolitice pe care o cunoaşte.

Într-adevăr, la sfârşitul acestui secol şi mileniu China a administrat o lecţie de înţelepciune lumii contemporane. După o serie de procese dramatice care au avut loc în cadrul socialismului de stat – şi în primul rând invadarea Cehoslovaciei din 1968 – care a semnificat refuzul net al primului stat socialist, Uniunea Sovietică, de a se reforma din interior, adică tocmai ceea ce propunea experienţa cehoslovacă, China a luat parcă un răgaz de 10 ani de meditaţie adâncă asupra destinului său şi al sistemului politic pentru care optase cu mai multe decenii în urmă. La plenara CC al PCC din decembrie 1978, China a ales să reformeze sistemul în latura sa economică, prin eliberarea – este

adevărat controlată – a iniţiativei particulare. Declanşată mai întâi în agricultură, reforma a condus la creşterea spectaculoasă a producţiilor în acest sector vital. Deşi deţine doar 7% din suprafaţa arabilă mondială, China produce circa 500 milioane tone cereale pe an, situându-se pe primul loc în lume din acest punct de vedere.

Apoi iniţiativa privată a fost stimulată în industrie. China a înregistrat un ritm de creştere economică anuală de 9, 3%; interesant este că de la mijlocul deceniului actual acest ritm a fost deliberat scăzut, pentru a nu provoca o criză de supraproducţie. Cu preponderenţă în China s-a acţionat asupra managementului unităţilor economice care au rămas în cea mai mare parte unităţi de stat. Proprietatea privată nu deţine în economia chineză decât circa un sfert din economie, chiar dacă în ultimii ani orientarea spre privatizarea propriu-zisă s-a accentuat.

Deoarece am amintit de cazul Uniunii Sovietice, care a refuzat declanşarea reformelor din interior şi iniţierea unui examen sever privind propriile direcţii de evoluţie, insistăm puţin asupra diferenţelor fundamentale dintre cele două abordări. După cum semnalează şi autorii cărţii „*Britain în 2010*", intenţia conducerii chineze a fost inversă decât cea din Uniunea Sovietică: de a introduce reforme pentru a construi un sistem economic cu orientare de piaţă, menţinând neschimbat sistemul politic. Există opinii potrivit cărora chinezii au luat evenimentele din fosta Uniune Sovietică drept un semnal cu privire la ceea ce ar însemna instabilitatea, dezechilibrul intern, prăbuşirea economică, mai ales pentru o ţară de dimensiuni aşa de mari.

Putem face o serie de observaţii şi consideraţii critice la adresa sistemului politic chinez, chiar la adresa unor concepte de bază, cum ar fi cel al „sistemului economiei socialiste de piaţă". Cert este că economia Chinei a progresat continuu, că dezvoltarea şi modernizarea economică a acestui megastat au developat un actor politic de primă importanţă al lumii de azi. Concomitent, a fost abandonată în bună măsură practica de a justifica ideologic deciziile guvernamentale, chiar încercarea de legitimare ideologică a sistemului, pornindu-se de la premisa că atâta timp cât merge economia, totul este în regulă. Din ce în ce mai mult, legitimitatea guvernului este pusă în relaţie cu performanţa economică.

Ca să ne dăm mai bine seama de rolul dezvoltării economice în

ascensiunea politică şi geopolitică a Chinei, este suficient să subliniem că, potrivit previziunilor Băncii Mondiale, dacă actualele tendinţe se menţin, dacă statul chinez se va bucura de stabilitate, la sfârşitul deceniului al doilea al secolului 21, China va depăşi SUA din punct de vedere al PIB, devenind nr. 1 al economiei mondiale: China, PIB de 9 800 de miliarde de dolari, comparativ cu SUA 9 700 de miliarde de dolari („*Britain în 2010*"). Deci, dacă aceste previziuni se menţin, China va fi nu numai un alt centru economic, ci va fi centrul economic al secolului următor. În acest context, apare clar că principalul obiectiv al Chinei este stabilitatea, necesară pentru menţinerea tendinţelor şi pentru păstrarea ritmului de creştere economică de 7 – 8% anual.

Pentru a realiza cât mai exact proporţiile ascensiunii Chinei, vom recurge la câteva exemple spectaculoase oferite în cartea „*Britain în 2010*". Cel ce vizitează Hong-Kong-ul este izbit de dinamismul şi performanţa economică ale acestui stat: o populaţie de 6 milioane de locuitori are o forţă considerabilă din punct de vedere economic. Dacă poporul chinez ar opera cu aceleaşi performanţe proprii Hong-Kong-ului, deci dacă astăzi China ar produce la nivelul Hong-Kong-ului, atunci, din punct de vedere economic, impactul asupra lumii ar fi considerabil; China ar echivala cu 100 Hong-Kong, cu 18 Vest Germanii, cu 9 Japonii sau cu 4 SUA. Dacă chinezii din China continentală ar produce cât chinezii din Hong Kong, economia chineză ar fi mai mare decât a cea a SUA şi a Comunităţii Europene luate la un loc şi ar creşte cu un ritm dublu decât al acestora. Desigur, semnalează autorii cărţii, acest lucru ar avea consecinţe majore asupra mediului înconjurător şi ar afecta resursele energetice ale lumii.

Deci, întrebările prilejuite de ridicarea Chinei sunt de importanţă crucială. În primul rând, dezvoltarea unei economii de piaţă viguroase şi a unei armate puternice are loc în cea mai populată ţară a lumii. După cum am menţionat, dacă traiectoriile actuale se menţin, China ar putea înlocui SUA în prima jumătate a secolului al XXI-lea, devenind astfel nr. 1 în lume. După cum semnalează Nicholas Kristof, „*aproape nimic nu este mai destabilizator decât sosirea unei noi puteri pe scena mondială*" („*The rise of China*"). Istoria arată că una dintre cele mai vechi probleme în relaţiile internaţionale de la ridicarea Asiei şi Asiriei a fost modul în care comunitatea internaţională se adaptează ambiţiilor noilor puteri care apar. Problema, continuă Nicholas Kristof, nu se pune în termeni de bine sau

rău, ci mai degrabă e vorba de instabilitate, pentru că reechilibrarea balanţei anterioare este inevitabilă. Dimensiunea nonintegrării Chinei în balanţa de puteri a lumii ar fi, în opinia lui Lee Kuan Yew, fost premier al statului Singapore, atât de gravă, încât lumea ar putea să-şi regăsească noul echilibru doar în 30 sau 40 de ani*: „În niciun caz nu se poate spune că e vorba doar de încă un mare actor, e vorba de cel mai actor din istoria lumii"* (Lee Kuan Yew, citat în N. Kristof, *„The rise of China"*). De aceea, dacă China este capabilă să susţină miracolul economic, reajustarea raporturilor sale cu ceilalţi poli de putere ai lumii reprezintă una dintre cele mai dificile sarcini ale relaţiilor internaţionale în deceniile care urmează. Important este ce intenţionează să facă China cu propria creştere. În ce direcţie doreşte să o canalizeze: către ridicarea unei puteri moderne sau pentru a urmări direcţii expansioniste care să o pună în contradicţie cu regiunea şi cu lumea?

În al doilea rând, este important de urmărit şi dacă statul chinez înregistrează un eşec pe calea dezvoltării şi adaptării la modernitate. Un haos major ar putea produce un val de emigrări fără precedent, milioane de oameni ar emigra către Japonia, Asia de sud-est şi chiar către SUA. Apoi, legăturile economice pe care China le întreţine ar fi destabilizate, ceea ce ar antrena, iarăşi, probleme regionale şi globale. Există, într-adevăr, posibilitatea reală ca, în următoarele decenii, China să deţină o forţă economică mai mare decât Japonia şi, în a doua parte a SUA, chiar mai mare decât a SUA (*„Britain în 2010"*). Chiar dacă această posibilitate este, cum am subliniat, reală, autorii vorbesc în acelaşi timp şi de un mare grad de incertitudine în viitor, mai mare decât în alte regiuni de o importanţă similară.

În legătură cu acest lucru, ar exista mai multe variante. Una ar fi ca represiunea politică să continue, chiar să se intensifice, iar reformele economice să fie stopate, ceea ce ar aduce ţara la situaţia de izolare de dinainte, situaţie agravată de faptul că ar persista memoria noilor achiziţii. O altă variantă ar fi ca noile idei să fie mult prea puternice pentru a putea fi reprimate pe termen lung. Ele pot fi încetinite, chiar frânate pe termen scurt, dar ar reapărea în momentul în care o conducere care ar plănui acest lucru ar părăsi scena politică. În această a doua variantă, apariţia Chinei ca forţă economică majoră va fi cel mult amânată. A treia posibilitate este intensificarea conflictului dintre reformatori şi vechea gardă, care s-ar putea

transforma într-un conflict între regiunile unde reprezentanţii celor două direcţii au poziţii mai puternice. Aceasta cu atât mai mult cu cât există şansele accentuării decalajelor dintre zonele de coastă, mult mai dezvoltate din punct de vedere economic, şi partea continentală, mai săracă, precum şi tendinţa de a taxa excesiv zonele bogate pentru a ţine sub control tensiunile sociale provocate de sărăcie. Prima şi ultima posibilitate ar arunca China în haos, în război civil, cea de-a doua ar avea impact economic foarte mare (*„Britain în 2010"*). O previziune mai exactă ar include o combinaţie între a doua şi a treia variantă, în sensul că ascensiunea economică a Chinei cu greu ar putea fi oprită, dar aceasta nu va şterge în scurt timp decalajele dintre regiuni. China trebuie să ducă o politică de echilibru, prin care să menţină legăturile economice cu exteriorul folosind, în acelaşi timp, zonele continentale pentru a menţine sub control coasta.

Secţiune 49.01 14.1.2. Redefinirea bazelor puterii în China

Tot la sfârşitul anilor '70, China a declanşat procesul de modernizare a armatei şi a trecut de la doctrina militară a unei armate care să impresioneze prin mărime, la cea a unei forţe militare mai mici, dar mult mai profesioniste şi mai sofisticate din punct de vedere tehnologic. Între 1989 şi 1995, cheltuielile militare au crescut cu 10 – 15% în fiecare an, cheltuieli alocate mai ales pentru achiziţionarea de aparatură high-tech. Ceea ce a prilejuit concluzia că statul chinez foloseşte boom-ul economic pentru a finanţa o mare ridicare militară. Raţiuni care ar sta la baza acestei politici: dorinţa de a garanta stabilitatea internă şi securitatea graniţelor, de a susţine eforturile de explorare a rezervelor minerale în zona de coastă, motive de politică internă. Cu toate acestea, investiţiile masive în armată şi modernizare ar avea scopul de a trimite un sugestiv mesaj vecinilor din Sud, acela că Beijingul este cât se poate de ferm în ceea ce priveşte pretenţiile teritoriale asupra insulelor din Marea Chinei de Sud şi a unora din Marea Chinei de Est.

Interesant de urmărit este şi direcţia în care se îndreaptă aceste cheltuieli, ceea ce prefigurează o nouă strategie navală a Chinei. În ultimii ani, China a achiziţionat tehnologie necesară dotării unei flote aeriene şi navale, fapt ce reflectă aspiraţiile de a-şi dezvolta o capabilitate navală, nu numai una de coastă. Principalul obiectiv strategic al unei forţe navale este de a apăra ţărmurile. Dar, pe măsură ce creşte miza intereselor strategice şi economice, rolul jucat de forţa

navală se extinde şi la capacitatea de a proiecta puterea. În a doua jumătate a anilor ’90, China a început să se preocupe de pregătirea unei armate mai flexibile, mai echilibrate, capabile de a opera şi în afara apelor teritoriale chineze. Noua doctrină se bazează pe putere şi proiectarea puterii mai degrabă decât pe apărare pur şi simplu. Câteva dintre cauzele care stau la baza acestei schimbări: starea de nesiguranţă din întreaga regiune, fluctuaţiile economice, imaginea neclară a rolului jucat de Statele Unite, nesiguranţa cauzată de influenţa Japoniei. Alte cauze: dorinţa de a fi sigură pe resursele de energie, de aici necesitatea de a controla căile de acces la aceste resurse. China are nevoie să proiecteze o imagine de putere regională, inclusiv pentru a exercita autoritate asupra statelor vecine.

Mai mulţi analişti vorbesc şi de o serie de pretenţii teritoriale ale Chinei (S. V. Lawrence, „*Still on the March*”). Sunt îndeobşte avute în vedere grupurile de insule din mările ce scaldă ţărmurile Chinei. Ele au o importanţă strategică, dar mai ales una economică, întrucât sunt bogate în resurse de petrol şi de gaze naturale. De exemplu, importanţa strategică a Insulelor Spratly constă în aceea că oferă acces la întreaga Mare a Chinei de Sud, mare care este considerată de unii specialişti drept cea mai importantă mare din lume. Ţara care controlează accesul la această mare ar putea constitui o ameninţare la adresa comerţului liber din şi înspre Asia de nord-est (harta17). Pentru un stat, precum Japonia, care importă aproximativ 80% din necesităţile sale energetice, acest lucru ar putea reprezenta un puternic semnal de alarmă. Despre Insulele Spratly se crede că ar deţine importante rezerve de petrol, gaze naturale şi minereuri.

China este îngrijorată şi de faptul că, după terminarea războiului rece, SUA ar putea fi în căutarea unui nou duşman; în acest sens, remarcă mai mulţi autori, SUA ar fi preocupate că statul chinez îşi sporeşte performanţa militară nu în vederea unei confruntări directe, ci pentru a folosi această putere ca instrument de presiune şi bază a negocierii. Deci modernizarea armatei nu este un scop în sine. După cum semnalează Huntington, la sfârşitul anilor ’80, China a început să-şi convertească resursele economice şi puterea militară în influenţă politică, semnul cel mai vizibil fiind opoziţia din ce în ce mai fermă faţă de prezenţa americană în zonă. Mai mult, China deţine arme nucleare, are dispute de graniţă cu o mare din vecini, iar prin îmbunătăţirea rapidă a armatei ar putea să fie în măsură să rezolve certuri mai vechi

în propriul avantaj (N. Kristof, „*The rise of China*").

Tendinţa Chinei de a transforma puterea economică şi militară în putere politică exemplifică procese care încep să se contureze la nivelul întregii Asii. Înscrierea economiei pe o curbă ascendentă, împreună cu investiţiile în modernizarea armatei sunt semne că China se întoarce la o imagine de putere în care aspectele economice, politice şi militare coexistă. Imagine a unei puteri mult mai stabile, care nu poate fi doborâtă în momentul în care s-ar confrunta cu dezechilibre economice. Desigur, factorul economic rămâne în prim plan, oferind premisele păstrării statutului de putere, dar nu mai este vorba de conceperea economiei ca bază exclusivă a puterii. Criza asiatică a fost momentul care a transmis acest avertisment sever cu privire la dependenţa excesivă a statelor asiatice de factorul economic. Înainte de criza din 1997, existau evaluări potrivit cărora Asia depăşea SUA din punct de vedere economic; se putea consolida astfel opinia că puterea pe scena internaţională începe să aibă un înţeles diferit, consideraţiile clasice, de ordin politico-militar fiind învechite, depăşite. Din acest punct de vedere, una dintre consecinţele crizei asiatice este întoarcerea regiunii la un statut mult mai echilibrat, mai normal, a cărui putere se măsoară pe dimensiuni multiple.

O altă metodă prin care China îşi rezolvă sau poate să îşi rezolve disputele de graniţă este demografia. S-a vorbit despre un posibil conflict la graniţa cu Rusia în termeni care sugerau superioritatea demografică a Chinei: „*China invadează Rusia*, *dar nu cu tancuri*, *ci cu geamantane*". Creşterea ritmului de emigrare a chinezilor către Orientul îndepărtat marchează un moment de intensificare a influenţei chineze într-o zonă care a aparţinut odinioară Chinei.

Fenomenul este, în cea mai mare parte, de natură demografică. În regiunea Orientului îndepărtat care aparţine Rusiei trăiesc doar 7, 4 milioane de ruşi, în timp ce în nord-estul Chinei trăiesc peste 70 de milioane de chinezi. Mai mult, în timp ce populaţia rusească a scăzut cu 8% din 1989, cea chinezească a crescut cu 13 la sută, în aceeaşi perioadă.

Miza regiunii, din punct de vedere economic, este reprezentată de prezenţa resurelor naturale bogate, petrol, gaze naturale, cherestea, unele dintre resursele cele mai trebuincioase Chinei.

Fenomenul de creştere a influenţei chineze în Orientul îndepărtat e susţinut şi de costurile reduse ale transportului şi

schimbului de mărfuri cu China, spre deosebire de cele costisitoare cu Moscova. Forţa de muncă rusească este din ce în ce mai redusă, iar golul este pe cale de fi umplut de tânăra generaţie de chinezi.

Există şi motive strategice pentru care China este interesată să lase fenomenul să curgă de la sine. Teritoriul în cauză oferă Rusiei acces la Oceanul Pacific. Aici există unele dintre cele mai importante porturi ruseşti, Vladivostok şi Nicolayevsk, care asigură circulaţia mărfurilor înspre şi dinspre Siberia. Dacă Beijingul ar ajunge să controleze zona, mai ales aceste două porturi, Rusia ar pierde atât exporturile cu sau prin Siberia, cât şi capacitatea de a ridica o flotă pacifică puternică. Ceea ce ar contura o situaţie conflictuală cu Rusia pe termen scurt. Concomitent, dezvoltarea de către China a unor baze militare în această parte de nord ar conduce la un tip de confruntare şi cu principalul rival regional, Japonia.

La această provocare, numită de unii „ocuparea silenţioasă de către China a Orientului îndepărtat", autorităţile ruseşti au răspuns cu măsuri sau propuneri mai mult sau mai puţin potrivite. Una dintre propuneri a fost redistribuirea populaţiei din Rusia europeană, care să ducă la echilibrarea balanţei demografice. Lucru greu de realizat, ţinând cont de criza demografică per ansamblu a statului rus. Şi chiar dacă acest lucru ar deveni posibil, raportul dintre cele două populaţii rămâne de 6 la 1 în favoarea chinezilor. Alt răspuns la provocarea chineză a fost accentuarea, de către autorităţile ruseşti, a discursului xenofob şi înăsprirea controalelor la graniţă. Amândouă constituie soluţii pe termen scurt.

Din partea chineză, procesul este lăsat să curgă în mod natural. Factorii demografici ca atare sunt lăsaţi să îşi spună cuvântul, China preferând, probabil, să exploateze situaţia creată la momentul potrivit.

Articol L. 14.1.3. Cele câteva Chine

În percepţia comună, China reprezintă o ţară continentală, o ţară întinsă, dar totuşi un bloc masiv continental. Realitatea politică, economică şi culturală este în multe privinţe deosebită. Chiar când vorbim de zona continentală a Chinei, este necesar să ne reprezentăm mai adecvat realităţile demografice şi politice din interiorul său. China continentală este construită în jurul nucleului său central, anume China Han, constituită de-a lungul istoriei, care se întinde pe cea mai mare parte a acestei ţări şi îi conferă limba oficială. În interiorul Chinei, există şi provincii, cum ar fi Tibet, Xinjaing, unde trăieşte şi populaţie

non-chineză care aparţine altor civilizaţii. Pe de altă parte, civilizaţia sinică în definiţia ei contemporană are drept centru de greutate China continentală, dar cuprinde în acelaşi timp şi alte entităţi chineze, cu populaţie majoritar chineză (Hong-Kong, Taiwan, Singapore).

Hong-Kong-ul este o insulă în vecinătatea Chinei, unde trăiesc aproximativ 6 milioane de locuitori. Aflată mai bine de 100 de ani sub dominaţie britanică, Hong-Kong-ul a devenit în ultimele decenii un adevărat simbol al dinamismului şi prosperităţii. După cum am arătat anterior, dacă statul chinez s-ar ridica la nivelul de producţie al Hong-Kong-ului, ar produce cât SUA şi Uniunea Europeană luate la un loc. Dezvoltarea din ultima vreme a Chinei a făcut ca Tratatul de retrocedare a Hong-Kong-ului, prin care drepturile britanice asupra acestei insule încetau în 1997, să fie respectat. De remarcat înţelepciunea Chinei care, pentru a atenua impactul revenirii Hong-Kong-ului, a promovat ideea „o ţară, două sisteme", care anunţă şi sintetizează voinţa Chinei de a respecta dreptul Hong-Kong-ului la autonomie. Este momentul să facem o precizare şi cu privire la revenirea insulei Macao la statul chinez, la 20 decembrie 1999. În Tratatul care stipula revenirea insulei la China, exista prevederea că actualul sistem social, politic, economic şi cultural rămâne neschimbat pentru următorii 50 de ani.

Rigorile disciplinei pe care o predăm ne îndeamnă să remarcăm un tip special de înţelepciune care evaluează evenimentele cu alte măsuri (decenii şi chiar secole), care ştie să aştepte şi înţelege că, în domeniul politic, numai timpul poate estompa multe conflicte care ar părea ireconciliabile.

Mai complicată şi se pare mult mai sinuoasă este relaţia cu Taiwan-ul. Taiwan-ul este şi el o insulă, dar unde trăiesc peste 30 de milioane de locuitori. Dacă avem în vedere dinamismul şi performanţa economică a Taiwan-ului, ne vom da seama că nu mai avem de-a face cu o simplă insulă, ci cu un stat în toată puterea cuvântului, care figurează printre cele mai prospere state ale lumii. Desprins de China după Revoluţia de Eliberare Chineză, Taiwan-ul a fost întemeiat ca stat şi condus de către Chiang Kai-Shek, lider revoluţionar şi cumnat al lui Mao Tze Tung. Spre deosebire de Mao, care a îmbrăţişat o linie internaţionlistă, Chiang Kai-Shek a urmat o linie naţionalistă. Mult timp, între cele două state a existat o relaţie încordată, alimentată şi de rivalitatea personală dintre cei doi lideri politici. Această încordare

este cel mai fidel exprimată de „*politica celor 3 nu-uri*”: *niciun contact*, *nicio negociere*, *niciun compromis cu continentul*” (S. Huntington, „*Ciocnirea civilizaţiilor*”, pag. 252)…

Dezvoltarea şi modernizarea rapide ale Chinei continentale au un impact considerabil asupra relaţiei cu Taiwan-ul. De la înfiinţare, Taiwan-ul a evoluat în sfera de influenţă americană şi cea mai importantă piaţă pentru această insulă prosperă era chiar America. În anii ’90, între insulă şi continent se dezvoltă puternice relaţii economice şi chiar relaţii umane. De pildă, la sfârşitul lui 1993, 4, 2 milioane de taiwanezi vizitaseră continentul şi 40.000 de chinezi de pe continent vizitaseră Taiwan-ul. 40.000 de scrisori şi 13.000 de apeluri telefonice erau înregistrate zilnic. Comerţul între cele două Chine a atins 14, 4 miliarde dolari în 1993, iar circa 20.000 de firme taiwaneze investeau pe continent între 15 şi 30 de miliarde de dolari (S. Huntingotn, „*Ciocnirea civilizaţiilor*”, pag. 253).

Relaţiile politice însă au evoluat mult mai lent, în acest plan menţinându-se o rivalitate de netăgăduit. Ultimele alegeri din Taiwan, din martie 2000, au dat câştig de cauză candidatului cu cel mai pronunţat discurs anti-China, sprijinit de partidul care avea în platforma-program intenţia de a obţine independenţa faţă de China. În plus, victoria a intervenit după 55 de ani de dominare a Partidului Naţionalist. Înainte de aflarea rezultatului alegerilor, China a anunţat că va recurge la folosirea forţei în cazul unei victorii a candidatului cu orientare proindependenţă. Lucru care nu s-a întâmplat. Cu ocazia discursului inaugural, noul preşedinte taiwanez a anunţat că nu va declara independenţa pe timpul mandatului său dacă, la rândul său, statul chinez nu va recurge la forţă pentru a pune stăpânire pe Taiwan.

Chiar dacă relaţiile politice dintre China şi Taiwan nu traversează cea mai fastă perioadă, este aproape verificat faptul că atunci când legăturile economice se intensifică, la orizont apare un proces de destindere care nu poate să nu-şi pună amprenta asupra ansamblului relaţiilor dintre cele două state. Ori, în plan economic relaţiile dintre China continentală şi Taiwan se intensifică, ceea ce ne îndreptăţeşte să anticipăm că, pe termen lung, se vor îmbunătăţi şi relaţiile politice.

Înainte de 1980, Singapore, stat cu o dezvoltare economică rapidă, privea cu nedisimulat dispreţ la continent, la rămânerea sa în urmă şi mai ales la rigiditatea politicii sale. După ce procesul de

relansare economică s-a declanşat, asemenea celorlalte ţări din zonă, şi politica statului Singapore faţă de China continentală s-a schimbat. În anii ’90, Singapore a investit miliarde de dolari în China, contribuind la accelerarea modernizării acestei ţări. Mulţi lideri din Singapore au devenit adepţi şi susţinători entuziaşti ai Chinei şi ai şanselor sale de afirmare. Grăitor pentru noua orientare este şi faptul că aproximativ jumătate din proiectele de colaborare externă sprijinite de guvernul din Singapore sunt destinate Chinei. Fluxul investiţiilor externe venite din Singapore şi care, până nu demult mergeau cu precădere spre Malayezia şi Indonezia, au luat calea continentului, pentru că, aşa cum afirma un comentator, „China se află acolo unde este acţiunea” (S. Huntington, „*Ciocnirea civilizaţiilor*”, pag. 256).

Apare limpede că astăzi, când vorbim de China, nu putem avea în vedere doar statul chinez propriu-zis, ci ceea ce specialiştii numesc Marea Chină, un spaţiu mai larg, un spaţiu locuit de chinezi sau în cea mai mare parte de chinezi, un spaţiu aflat sub influenţă chineză. Între tigrii asiatici, trei sunt chinezi: Hong Kong, Taiwan, Singapore. Chinezii din aceste teritorii au furnizat capitalul necesar creşterii economice a Chinei continentale în anii ’90.

Este instructiv să menţionăm că acest prim cerc de gravitaţie chinezească se continuă cu un altul în care influenţa nu se mai sprijină aşa de mult pe populaţie, ci pe factori economici. Chinezii deţin aproximativ 1% din populaţia Filipinelor, însă asigură un volum de aproximativ 35% din vânzările firmelor din această ţară. În Indonezia chinezii reprezintă 2 – 3 % din populaţia ţării, dar deţin 70% din capitalul privat. Chinezii reprezintă cca. 10% din populaţia Thailandei, însă contribuie la crearea a aproximativ 50% din PIB-ul acestei ţări. Deşi populaţia chinezească reprezintă doar o treime în ansamblul populaţiei din Malayezia, totuşi ea domină economia acestei ţări. Prin urmare, China este o prezenţă dominatoare în toată Asia de sud est şi, cum remarcaa Samuel Huntington, „*economia est-asiatică este fundamental o economie chineză*” (S. Huntington, „*Ciocnirea Civilizaţiilor*”).

În ciuda dominaţiei curente japoneze a regiunii, economia bazată pe populaţia chineză a Asiei iese la suprafaţă rapid ca un „*nou epicentru al industriei, comerţului şi finanţelor. Această zonă strategică conţine substanţiale capacităţi tehnologice şi manufacturiere – Taiwan, remarcabilă putere de răspundere antreprenorială, de marketing şi de*

servicii – Hong Kong, o excepţională reţea de comunicaţii – Singapore, un nemaipomenit fond comun de capital financiar (toate cele trei) şi o largă înzestrare cu pământuri, resurse şi muncă – China continentală" (Murray L. Weidenbaum, *„Greater China: The Next Economic Superpower?"*, citat în S. Huntington, *„Ciocnirea civilizaţiilor"*, pag. 251). Deci al treilea centru concentric chinezesc este echivalent cu o Chină care domină întreaga Asie, alcătuind ceea ce s-a numit *„sfera de co-prosperitate a Marii Chine"*. Există date grăitoare care sprijină afirmaţiile cu privire la existenţa acestor cercuri concentrice. În 1992, 80% din investiţiile străine directe în China proveneau din teritoriile chineze de peste ţări şi proveneau în principal din Hong Kong (68%), din Taiwan (9%), din Singapore, Macao. Japonia reprezenta 6, 6%, în timp ce SUA 4, 6%. Din totalul investiţiilor străine, 67% proveneau din surse chineze. Stare de fapt care începe să modeleze şi percepţia locuitorilor din zonă cu privire la noua configuraţie de putere în regiune. Întrebaţi care naţiune va avea cea mai mare influenţă în Asia în secolul următor, japonezii au răspuns: 44% – China, 30% – SUA, 16% – Japonia (S. Huntington, *„Ciocnirea civilizaţiilor"*, pag. 251).

Toate aceste evoluţii configurează un tip special de piaţă comună, o sferă de co-prosperitate care, prin forţa economică, prin numărul populaţiei şi intensitatea comerţului nu este cu nimic mai prejos de celelalte două regiuni economice de care ne-am ocupat.

Procesele trepidante din zonă au developat două tendinţe: China continentală a apărut din ce în ce mai evident drept statul-nucleu al unei civilizaţii chineze, orientate tot mai evident spre continent. Pe de altă parte, economia Asiei de est este din ce în ce mai mult centrată pe China continentală ca stat şi dominată de chinezi ca populaţie.

14.2. Japonia

(I) *14.2.1. Răsturnarea copernicană în teoria dezvoltării*

Economia Japoniei reprezintă aproximativ 2/3 din cea a Americii, dar, din punctul de vedere al mărimilor fizice, diferenţele sunt copleşitoare: ca suprafaţă, Japonia este ceva mai mică decât California. Raportul dintre populaţia americană şi cea japoneză e de 2 la 1, Japonia fiind ţara dezvoltată cu cea mai mare densitate demografică. Este dependentă de resurse energetice în proporţie de 85%. Pornind de la aceste elemente, se poate afirma că miracolul japonez a contrazis multe dintre teoriile care încearcă să explice

puterea unui stat. El a forţat şi lansarea unor noi ecuaţii de determinare a puterii. Revenim, în acest sens, la ecuaţia propusă de Ray S. Cline (în C.W. Henderson, „*International Relations. Conflict and Cooperation at the Tturn of the 21st Century*", pag. 102):

Puterea = [Masa Critică (Populaţia şi Teritoriu) + Putere economică + Putere militară] x [Planificare coerentă a strategiei naţionale + Voinţă]

Este o ecuaţie care defineşte puterea pornind de la achiziţiile teoretice ale sfârşitului de secol şi de mileniu, dar mai ales pe baza modelului de dezvoltare propus de Japonia. De altfel, este puţin probabil ca această formulă să fi apărut la începutul secolului, sau chiar înainte de anii '70, înainte ca experienţa japoneză să sfideze conceperea puterii unui stat în termenii mărimii teritoriului şi ai bogăţiilor naturale.

După cum apreciază Ezra F. Vogel, conceperea puterii doar în paradigma sa clasică, pe baza unor criterii fizice cum ar fi: suprafaţa, poziţionarea strategică, înzestrarea cu bogăţii naturale, a întârziat recunoaşterea şi reprezentarea fidelă a proporţiilor ridicării economiei japoneze („Japan as Number One Revisited"): „*un factor de adâncime a făcut ca lumea să reacţioneze cu atâta încetineală la succesul japonez, anume modul în care concepem premisele care stau la baza apariţiei unei puteri mondiale… Lumea nu a realizat la timp extraordinara schimbare a bazelor acestei puteri*". Schimbare determinată de intrarea în era comerţului global, „*când puterea nu mai aparţine în mod automat acelor state cu un teritoriu întins, cu resurse naturale bogate şi poziţionare strategică, ci acelor state care posedă resurse umane şi instituţii performante, state care sunt capabile să iasă pe piaţă cu preţuri competitive, să adune şi să analizeze informaţia relevantă şi să fie la înălţimea rigorilor comerţului internaţional*".

Prin urmare, la sfârşitul deceniului al 8-lea, reacţia dominantă a marilor puteri a fost de amuzament amestecat cu fascinaţie, fără reprezentarea adevăratei dimensiuni a succesului japonez. Interesant că autoarea nu neagă în niciun fel importanţa elementelor clasice ale puterii. „Partea geopolitică" în ecuaţia explicativă a puterii nu dispare, dar ocupă poziţia a doua. Iar încetineala cu care a fost percepută importanţa experienţei japoneze se datorează şi acestei inversări, faptul că modelul de dezvoltare nipon a sfidat puterile timpului, care legau statutul lor şi de (unele chiar în primul rând de) mărime fizică şi

bogăţii naturale. Experienţa Japoniei este sau constituie un îndemn la prefacerea instrumentelor cu care operează geopolitica, ducând la răsturnări dramatice în modul de judecare a puterii unui stat. O experienţă care ne propune un model bazat pe cu totul alte premise, cu altă dispunere a elementelor, fundamental sprijinită pe alte aserţiuni. În teoria dezvoltării este o „răsturnare copernicană".

14.2.2. Miracolul japonez

Imediat după război, SUA au fost nevoite să îşi schimbe atitudinea faţă de Japonia. Triumful lui Mao, izbucnirea războiului în Coreea au făcut din Japonia un aliat preţios într-o eventuală confruntare cu lumea comunistă. Dată fiind şi capacitatea deosebită a Japoniei de a bloca operaţiunile navelor sovietice în Pacific, importanţa acestei ţări a crescut. De aceea, una dintre ameninţările la adresa SUA ar fi fost ca procesele din interiorul Japoniei să o ducă pe o direcţie prosovietică. De aici, principala raţiune care a stat la baza acordării ajutorului economic (un capitol al cărţii „*The Coming War with Japan*" se intitulează chiar aşa: „*Rivalitatea americano-sovietică şi rolul ei în fundamentarea prosperităţii japoneze*").

În 1952, Japonia şi Statele Unite au semnat primul acord comun de securitate. În acel moment, SUA produceau peste 40% din producţia globală, iar economia Japoniei reprezenta doar a 25-a parte din economia americană. Americanii erau absolut încrezători în a da Japoniei mână liberă să se dezvolte. Problema care a apărut pe parcurs a fost că, din punctul de vedere al Japoniei, relaţiile bilaterale cu SUA „*au mers prea bine*", după cum se exprima un congresman american (Kan Ito, „Trans *Pacific Anger*"). Sau, cum s-a spus, „*America a ieşit învingătoare din război*, *Japonia a ieşit învingătoare din pacea care a urmat*" (E. Vogel, „*Japan as Number One Revisited*").

Japonia s-a concentrat pe crearea unei economii bazate pe export, propulsate de cooperarea dintre stat şi industrie. Schema de dezvoltare a economiei japoneze a lucrat pentru că s-a cuplat cu imensa piaţă americană, condiţia de a fi acestei scheme fiind exportul masiv şi piaţa masivă a altcuiva. În timp ce americanii au fost nevoiţi să stimuleze consumul pentru propria producţie, Japonia a profitat de piaţa americană pentru a-şi pune la punct un extrem de performant aparat productiv. Marele ajutor al americanilor nu a constat în banii oferiţi pentru reconstrucţie, ci în piaţa oferită aproape în mod naiv.

În anii '60, economia japoneză reprezenta a 10-a parte din

economia americană. Atunci au început şi fricţiunile dintre cele două state, având ca motiv imediat competitivitatea sporită a produselor textile japoneze şi a producţiei de oţel. În anii '70, industria americană producătoare de televizoare, automobile şi piese pentru maşini industriale s-a văzut întrecută de cea japoneză. În deceniul următor, a venit rândul industriei de electrocasnice. În anii 1978 – 1979, valoarea Produsului Naţional Brut pe cap de locuitor în Japonia a depăşit-o pe cea din SUA. În anii '80, industria japoneză high-tech a început să constituie o ameninţare pentru marile firme americane producătoare de semiconductori şi computere, arătând că forţa Japoniei se măsoară nu numai în valoarea Produsului Naţional Brut, ci şi în poziţia dominantă pe care o deţine în industriile viitorului. În 1980, producătorii americani de semiconductori aveau o cotă pe piaţa mondială de 53%, producătorii de computere 70%. Cotele au scăzut în anii '90 la 44%, respectiv 60%, firmele japoneze fiind cele care au strâns majoritatea acestor pierderi. Cel mai îngrijorător semnal a fost că SUA au fost întrecute de Japonia în sectoare-cheie ale acestei industrii: componente microelectronice, microprocesoare, echipamente, imprimante, ecrane, unităţi centrale. Japonia începe să se impună şi pe piaţa sistemelor integrate, a software-urilor specializate, domenii în care supremaţia aparţinea, în mod tradiţional, Americii. Ceea ce a contrazis stereotipurile potrivit cărora japonezii nu vor fi niciodată competitivi pe piaţa înaltelor tehnologii (în anii '70 circula stereotipul că japonezii nu vor fi niciodată în stare să construiască o maşină de lux, ceea ce a fost contrazis radical) şi a stârnit temerile occidentalilor că sunt supuşi unei „dezindu-strializări" graduale (K. van Wolferen, „*The enigma of the Japanese Power*. *People and Politics în*in a *Stateless Nation*").

În 1988, economia japoneză a urcat pe locul al doilea, imediat după cea americană, iar bursa de valori japoneză a devenit cea mai importantă din lume, declanşând „endaka" (în japoneză, era yen-ului atotputernic). Anul care a declanşat tendinţele ascendente ale yen-ului este 1985, anul celebrului „Acord Plaza", semnat la Hotelul Plaza din New York între miniştrii de finanţe ai SUA, Marii Britanii, Franţei, Germaniei Federale şi Japoniei. Prin acest acord, băncile centrale din ţările vest-europene, împreună cu Statele Unite, au recurs la măsura de depreciere a dolarului în raport cu yen-ul, pentru a ţine sub control exporturile japoneze. Se preconiza că, prin aprecierea yen-ului în

raport cu dolarul, deficitul comercial al SUA se va reduce, exporturile americane vor costa mai puţin, importurile mai mult, iar Japonia va fi cel mai tare influenţată, la modul negativ, de această măsură. Numai că exporturile japoneze nu au scăzut, iar valoarea rezervelor bancare a atins cote astronomice. Puterea de cumpărare a yen-ului s-a dublat, venitul anual pe cap de locuitor a ajuns la 17.000 de dolari (locul al 2-lea în lume). În 1987, Japonia a devenit cel mai mare creditor al lumii, declasând Marea Britanie din această poziţie, apoi cea mai mare sursă de ajutor financiar extern, depăşind şi din acest punct de vedere SUA, apoi unul dintre cei mai mari investitori străini. În 1989, valoarea investiţiilor directe ale Japoniei în străinătate s-a ridicat la 67, 5 miliarde de dolari, plasând Japonia pe locul al treilea în clasamentul investitorilor („*National Geographic*").

La începutul anilor '90, rata economiilor era de 3 ori mai mare decât în America, Japonia angaja în laboratoarele de cercetare cu 70.000 mai mulţi cercetători şi ingineri decât SUA şi folosea de 10 ori mai mulţi roboţi pe liniile de asamblare. Valoarea investiţiilor japoneze în SUA a crescut, devenind de 4 ori mai mare decât cea a SUA în Japonia. Important este că americanii cumpără cam 1/3 din exportul nipon, dar mai important este conţinutul schimburilor dintre cele două ţări:

Exporturile Japoniei către SUA Exporturile SUA către Japonia

1. Maşini	21.123$
2. Unităţi centrale pentru computere	3.595$
3. Accesorii pentru computere	2.572$
4. Semiconductori	2.442$
5. Microprocesoare	2.432$
6. Camere de luat vederi	2.431$
7. Camioane	1.801$
8. Aparate video	1.498$
9. Piese de maşini	1.012$
10. Copiatoare	920$

1. Ţigări	1.673$

2. Accesorii pentru computere	1.1665$
3. Avioane	1.629$
4. Porumb	1.407$
5. Cherestea	1.280$
6. Computere	1.1191$
7. Semiconductori	1.116$
8. Aluminiu	995$
9. Subansamble pentru avioane	897$
10. Soia	840$

Datele sunt la nivelul anului 1991; Sursa: „*Aslan Survey*", nr. 1, ianuarie 1992

Un oficial japonez a declarat în particular că SUA, cu agricultura lor foarte competitivă, a luat locul coloniilor japoneze din perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial, furnizând produse agricole şi materii prime unei mari industrii superioare (E. Vogel, „*Japan as Number One*"). Ceea ce este, desigur, o exagerare, dar nu trebuie subestimată baza reală, după cum o arată structura schimburilor dintre cele două state, care poate să favorizeze apariţia unei astfel de afirmaţii. Starea reală de nelinişte cu privire la controlul excesiv pe care Japonia ar putea să îl exercite asupra economiei americane s-a reflectat în diverse sondaje de opinie, în conţinutul temelor din campaniile prezidenţiale, în discursul oficial. Un articol din „Foreign Affairs" (R. Holbrooke, „*Japan and the United States*: *Ending the Unequal Partnership*") arată că 71% dintre americani cred că japonezii sunt vinovaţi de practici comerciale inechitabile, comparativ cu doar 40% care spun acelaşi lucru despre Comunitatea Europeană. Semnificativ, întrebaţi dacă puterea economică a Japoniei constituie o ameninţare la adresa SUA, 60% au răspuns da, cu mult mai puţini decât cei care aveau în vedere altă ameninţare posibilă. În 1988, pentru prima dată de la al doilea război mondial, Uniunea Sovietică şi politica americană vizavi de aceasta nu au mai figurat printre marile teme ale campaniei prezidenţiale. Locul acestora a fost luat de politica faţă de Japonia. În acel timp, 22 % dintre americani luau în serios ameninţarea din partea URSS, comparativ cu 68% care considerau că

ameninţarea vine dinspre Japonia (G. Friedmann, „*The Coming War with Japan*").

Cum au ajuns japonezii la aceste performanţe?

Una dintre strategiile cele mai eficiente a fost concentrarea pe un anumit sector, pentru a creşte performanţele sale economice şi a-l impune pe piaţa mondială. Atâta timp cât nu se obţine o cotă semnificativă de competitivitate, accesul produselor străine de acelaşi profil pe piaţa japoneză este blocat. În felul acesta, firmele nipone au răgazul să-şi construiască o poziţie solidă şi să atace piaţa externă cu succes. Televiziunea prin satelit a reprezentat o astfel de industrie. Pentru a da timp industriei interne să se organizeze, Ministerul Poştelor şi Telecomunicaţiilor a instituit proceduri prohibitive care să descurajeze cetăţenii japonezi de a primi semnale prin satelit de la posturi străine.

Alte explicaţii ale performanţelor economice: japonezii investesc mai mult decât americanii în cercetare şi dezvoltare. Ca procent din PNB Japonia alocă peste 3%, procentaj aflat în creştere, în timp ce SUA stagnează în jurul unui 2%. Contează şi domeniile către care se îndreaptă banii pentru cercetare şi dezvoltare: în SUA cu predilecţie către domeniul militar şi medicină, în Japonia în principal către computere, telecomunicaţii, biotehnologie (E. Vogel, „*Japan as Number One Revisited*"). Japonezii alocă mai mult timp planificării şi proiectării şi investesc mai mulţi bani şi timp în produse noi. Ca urmare a planificării şi a viziunii de perspectivă, au fost întotdeauna cu un pas înaintea europenilor şi a americanilor. În anii '70, când americanii se concentrau pe volum, japonezii au urmărit costul. Când americanii şi-au întors privirea spre cost, japonezii s-au îndreptat spre calitate. Când revoluţia calităţii a atins şi cele două ţărmuri ale Atlanticului, japonezii s-au concentrat pe înjumătăţirea timpului dedicat apariţiei unui produs complet nou, pe scurtarea atât a perioadei de proiectare, cât şi a celei de execuţie. În timp ce europenii se străduiau să perfecţioneze producţia de masă, japonezii se perfecţionau în flexibilitate, producând, spre exemplu, automobile adaptate cerinţelor clienţilor individuali. Acestea se reflectă în diferenţele considerabile între timpul alocat de japonezi, europeni sau americani producerii unei maşini, dar şi mai spectaculoase sunt diferenţele în ceea ce priveşte capacitatea de a ieşi pe piaţă cu un model absolut nou: japonezii pot să proiecteze, să construiască şi să

pună în vânzare un model nou de maşină în 46 de luni, după 1, 7 milioane de ore de proiectare şi lucru efectiv, americanii şi europenii în doar 60 de luni, şi cu efort de-a lungul a 3 milioane de ore.

Există autori care explică miracolul economic prin calităţile populaţiei nipone, considerând că vrednicia, răbdarea, auto-disciplina, ataşamentul faţă de muncă, spiritul de sacrificiu, conformarea la regulile grupului, ale comunităţii au contribuit la succesul japonez. Virtuţile japoneze au fost privite când cu admiraţie, când cu invidie, percepute drept ceva străin, ciudat, ca aparţinând unei noi „rase", care îşi face din muncă o adevărată credinţă. Există informaţii care dau credibilitate şi acestei explicaţii. În 1945, foarte puţini japonezi ştiau engleza. Progresele în învăţarea acestei limbi pe parcursul unei generaţii sunt unice în lume. Învăţarea acestei limbi a devenit un obiectiv naţional, pentru îndeplinirea căruia au fost antrenate sistemul de învăţământ, sistemul mass media (televiziunile aveau programe speciale de învăţare a limbii engleze). În acelaşi timp, japonezii au ştiut să conserve şi să stimuleze dorinţa de cunoaştere a populaţiei într-o epocă în care aceasta este invadată de seducţia divertismentului. Numai două ţări se situează înaintea Japoniei din punct de vedere al numărului de cititori de ziare. Cei mai mulţi cititori de carte sunt japonezi (E. Vogel, „*Japan as number one*").

Gândind parţial în această paradigmă care pune accent pe trăsăturile de caracter ale japonezilor, Steven Schlosstein face o paralelă sugestivă: cu un secol în urmă, America a fost binecuvântată cu două lucruri strâns legate între ele: posedând cele mai bogate resurse naturale din lume, a dezvoltat un sistem industrial care să le valorifice. Astăzi, în epoca informaţională, Japonia (şi ţările din Asia de est) sunt binecuvântate tot cu două daruri: posedă resursele umane cele mai bine performante din lume şi au pus la punct sistemele tehnologice în măsură să le pună în valoare (S. Schlosstein, „*The end of the American Century*").

Ezra F. Vogel, în „*Japan as Number One. Lessons for America*" accentuează exact această direcţie: „*Cu cât am examinat mai mult abordarea japoneză a organizării moderne, cu atât m-am convins că succesul japonezilor are mai puţin de a face cu trăsăturile de caracter, ci mai ales cu structurile organizaţionale specifice, programele politice şi planificarea riguroasă*". În 1968, Japonia a declanşat, pe o perioadă de 2 decenii, un proces de examinare atentă a celor mai bune instituţii din

lume în fiecare sector: guvern, administraţie, afaceri, învăţământ, armată, artă. După selectarea celor mai bune modele, a început o perioadă de adaptare. Japonia a utilizat specialişti care să analizeze forţa şi slăbiciunile comparabile ale instituţiilor din fiecare ţară modernă. Nicio altă ţară nu are mai multă experienţă în evaluarea funcţionării instituţiilor, în crearea sau restructurarea lor printr-o planificare raţională care să vină în întâmpinarea cerinţelor viitorului.

În plus, consideră Ezra Vogel, dacă e să explicăm ascensiunea Japoniei printr-un indicator sintetic, acesta este dorinţa de cunoaştere, strângerea de informaţii de la oricine, din orice domeniu, pe probleme generale sau punctuale, pentru strategii pe termen scurt sau lung, chiar dacă în momentul în care se solicită o informaţie nu se ştie exact dacă sau pentru ce va fi utilă. Persoanele oficiale aflate la niveluri înalte ale administraţiei au o responsabilitate deosebită în ceea ce priveşte acumularea cunoştinţelor şi a informaţiilor. Ei sunt cei care analizează informaţia şi decid în ce locuri trebuie ea căutată. În cadrul fiecărui minister lucrează un mare număr de experţi care îşi petrec o bună bucată de timp urmând cursuri de specializare în străinătate; printre obiectivele lor se numără adunarea de exemple oferite de ţările respective, exemple care ar putea fi preluate, adaptate de către Japonia. Ministerul Industriilor şi al Comerţului Internaţional şi-a trimis, de pildă, specialiştii în Franţa să studieze modul în care francezii au rezistat cu succes invaziei produselor britanice.

Deci Japonia nu se prezintă doar cu un surplus comercial, cu performanţe economice uluitoare, ci şi cu o remarcabilă forţă de cunoaştere a instituţiilor altor ţări şi de adaptare a lor la particularităţile Japoniei, experienţă dublată de aviditatea de informaţie, care poate face ca primele două să reapară oricând. Cu alte cuvinte, dacă ne-am putea imagina o catastrofă economică în Japonia, a doua zi după dezastru, tocmai pentru că sunt întrunite toate condiţiile umane ale dezvoltării, decolarea economică ar putea reîncepe. Forţa Japoniei nu provine numai din valoarea Produsului Naţional Brut, ci din faptul că deţine un model de dezvoltare mai adecvat lumii de astăzi; de aceea, semnificaţia geopolitică a acestei ţări va fi din ce în ce mai preganantă. Prin experienţa din ultimele decenii, Japonia ne transmite un adevăr esenţial: forţa şi importanţa geopolitică se sprijină din ce în ce mai mult pe forţa umană întrupată în calitatea modelului de dezvoltare şi în vitalitatea acestuia.

(*b*) *14.2.3. Reevaluarea politicii externe şi de apărare*

Agenda politică şi de securitate a Japoniei în Asia este limitată în comparaţie cu agenda economică. Cu toate acestea, este o agendă din ce în ce mai încărcată şi mai plină de înţeles. Japonia deţine în momentul actual al treilea buget de apărare din lume, iar la începutul anului 2000, Parlamentul japonez a anunţat că va declanşa un proces de revizuire a constituţiei, documentul prin care Japonia renunţa, la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, la folosirea forţei pentru rezolvarea disputelor internaţionale.

Sfârşitul războiului rece şi războiul din Golf sunt, poate, evenimentele care au dat cele mai puternice impulsuri reconfigurării politicii externe a Japoniei. După prăbuşirea URSS, Japonia nu mai este, din punctul de vedere al Statelor Unite, un partener pentru îngrădirea expansiunii sovietice, ci un competitor economic, cu potenţial egal de a stabiliza, dar şi de a destabiliza situaţia în Asia.

Războiul din Golf a favorizat apariţia unui cvasi-consens intern cu privire la implicarea mai substanţială a Japoniei în problemele de securitate globală. Anul 1991 poate fi considerat anul în care Japonia se naşte ca superputere. Sub impactul războiului, imensa forţă economică a devenit brusc conştientă că trebuie să îmbrace o nouă haină. Fireşte că sunt opinii diferite, că mulţi pledează ca Japonia să se menţină deoparte. Dar Japonia nu mai poate adopta această atitudine nu-i mai permit acest lucru propria forţă, propriile interese. Ministrul de externe al Japoniei de la începutul anilor ’90 a fost destituit deoarece era acuzat de opinia publică că răspunde mecanic la telefonul transpacific, că practică o diplomaţie de tipul „Bush-phone”. De la războiul din Golf, în această ţară se răspândeşte percepţia că Japonia este doar „*un bancomat*, *care are nevoie de o lovitură zdravănă* înainte *de a lăsa banii să iasă*” („*The eeconomist*”, 4 – 10 ianuarie 1992). Japonezii acceptă din ce în ce mai puţin să fie priviţi drept distribuitori de fonduri, mai ales că sumele mari de bani sunt alocate pentru acţiuni militare la proiectarea cărora Japonia a participat puţin sau chiar deloc. Faptul că guvernul japonez a achitat o notă de plată de 13 miliarde de dolari, ceea ce reprezintă o pătrime din bugetul total pentru susţinerea operaţiunii „Furtună în deşert”, fără însă a beneficia de rezultatele acţiunii militare, a generat puternice dezbateri interne şi a oferit argumente celor care susţin ideea că Japonia trebuie să aibă propria forţă militară. Cu atât mai mult cu cât operaţiunea a avut lo

într-o zonă în care şi Japonia avea interese strategice.

Chiar dacă nu o spune întotdeauna deschis, Japonia vrea să fie tratată pe măsura forţei sale economice. Cu atât mai mult cu cât se apreciază că, fie şi fără o armată sau o flotă puternică, este posibil să devină una dintre puterile militare ale lumii, ca urmare a faptului că începe să deţină supremaţia în ceea ce se cheamă tehnologie cu dublă întrebuinţare: din ce în ce mai mult, specialiştii care lucrează în domeniul aparaturii video, al telefoniei mobile, al informaticii, au cunoştinţe pe care le pot transfera în domeniul controlului radar, al bombelor inteligente etc. Avansul luat de Japonia în industria high-tech, cuplat cu impresionanta capacitate de producţie îi vor permite să lanseze mai repede pe piaţă arme mai ieftine şi mult mai performante din punct de vedere tehnologic.

Este foarte important, spun specialiştii, ca, în noul context, America să nu umilească Japonia, fapt ce ar lăsa urme psihologice mai greu de vindecat. Ar putea interveni, astfel, pe lângă încordarea economică, şi cea psihologică, în multe privinţe mult mai delicată.

Pe lângă solicitările de renunţare la „pacifismul unilateral" au re-apărut în discursul oficial, în cărţi, reviste, ziare, referiri la panasiatism, la noul Asiatism. Ideile de bază ale acestor orientări sunt: asiaticii se înţeleg mai bine între ei, sunt mai cooperanţi, mai sensibili, nu atât de materialişti; Japonia, fiind ţara cea mai dezvoltată din Asia, are o obligaţie specială să ajute şi să conducă celelalte state asiatice; ea îşi poate hotărî singură politica externă şi de apărare, fără să mai fie în subordinea „rasei albe" arogante; declinul Occidentului/ al SUA este de neoprit; prosperitatea Japoniei, supremaţia tehnologică, forţa de muncă instruită şi societatea lipsită de fenomenul infracţional sunt dovezi ale superiorităţii poporului japonez şi a culturii sale. O carte care a făcut vogă – *„Japan that Can Say No"* (Shintaro Ishihara) – susţine că prejudecăţile americane împotriva rasei galbene ar fi la originea fricţiunilor economice. Autorul pledează în favoareapan asiatismului, subestimând relaţiile cel puţin delicate dintre Japonia şi alte state asiatice. Acesta nu reprezintă curentul de opinie predominant în Japonia, dar el dă glas unei preocupări semnificative a japonezilor mai tineri sau mai vârstnici.

Japonia este prea puternică pentru a se mulţumi cu statutul de putere regională, asiatică, prioritatea ei fiind aceea de a concura cu superputerile vremii. Priorităţile ei sunt SUA şi Europa, unde are şi

cele mai multe investiţii. Acelaşi lucru îl demonstrează ponderea exporturilor: 30% cu SUA, 18% cu UE, 12% cu Asia de sud-est, 5% cu China şi a importurilor: 24% din SUA, 14% din Asia de sud-est, 14 din UE, 13% din China (1998). După cum se observă, obiectivele strategice ale Japoniei sunt ghidate de prezenţa în marile regiuni economice ale lumii. Atât imorturile, dar mai ales investiţiile, exprimă cu fidelitate această orientare strategică a Japoniei. Lucrurile se prezintă astfel încât Asia parcă nu ar interesa în mod deosebit Japonia. Acum, această ţară este preocupată să câştige poziţii cât mai însemnate în acele regiuni care conduc tehnologic şi care reprezintă simboluri ale dezvoltării şi prosperităţii în lumea de azi. În alţi termeni, Japonia îşi propune în mod expres să se înfrunte cu SUA şi UE, chiar pe propriile lor pieţe. Japonia vrea Asia, dar o doreşte treptat şi venind cumva de la sine, fără a fi urmărită ca prioritate fundamentală. Iar dacă va câştiga disputa cu SUA şi cu UE, regiunea Asia-Pacific va reveni Japoniei prin forţa lucrurilor.

Opţiunea regională exclusivistă, sau ceea ce s-a numit „re-asianizarea" politicii externe a Japoniei ar fi şi dificilă. Cu toate acestea, o versiune limitată a unei astfel de opţiuni este deja parte din politica externă japoneză, iar măsura în care va deveni pe de-a-ntregul exclusivistă depinde, în opinia lui Joseph Nye, de drumul urmat de NAFTA şi de Uniunea Europeană în aceeaşi direcţie a regionalismului exclusivist, protecţionist. Opţiunea cea mai adecvată ar fi, după acelaşi autor, ca Japonia să devenă o forţă globală civilă, a cărei influenţă să fie vizibilă prin activismul în instituţiile internaţionale. Opţiunea aceasta ar avea mai mult succes deoarece ar ajuta Japonia să revină la regiune urmând un traseu global indirect, ar ţine în frâu atitudinile parohiale, ar potoli sensibilităţile celorlalte state din regiune, ar canaliza puterea Japoniei în interiorul instituţiilor globale şi ar produce stabilitate în regiune (J. Nye, „*Coping with Japan*").

Secţiune 50.02 14.2.4. Relaţiile cu regiunea

Cum am văzut, direcţia strategucă a Japoniei este aceea de a fi prezentă în marile centre de inovaţie tehnologică şi de prosperitate comercială. Aceasta nu înseamnă că Asia este neglijată, prezenţa niponă în Asia este din ce în ce mai vizibilă, dar ea decurge din forţa economiei japoneze. Este o economie suficient de puternică şi de competitivă pentru a asculta de comandamentul strategic, acela de a fi prezentă acolo unde competiţia este cea mai acută şi, în acelaşi timp,

de a urma propoziţiile calsice ale geopoliticii şi de a-şi consolida poziţiile în zonele învecinate din Asia.

În acord cu această viziune, firmele japoneze îşi concentrează exporturile şi investiţiile către vecinii asiatici, mulţi dintre aceştia fiind foşti adversari ai Japoniei în timpul celui de-al doilea război mondial. Pe măsură ce amintirile de război scad în intensitate, Japonia recâştigă fostele colonii, de astă dată prin mijloace economice. Vecinii câştigă capital, tehnologie avansată, cunoştinţele necesare modernizării, în timp ce Japonia câştigă forţă de muncă ieftină pentru industriile exportate şi pieţe de desfacere pentru produsele sale. E ca şi cum evenimentele care au avut loc în Asia cu jumătate de secol înainte sunt rescrise ca prin farmec, apreciază prestigioasă publicaţie „*National Geographic*" (Noiembrie, 1991). În vara anului 1941, Armata imperială japoneză intra în Thailanda, ceea ce a constituit preludiul celui de-al doilea război mondial în Asia; astăzi, simboluri de genul „Bine aţi venit în Thailanda-Mitsubishi" invadează nu numai Thailanda, ci şi Australia, Malayezia, de fapt toată regiunea pe care, odinioară, japonezii o considerau propria „arie de co-prosperitate a Asiei de est". Şi, preluând afirmaţia lui Clyde v. Prestowitz, jr, „*este mult mai greu să anulezi rezultatele unei cuceriri economice decât pe cele ale unei cuceriri militare*" („*Trading Places. How We Allowed Japan to Take the Lead*").

Este adevărat că în Asia nu domneşte entuziasmul cu privire la o Japonie tot mai activă, mai ales militar. Dar, odată cu dezvoltarea economică spectaculoasă, japonezii au început să fie văzuţi de vecinii lor drept un rău necesar. Cu trecerea timpului, sunt de ce în ce mai puţin percepuţi drept un rău, şi din ce în ce mai mult drept ceva necesar şi, cel puţin din punct de vedere economic, ceva dezirabil.

Autorii cărţii „*Britain în 2010*" fac unele remarci deosebit de interesante referitoare la formarea unui bloc economic în jurul Japoniei. Dacă economia Japoniei nu va deveni la fel de mare precum cea a SUA şi a Uniunii Europene, e foarte posibil ca această ţară să se unească cu noile ţări industrializate din regiune, astfel încât să formeze un bloc economic care să fie similar ca mărime, dar mult mai dinamic decât cel european şi nord-american. Comerţul şi investiţiile care leagă Japonia de ţările vecine s-a extins, deşi principalele orientări sunt către America şi Europa. Diferenţele de cultură şi între instituţii sunt mai mari decât cele din ţările europene. Distanţele sunt mult mai mari: Singapore este tot atât de departe de Tokyo precum Londra de New

York. Mai este şi o problemă de echilibru. Japonia este mult mai puternică decât partenerii săi, Koreea de sud, Taiwanul, Hong Kong, Singapore. Populaţia sa este dublă decât a acestor patru ţări la un loc, iar economia de 6 ori mai mare. Orice bloc economic între aceste ţări va fi atât de dominat de Japonia încât, probabil, nu va fi acceptat de ceilalţi. Sunt şi alte ţări în regiune care ar putea deveni parteneri suplimentari: Filipine, Thailanda, Malayezia, chiar Indonezia. Dar, acestea nu au arătat dinamismul celorlalţi şi chiar dacă s-ar adăuga, economia japoneză tot ar fi de 4 ori mai mare decât a celor 8 luaţi la un loc.

Este puţin probabil că o astfel de uniune neechilibrată va fi atrăgătoare pentru alţi parteneri. Chiar dacă s-ar înfăptui, ar lua mult timp pentru a constitui structuri care să lucreze la fel de eficient precum în Europa. În concluzie, apreciază autorii, în 2010, Japonia va dezvolta legături trainice cu vecinii, dar acestea se vor opri în faţa structurilor formale necesare pentru a forma un bloc economic comparabil cu Uniunea Europeană.

Vorbind de situaţia din regiunea Asia-Pacific, ni se pare elementar să subliniem că totul depinde în momentul de faţă de modul cum va fi modelată relaţia dintre Japonia şi China. Ambele state luptă pentru crearea şi consolidarea sferelor de influenţă, ambele sunt interesate de consolidarea unei zone de prosperitate, ambele sunt însă suficient de puternice pentru a emite pretenţii la supremaţie. Depinde acum dacă această pretenţie va fi înfăptuită în „stil asiatic", adică într-un mod silenţios, cumpătat, non-violent. Cel puţin până în prezent, relaţiile dintre aceste două state au evoluat bine. Până la un anumit punct putem vorbi chiar de un cuplu chinezo-nipon, interesle celor două puteri fiind, cel puţin până la această dată, oarecum complementare. China a avut nevoie de performanţa tehnologică niponă, aşa cum japonezii au avut, au şi vor avea nevoie de piaţa chineză. Analiştii vorbesc despre formarea unei posibile axe economice şi strategice Beijing – Tokyo, care ar reuni două dintre cele mai puternice economii ale lumii (de fapt, poziţiile economice nr. 2 şi 3 din lume), ar sateliza prin forţa lucrurilor economiile dinamice ale celorlalte ţări asiatice şi ar forma zona economică cea mai puternică a lumii de azi. Vom înţelege astfel de ce SUA ţin să fie prezente din ce în ce mai mult în Asia, de ce ele au diminuat preocupările pentru consolidarea NAFTA, deoarece sunt conştiente de forţa noii regiuni

economice care s-ar putea naşte. S-ar cuveni adăugat şi faptul că în această zonă este prezentă şi Rusia, cu tot potenţialul ei economic şi militar. Dacă nu se formează tandemul chino-nipon, se poate forma un alt tandem, chino-rusesc, la fel de important. Agenda europeană este mai bine conturată, iar aici surprizele sunt practic exisuse. Agenda geopolitică asiatică este mai puţin clară, dar ea conferă posibilitatea unor mişcări din care SUA nu ar avea de câştigat. Este o zonă în care primează nu structuriel regionale, ci actorii care se nasc. De aceea, combinaţiile pot fi surprinzătoare.

Articol LI. 14.2.5. Cleştele demografic al Japoniei

Semnalam la subcapitolul dedicat miracolului japonez abordări care explică acest fenomen prin trăsăturile de caracter ale populaţiei. Este într-un anumit fel paradoxal că tocmai din acest domeniu al populaţiei apar semnale de o anumită gravitate, care avertizează, pun în gardă şi cer să se revadă priorităţile. Îngrijorător este faptul că problemele apar concomitent la cele două „etaje" ale evoluţiei demografice, cele reprezentate de populaţia în vârstă care a făcut, în mare parte, faima economică a Japoniei şi cel alcătuit de populaţia tânără, chemată să preia cârma economică şi politică a ţării.

La primul etaj, Japonia se confruntă cu fenomenul de îmbătrânire a populaţiei. În 1975, numai 8% din populaţie avea peste 65 de ani, în 1985 procentajul a ajuns la 10% şi se estimează că, în 2015, un sfert din populaţia Japoniei va avea peste 65 de ani. Astfel, Japonia va depăşi Suedia şi Elveţia în ceea ce priveşte ponderea populaţiei vârstnice şi se va situa, din acest punct de vedere, în fruntea plutonului ţărilor dezvoltate. Două sunt motivele de adâncime care au făcut ca Japonia să aibă, procentual vorbind, o populaţia vârstnică de două ori mai mare decât cea a Franţei, Marii Britanii sau Germaniei. Primul este creşterea bruscă a speranţei medii de viaţă. Înainte de război, speranţa medie de viaţă se situa în jur de 50 de ani, iar aniversarea vârstei de 60 de ani era marcată în fiecare familie în mod deosebit, tocmai pentru că erau puţini oameni care ajungeau să trăiască evenimentul. Apoi natalitatea a scăzut, bătrânii formând astfel un grup mai numeros şi existând chiar pericolul de a împovăra oarecum societatea.

Până de curând, se considera că cele mai importante schimbări din societatea japoneză au loc sub impuls extern. Îmbătrânirea populaţiei şi mai ales rapiditatea cu care se schimbă raporturile dintre

generaţii încep să constituie presiuni la fel de mari. Referitor la acest aspect, impresionează nu numai saltul, de data aceasta negativ, ci şi iuţeala lui. Tendinţele arată că populaţia vârstnică din Japonia se dublează în 25 de ani (la nivelul anului 1991), în timp ce, în Franţa, acelaşi proces ar dura 150 de ani. După cum am spus, creşterea bruscă a speranţei medii de viaţă se conjugă şi cu alte schimbări de natură demografică. Rata fertilităţii a scăzut, de la 2, 37 în 1955 la 1, 57 în 1989. La fel, media numărului de copii a scăzut de la 5 (în 1955) la 3 în 1989 (Tachemochi Ishii, „*Growing Old*").

Trecem, astfel, la problemele care se conturează în celălalt segment social, cel reprezentat de tineri. La nivelul anului 1991, tinerii sub 15 ani numărau 23 de milioane, mai puţin de jumătate decât ponderea pe care o deţinea această categorie socială în perioada interbelică. Se inversează astfel o piramidă atât de importantă pentru sănătatea şi vitalitatea societăţii în ansamblu: bătrânii vor deţine în Japonia circa un sfert din volumul populaţiei, în timp ce tinerii se vor situa sub o cincime.

Sunt de luat în calcul nu numai datele brute, procentajele, proporţiile, ci şi transformările survenite în interiorul grupului social al tinerilor, în mentalităţile şi atitudinile sale. De exemplu, pot fi detectate modificări în ceea ce priveşte celebra „work ethic", ataşamentul faţă de muncă, considerat a fi o constantă a comportamentului cetăţeanului japonez. Un sondaj de opinie prezentat de revista „Look Japan" arată că 81% dintre tinerii japonezi între 20 şi 30 de ani intervievaţi au răspuns că şi-ar schimba locul de muncă pentru a-şi pune în valoare mai bine potenţialul şi pentru a câştiga mai mulţi bani. Japonezii între 30 şi 40 de ani ar face acest lucru în proporţie de 72%, cei între 40 şi 50 de ani în proporţie de 68% şi doar 51% dintre cei peste 50 de ani sunt de acord cu astfel de schimbări. 25% dintre cei între 20 şi 30 de ani îşi manifestă disponibilitatea de a-şi sacrifica parte din timpul liber pentru probleme de serviciu, 37% dintre cei de 30 de ani, 50% dintre cei de 40 şi 54% dintre cei de peste 50 de ani.

De asemenea, munca începe să fie văzută de noua generaţie preponderent ca mijloc de a procura bani pentru timp liber şi distracţie. Spre deosebire de imaginea japonezului care se odihnea pentru a fi mai bun de muncă după sfârşitul de săptămână, tinerii muncesc pentru a avea bani de distracţie. Atunci când câştigul este

suficient pentru a petrece timpul liber după plac, tinerii japonezi nu numai că acceptă, dar chiar sunt doritori să presteze munci plictisitoare (Kunio Nishimuro, „*A Kindler, Gentler Generation*"). Cei preocupaţi de aceste modificări încearcă să ofere şi explicaţii corespunzătoare: efectele occidentalizării Japoniei, defecţiuni în sistemul de învăţământ, fascinaţia exercitată de posibilităţile de petrecere a timpului liber. Cert este că aceşti tineri nu au mai fost hărţuiţi de foame şi sărăcie, iar bunăstarea a influenţat, inevitabil, stilul de viaţă, valorile, opţiunile şi priorităţile. Demografia poate să explice şi intensificarea preocupărilor pentru schimbarea opţiunilor de apărare ale Japoniei, fenomenul de renaştere a naţionalismului. Japonezii sub 25 de ani nu cunosc experienţa războiului decât prin amintiţirile bunicilor. Dacă părinţii lor păstrau o anumită recunoştinţă americanilor deoarece asociau propria prosperitate cu siguranţa oferită de piaţa americană, tinerii japonezi de astăzi iau bunăstarea drept firească, s-au desprins psihologic de ideea că piaţa americană şi prezenţa americană în zonă ar fi de neînlocuit şi dezvoltă atitudini independente, care merg până la a contesta valabilitatea aranjamentului americano-nipon postbelic.

14.3. Regionalizare în Asia-Pacific

Integrarea economică a regiunii poate ţine cont de „lecţiile" evoluţiilor europene şi americane. În acelaşi timp, în acest spaţiu pot apărea şi combinaţii surprinzătoare, precum şi o serie de tendinţe evolutive în măsură să basculeze echilibrul actual. De pildă, o axă Tokyo-Beijing ar diminua influenţa americană în zonă, ar avea un potenţial intern de dezvoltare considerabil, dacă nu chiar ameninţător, având în vedere ritmurile de dezvoltare ale celor două ţări. Particularitatea regiunii este dată de faptul că, faţă de NAFTA şi UE, aici sunt mai multe puteri care pot pretinde să deţină fanionul – Japonia, China, precum şi alte forţe regionale, India, Indonezia, Coreea, recent Australia, care nu pot fi în niciun fel neglijate.

Articol LII. 14.3.1. APEC sau noua „comunitate pacifică".

Forumul de cooperare Asia-Pacific (Asia-Pacific economic Cooperation) a fost înfiinţat în 1989, la iniţiativa Australiei, ca un grup informal de lucru între această ţară, Noua Zeelandă, Statele Unite, Canada, Japonia, Republica Coreea, Thailanda, Malayezia, Indonezia, Filipine, Singapore şi Brunei. În noiembrie 1991 au aderat China, Taiwan (China recunoaşte apartenenţa Taiwan-ului la APEC deoarece

forumul reuneşte economii, iar nu ţări separate) şi Hong Kong. În 1993, Mexicul şi Papua Noua Guinee se alătură APEC, urmate, în 1994, de Chile. Ultimele aderări au avut loc în 1998, Perú, Rusia şi Vietnam. APEC, se observă clar, include cele mai importante economii ale regiunii şi multe dintre cele mai dinamice şi mai dezvoltate economii ale lumii. Cele 21 de economii au un Produs Naţional Brut de peste 16.000 de miliarde de dolari (1998) şi deţin 42% din comerţul mondial. Scopul declarat al forumului este promovarea comerţului liber şi stimularea schimburilor între statele membre.

Am dori să facem o remarcă. După cum s-a observat, iniţiativa în crarea acestui forum a aparţinut Australiei, ţară care, în mod tradiţional era asociată cu Europa şi cu Occidentul în general. Este mai puţin important acum să identificăm motivele care au determinat această reorientare a Australiei. Cert este că ea şi-a redefinit statutul, urmând nu vocaţia ei culturală, care o asocia cu Marea Britanie, ci interesul economic. În 1971, Asia de est şi de sud-est absorbea 39% din exporturile Australiei; în 1994, aceeaşi regiune absorbea 62% din exporturile australiene, în timp ce numai 11, 8% din exporturile Australiei erau destinate UE şi 10% SUA... „Redefinirea asiatică a Australiei" (S. Huntington, „*Ciocnirea civilizaţiilor*") a fost interpretată ce o reacţie la aderarea Marii Britanii la Comunitatea Europeană. Fără îndoială, argumentul este de reţinut. Mai importantă considerăm că este dezvoltarea ca atare a Asiei, şansele economice şi comerciale pe care această regiune le oferă Australiei. Cu alte cuvinte, este important că un partener economic a abandonat o relaţie tradiţională. Dar este şi mai important că Australia consideră că noua regiune economică îi oferă şanse incomparabil mai mari de valorificare a propriului potenţial. Altfel nu ne-am putea explica demersul Australiei ca ţară iniţiatoare a APEC.

Ideea unui for de cooperare transpacific a apărut ca urmare a schimbărilor care au intervenit în anii '80 în comerţul mondial. În acel deceniu, relaţiile economice între ţările din regiunea Asia-Pacific au cunoscut o curbă ascendentă explozivă. În 1980, comerţul transpacific l-a egalat pe cel transatlantic. La nivelul anului 1989, comerţul exterior al SUA peste Pacific era cu 35% mai mare decât cel peste Atlantic (conform datelor oferite de „*US Departament of State Dispatch*", 5 august 1991). Prin urmare, după declaraţiile membrilor fondatori, APEC a apărut deoarece lipseau mecanismele economice implicate de

evoluţiile spectaculoase din regiune.

La primul summit al liderilor APEC, care a avut loc la Seattle, în 1993, SUA au sperat că vor obţine un acord de principiu cu privire la formarea unei zone a liberului schimb, o comunitate Asia-Pacific. În acelaşi an, în iulie, cu ocazia vizitei în Asia, preşedintele Clinton a făcut o declaraţie considerată istorică: „*Naţiunea noastră este gata să devină un partener deplin în dezvoltarea Asiei*", afirmând totodată că America se angajează să creeze „*o nouă comunitate a Pacificului*" (F. Gibney, „*Creating a New Pacific Community*"). Deci Washington-ul este interesat să dezvolte APEC, dar acest lucru presupune şi riscuri. Pentru SUA, sfidarea principală este de a opera în regiune pe două fronturi: America de Nord (NAFTA) şi Asia Pacific (R. A. Scalapino, „*The United States and Asia*: *Future Prospects*"). Mai ales că aceste două entităţi înaintează cu viteze diferite, chiar dacă acest lucru este deja în schimbare.

Efortul american de creare a „comunităţii economice a Pacificului" nu a avut foarte mare succes, mai ales că, în momentul în care se făceau aceste declaraţii, Congresul american dezbătea foarte aprins lansarea NAFTA. Sinceritatea declaraţiilor americane a fost pusă la îndoială de participanţii la summitul de la Seattle, iar ministrul de externe al Coreii de Sud a formulat o asemenea preocupare în termeni clari: „*dacă este atâta dezbatere pentru NAFTA*, *imaginaţi-vă ce discuţii aţi avea în America în legătură cu o zonă a liberului schimb cu întregul Pacific*". Mai mult, delegaţii au avut impresia că americanii pun atâta accent pe ideea de comunitate economică a Pacificului pentru a exercita un gen de presiune asupra europenilor, după cum se exprima un oficial american: „*dorim ca europenii să ştie că suntem de acord cu existenţa GATT* (General Acord on Tarrifs and Trade, actuala Organizaţie Mondială a Comerţului), *dar şi că avem*, *în acelaşi timp alte opţiuni în Asia*" (J. T. Rourke, „*International Politics on the World Stage*", pag. 492).

Paşii în direcţia integrării economice au fost mici. Este planificat ca Japonia şi Statele Unite să elimine toate barierele comerciale dintre ele până în 2010, iar celelalte ţări membre APEC să realizeze acest lucru până în 2020. Este greu de anticipat dacă proiectul de creare a zonei de liber schimb a Pacificului se va realiza, dat fiind surplusul comercial al Chinei cu SUA sau raporturile dintre economia japoneză şi cea americană (idem).

Deci, crearea acestui organism poate fi interpretată şi ca un răspuns la integrarea europeană. Noul organism poate fi privit şi ca o încercare de a „îngrădi" Japonia, de a o înlănţui în firele cooperării pentru a-i folosi astfel forţa de propulsie într-un interes regional. Firește că regiunea are nevoie de Japonia tot la fel de mult precum are Japonia nevoie de regiune. Dar, spre deosebire de Europa, unde cerinţa de a ancora Germania a fost exprimată în mod deschis, aici lucrurile iau o formă specifică: se vorbește doar de catalizatorul economic pe care l-ar reprezenta integrarea. Sunt termenii în care fostul secretar de stat american, James Baker, a potolit temerile despre APEC drept un pas intermediar către un bloc economic care să reprezinte un contrabalans la piaţa comună europeană şi care să „îngrădească" Japonia. Vorbind despre misiunea APEC, James Baker a subliniat că *„nicio instituţie regională nu trebuie să tragă o linie despărţitoare în mijlocul Pacificului şi să divizeze Asia de est şi America de Nord"* (*„On the Safe Side of a Security Risk"*).

Punctele slabe ale APEC ar putea fi: numărul mare de state ca atare, un spectru prea larg de niveluri de dezvoltare (SUA, Produsul Intern Brut 28 600$, Papua Noua Guinee, 2 400$), discrepanţele între situaţia economiilor (în timp ce economiile din Asia de sud-est se aflau în cădere liberă, SUA erau în al patrulea an consecutiv de creştere economică susţinută, nivel scăzut al inflaţiei şi al şomajului), strategii de dezvoltare şi practici comerciale diferite. Nu e de mirare că un spectru atât de larg al situaţiei economice are ca rezultat abordări atât de diferite asupra rezolvării crizelor economice sau financiare. De exemplu, în timpul crizei asiatice, economiile direct afectate au pus accentul pe problema lichidităţilor, a ajutorului, a infuziilor de capital, în timp ce economiile mai puţin afectate au scos în evidenţă necesitatea reformelor în domeniul financiar-bancar. De multe ori în cadrul APEC a fost vorba de o adevărată competiţie între priorităţi. Faptul că un eveniment, cum a fost criza asiatică, poate să aibă efecte atât de diferite asupra membrilor aceleiaşi organizaţii duce la inerţie instituţională (M. Wesley, *„The Aslan Crisis and the Adequacy of Regional Institutions"*).

Articol LIII. 14.3.2. Modelul de integrare propus de ASEAN

Există specialişti, precum Conway W. Henderson (*„International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century"*, pag. 298), care consideră că singura organizaţie din regiunea Asia-Pacific

care oferă cadrul integrării şi cooperării regionale este ASEAN (Association of South-East Aslan Nations). Asociaţia a fost înfiinţată în 1967 ca un for de cooperare economică şi politică între statele din Asia de sud-est. Printre membrii fondatori s-au numărat: Indonezia, Malayezia, Filipine, Singapore şi Thailanda. Acum, din ASEAN mai fac parte: Brunei, Cambodgia, Myanmar, Laos şi Vietnam. Populaţia celor 10 ţări care intră în prezent în componenţa ASEAN este de aproximativ 470 de milioane, ceea ce transformă, potenţial, zona într-una dintre cele mai mari pieţe ale lumii, mai mare decât UE sau SUA. Alte atuuri: posedă resurse naturale bogate, se întinde pe o suprafaţă considerabilă şi se află în apropierea rutelor strategice care leagă Oceanul Pacific de Orientul Mijlociu, Africa şi Europa.

Ceea ce s-a spus despre economia japoneză, că motorul boom-ului l-a constituit consumatorul american, deci că performanţa economică s-a datorat (şi) unor circumstanţe externe semnificative, se aplică în cazul celorlalte miracole din Asia de sud-est. Există o interpretare dominantă, potrivit căreia miracolul a început să se înfiripe în 1988, când Japonia, pentru a evita şocul aprecierii yen-ului în raport cu dolarul (ceea ce i-ar fi scumpit exporturile) şi-a mutat multe dintre industriile producătoare peste hotare. La aceeaşi metodă au recurs Coreea şi Taiwan-ul, ca răspuns la presiunea americană similară asupra monedelor proprii. În acel moment, China era la începutul reformelor economice, deci piaţa chineză nu a putut atrage şi absorbi aceste fluxuri de capital şi exporturi de obiective industriale, iar principalii beneficiari au fost statele din ASEAN.

În 1992, patru dintre ţările ASEAN, Indonezia, Malayezia, Thailanda şi Singapore au realizat ritmuri de creştere deosebite. Malayezia înregistra un ritm de dezvoltare de peste 8, 8%, Thailanda de 8, 6%, Singapore, 6%, Indonezia, 6, 4%. S-a spus uneori că progresul „dragonilor", al „tigrilor" asiatici este de suprafaţă, că s-ar datora exclusiv bunăvoinţei SUA şi a Europei Occidentale, care îi lasă să pătrundă, fără stingherealã, pe pieţele lor. Exista şi percepţia că produsele provenite din acea zonă erau de calitate mediocră, ceea ce a fost contrazis tot mai categoric. Malayezia a devenit unul dintre exportatorii mondiali de microprocesoare şi al treilea producător de semiconductori, după Japonia şi SUA; în Thailanda, produsele electronice au devenit principalul articol de export, înlocuind textilele; Singapore, Taiwan, Indonezia a un intrat în rândul marilor exportatori

ai lumii de produse electronice şi electrotehnice.

În 1996, ASEAN a devenit al 4-lea partener comercial al SUA. În prezent, importanţa economică a SUA în zonă se diminuează oarecum. Un motiv ar fi ponderea din ce în ce mai mare a comerţului intra ASEAN. Valoarea acestuia a crescut considerabil, de la 27 de miliarde de dolari, în 1990, la 70 de miliarde de dolari, în 1996. Semnificativ, se înregistrează schimbări şi în ceea ce priveşte conţinutul schimburilor în interiorul ASEAN. Dacă la început comerţul era dominat de petrol şi produse petroliere, în prezent, produsele electrice şi electrocasnice sunt cele mai frecvente. De exemplu, exporturile filipineze de aparate electrice către ASEAN au crescut de la 2, 9%, în 1980, la 19% în 1994. Au sporit şi legăturile economice în Asia; între 1990 şi 1996 intensitatea schimburilor între ASEAN şi China s-a triplat, ASEAN devenind al 5-lea partener de afaceri al Chinei.

În 1993, statele ASEAN au semnat acordul de liber schimb AFTA (ASEAN Free Trade Agreement). Printre scopurile declarate a fost crearea unui spaţiu al liberului schimb, capabil de a susţine competiţia cu alte state asiatice, mai ales cu China, pentru atragerea investiţiilor străine de capital (D. K. Emerson, „*Organizing the Rim*: *Asia-Pacific Regionalism*"). Iniţial, acordul prevedea ridicarea tarifelor vamale în 15 ani, dar în 1994, perioada de timp pentru realizarea acestui obiectiv a fost scurtată la 10 ani.

Articol LIV. *14.3.3*. „*Gripa asiatică*".

Criza financiară din anii 1997 – 1998 a încetinit dezvoltarea impetuoasă a ţărilor din Asia de sud-est. Statutul de cea mai dinamică regiune a lumii a fost pus sub semnul întrebării. S-a spus că miracolul asiatic a fost supralicitat, că rapida creştere economică a „ipotecat" viitorul acestor economii. Primele semne ale crizei au fost vizibile în mai 1997, când un atac asupra monedei thailandeze, bahtul, a fost respins printr-o acţiune concertată a băncilor centrale din regiune de a cumpăra această monedă. Criza propriu-zisă a izbucnit la 2 iulie, printr-un atac asemănător asupra baht-ului. Nesiguranţa cu privire la rata de schimb a monedei thailandeze a dus la o masivă retragere de capital străin din băncile thailandeze. Retragerea masivă şi rapidă a fost posibilă deoarece Thailanda tocmai introdusese măsuri care să permită liberalizarea sistemului financiar, iar una dintre prevederi se referea tocmai la simplificarea procedurii de retragere a capitalului străin. Din moment ce şi alte economii din Asia de sud-est trecuseră,

cam în acelaşi timp cu Thailanda, la liberalizarea sectorului bancar, sănătatea sistemelor lor financiare a fost, de asemenea, pusă la îndoială. Neîncrederea investitorilor a luat proporţii şi un val de retrageri de capital a lovit Coreea de Sud, Indonezia, Malayezia, urmat de prăbuşirea monedelor acestor ţări.

Mii de companii s-au încărcat de datorii, au recurs la măsuri de restructurare pentru a deveni viabile din punct de vedere financiar, au urmat concedieri, perioade de instabilitate politică şi socială. Nesiguranţa generalizată a obscurizat diferenţele dintre diversele economii şi sisteme bancare din Asia de sud-est, impunând regiunii o identitate comună într-un moment în care, probabil, îşi dorea cel mai puţin acest lucru.

Există opinii că unul dintre motivele pentru care criza financiară a luat proporţii neaşteptate, transformându-se într-un adevărat ciclon, a fost şi modul în care Fondul Monetar Internaţional a reacţionat în aceste momente; de altfel, chiar un raport intern redactat de economişti de la FMI a admis că politica fondului de a impune ridicarea ratei dobânzilor şi de a pune în practică politici fiscale severe *„este posibil să fi exacerbat şi extins panica determinată de devalorizarea baht-ului"* (P. Blustein, *„IMF Concedes Errors but Denies Aggravating the Crisis"*). De asemenea, se apreciază că ce a lipsit în momentele de vârf ale crizei a fost prezenţa unui catalizator al regiunii, a unei singure pieţe sau economii care să restabilească echilibrul. În acel moment, Japonia, aflată ea însăşi în perioadă de recesiune, nu s-a arătat foarte entuziastă să joace acest rol şi să cumpere o mai mare parte a exporturilor vecinilor asiatici.

Un rezultat al crizei a fost achiziţionarea, de către investitori străini, a multor firme asiatice la un preţ derizoriu. Toate băncile din regiune au declanşat goana după capital străin şi după infuziile de bani gheaţă; în condiţiile date, băncile europene şi americane au fost foarte doritoare să răspundă acestor solicitări, jucând un rol din ce în ce mai mare în finanţele asiatice. În 1998, după aproximativ 8 luni de cutremure financiare succesive, s-a ajuns la o relativă stabilizare a monedelor şi a tranzacţiilor bursiere.

Oricum, părţile bune, dacă se poate vorbi de aşa ceva, ale crizei asiatice au fost, din punctul de vedere al statelor ASEAN, că a dus la conştientizarea vulnerabilităţilor comune, a necesităţii unui efort stăruitor pentru consolidarea pieţei comune alcătuite din pieţele

economiilor respective. Concomitent, răspândirea efectelor crizei pe alte pieţe financiare şi teama că aceasta se va transforma într-o criză globală au constituit o dovadă palpabilă a semnificaţiei internaţionale pe care au dobândit-o economiile acestor ţări.

Articol LV. 14.3.4. De la identitatea economică la cea politică

Din ce în ce mai mult, statele membre în ASEAN fac paşi în direcţia creării unei politici de securitate comune. Dar, se apreciază că cele mai mari ameninţări pentru ASEAN provin chiar din interiorul organizaţiei. Încercările de a găsi o voce comună pentru probleme de politică externă aduc cu preocupările Uniunii Europene, dar, cum am menţionat, spre deosebire de UE, provocările cărora trebuie să răspundă ASEAN sunt mai mult de natură internă. Particularitate sesizată şi de fostul secretar de stat adjunct al SUA pentru Asia de est şi Pacific, Richard Solomon: „*Spre deosebire de Europa, aici nu a existat o singură ameninţare de care să fie conştientă toată regiunea; în schimb, există o multitudine de probleme de securitate care diferă de la ţară la ţară şi de la o subregiune la alta*" (raport prezentat în faţa Subcomisiei pentru Asia de est şi Pacific a Comisiei de Relaţii externe a Senatului american, octombrie 1991, „*US Departament of State Dispatch*", November, 4, 1991).

Există şi problema relaţiilor preferenţiale pe care statele membre le au cu marile puteri (Vietnam-Rusia, Cambodgia-China, Thailanda – SUA), a decalajelor majore dintre state (venitul pe cap de locuitor în Singapore e de 100 de ori mai mare decât în Vietnam). În plus, efortul de creare şi impunere a unei identităţi politice distincte este diluat de apartenenţa statelor ASEAN la forumuri multilaterale care leagă Asia de Sud-est de întreaga regiune Asia-Pacific, apartenenţă mai ales de natură economică în APEC şi mai ales de natură politică în ARF (ASEAN Regional Forum). ARF este un for de consultare între miniştri de externe pe probleme de securitate în Asia de est şi Pacific. Din ARF fac parte cele 10 state ASEAN plus Australia, Canada, China, Uniunea Europeană, Japonia, India, Noua Zeelandă, Papua Noua Guinee, Republica Coreea, Federaţia Rusă şi SUA. ASEAN şi-a manifestat de multe ori reticenţa faţă de „regionalismul pacific", faţă de strângerea legăturilor cu APEC, reticenţă motivată de temerea că APEC ar putea fi manipulat de către SUA, în detrimentul intereselor statelor asiatice. Această temere l-a făcut, probabil, în 1990, pe premierul malayezian Mahatir Mohamad să anunţe formarea unui

„Grup economic al Asiei de est" în jurul Japoniei, din care excludea în mod explicit Statele Unite, propunere care a fost abandonată. Ea este semnificativă deoarece venea ca reacţie la lansarea ideii NAFTA, precum şi la semnalele de integrare tot mai puternice care veneau dinspre Europa. Exista, deci, temerea, că formarea NAFTA şi piaţa comună europeană ar bloca accesul produselor asiatice în aceste regiuni şi ar diminua investiţiile americane, europene şi japoneze de capital.

Menţionăm că există voci care consideră că efortul de integrare doar a Asiei de est este supus eşecului din cel puţin două motive: „*orice grup care caută să reprezinte Asia de est singur, elimi*nând *Australia, Noua Zeelandă, Canada, Mexicul şi, mai presus de toate, SUA, nu numai că pune gaz peste focul protecţionismului în SUA, dar eşuează pentru că nu ţine cont de gradul în care economia americană, şi în particular cea de pe coasta de vest a SUA, s-a implicat în Asia. Ar avea sens să existe grupuri cvasi-formale, al Pacificului de Nord, al Pacificului de Sud, ASEAN, dar numai ca paşi intermediari către APEC, iar nu în competiţie cu el*" (R. A. Scalapino, „*The United States and Asia: Future Prospects*").

Chiar în interioul ASEAN, ideea de integrare exclusiv a Asiei de est nu este întotdeauna acceptată, manifestându-se preferinţa pentru APEC, prin intermediul căruia statele est-asiatice pot să beneficieze de comerţul şi investiţiile americane şi să menţină un echilibru între SUA, Japonia şi China. Trezorierul Băncii de Import-Export a Japoniei remarca în acest sens că, în mod logic, obiectivul ţărilor est-asiatice ar trebui să fie nu să elimine sau să îndepărteze SUA, ci să le apropie astfel încât acestea să aibă aceeaşi importanţă în zonă ca Japonia (Toshihiko Kinoshita, „*Keeping Cool on Trade*").

Nu stă în intenţia acestui curs să facă trimiteri la sistemele de securitate care există sau pot exista în regiunea Asia-Pacific, la posibilităţile de conflict efectiv sau potenţial din această zonă. Menţionăm doar că, în această parte a lumii, nu există un aranjament de securitate similar cu cel reprezentat de NATO. Concomitent, am dori să facem unele menţiuni care particularizează zona din acest punct de vedere.

Apare din ce în ce mai limpede că, în momentul de faţă, China este pe cale de a deveni puterea dominantă în Asia de est. Avem în vedere China continentală, dar şi cercurile concentrice ale populaţiei chineze de care am vorbit mai sus. Cum China traversează un proces

de convertire a resurselor economice considerabil crescute în putere militară şi influenţă politică, apare cu claritate că poziţia Chinei într-o serie de probleme strategice ale zonei va fi mai stăruitoare şi mai fermă. China îşi dezvoltă baze în Insulele Paracell, îşi stabileşte prezenţa militară în reciful Mischief, situat în apropiere de Filipine şi priveşte cu interes din ce în ce mai mare la câmpurile de petrol din vecinătatea insulei Natuna, stăpânită în prezent de Indonezia. În sfârşit, China va avea o influenţă din ce în ce mai mare asupra Mării Chinei de Sud, zonă strategică de cardinală importanţă.

Suntem îndeobşte tentaţi să privim şi să analizăm situaţia din Asia prin prisma tradiţiilor şi modelelor europene de securitate. Aceste tradiţii consacră politica de contrabalansare drept principal mijloc pentru protecţia în faţa unor ameninţări externe. Când Franţa era puternică, Anglia şi celelalte puteri europene, Rusia, Austria, s-au coalizat pentru a oferi un contrabalans în faţa acestei superputeri a timpului. Când Germania s-a ridicat în a doua parte a secolului al 19-lea şi în prima parte a secolului al 20-lea, acelaşi lucru s-a întâmplat cu celelalte puteri europene ale timpului.

Tradiţia asiatică nu face apel la comportamentul de contrabalansare. Dimpotrivă, alăturarea diverselor state puterii dominante a timpului pare a fi comportamentul tipic. Lucian Pye observă că în anii ’20, „*lorzii războiului au căutat mai întâi să înveţe ce ar fi avut de câştigat prin identificarea cu cel puternic, şi doar după aceea au explorat consecinţele alierii cu cel slab… Pentru lorzii chinezi ai războiului, autonomia nu a fost valoarea fundamentală, aşa cum a fost în calculele tradiţionale europene în legătură cu echilibrul de* putere; ei şi-au bazat mai degrabă decizia pe asocierea cu cel puternic” (citat în S. Huntington, „*Ciocnirea civilizaţiilor*”, pag. 347 – 348).

Din acest punct de vedere, este esenţial să judecăm şi în termeni de securitate care va fi semnificaţia ascensiunii economice a Chinei. Dacă China îşi va consolida statutul de putere dominantă în Asia de est, atunci multe state din zonă vor căuta o acomodare cu noua putere şi nu vor avea în vedere contrabalansarea influenţei crescânde a Chinei. Mai ales că multe dintre statele aflate în regiune au o populaţie majoritar chineză sau, chiar dacă această populaţie este mai modestă ca număr, ea are o forţă economică extrem de importantă. Singurele ţări care ar putea încerca un asemenea aranjament de contrabalansare ar putea fi Indonezia şi Vietnamul. Este semnificativ din acest punct de

vedere că, în anii ’90, după cum remarcă şi S. Huntington („*Ciocnirea civilizaţiilor*, pag. 350), naţiunile est-asiatice, cu excepţia Chinei şi a Coreii de nord, şi-au exprimat sprijinul pentru continuarea prezenţei americane în regiune. În practică însă, cu excepţia Vietnamului, ele fac eforturi în direcţia unei acomodări cu China.

Dată fiind însă puterea economică şi cea militară chineză, ambele aflate în ascensiune, putem deduce că singura putere militară să ofere un contrabalans pentru o Chină în plină afirmare ar fi o alianţă strategică americano-japoneză. Rămâne de văzut cum îşi va defini Japonia strategia de securitate în deceniile care urmează, dacă ea se va asocia cu Statele Unite, sau dacă va înclina spre un aranjament strategic cu China. De aceea, poziţia Japoniei ni se pare decisivă pentru un aranjament strategic regional în domeniul securităţii.

Citându-l pe Friedberg, care afirma că trecutul Europei este viitorul Asiei, cu alte cuvinte, un viitor conflictual, S. Huntington consideră mai degrabă că trecutul Asiei va fi viitorul Asiei, că alegerea în cazul Asiei este între a contrabalansa puterea cu preţul conflictului sau a asigura pacea cu preţul hegemoniei. În acord cu tradiţiile sale, Asia va opta probabil pentru pace şi hegemonie. Iată de ce este important să descriem cât mai fidel traseul economic al Chinei şi al Japoniei, precum şi posibilele combinaţii de cooperare strategică între aceste două superputeri. La limită, putem spune că viitorul de securitate al Asiei este trasat de coordonatele economice actuale ale acestei regiuni.

Articol LVI. Bibliografie

1. Baker, J.On the Safe Side of a Security Risk”, în „Financial Times”, 18 decembrie 1991.

2. Blustein, P.IMF Concedes Errors but Denies Aggravating the Crisis”, în „Washington Post”, 20 ianuarie 1999.

3. Emerson, D.K.Organizing the Rim: Asia-Pacific Regionalism”, în „Current History”, decembrie 1994.

4. Friedman, G.The Coming War with Japan”, St. Martin’s Press, New York, 1991.

5. Funabashi, Y.The Asianiazation of Asia”, în „Foreign Affairs”, noiembrie/ decembrie 1993.

6. Gibney, F.Creating a New Pacific Community”, în „Foreign Affairs”, nov/ dec 1993.

7. Henderson, C.H.International Relations. Conflict and

Cooperation at the turn of the 21st Century", McGraw Hill, Boston, 1998.

8. Holbrooke, R.Japan and the United States: Ending the Unequal Partnership", în „Foreign Affairs", winter 1991/ 1992.

9. Huntington, S.Ciocnirea Civilizaţiilor", Ed. Antet, Bucureşti 1997.

10. Ikle, F. K şi T. Nakanishi, „Japan's Grand Strategy", în „Foreign Affairs", Summer 1990.

11. Ishii, T.Growing Old", în „Look Japan", April 1991.

12. Ito, K.Trans Pacific Anger", în „Foreign Policy", nr. 78, Spring 1990.

13. Kinoshita, T.Keeping Cool on Trade", în „Far Eastern Economic Review", 31 octombrie 1991.

14. Kirkland R.I. Jr.What if Japan triumphs?", în „Fortune", 18 mai 1992.

15. Kristof N.D.The rise of China", în „Foreign Affairs", nov/ dec, 1993.

16. Lawrence, S.V.Still on the March", în „US News and World Report", 9 martie, 1992.

17. Nishimuro, K.A Kindler, Gentler Generation", în „Look Japan", April 1991.

18. Nye, J.S. Jr.Coping with Japan", în Foreign Policy, nr. 78, Spring 1990.

19. Prestowitz, C. v. jr.Trading Places. How We Allowed Japan to Take the Lead", Basic Books, Inc. Publichers, New York, 1998.

20. Rourke, J.International Politics on the World Stage", Dushkin/ McGraw Hill, 1999.

21. Schlosstein, S.The end of the American Century", Congdon and Weed, Inc., New York, 1989.

22. Scalapino, R.A.The United States and Asia: Future Prospects", în „Foreign Affairs", Winter, 1991/ 1992.

23. Vogel, E.F.Japan as Number One. Lessons for America", Harvard University Press, P, Cambridge, Massachusetts, 1979.

24. Vogel, E.F.Japan as Number One Revisited", Institute of Southeast Asian Studies, 17 iulie 1985.

25. Wesley, M.The Aslan Crisis and the Adequacy of Regional Institutions", în „Contemporary Southeast Asia", vol.21. nr. 1, Aprilie 1999.

26. Wolferen, K. van, „The enigma of the Japanese Power. People and Politics înin a Stateless nation", Alfred A. Knopf, New York, 1989.
27. * * *, „Aslan Survey", nr. 1, ianuarie 1992.
28. * * *, „Britain în 2010", ed. Jim Northcott and PSI Research Te-am, Policy Studies Institute, 1991.
29. * * *, „The eeconomist", 4 – 10 ianuarie 1992.
30. * * *, „National Geographic", November 1991.
31. * * *, „US Departament of State Dispatch", November, 4, 1991.

I. Întrebări

1. Aduceţi argumente pro şi contra afirmaţiei că secolul al XXI-lea va fi „secolul Pacificului".

2. Prezentaţi pe larg ascensiunea din ultimii ani a Chinei.

3. Care sunt elementele de bază prezente în strategia de dezvoltare a Chinei?

4. Care sunt „cele câteva Chine"? Discutaţi fenomenul de creştere a importanţei regionale a Chinei, prin crearea unor cercuri concentrice în jurul Chinei continentale.

5. De ce modelul de dezvoltare propus de Japonia reprezintă o adevărată sfidare la adresa propoziţiilor clasice ale geopoliticii?

6. Sintetizaţi elementele care compun miracolul japonez, precum şi motivele care stau la baza impunerii lui ca model de dezvoltare în lumea contemporană.

7. De ce Japonia are ca obiectiv strategic pătrunderea pe pieţele europene şi americane? Cum realizează echilibrul între acest obiectiv şi cel de a deţine supremaţia şi în regiunea Asia-Pacific?

8. Care sunt diferenţele dintre Uniunea Europeană şi regiunea Asia-Pacific?

9. Interpretaţi opţiunea Australiei de a se defini ca un stat asiatic.

10. Care sunt provocările cărora trebuie să le răspundă ASEAN? Discutaţi relaţia dintre ASEAN şi APEC. Care sunt motivele care pot explica inerţia instituţională în cadrul APEC?

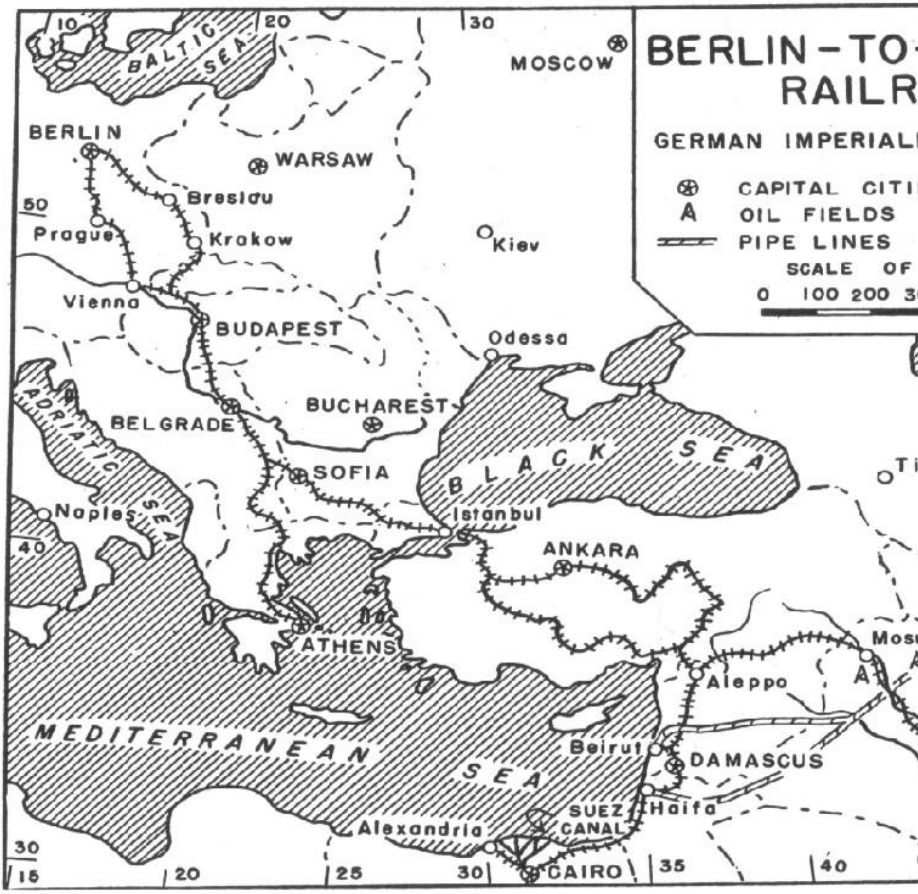
BERLIN – TO
RAILR
GERMAN IMPERIAL
CAPITAL CITI
OIL FIELDS
PIPE LINES
SCALE OF
0 100 200 3
BALTIC SEA
MOSCOW
BERLIN
WARSAW
Breslau
Prague
Krakow
Kiev
Vienna
BUDAPEST
Odessa
BUCHAREST
BELGRADE
SOFIA
BLACK SEA
ADRIATIC SEA
Naples
Istanbul
ANKARA
ATHENS
Aleppo
MEDITERRANEAN SEA
Beirut
DAMASCUS
SUEZ CANAL
Haifa
Alexandria
CAIRO
10
20
30
50
40
30
15
20
25
30
35
40

Mackinder's Heartland Theory

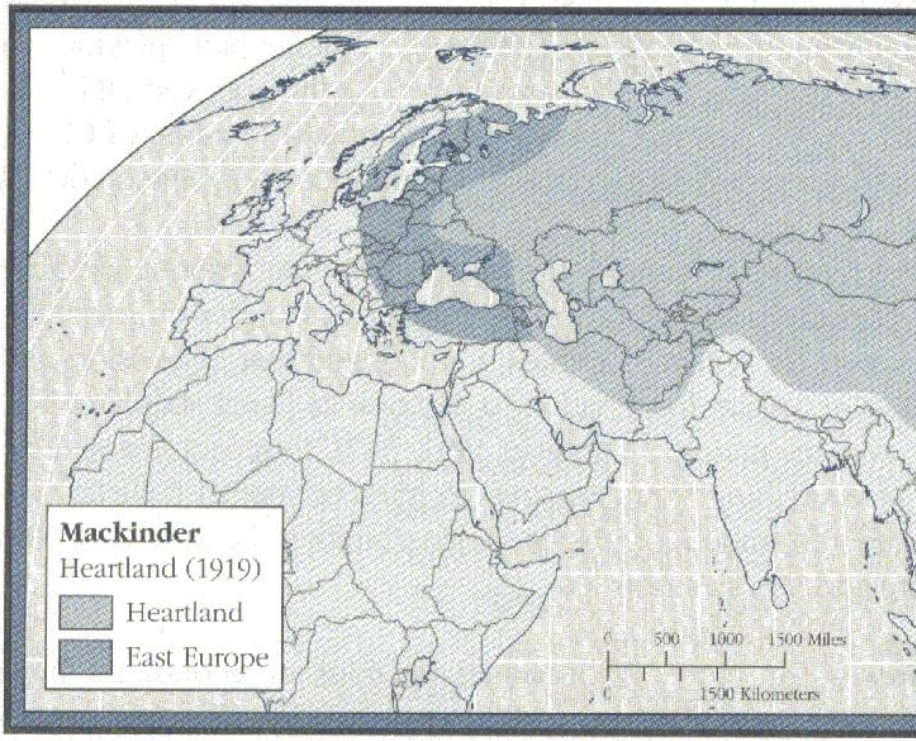

Source: Mackinder, Sir Halford. (1919). *Democratic Ideals and Reality*. New

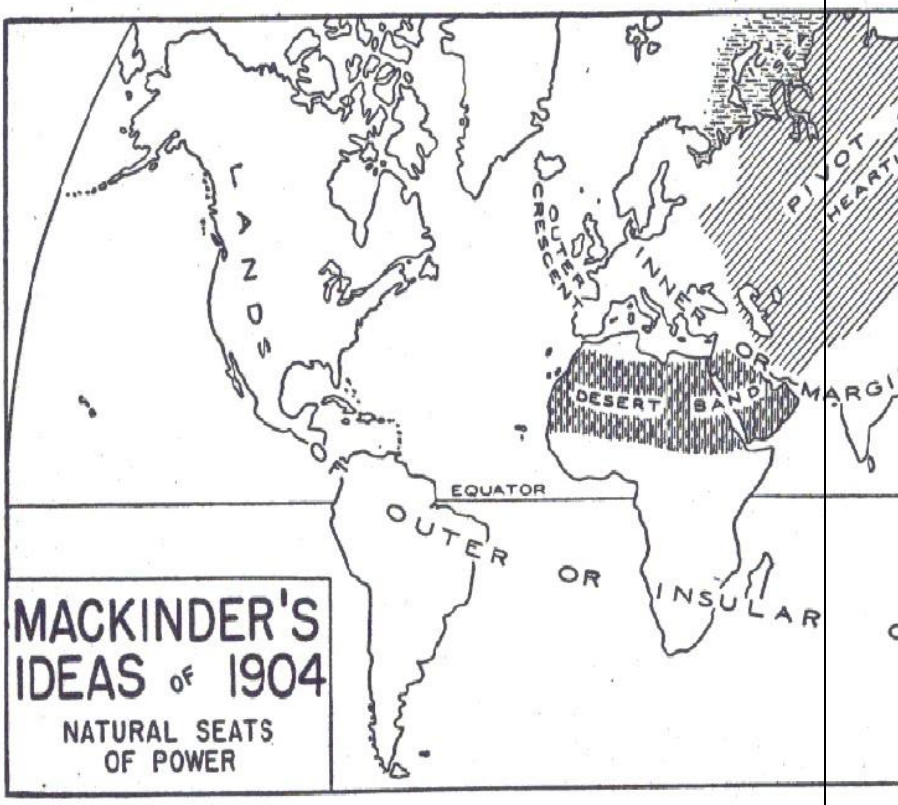

MACKINDER'S IDEAS OF 1904 · Mackinder's Hear
posed to have inspired modern German geopolitical strat

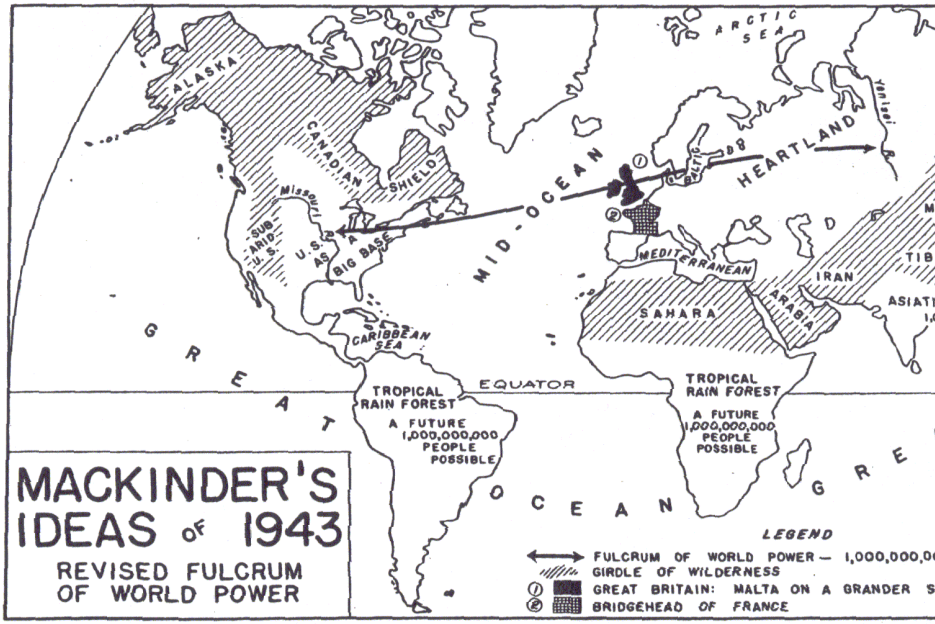

· MACKINDER'S IDEAS OF 1943 · Modern developmer
kinder to enlarge his pivot area

[1]Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (New York,

Spykman's Rimland Theory

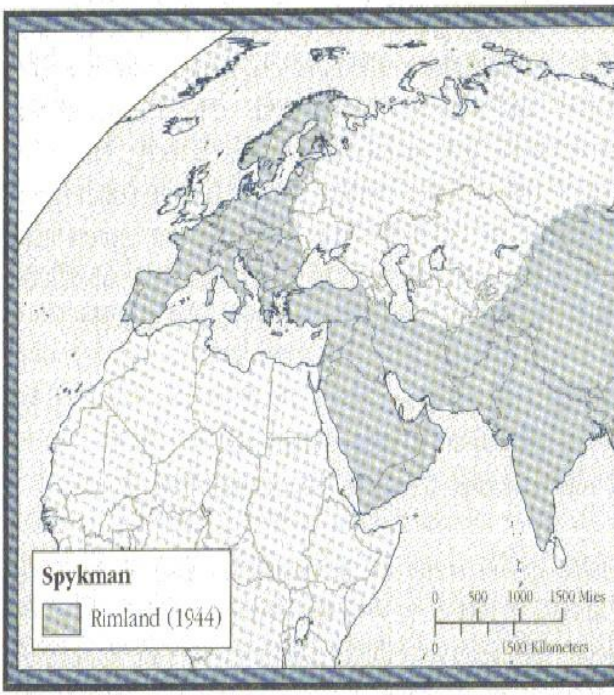

Source: Mackinder (1919). *Democratic Ideals and Reality*. New York: H

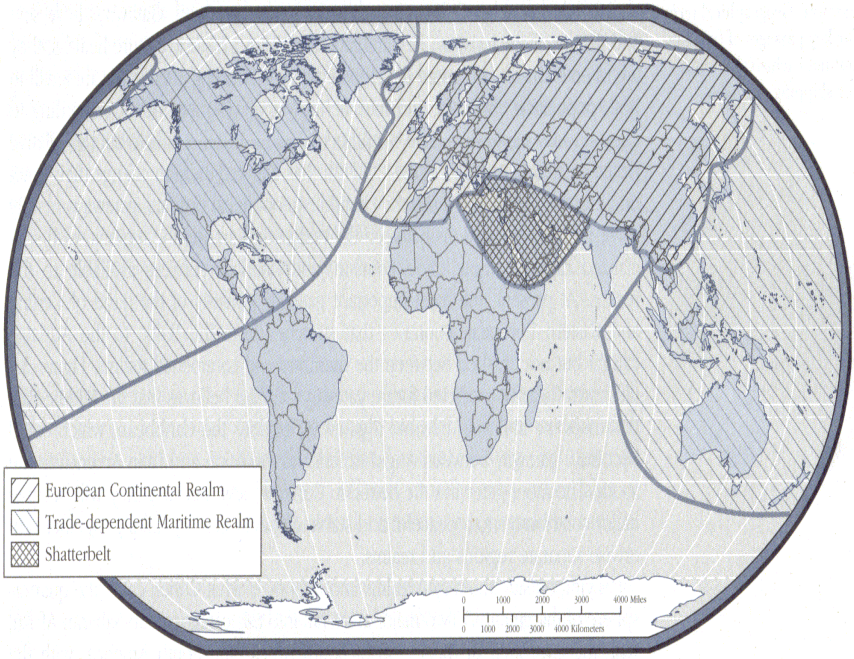
European Continental Realm
Trade-dependent Maritime Realm
Shatterbelt
0 1000 2000 3000 4000 Miles
0 1000 2000 3000 4000 Kilometers

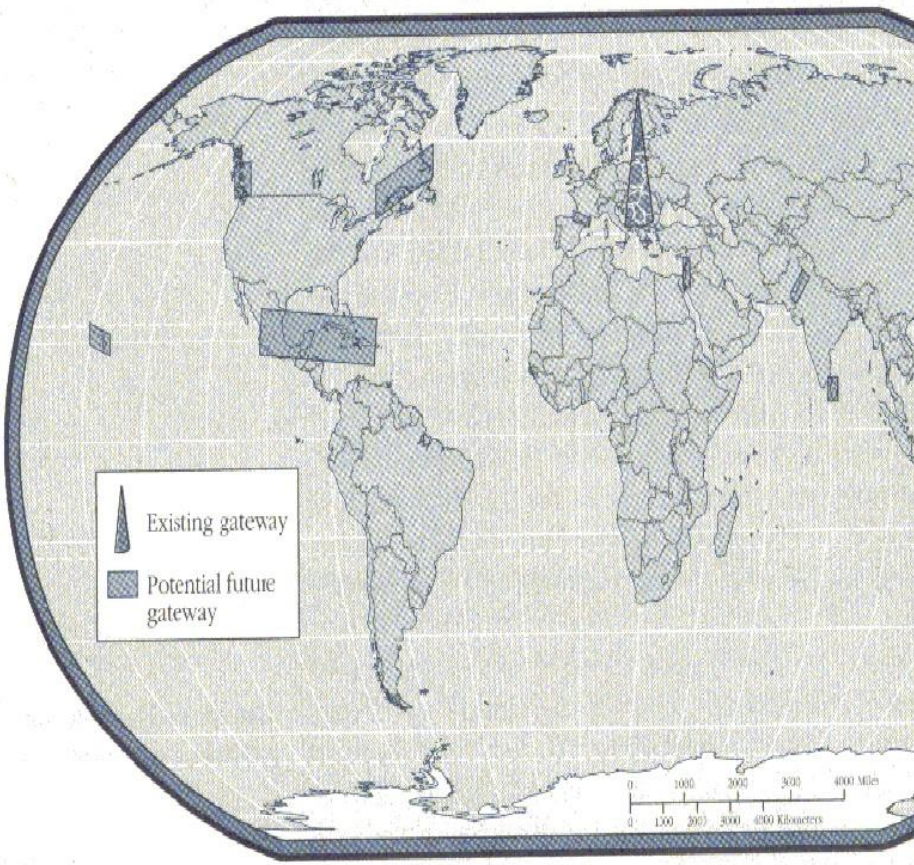
Existing gateway
Potential future gateway
0 1000 2000 3000 4000 Miles
0 1500 2000 3000 4000 Kilometers

Percentages of Match between States and Nations

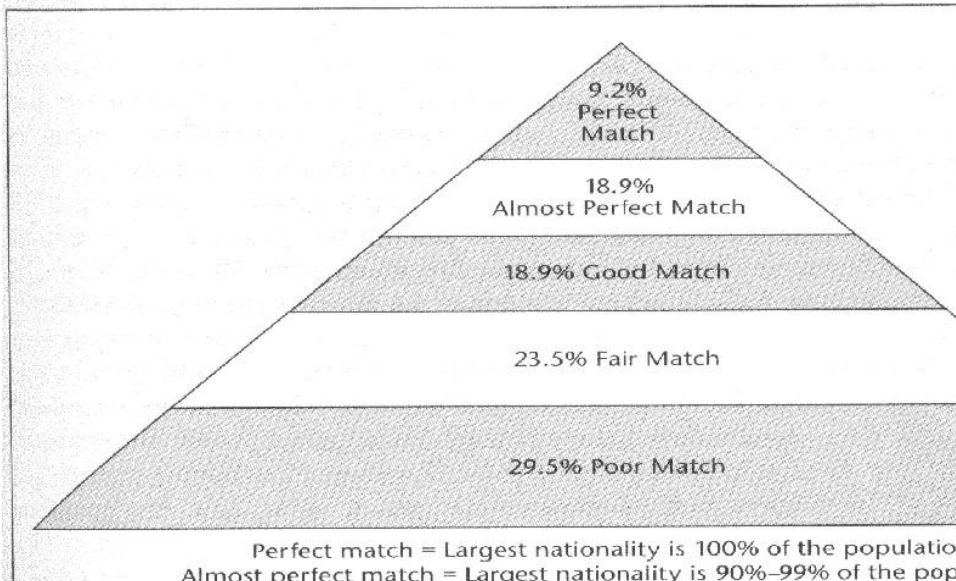
9.2%
Perfect
Match
18.9%
Almost Perfect Match
18.9% Good Match
23.5% Fair Match
29.5% Poor Match
Perfect match = Largest nationality is 100% of the populatio
Almost perfect match = Largest nationality is 90%–99% of the pop
Good match = Largest nationality is 75%–89% of the populati
Fair match = Largest nationality is 50%–74% of the populatio
Poor match = Largest nationality is 0%–49% of the populatio

Data source: Connor (1979).

Ideally the coincidence (match) between nationality and the tot
state would be 100%. As this graph shows, however, this is tru
the states. More than 90% of states have two or more nationaliti
nationality is less than a majority of the population in 29.5% o

Legendă:

— Raport perfect, naţionalitatea cea mai importantă reprezintă 100% din totalul populaţiei;

— Raport aproape prefect, naţionalitatea cea mai importantă are între 90 şi 99% din totalul populaţiei;

— Raport bun, 75 – 89%;

— Raport destul de bun, 50 – 74%;

— Raport slab, 0-49%.

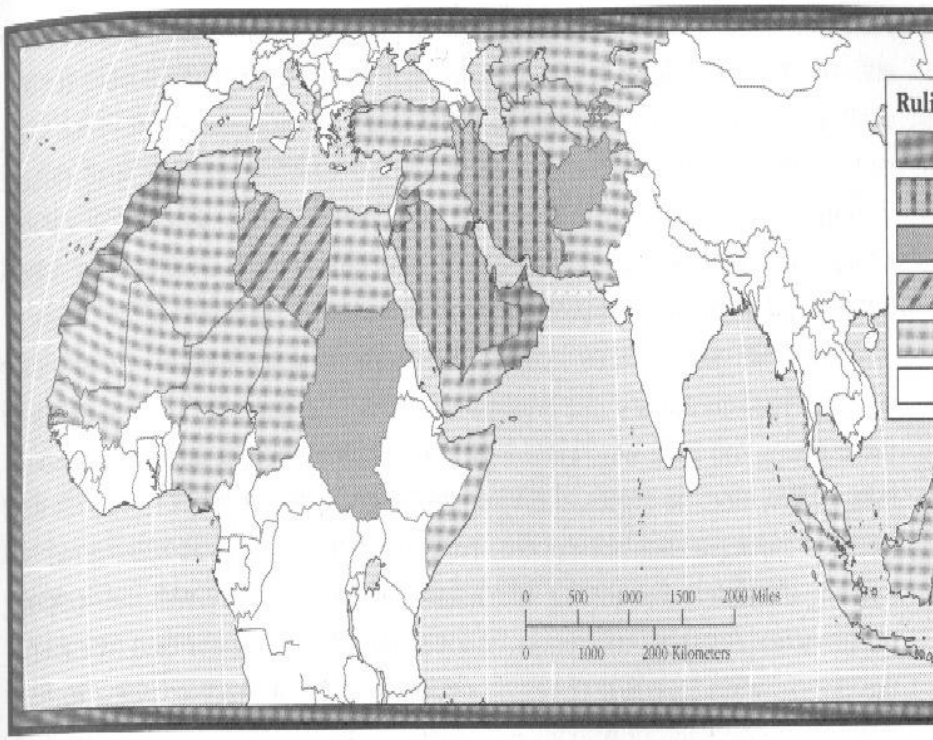

The Muslim World

Source: Based on Yahya M. Sadowski, "Bosnia's Muslims: A Fundamentalist Threat?" *The Brookings Review* (Winter 1995), 10–11.

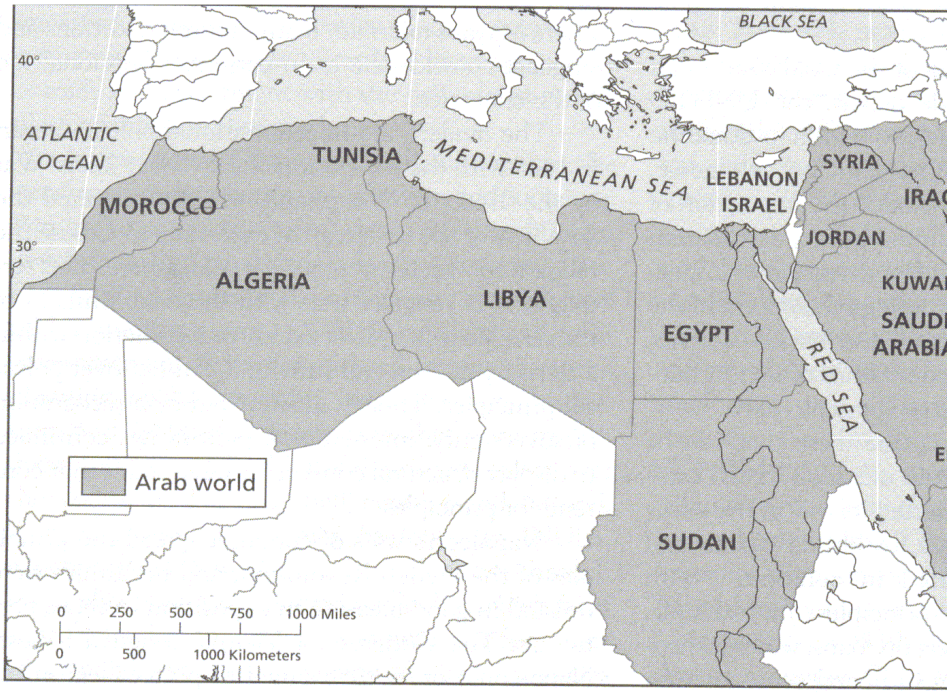
BLACK SEA
40°
ATLANTIC OCEAN
TUNISIA
MEDITERRANEAN SEA
LEBANON
ISRAEL
SYRIA
MOROCCO
30°
ALGERIA
LIBYA
EGYPT
JORDAN
RED SEA
Arab world
SUDAN
0 250 500 750 1000 Miles
0 500 1000 Kilometers

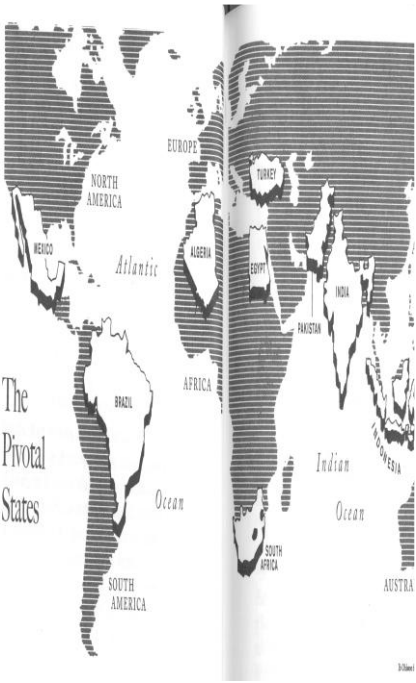
The
Pivotal
States
NORTH
AMERICA
MEXICO
Atlantic
Ocean
BRAZIL
SOUTH
AMERICA
EUROPE
ALGERIA
AFRICA
TURKEY
EGYPT
INDIA
PAKISTAN
Indian
Ocean
SOUTH
AFRICA
AUSTRA

Geopolitical Characteristics of the Soviet Union

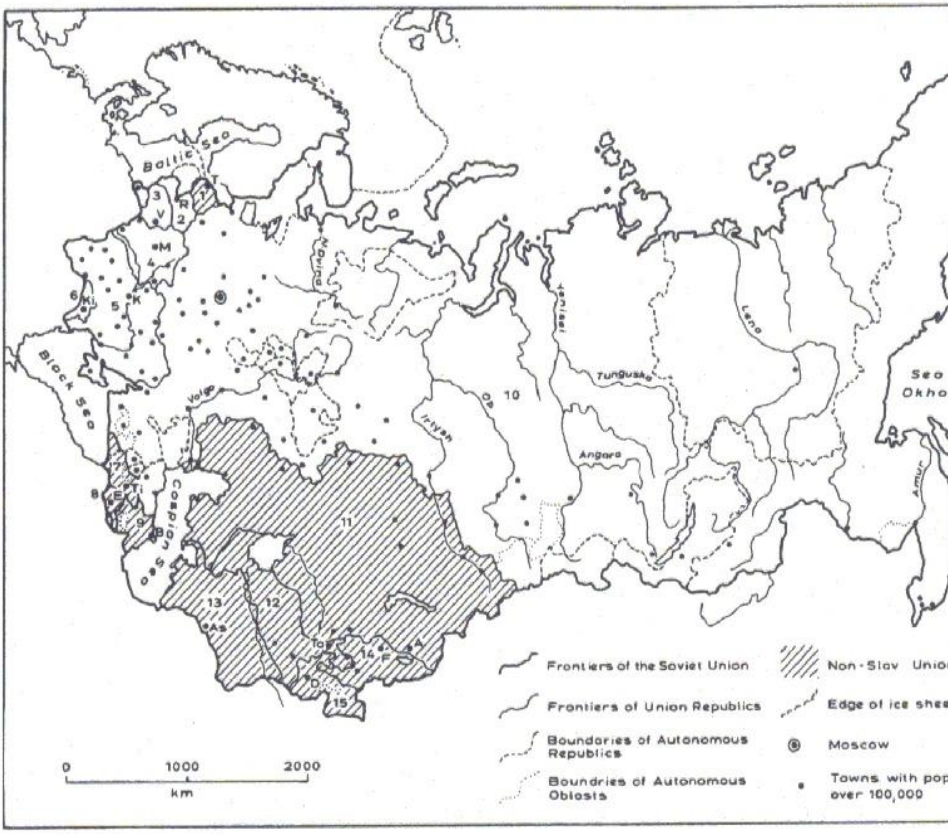

Five Hundred Years of Russian Expansion

Nationalism has positive and negative effects, and both these a history of Russia. Among the negative effects, nationalism oft sionism. The Grand Duchy of Moscovy was about half the siz was founded in about 1480. It expanded under Russian czars a missars to become what was the world's largest country.

The Geopolitical Centre of Muscovi

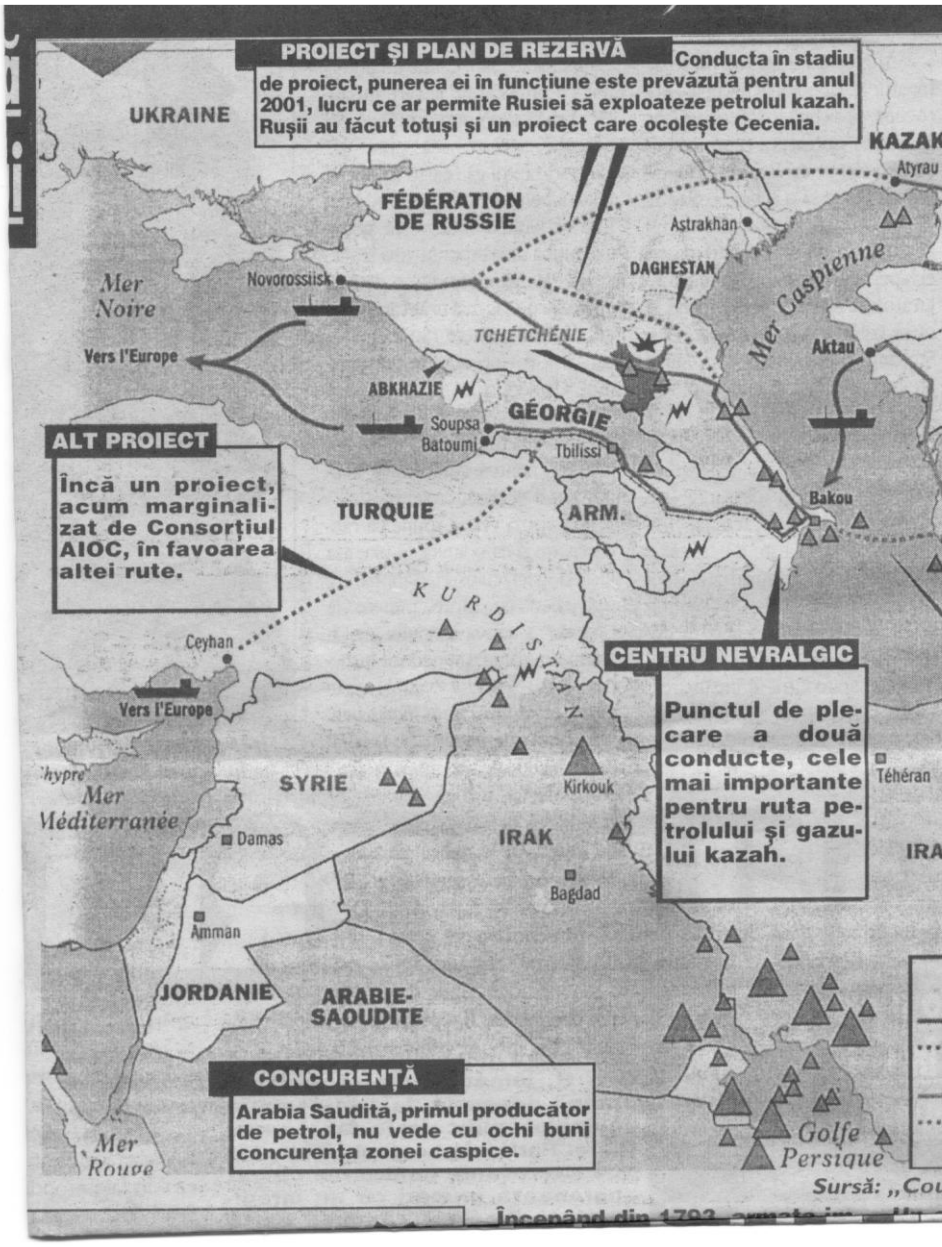
PROIECT ȘI PLAN DE REZERVĂ
Conducta în stadiu de proiect, punerea ei în funcțiune este prevăzută pentru anul 2001, lucru ce ar permite Rusiei să exploateze petrolul kazah. Rușii au făcut totuși și un proiect care ocolește Cecenia.
UKRAINE
KAZAK
Atyrau
FÉDÉRATION DE RUSSIE
Astrakhan
DAGHESTAN
Mer Caspienne
Mer Noire
Novorossiisk
TCHÉTCHÉNIE
Aktau
Vers l'Europe
ABKHAZIE
GÉORGIE
Soupsa
Batoumi
Tbilissi
ALT PROIECT
Încă un proiect, acum marginalizat de Consorțiul AIOC, în favoarea altei rute.
TURQUIE
ARM.
Bakou
KURDISTAN
Ceyhan
CENTRU NEVRALGIC
Punctul de plecare a două conducte, cele mai importante pentru ruta petrolului și gazului kazah.
Vers l'Europe
Chypre
Mer Méditerranée
SYRIE
Kirkouk
Téhéran
Damas
IRAK
Bagdad
Amman
JORDANIE
ARABIE-SAOUDITE
CONCURENȚĂ
Arabia Saudită, primul producător de petrol, nu vede cu ochi buni concurența zonei caspice.
Mer Rouge
Golfe Persique
Sursă: „Cou
Începând din 1792

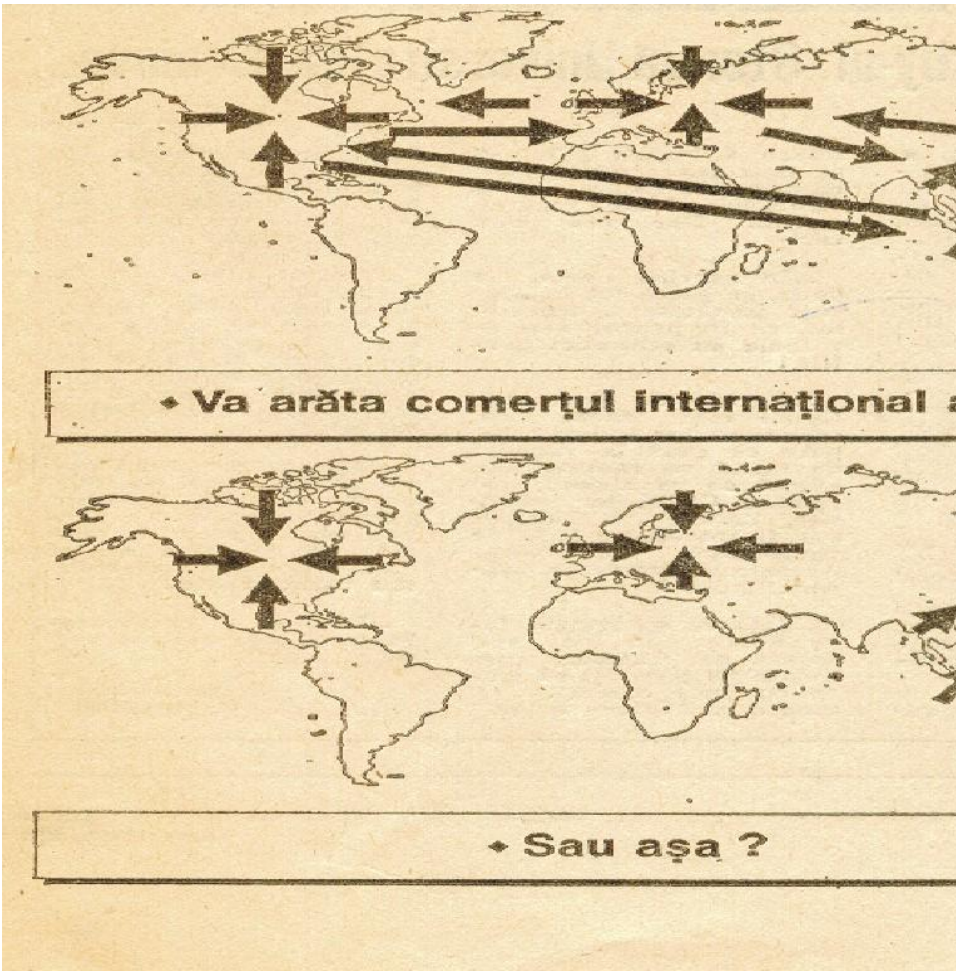

• Va arăta comerțul internațional

• Sau așa ?

Thailand
Cambodia
Vietnam
South
China
Sea
Spratly
Islands
Brunei